ADOLFAS ŠAPOKA

SENASIS VILNIUS

Vilniaus miesto istorijos bruožai
iki XVII a. pabaigos

Išleido Tėvai Pranciškonai
Prisikelimo parapijos Toronte dešimtmečio proga
1963 — Karaliaus Mindaugo — metais

Spaudė Tėvų Pranciškonų Spaustuvė
Brooklyn, New York

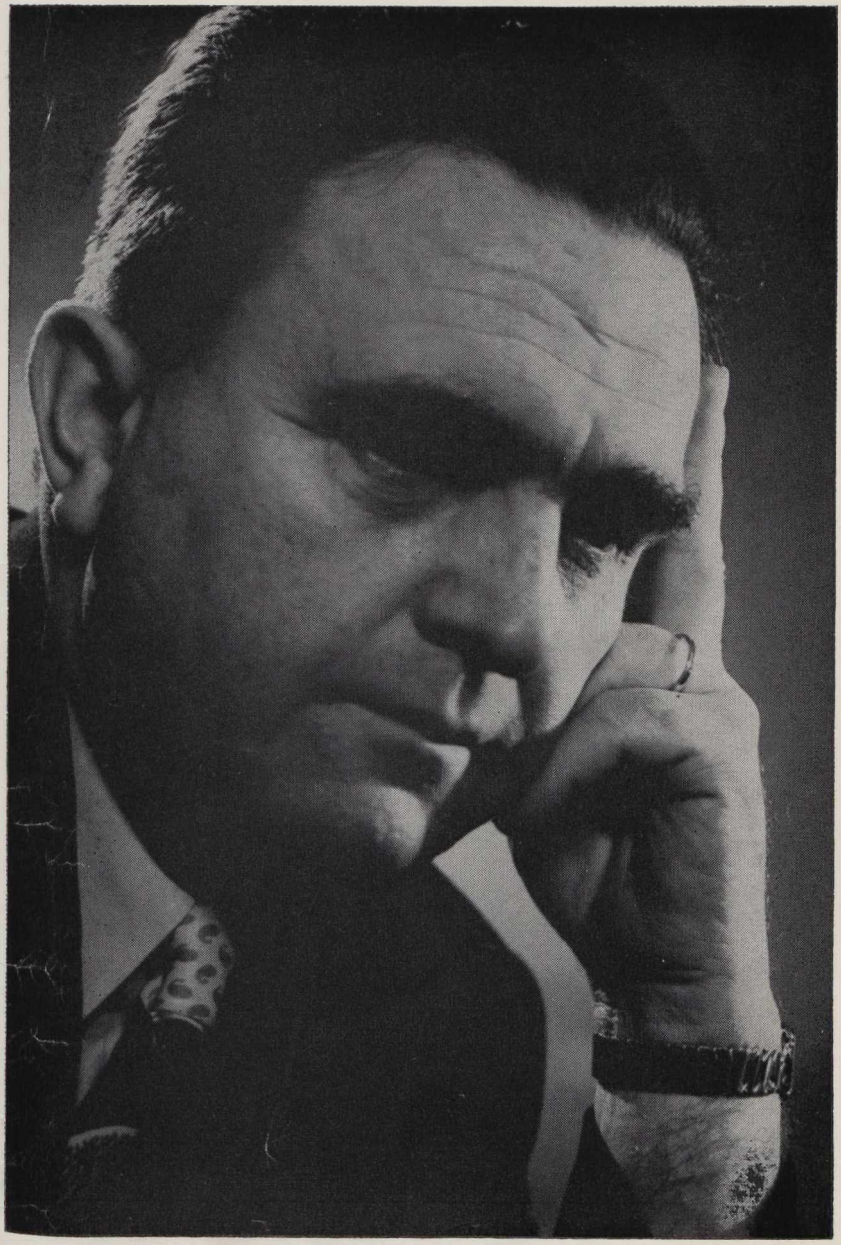

DR. ADOLFAS ŠAPOKA (1906-1961)

AUTORIAUS ŽODIS

SAVO amžinosios sostinės istorijos, deja, dar neturime. Daugiau kaip prieš 100 metų Balinskis ir Kraszewskis paskelbė savąsias Vilniaus miesto istorijas. Nuo to meto niekas dar nesiryžo patyrinėti Vilniaus miesto visoje apimtyje, nors daug kas yra aiškinęsis atskirus bruožus.

Vilnius nesusilaukė net specialaus šaltinių leidinio. Iki šiol tėra pasirodę tik du dokumentų rinkiniai, liečią Vilniaus miesto istoriją. Tai burmistro P. Dubinskio 1788 m. paruoštas privilegijų bei kitų teisinio pobūdžio dokumentų rinkinys ir Vilniaus archeografinės komisijos dokumentų rinkinys (XX t.), kuriame tilpo Vilniaus miesto praeitį liečią dokumentai. Vos tepradėtas sustojo vadinamas Katedros kodeksas ir kažkur karo metu dingo jau bebaigiamas spausdinti Codex diplomaticus Vilnensis. Didžiulis šio leidinio tomas (1939) buvo beveik jau išspausdintas.

Pradėjęs rinkti medžiagą šiam darbui, buvau numatęs gana plačius rėmus. Pirmajame tome turėjo tilpti Vilniaus miesto istorijos bendra apžvalga, o kituose tomuose turėjo būti nušviesti ūkiniai, kultūriniai bei socialiniai santykiai ir atskirų institucijų bei pastatų istorija. Deja, daugiau medžiagos suspėta surinkti tik pirmajam tomui. Kadangi svetur gyvenant tą medžiagą papildyti neįmanoma, tai auto-

rius ir ryžosi užbaigti tvarkyti nors tą pirmąją dalį, visą kitą palikęs ateičiai.

Tuo būdu čia tėra tik bendroji Vilniaus miesto istorijos apžvalga, sakytume, bendri rėmai. Buvo numatyta atskirai kalbėti apie atskirus miestiečių sluoksnius, apie pirklių bei amatininkų korporacijas, apie vienuolynus, bažnyčias, mokyklas, atskirus pastatus bei kitas įžymybes. Visa tai čia praleista arba vos teprisiminta.

Nebūdamas tikras, ar beteks kada prie šio darbo grįžti, autorius šios dalies nepavadino pirmuoju tomu, bet pasirinko jai visiškai atskirą pavadinimą, nors kai kurios spragos ir bus suprantamos, turint galvoje pirmąjį darbo planą bei pagal jį rinktą medžiagą.

Dr. A. Šapoka

TURINYS

I. LIETUVOS SOSTINĖS KLAUSIMAS

1. Lietuvos valstybės branduolys ____ 11
2. Mindaugo sostinės ieškojimas ____ 15

II. VILNIAUS MIESTO PRADMENS

1. Geležinio Vilko legenda ____ 25
2. Archeologiniai duomens ____ 27
3. Neries brasta ____ 31
4. Seniausios istorinės žinios ____ 38

III. MIESTAS IR PILIS

1. Didžiųjų kunigaikščių sostinė ____ 45
2. Kovos su kryžiuočiais ____ 50
3. Vilniaus pilis ____ 55
4. Pilies aplinka ____ 63

IV. VILNIAUS MIESTO SANTVARKA

1. Privilegijos ____ 75
2. Savivalda ____ 98
3. Jurisdikcijos ____ 107

V. VILNIAUS AUGIMAS

1. Vytauto Didžiojo laikai ____ 125
2. Nuo Švitrigailos iki Kazimiero ____ 129

3. Aleksandro rezidencija ____ 134
4. Zigmanto Senio įmonės ____ 139
5. Zigmanto Augusto renesansas ____ 150

VI. VILNIAUS APSAUGA

1. Miestą juosusi siena ____ 167
2. Vartai ir bokštai ____ 172
3. Sienos išvaizda ____ 178
4. Sienos nugriovimas ____ 183
5. Tiltas per Nerį ____ 188
6. Aprūpinimas vandeniu ____ 194

VII. VILNIAUS APRAŠYMAI

1. Amžininkai apie senąjį Vilnių ____ 203
2. Brauno atlaso kratinys ____ 207
3. Radvilo žemėlapio atkirtis ____ 212

VIII. BAJORIJOS PRIESPAUDOJE

1. Miesto teisių siaurinimas ____ 219
2. Valdovų apleistas miestas ____ 229

IX. VILNIAUS NELAIMĖS

1. Didysis miesto gaisras ____ 243
2. Siaubinga rusų invazija ____ 248
3. XVIII amžiaus smūgiai ____ 254

UŽSKLANDOS:

Veikalo autorius ____ 263
Bibliografija ____ 306
Asmenvardžiai ____ 319
Vietovardžiai ____ 328

LIETUVOS SOSTINĖS KLAUSIMAS

I

I. LIETUVOS VALSTYBĖS BRANDUOLYS

SENOJI Lietuva istorijos šviesон išėjo, palyginti, vėlai. Istoriniuose šaltiniuose gausiau žinių apie lietuvius ir Lietuvą užtinkame tik nuo XIII amžiaus. Tiesa, atsitiktinius paminėjimus randame ir ankstyvesniuose šaltiniuose, bet tai tik palaidos nuotrupos, iš kurių tikslesnio vaizdo susidaryti neįmanoma. Kodėl taip atsitiko, nesunku suprasti.

Lietuviai rašto nepažino. Išsivertė be jo, nes mažai turėjo santykių su raštą vartojančiomis tautomis Tik XIII a. pradžioje padėtis pasikeitė. Lietuvos pašonėj įsikūrė dvi kolonialinės vokiškos valstybės: viena prie Dauguvos (vad. Livonijoje), antra Prūsuose. Abiejose raštas buvo jau kasdieniškas reiškinys. Maždaug tuo pačiu metu Lietuvos senoji valstybė dar susidūrė su savo galybės viršūnę pasiekusia Haličo - Volinijos kunigaikštija, kurios metraštininkams tekdavę kasmet užregistruoti eilę savo užsienio politikos faktų, susijusių su Lietuva. Livonijos, Prūsų ir Haličo—Volinijos šaltiniai mums, galima sakyti, ir atskleidžia pirmuosius mūsų istorijos lapus.

Tie patys šaltiniai mums suteikia kiek daugiau žinių ir apie pirmąjį žinomą suvienytos Lietuvos valdovą, karalių Mindaugą. Kadangi jo vardas pirmasis iškyla iš nežinios miglų, tai paprastai jis vadinamas ir pirmuoju Lietuvos valstybės kūrėju.[1] Bet ir nemažinant šio didelio politiko bei valstybininko nuopelnų, tenka pabrėžti, kad čia labai perdedama. Lietuvos istorijos mokslas Mindaugą dabar laiko ne vals-

tybės kūrėju, bet greičiau jos jungėju, atbaigusiu darbą visos virtinės savo pirmatakų.[2] Jų vardų nežinome, bet yra gerai žinomi atskiri valstybinio gyvenimo faktai jau nuo IX amžiaus vidurio.[3] Antai, rusų kronikų minimi jų kunigaikščių žygiai į Lietuvą X amžiuje, be abejo, buvo daromi ne prieš palaidą lietuvių masę, bet prieš organizuotą visuomenę. Taip pat nuo XII a. gausiai minimi lietuvių žygiai į tolimus rusų kraštus nebuvo kokių palaidų miškinių, bastūnų, bet organizuotos bendruomenės.

Livonijos Henriko kronika trisdešimties su viršum metų laikotarpyje (1200-1236) sumini 42 lietuvių karo žygius į kaimynų žemes. Iš jų 4 surengti į Lenkiją, 15 — į rusų žemes ir 23 — į Livoniją. Nurodoma, kad tų žygių metu lietuviai parsivarydavo daug belaisvių ir parsigabendavo grobio, ko nebūtų buvę galima padaryti be geros organizacijos. Kitos kronikos, kaip Ipatijaus ir Livonijos (Eiliuotoji), pastebi, kad tų karo išvykų vadai turėjo po kelis šimtus vyrų; vadinasi, buvo jau nemažos srities kunigaikščiai. Ipatijaus metraštis sumini dvidešimt lietuvių kunigaikščių, kurie 1219 metais darė sutartį su Volinijos kunigaikščio Romano našle. Iš jų išskiriami penki vyresnieji: Živibuntas, Dausprungas su savo broliu Mindaugu ir Daujotas su broliu Viligaila. Tai rodo, kad lietuviai tuo metu, kai Mindaugas pasirodo istorijoje, buvo jau gerokai susijungę bei organizuoti.

Su Mindaugo vardu istorijos šaltiniuose dar iškyla eilė smulkesnių kunigaikščių, turėjusių savas valdas. Tie smulkūs politiniai vienetai, be abejo, nesusikūrė vienu metu. Kai kurie buvo iš seno. Buvo ir vyresniųjų kunigaikščių. Tai mums įsakmiai liudija šaltiniai.[4] Ar buvo prieš Mindaugą toks valdovas, kurio būtų klausę visos lietuviškos sritys, tikrai ne-

žinome. Tačiau žinoma, kad ir Mindaugui kai kurios sritys nepriklausė, o Žemaičiai savanoriškai tvarkėsi iki pat Vytauto laikų. Bet dėl to nesakome, kad Mindaugo ar Gedimino laikais nebūtų buvę vieningos valstybės. Istorijos šaltiniai rodo Mindaugą kovojantį su kitais kunigaikščiais, bet ne dėl to, kad būtų norėjęs kitiems primesti savo valdžią, o greičiau dėl to, kaip nurodo prof. Paszkiewiczius,[5] kad norėjo apdrausti savo paveldimas teises, apsisaugoti nuo konkurentų brolvaikių ir, gal būt, centralizuoti valstybę.

Nesigilindami į šią sunkią problemą, galime vis dėlto konstatuoti, kad Mindaugas visoje savo veikloje rėmėsi sava paveldėta sritimi Aukštaičiuose. To ploto sienų mums nepaaiškina joks šaltinis. Tačiau žinome eilę sričių, turėjusių savus kunigaikščius; vadinasi, Mindaugui tiesiog nepriklausiusių. Pav., savus kunigaikščius turėjo Žemaičiai ir Deltuvos bei Nalšėnų sritys. Mindaugo tiesioginėje valdžioje, neabejotinai, buvo pietų vakarų Aukštaičių sritis, visų senų šaltinių vadinama *Lietuva*. Galimas dalykas, kad jam taip pat priklausė bent dalis Kauno—Upytės ruožo, nusidriekusio palei Nevėžį.

Mindaugo paveldima sritis buvo minėtoji Lietuva — žemė į rytus nuo vidurinio Nemuno; maždaug tarp Nemuno ir Neries. Neries vidupy Lietuvos srities siena, greičiausiai, bus siekusi iki Širvintos, o gal ir toliau. Į šiaurę nuo Lietuvos buvo Deltuvos, o į rytus bei šiaurės rytus — Nalšėnų žemės.[6]

Mindauginės ir vėlyvesnės valstybės branduolys buvo Lietuvos sritis. Kai kitos smulkesnės kunigaikštystės buvo panaikintos ir pasidarė branduolinės kunigaikštijos dalimi, jų vardai dingo. Visa sujungtoji valstybė buvo vadniama jau vienu *Lietuvos* vardu.

Iš pradžių šiuo vardu buvo vadinami maždaug Aukštaičiai arba XIV a. jau Vilniaus kunigaištija (Algirdo — Kęstučio laikų Vilniaus ir Trakų kunigaikštystės). XIV amžiaus istorinių šaltinių Lietuva visada reiškia Vilniaus kunigaikštiją, t. y. Aukštaičius su prijungtomis prie jų dabartinių gudų ir ukrainiečių artimomis sritimis.[7]

Lietuvos valstybės išsiplėtimo laikais, kada jos sienos buvo nukeltos toli į rytus ir pietus, tos sritys šaltinių kalba paprastai vadinamos *Rusia* (Rus, Ros). Vardo kilmė nėra visai aiški. Vieni sprendžia buvus normaniško kilimo, kiti — slaviško. Seniausių šaltinių liudijimu, Rusia (Rus) buvo vartojama dvejopa prasme: politine ir religine. Pirmąja prasme reiškė senąją Kijevo kunigaikštystę, įsikūrusią prie Dniepro vidupio. Priėmus jai krikščionybę (998), rusėnais imta vadinti Rytų apeigų krikščionis, net ir neslavus, jeigu jie priklausė Kijevo metropolijai. Kijevo kunigaikštystei XIII a. sunykus, susidarė nauji politiniai junginiai ir kelios Rusios: Didžiojo Naugardo, Vladimiro-Suzdalio, Haličo-Volinijos (ukrainiečių). Pastaroji imta vadinti dar Raudonąja Rusia, gi prie jos prisiglaudusios jotvingių žemės ir dalis gudų — Juodąja Rusia. Čia įėjo Gardino, Naugarduko ir Balstogės sritys.

2. MINDAUGO SOSTINĖS IEŠKOJIMAS

ISTORINĖS Lietuvos valstybės branduolys bei lopšys, kaip matėme, buvo Aukštaičiai. Šioje srityje turėjo būti ir seniausia istorinė Lietuvos *sostinė*, greičiausiai iš tėvų paveldėta Mindaugo pilis. Yra žinoma daug tų senų vietovių bei pilių, tačiau kuri iš jų yra buvus sostinė, nežinome. Net nuostabu. Šaltiniai mini Mindaugą gana ilgą laiką. Apie 30 metų jis buvo sujungtos valstybės valdovas, turėjęs gana gyvų ryšių su užsieniu, vedęs didelių karų, ilgai kovojęs viduje. Bet kur jis gyveno, nemini joks šaltinis.

Mindaugo sostinės klausimas jau daug kartų spręstas, bet įtikinančio atsakymo ligi šiol niekas nėra davęs. Spėjimų yra įvairiausių, ir kiekvienas iš jų kuo nors paremtas. Paprastai ieškoma Mindaugo vainikavimo bei jo raštų arba jam priskiriamų dokumentų surašymo vietos ir Vorutos pilies, kurioje jis buvo užsidaręs nuo priešų 1250 m. Tačiau Mindaugas galėjo vainikuotis, dokumentus surašyti ir gintis ne sostinėje. Vis dėlto bent vieną tokią vietą atsekę, galėtume ją laikyti buvus jo sostine. Deja, iš trijų ieškomų vietovių nei vienos negalime atspėti. Pradėkime nuo vainikavimo vietos.

Visa eilė neabejotinų šaltinių liudija, kad 1253 Mindaugas buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi, tačiau nei vienas to meto šaltinis nesumini vainikavimo vietos. Tik XVI a. antroje pusėje kronikininkas Motiejus Stryjkowskis, sekdamas vad. Gustino metraščiu (XVII a.), rašo, kad tai įvykę Naugarduke. Priimdami šią Stryjkowskio paleistą teigimą, kai ku-

rie autoriai Naugarduką ir laiko buvus Mindaugo sostine. Ši prielaida buvo ypač populiari tarp senesnių autorių. Dabar mielai kartojama gudų ir rusų. Bet dėl jos priimtinumo yra didelių abejonių. Naugardukas nebuvo minėtame Lietuvos valstybės branduolyje. Mindaugo valdymo pradžioje ta vietovė buvo Volinijos kunigaikščių valdoma.[8] Vėliau Naugarduką ir visą tą sritį valdė Mindaugo sūnus Vaišvilkas. Jis 1254 Naugarduką perleido Volinijos kunigaikščio Danieliaus sūnui Romanui, o kitas sritis — jo broliui Švarnui. Jau vien tų faktų pakanka Naugarduko nelaikyti Mindaugo sostine.

Kai kurie istorikai, laikydami Stryjkowskio nuomonę patikima tradicija, nurodo, kad Mindaugas vainikavęsis Naugarduke, nors ta pilis ir nebuvus sostinė. Tuo buvo norima pabrėžti politinio veržlumo kryptį. Karališkas titulas, esą, skatinęs tas sritis nukariauti. Bet tai pliki samprotavimai. Patikimesnis jau būtų aiškinimas, kad Mindaugas, pasirinkdamas Naugarduką, vengęs krikščionišku savo vainiku erzinti pagoniškos Lietuvos žmones. Galima dar sutikti kad kovodamas su Volinijos kunigaikščiais Mindaugas galėjo būti Naugarduke. Nenorėdamas dėl vainikavimo iš ten išvykti, čia pasikvietęs popiežiaus įgaliotą Kulmo vyskupą Henriką ir kitus vyskupus bei svečius. Bet ir tai bus tik paprasta prielaida. Mindaugo vainikavimo ir prieš dvejus metus įvykusio krikšto vieta nežinoma.[9] Bent krikštas, tikriausiai ne Naugarduke bus įvykęs. Viena, neturime įrodymų, kad Mindaugas 1251 ten būtų buvęs; antra Naugardukas būtų buvęs per tolima vieta livoniškiams svečiams, dalyvavusiems iškilmėse.

Mindaugo sostinės klausimui spręsti galėtume dar remtis jo dokumentų datavimo vieta, bet ir jos negalima atspėti. Mindaugo dokumentų yra žinoma iš viso 10. Nevisi autentiški.[10] Tačiau ir klastoto dokumento pažymėta vieta būtų reikšminga, nes amžininkai būtų taikęsi prie Mindaugo gyvenamosios vie

tos. Deja, iš tų 10 dokumentų tik 2 tepažymi vietą. Vienas yra 1253 liepos mėn., antras — 1260 birželio vidurio. Pirmajame rašoma: "Datum in *Lettowia* in curia nostra...", o antrajame — "Datum *Lettowie* in curia nostra". Lettowia ir Lettowie čia turėtų reikšti *vietovę*. Bet tuose pačiuose dokumentuose Mindaugas taip pat tituluojamas "rex Lettowiae". O tai jau turėtų reikšti *kraštą*. Iš to sektų išvada, kad Mindaugo valstybėje buvusi vietovė, vardu *Lietuva*. Bet tokios vietovės dokumentuose nežinome. Lieka tada sakyti, kad "Lettowia" tereiškė kraštą, o vieta nusakyta bendru posakiu — "mūsų dvare" (in curia nostra). Vis dėlto yra eilė spėjimų, siekiančių lokalizuoti kur nors ir "Lettowia" vietovę.

Pirmiausia Kętrzynskis iškėlė mintį, kad dokumentų "Lettowia" esanti klaida; turi būti "Lecowia". O tai jau galėtų reikšti Betygalos Lekavą. Šioje srityje Kętrzynskis apsistoja ties Uturiais, kurie turį būti ta pati *Voruta*. Tarp Lekavos ir Uturių, esą, išlikęs senų sutvirtinimų pylimas. Kitas tyrinėtojas, Krzywickis, ieškodamas Mindaugo sostinės taip pat Betygalos (Lekavos) apylinkėje, sustojo ties Račiškių piliakalniu kairiajame Dubysos krante. Volteris, o pastaruoju metu ir eilė lietuvių, ieškančių Mindaugo sostinės, ėmė dairytis prie Latuvos upelio, Šventosios įtako, Andrioniškio valsčiuje. Čia smalsios akys nukrypo, be abejo, dėl vardų panašumo. Sėlių krašto sienas nusakančiame 1261 metų dokumente, tariamai Mindaugo duotame, bet greičiausiai vėliau suklastotame, Latuvos upelis vadinamas "Lettowia" upeliu. Taip pat abejotino tikrumo 1392 metų panašiame dokumente minima ir to paties vardo pilis *(usque borchwal nomine Lettow)*. Iš kitų šaltinių tokios pilies nežinome.

Lekavą tenka atmesti, kaip nevykusiai sulipdytą prielaidą. Be to, toji vietovė buvo Mindaugui nepriklausiusiuose ir jam dažniausiai priešingai nusiteikusiuose Žemaičiuose. Jo sostinės ten negalėję būti.

Bet Latuva yra svarstytina, nors sunku įtikėti, kad tame pačiame dokumente "Lettowia" vieną kartą reikštų kraštą, o kitą kartą — tik vietovę. Vis dėlto negalima ginčyti, kad tokio vardo vietovės negalėjo būti. Tai galima. Bet Mindaugo sostinės, atrodo, negalėjo būti prie Šventosios įtako, Latuvos, jau vien dėl to, kad ši žemė nepriklausė branduolinei Lietuvos sričiai — Lietuvai siaurąja prasme. Tai buvo, greičiausiai, Nalšėnų ar Deltuvos srities kraštas. Sunku taip pat sutikti, kad Mindaugas tik viešėdamas (t. y. atsitiktinai sustojęs) būtų čia davęs tuos du dokumentus. Iš dokumentų datavimo Mindaugo sostinės vieta ir vardas, toli gražu, nepaaiškėja.[11]

Trečioji gairė Mindaugo sostinės ieškotojams galėtų būti *Vorutos* pilis, kurioje Mindaugas 1250 gynėsi nuo priešų. Deja, ir šios pilies įvietinti neįmanoma. Vardas minimas Volinijos kronikos ir tik vieną kartą. Vieta nė apytikriai nenurodoma. Apie tą patį įvykį rašydama Livonijos Eiliuotoji kronika nurodo bevardę pilį; neužsimena nė kur ji buvo. Yra daug spėjimų, bet vis dar neaišku, ar kuris nors iš jų yra tikras.

Kętrzynskio spėjimas, kad Voruta yra iškreipti Uturiai, arba Krzywickio nurodoma Vereduvaitė (Girkalnio val.) atkrinta dėl to, kad minimi 1250 karo žygiai nebuvo Žemaičiuose. Jiems nušviesti pagrindinis šaltinis — Volinijos kronika. Joje sakoma, kad Tautvilas nuo Vorutos grįžęs į Žemaičius. Taigi gali būti imami dėmesin tik tokie spėjimai, kurie siejasi su įvairiom Aukštaičių vietovėm.

Mindaugo bei jo laikų pirmosios monografijos autorius Latkowskis Vorutą tapdo su Varnėnais (į rytus nuo Vilniaus). Antras panašios monografijos autorius Totoraitis Vorutos ieško prie Nemuno; jis spėja, kad tai buvus Liškiava.[12] Čia iki mūsų laikų yra dar išlikę senos pilies griuvėsiai. Iš naujesnių tyrinėtojų Lowmianskis ieško Vorutos prie Varėnės upelio — gal net pačioje Varėnoje arba į vakarus

nuo Daugų. Čia nurodo pora kaimų, kurių vardai daugiau ar mažiau primena Vorutą (Arčiūnų ir Pavartės). F. Papée, Zajączkowskis ir Paszkiewiczius spėjo, kad ieškoma Mindaugo pilis, greičiausiai, būsianti Kernavė. Pasirėmus Eiliuotąja kronika, nors įsakmiai ji to neliudija, Kernavė yra visų laikoma Traidenio sostine. Šis faktas jiems atrodo reikšmingas. Tačiau griežtai už Kernavę pasisako tik Papée ir Paszkiewiczius.[13]

Žinodamas Būgos išvedžiojimus, kad Voruta, gal būt, nebus buvęs tikrinis, bet greičiau bendrinis vardas, reiškiąs maždaug tvirtovę (sutvirtintą vietą), Paszkiewiczius nė nebando ieškoti vietovardžio, primenančio Vorutą. Tuo tarpu Zajączkowskis greta Kernavės stato ir Naugarduką, kurį jam pakišo Stryjkowskio pasakojimas apie Mindaugo vainikavimą Naugarduke, ir lenkų geografinio žodyno pastaba, kad netoli Naugarduko esanti Horodiščė, vietovė, seniau buvusi vadinama Vruta, ir kad ten tebesą senų sutvirtinimo žymių.

Kuris iš šių visų spėjimų galėtų būti patikimiausias, sunku pasakyti. Aišku tėra, kad Mindaugo pilis bus buvusi pietvakarių Aukštaičiuose ("Lietuvoje"). Totoraičio spėjamoji Liškiava yra nepatikima, nes būtų buvusi pačiame srities pakrašty, net kitame Nemuno krante. Latkowskio Varnėnai, greičiausiai, bus buvę jau Nalšėnų srityje, bet ne mindauginėje "Lietuvoje", arba, geriausiu atveju, jos pakrašty. Mindaugo sostinės tenka ieškoti "Lietuvos" centre. Iš spėjamų vietovių patikimiausia, atrodo, Varėnos sritis ir Kernavė. Pirmos srities vietovių vardai primena Vorutą; antroji gali pretenduoti į Mindaugo sostinės vardą, kaip spėjamoji Traidenio sostinė. O laiko tarpas tarp abiejų valdovų labai nedidelis.

Dar tenka priminti, kad kryžiuočių magistras prie Mindaugo pilies (Eiliuotoji kronika jos vardo nemini) su kariuomene žygiavęs per Nalšėnų kraštą. Tai mums vėl rodo, kad toji pilis tikrai turėjo būti

"Lietuvoje", tačiau smulkesnių išvadų negalime pasidaryti, nes nežinome tikslių Nalšėnų žemės sienų, nei per kurį jos kraštą kryžiuočiai žygiavo, nei iš kurios pradinės vietos. Ta kronikos pastaba neužkerta kelio nė vienai "Lietuvos" vietovei Mindaugo sostinės vardo sulaukti.

Taigi Mindaugo sostinė tebėra neatspėta. Yra tik aišku, kad ji turėjo būti iš tėvų paveldėtoje žemėje — Lietuvoje siaurąja prasme; t. y. pietvakarinėje Aukštaičių dalyje, kuri dabar paprastai vadinama Vilniaus sritimi. Gal Mindaugo sostine yra buvęs ir pats Vilnius?

VILNIŲ kaip sostinę žinome nuo 1323 m. Nėra negalimas dalykas, kad sostine jis bus buvęs ir žymiai anksčiau. Paprastai sakoma, kad Gediminas persikėlęs į Vilnių iš kurios nors kitos savo pilies; anot vėlyvo padavimo, iš Trakų. Tuo tarpu nėra jokių žinių, kad Trakai kada nors būtų buvę krašto sostinė. Nieko nežinome ir apie Gedimino atsikraustymą į Vilnių iš kurios nors kitos pilies. Vilnius į istorijos šviesą išeina jau kaip sostinė, ir tokia lieka iki mūsų laikų.

Pirmą kartą *Vilnius* minimas 1323 Gedimino garsių laiškų, rašytų popiežiui, vienuolių ordinams ir Vokietijos miestams.[14] Laiškai datuoti *"in civitate nostra Regia Vilna dicta"* (Mūsų karališkame mieste, vadinamame Vilniumi). Ar tai buvo tik jo pasirinktoji ar ir tėvų sostinė, iš to negalima spręsti. Minčiai, kad Vilnius bus buvęs dar Mindaugo sostinė, prieštarautų daugumos pripažįstama prielaida, kad Traidenio sostinė buvusi Kernavė. Bet tai nėra visai tikras dalykas. Ši prielaida yra paremta Livonijos Eiliuotosios ir kitų kronikų 1279 kovo mėnesio kalavininkų žygio aprašymu. Ten sakoma, kad puolimas buvęs nukreiptas į Kernavę,[15] karaliaus Traidenio kraštą *(do wart kuniges Thoreiden lant berou-*

bet vil und verbrant). Bet iš tų žodžių dar neseka, kad Kernavė bus buvusi sostinė. Galima suprasti ir taip, kad tai buvo tik Traidenio krašto pilis, o sostinė galėjo būti kad ir tas pats Vilnius.

---

1. Apie **Mindaugą** yra keletas specialių studijų: **J. Latkowski,** Mendog król litewski. Rozpr. Akad. Umiej. t. 28, Kraków, 1892; **J. Totoraitis.** Die Litauer unter dem Koenig Mindowe bis z. J. 1263, Freiburg, 1905 (perdirbta lietuviškai: Mindaugas Lietuvos karalius, Marijampolė, 1932). **K. A. Steponaitis,** Mindaugas ir Vakarai, Kaunas 1937; **J. Stakauskas,** Lietuva ir Vakarų Europa XIII a., Kaunas 1934; **F. Klymenko,** Die Urkunden Mindowes fuer d. livl. Orden, Altpr. Forsch. 6, 1929; **K. Maleczyński,** W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga, Aten. Wil. XI, 1936. (Platesnę bibliografiją ž. Liet. Enc. XVIII, 1959).

2. **H. Paszkiewicz,** Jagiellonowie a Moskwa, I. Warszawa 1933; The Origin of Russia, London 1954.

3. Pirmą paminėjimą Lietuvos ar jos dalies valstybinės organizacijos užtinkame šv. Ansgaro, Skandinavijos apaštalo, biografijoje, kur paminimas karaliaus Olavo žygis į Pabaltiją bei apgulimas čionykštės tvirtovės — pilies Apuolės, kuri tada buvusi mums nežinomo dydžio valstybės sostinė. Liet. Enciklop. I 1953 ji vadinama Kuršo sostine, bet kuo tai paremta.

4. **H. Łowmiański,** Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I, II, Wilno 1931, 1932.

5. **H. Paszkiewicz,** Jagiellonowie a Moskwa I 1933.

6. **Łowmiański,** II, 107-109; **Paszkiewicz,** Jagiellonowie, 85.

7. Seniausieji istoriniai šaltiniai, pav. **Poviest vremennych liet** arba **Henriko Latvio kronika** žino tik Lietuvą. Nemini nei Žemaičių, nei Aukštaičių. Livonijos Eiliuotoji kronika mini ir Žemaičius, tačiau geografiniame krašto aprašyme kalba tik apie Lietuvą bendrai. Dokumentuose Žemaičių bei Aukštaičių vardas iškyla gerokai vėliau. **Žemaičių** pirmą kartą 1257, o **Aukštaičių** — 1323 Gedimino sutarty su Livonijos pajėgomis. Iš kronikininkų Aukštaičių vardą pirmas pamini **Dusburgas.** Rusų kronikos jo visai nežino, težino vien "Litwa". Plg. **Łowmański** II, 69.

8. Tai visai tiksliai pastebėjo jau **J. Latkowski.**

9. Be Latkowskio, Totoraičio, Stakausko studijų dar žiūr. **V. Gidžiūnas,** De fratribus minoribus in Lituania (1245-1517), Romae 1950. Taip pat **Archivum Franciscanum historicum.** An.

XLII, 1949, ir atspaudas iš ten 1950, Collegium S. Bonaventurae ad claras Aquas, Florentiae. **A. Prochaska,** Dwie koronacye, Przegl. Hist., I 1905.

10. **Klymenko,** Die Urkunden Mindowes 1929. **Kętrzyński,** O dokumentach Mendoga. Rozpr. Akad. Umiejt., 1907.

11. **W. Kętrzyński,** Najdawniejsza stolica litewska, Kwart. Hist. XXI, 1907, 604-611 psl.; **L. Krzywicki,** W poszukiwaniu grodu Mendoga, Pzgl. Hist. VIII, 1909, 20-48 psl.; **E. A. Volter,** Gorod Mendovga ili gdie iskat Letoviju 13 vieka, Izvestija Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imper. Akad. Nauk XIV, sąs. III, St. Petersburg 1910, 19 W, 95-102 psl.; **P. Būtėnas,** Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas, Židinys, XXI, 1935, 207-209 psl.; **E. Volteris,** Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės, Židinys, XXII, 1935, 513-416 psl.

12. Taip spėja **Totoraitis** savo vokiškajame darbe. Lietuviškoje šios studijos laidoje, kuri yra kiek sutrumpinta, Liškiava jau visiškai neminima; kur Voruta buvusi, esą nežinia, bet esanti nuomonė, jog tai turėjusi būti Kernavė. Be abėjo, vėlyvesnių tyrinėtojų spėliojimai bus čia paveikę Totoraitį.

13. **F. Papée,** Początki Litwy, Kw. Hist. XLI, 1927; **Paszkiewicz,** Jagiellonowie I; The Origin of Russia, 197-198; **St. Zajączkowski,** Studja nad dziejami Żmudzi w XIII, Lwów 1925; Przegląd badań nad dziejami Litwy do r. 1385, Pamiętnik VI powszechnego zjazdu histor. polskich w Wilnie 1935, I; Przyczynki do hypotezy o pochodzeniu dinastii Gedymina ze Żmudzi, At. Wiln. 1927; **Z. Ivinskis,** Mindaugas und seine Krone, Zeitschrift fuer Ostforschung, III Jahrgang 1954, Heft 3, 360-386.

14. **A. Prochaska,** O prawdziwości listów Gedymina. Rozpr. Akad. Umiejęt. 32, 1895; **K. Forstreuter,** Die Bekehrung Gedimins. Altprs. Forsch. V, 1928; **J. Jakštas,** Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė I, 1935; Gedimino laiškai, Senovė II, 1936; **Dr. Herbert Spliet,** Die Briefe Gedimins, Sinsheim 1953.

15. **H. Paszkiewicz,** Regesta Lithuaniae, ir 13 išnašoje nurodyta literatūra.

VILNIAUS MIESTO PRADMENS

II

I. GELEŽINIO VILKO LEGENDA

VILNIUS paprastai vadinamas Gedimino miestu. Lietuvos kronikos XVI a. yra užrašiusios gražų padavimą apie Vilniaus įkūrimą. Tas padavimas sako, kad pirmoji Gedimino ir jo pirmatakų sostinė buvusi Kernavė, iš kur Gediminas persikėlęs į jo paties įkurtuosius Trakus (Senuosius), o iš čia — į Vilnių.

Dar gyvendamas Trakuose, Gediminas kartą medžiojęs girioje, kuri augusi dabartinio Vilniaus kalvose. Medžioklė buvusi labai sėkminga. Gediminas dabartiniame Vilniaus pilies kalne nukovęs taurą. Kadangi karalius buvęs pavargęs, tai nakčiai negrįžęs į Trakus. Su savo palydovais apsinakvojęs kalno papėdėje, Šventaragio slėny (dabar katedros bei buvusios Žemutinės pilies rajone). Čia nuo senų laikų būdavę deginami kunigaikščių lavonai, kūrenama amžinoji ugnis. Miegodamas toje vietoje, kur nukovęs taurą, Gediminas susapnavęs didžiulį, lyg geležiniais šarvais aptrauktą vilką, kuris stovėjęs taip skardžiai, tartum jo viduje būtų buvę šimtai vilkų. Rytė vyriausias kunigas Lizdeika išaiškinęs, kad tas vilkas reiškiąs miestą, kuris toje vietoje būsiąs pastatytas. Vilko skardus staugimas reiškiąs didelį būsimo miesto garsą, kurio pasieksiąs gausių savo gyventojų ir kunigaikščių tauriais darbais, nes tas miestas būsiąs parinktas sostine. Iš jos Lietuvos valdovai garbingai vadovausią svetimom tautom. Taip išaiškinto sapno paveiktas, Gediminas tame kalne, kur sapne matęs stūgavusį vilką, pastatęs stiprią pi-

lį, kurią nuo Vilnios praminęs Vilniumi. Kai į čia Gediminas perkėlęs savo sostinę, tai netrukus prie pilies išaugęs ir miestas.

Pagal šį padavimą Vilniaus amžius būtų ne taip jau senas. Gediminas valdė 1316 — 1341. Vilniui turėtų būti ne daugiau kaip 600 metų. Tokia sukaktis buvo atšvęsta 1923, atsirėmus Gedimino dokumentais iš 1323 metų. Tačiau Vilniaus amžius yra daug senesnis. Ankstyvesnių neabejotinų istorinių šaltinių, tiesa, neturime, bet archeologiniai duomenys Vilniaus pradžią nukelia į daug senesnius laikus.

2. ARCHEOLOGINIAI DUOMENS

VILNIAUS kraštas bei miestas, kaip ir visa Lietuva, archeologiškai mažai dar tyrinėti. Vis dėlto ir negausi archeologinė medžiaga rodo, kad Vilniaus apylinkės buvo tirštai gyvenamos nuo pat akmens amžiaus.

Archeologai tvirtina, kad rytų Aukštaičiuose nuo seniausių laikų tirščiausiai gyvenamos sritys prasidėjo į pietus nuo Švenčionių, ypač nuo kairiojo Neries kranto, gi toje srityje labiausiai prasikišo Vilniaus, Trakų, Ašmenos ir Lydos apylinkės. Taigi dar prieškristiniais laikais ėmė rastis tie gyvenami židiniai, kurie ištisus amžius vyravo istoriniais laikais. Vilnius įsikūrė ne kokioje nors dykroje ar gūdžioje girioje, bet nuo amžių tirštai gyvenamoje apylinkėje.[1]

Kaip seniai ta vietovė yra gyvenama, archeologai tuo tarpu negali tiksliai pasakyti. Miesto terenas amžiams bėgant yra taip iškasinėtas, išraustas, kad nepaliestų senų žemės sluoksnių sunku rasti; be to, pačiame mieste iki šiol kasinėjimų mažai ir daryta. Dažniausiai archeologai tėra pasinaudoję tik atsitiktiniais atradimais, įvairiais žemės kasinėjimais, daromais miesto reikalams (vandentiekio, kanalizacijos ir kt.). Tyrinėjimų tikslam kiek daugiau yra kasinėta pilis, bet tiktai pastaraisiais laikais, daugiausia 1930 — 1940.[2] Nors ir tada buvo kasinėjama daugiau pilies griuvėsiam apsaugoti, bet ta pačia proga stengtasi išaiškinti kai kuriuos klausimus, susijusius

su vėlyvosios pilies išvaizda, išdėstymu, architektūrinėmis formomis ir k.

Prie gilesnių, priešistorinių laikų sluoksnių buvo prieita 1940. Perkastas nedidelis kalno gabalėlis ir prieita prie vadinamų nekultūrinių, žmogaus neliestų žemės klodų. Tų žemės sluoksnių buvo perkasta 95 kv metrai pilies kalno šiaurinėje dalyje, kur spėta buvus šiaurinio pilies bokšto. Kad ir nedidelio plotelio sluoksniai ir radiniai parodė,[3] jog čia gyvenamų sodybų būta viduriniame geležies amžiuje (V-VIII a. po Kr.), o gal ir anksčiau. Užtikta XIII-XIV a. medinės pilies liekanų su vėlyvesnėmis (greičiausiai XIV a. pabaigos) mūrinių sutvirtinimų žymėmis. Dar rasta jau istorinių šaltinių minimos pilies bei sutvirtinimų palaikų.

Tie kasinėjimai parodė, kad dabar vadinamam Gedimino kalne pilies būta bent nuo XIII a., o neaiškaus pobūdžio sodybos (greičiausiai taip pat pilies) bent nuo V a. Rasti vidurinio geležies amžiaus paminklai, ypač keramika, yra to paties pobūdžio, kaip ir Vilniaus apylinkėse aptinkami gausūs to paties amžiaus radiniai. Pilies kalno sodybos būta tirštai gyvenamoje srityje. Visos gi tos srities radiniai liudija kultūrinį giminingumą su visų aisčių gyvenamu kraštu.

Minėto kasinėjimo metu nerasta jokių aiškių palaikų iš VIII-XII amžių. Bet iš to negalima daryti išvados, kad tame laikotarpyje kalne nebūtų buvę jokios sodybos. Perkasta yra tik nedidelis plotas. Jei būtų kasinėta kitose vietose, gal būtų jų rasta. Kasinėtoje vietoje anie sluoksniai dėl kurių nors priežasčių galėjo ir sunykti (pav. nuslinkti). Žinoma, nėra negalima, kad kalno sodybos istorijoje bus buvęs protarpis. Tai galėtų išaiškinti tiktai kruopštus tyrinėjimas. Tuo tarpu turime neabejotinų įrodymų, kad Vilniaus kalne pilies tikrai būta jau XIII a., o gal ir V-VIII, nes ir tų amžių sodyba greičiausiai bus bu-

vusi pilis. Tai rodo vietos pasirinkimas. Vargu ar galima įsivaizduoti paprastą gyvenamą sodybą aukštame kalne. Tai turėjo būti sutvirtinta, ginamojo pobūdžio sodyba arba pilis.[4]

Jei ir negalime tuo tarpu tiksliai nustatyti Vilniaus miesto ir pilies pradžios, tai yra aišku, kad ji (bent pilis) daug senesnė už Gediminą. Tai buvo aišku ir prieš kalno kasinėjimus. Daugelis istorikų jau anksčiau bandė abejoti Vilniaus pradžia, susieta su Gedimino "sapnu".

Vieni spėjo, kad kalne dar prieš Gediminą buvusi pilelė, gal jau išnykusi ar benykstanti. Jos vietoje Gediminas pastatęs tvirtą didelę pilį, kurioje ir įsikūręs. Kiti, norėdami išgelbėti legendą, daro prielaidą, kad seniausioji pilis buvusi kur nors kitoje vietoje, ne kalne. Bandoma spėti ir tos senosios pilies vieta. Anksčiau buvo nurodoma prie Bokšto kalno, o pastaruoju laiku dar iškeltas Bekešo kalnas, kuriame 1933 yra užtikta gana didelės XII - XIV a. sodybos palaikų.[5] Bet tie radiniai neleidžia aiškiai nustatyti sodybos pobūdžio. Galėjo būti ir pilis, o gal, mutatis mutandis, tik fortas Vilniaus gynybos žiede. Tad šią sodybą laikyti pradine, senesne už Gedimino kalno pilį, nėra tvirto pagrindo.

Kad dabartiniam Vilniaus plote galėjo būti nebe viena pilis, yra galimas dalykas. Neaiškių liudijimų randame XIV a. šaltiniuose. Tačiau pagrindinė, svarbiausia ir seniausia pilis čia galėjo būti tik Gedimino kalne. Nurodymas, kad kalno papėdė yra buvusi labai pelkėta, nieko nereiškia. Tai galėjo būti tik didesnio pilies saugumo laidas.

Geležinio Vilko legendos apginti nebegalima. Ją sugriovė archeologų kastuvai. Be to, už Gedimino kalną kalba ir topografiniai duomenys. Gedimino kalnas vyrauja visoje Vilniaus aplinkoje. Nuo jo aiškiai matyti ne tik pietų vakarų lyguma bei ją supančios nuokalnės, bet ir Neris. Neris čia ypač stambus geo-

grafinis veiksnys. Sunku patikėti, kad seniausia pilis būtų buvusi kur nors toliau nuo tos upės. Vilniaus ir jo pilies motina, neabejotinai, yra buvusi Neris. Pilis saugojo upės kelią, tad ir turėjo būti prie jos. Visos kitos pilaitės, jei tokių ir buvo, galėjo atsirasti tik vėliau, kada čia jau buvo įsikūręs miestas ar bent prekyvietė.

3. NERIES BRASTA

VILNIAUS pilis, kaip matėme, galėjo būti labai sena, bet miestas jaunas. Šį klausimą spręsdami, pradėkime nuo naujausios Vilniaus atsiradimo teorijos, sukurtos vilniškio prof. M. Limanowskio.[6]

Vilnius į istorijos šviesą išeina kaip politinis centras, kaip didžiulės valstybės sostinė. Tačiau iš to dar neseka, kad tokios kilmės jis būtų ir buvęs. Vienur žmonės miestus sukūrė burdamiesi apie politinį, religinį arba administracinį centrą. Kitur miestai išaugo iš prekyviečių; vadinasi, paskatinti ūkinių veiksnių. Pastaraisiais laikais miestai pagimdomi stambesnių pramonės įmonių. Kokios kilmės galėtų būti Vilnius?

Vilnių galėjo pagimdyti arba politinis centras, valdovo rezidencijos pilis, arba prekyvietė. Prof. M. Limanowskis laikosi pastarojo pagrindo. Anot jo, Vilnius yra sukurtas priešistorinių laikų ūkinių santykių. Tai vaisius prekybinių kelių, susikirtusių prie patogios Neries brastos, dabartinio Vilniaus vietoje. Brasta atsiradusi dėl to, kad Vilnia per savo žiotis Nerin suversdavusi didelius kiekius sąnašų, kurios sudarydavusios sėklumas. Iš tikrųjų tos sėklumos yra žinomos dar XVI a. Kaip tik per jas XVI a., o gal dar anksčiau, buvo pastatytas tiltas, žinomas Žaliojo tilto vardu. Tos sėklumos leidusios keliautojams lengvai persikelti per upę.

Neryje tokių sėklumų galima rasti ir kitose vietose. Prie Vilniaus jos buvusios patogios dėl to, kad čia susikryžiuodavę svarbūs tolimos prekybos keliai, turėję suvesti daugybę svetimų pirklių ir pagimdyti

prekyvietę, kuri natūralioje raidoje turėjusi virsti ir virtusi miestu.

Limanowskis nesako, kas jam įteigė mintį Vilniaus senąją vietą laikyti kelių mazgu, tačiau negalima abejoti, kad jį bus paveikęs istorinių laikų žinomas kelių tinklo vaizdas, kuris, be abejo, turėjo šaknis gilesnėje praeityje ir buvo pagimdytas geografinės bei topografinės Vilniaus padėties. Kaip yra žinoma, XVI-XVII a. per Vilnių ėjo šie svarbūs prekybiniai keliai: 1. Vilnius — Gardinas — Brasta; nuo Brastos šis kelias šakojosi: viena šaka ėjo į Lvovą, kadaise svarbų prekybinį centrą ant kelio iš centro Europos į Juodąsias jūras ir vidurinę Aziją, o antra šaka ėjo į Krokuvą ir toliau į centro Europą; 2. Vilnius — Naugardukas — Turovas — Kijevas; 3. Vilnius — Minskas — Smolenskas — Maskva; 4. Vilnius — Polockas — D. Naugardas; 5. Vilnius — Daugpilis — Pskovas — Narva; 6. Vilnius — Ryga; 7. Vilnius — Kaunas — Nemuno žiotys; 8. Vilnius — Gardinas — Balstogė — Varšuva (bene vėliausias kelias).

Išsibraižę visus tuos kelius žemėlapy, pamatysime, kaip jie Vilniuje kryžiavosi ir jungė stambiausius rytų Europos prekybinius židinius. Įdomu, kad kryptys labai tiesios. Jei vesime tiesiąsias tarp Minsko ir Nemuno žiočių, tarp Pskovo ir Brastos, D. Naugardo ir Varšuvos, Turovo ir Rygos, tai jos visos susikirs kaip tik Vilniuje. O visos šios arba anapus jų buvusios vietovės nuo amžių yra buvę stambūs prekybiniai centrai. Tai buvo keliai, jungę Baltiją su Juodąja jūra ir su vidurio Europa. Iš esmės tai buvo sausumos keliai, tačiau žymi jų dalis sutapo ir su upėmis.[7]

Limanowskis šios kelių sankryžos kilmę pagrindžia plačiais įrodinėjimais, paremtais vietinio ir platesnio pobūdžio geografiniais veiksniais. Tarp kitko, jis gana patikimai įrodo, kad Dniepro upyną ir Baltijos jūrą jungęs kelias, ėjęs iš rytų kairiąja Neries

puse, į dešinį krantą turėjo keltis kaip tik toje vietoje, kur į pietvakarius tekanti Neris staiga padaro vingį ir pasuka į šiaurės vakarus, sudarydama raidę V. Persikėlimo vieta turėjusi būti to vingio apatinis kampas, t. y. dabartinio Vilniaus vieta, kur galima buvę pasinaudoti jau minėtomis brastomis. Iš vienos pusės toje vietoje reikėję sustoti ir keltis į dešinį krantą dėl to, kad čia traukę ir dešinio Neries kranto ūkiniai resursai, kurie galėję suplaukti iš Žeimenos ir Šventosios upynų, o iš antros pusės, greta to ūkinio veiksnio, kaip tik šioje, bet ne kitoje vietoje, keltis per Nerį vertusios vietos geografinės bei topografinės sąlygos — upės, balos bei reljefas. Persikėlus prieš Vilnių ar už jo, nepatogus būtų kelias nei persikėlimas. Nebūtų buvę geros brastos arba būtų tekę vėl keltis per upes, nugalėti balas ir k.

Įsitikinęs, kad Vilnių pagimdė kelių sankryžos bei brastos, Limanowskis dar primena pavyzdžius kitur. Nurodo, kad panašios geografinės sąlygos prie Oderio yra pagimdžiusios Wroclawo (Breslau) miestą. Ten brasta per Oderį atsiradusi dėl Olavos upės sąnašų. Torno miestas atsiradęs toje vietoje, kur Dravantos upės sąnašos palengvinę keltis per Vyslą. Berods, panašiai yra atsiradęs Brastos miestas prie Bugo, kur įteka Muchavecas, kurio sąnašos sudarė neblogas sąlygas brastai atsirasti. Prof. K. Būga Brastos vardą kildino iš lietuviškos brastos.

Prof. M. Limanowskio įrodinėjimai yra įdomūs ir antropologiškai atrodo patikimi. Silpnoji jų pusė yra pati pradžia. Jo teorijos pagrinde yra istoriniais laikais žinomų kelių tinklas. Teorija būtų priimtina, jei būtų įrodytas tų kelių senumas. Čia jau, žinoma, archeologų uždavinys. Deja, tas klausimas dar neišspręstas. Prof. Limanowskis, tiesa, savo prielaidą bandė paremti archeologiniais duomenimis, bet davė labai mažai faktų. Galima būtų pririnkti daugiau įrodymų, kurie bent kai kurių kelių senumą galėtų paneigti. Gal nauji tyrinėjimai įneš daugiau šviesos.

Priėmus Limanowskio teoriją, tektų sakyti, kad Vilnius anksčiau atsiradęs kaip prekybos centras — miestas, gi pilis yra jau vėlesnių laikų padaras. Limanovskis taip ir mano. Pilis atsiradusi prekyvietės bei miesto apsaugai. Miestas, nors ir ankstyvesnis, vis dėlto išsistatęs arčiau pilies, kalvų rajone, bet ne lygumoje, kur jį lengviau būtų buvę statyti. Limanowskis tai aiškina saugumu. Lukiškių lygumoje pirkliams būtų buvę daug sunkiau gintis nuo plėšikų, negu kalvose ar prieškalnėse. Miestui čia įsikurti buvę juo lengviau, kai per dabartinį Vilniaus vidurį, kuris amfiteatriškai leidžiasi Neries link, turėjęs eiti kelias iš apylinkės aukštumų ir vedąs žemyn prie upės. Limanowskio spėjimu, kelias, ėjęs nuo Minsko ir Naugarduko, iš Aušros Vartų, Subačo ir Rasų amfiteatrinio nuolaidumo pradžios, turėjęs leistis maždaug dabartinės Vokiečių gatvės linkme, o toliau į brastą turėjęs eiti, greičiausiai, dabartinės Vilniaus gatvės kryptimi. Tai nebuvęs slėnio dugnas, bet rytinis jo šlaitas, nes slėniu keliauti trukdę Vingrio liūnai bei pats upelis, kuris, prasidėjęs maždaug dabartinių Aušros Vartų rajone, tekėjo toliau Bazilijonų, paskui Pylimo, Liejyklos ir Bonifratrų gatvių vietomis. Tokios prielaidos yra visiškai patikimos, nes natūraliai išaugusios miestuose magistralių gatvių kryptys visada sutampa su didžiųjų kelių kryptimis. O kad Vilniaus gatvės vieta iš seno yra buvęs pagrindinis miesto kelias į Nerį bei tiltą, žinome ir iš istorinių šaltinių. Ir vardas iš to yra kilęs, tik vėliau iškreiptas. Dokumentuose užtinkamas seniausias gatvės vardas yra "Wilijska", atseit, Neries gatvė. Tik paskui įsigalėjo "Wilenska", Vilniaus gatvė.

Kada čia miestas įsikūrė, Limanowskis nesiryžo spėti. Gerbdamas Geležinio Vilko tradiciją, linkęs manyti, kad tikruoju buvusios prekyvietės organizatorium, kuris sutvarkęs miesto gyvenimą, galėjęs būti Gediminas, kurio ankstyvesnioji sostinė turėjusi būti

kur nors netoliese. Sostinę į Vilnių perkelti privertusi gyvenimo logika. Atėjęs momentas, kad Vilniaus mazgas turėjęs būti suorganizuotas į administracinį bei ekonominį centrą ir padarytas sostine. Gedimino genialumas pasirodęs kaip tik tada, kai jis supratęs vertę to mazgo, kuris jau anksčiau veikęs Lietuvos gyvenimą ir sudarinėjęs konjunktūras.

Iš tikrųjų Vilnius buvo pačiame senosios Lietuvos vidury, prie geriausio susisiekimo upių ir sausumos kelių sankryžos. Be to, buvo geroje vietoje strateginiu atžvilgiu. Tad nenuostabu, kad čia sostinė išliko ilgus amžius, kad čia susikūrė stambus ne tik politinis, bet ir ekonominis bei kultūrinis centras, ilgus amžius vadovavęs ne tik Lietuvos, bet ir visos rytų Europos gyvenimui.

Taigi, ar Limanowskio teorija bus įrodyta ar atmesta, jo pabrėžtos Vilniaus geografinės padėties ypatingos sąlygos negali būti paneigtos. Kad jas pirmasis būtų įvertinęs Gediminas, vargu ar galima teigti. Tai tik prielaida, įteigta Geležinio Vilko legendos. Nėra negalima, kad ir Gedimino pirmatakų (gal net Mindaugo) sostinė jau buvęs Vilnius.

Yra miestų, kurie savo užuomazgoje yra buvę politiniais centrais arba tik politinių administracinių centrų priedėliais — sodybomis, kurios aprūpindavo susibūrusius valstybės darbininkus. Tai vadinamos priepilių sodybos (suburbium). Bet tokie priepiliai pradeda sparčiai augti ir virsti miestu tik tokiais atvejais, kai politinis centras sutampa su tinkamomis ūkinėmis sąlygomis arba kai virsta didžiulės centralizuotos valstybės sostine. Administracijos aparatas tada sukaupia į krūvą didelį žmonių skaičių bei verčia daugelį žmonių lankytis jame įvairiais reikalais.

Lietuvoje, be abejonės, taip pat yra miestų bei miestelių, atsiradusių iš priepilių. Susidarius tinkamai ūkinei padėčiai, nevienas iš tokių priepilių pa-

lengva išaugo į didesnį ar mažesnį miestą. Neišnyko nė tada, kai pilis, kaip srities politinis ir administracinis centras, neteko savo reikšmės. Ten, kur tokių palankių ūkinių sąlygų nebuvo, priepilių sodybos išnyko kartu su pilimis. — Kaip gi buvo su Vilniumi? Ar Vilniaus miestas yra grynai ūkinių veiksnių padaras, kaip mano Limanowskis, ar jis išaugo iš priepilio sodybos?

Limanovskis teigia, kad pilis turėjusi atsirasti vėliau, kaip prekyvietės sargybų būstinė, ir iš tos prekyvietės savo srities valdovui pajamas renkančių tarnų. Bet galima ir kitokia prielaida: pilis atsiradusi anksčiau, gi jos teikiamas saugumas padėjęs įsikurti prekyvietei ir išaugti miestui. Taigi pilis galėjo būti senesnė, kaip kariškai administracinis ar politinis centras; užtikrinimas prekybos bei pravažiavimo saugumo galėjo būti vėliau prisiimtoji funkcija. Turint galvoje, kad Vilnius stovi puikioje strateginėje vietoje ir, kaip rodo archeologinės iškasenos, nuo amžių tirštai gyvenamoje srityje, tokia prielaida yra labai patikima.

Ir žiliausios senovės strategai negalėjo nepastebėti ir neįvertinti puikios Vilniaus padėties. Kodėl Vilnių būtinai turėjo atidengti pirkliai? Juk senoje Lietuvoje karai ilgai dar buvo daug aktualesni už prekybą. Taigi, nors ir graži yra Limanowskio konstrukcija, tačiau ar ne teisingiau būtų galvoti, kad Vilniaus pilis bus buvusi senesnė už miestą. Greta jos taip pat nuo seniausių laikų bus buvęs priepilis, kurio augimui, galimas dalykas, daug daugiau reikšmės galėjo turėti kelių mazgas, brasta ir prekyvietė, negu pilis. Tai visai natūralu. Tačiau visa tai turėjo būti tik tais laikais, iš kurių neturime apie Vilnių jokių žinių. Į istorijos šviesą 1323 Vilnius išeina jau ne kaip pilis, bet kaip miestas, nors smulkesnių žinių apie jį ir neturime. Apie Vilniaus priepilį (suburbiun) jokie šaltiniai niekada neužsimena.

Jei kada archeologiniai tyrinėjimai įrodys Vilniaus kelių mazgo senumą, galima bus pirmenybę teikti miestui. Tuo tarpu nėra pagrindo atmesti tradiciją, teikiančią pirmenybę piliai, juoba, kad prieš kelių senumą kalba tas faktas, jog Lietuvoje toliau nuo pajūrio nėra ligi šiol užtikta normanų kultūros radinių. Atseit, jų garsiosios kelionės Lietuvos nekliudė. Normanų keliai ėjo pro šalį Lietuvos. Jei Limanowskio nurodyti keliai būtų buvę, tai ir normanai būtų jais pasinaudoję. O jei nesinaudojo, tai kas tada IX-X a. jais naudojosi?

3. SENIAUSIOS ISTORINĖS ŽINIOS

VILNIAUS pradžią archeologijos duomenys nukelia į priešgedimininius laikus, bet istorinės žinios ilgai nieko nesako. Prasideda tik Gedimino laikais. Visa, kas yra iš senesnių laikų, labai abejotina. Antai, vienoje islandų sagoje (IX a.) poetas keliautojas sakosi lankęs daugelį kraštų, tarp kitų buvęs ir "Velena and Vylna and vala rices". Kai kas nori spėti, kad čia esanti minima Veliuona ir Vilnius.[8] Vardai iš tikrųjų skamba panašiai. Tačiau spręsti tik iš vardų sąskambio būtų neapdairu. Kitų davinių nėra.

Labai abejotinos vertės žinutė yra iš XIII a. pradžios. T. Czackis viename savo veikale (1800) atpasakojo Islandijos keliautojo istoriko Snorre—Sturluson (+1240) kelionės aprašymo tą vietą, kur jis sakosi buvęs Lietuvoje ir lankęs, tarp kitko, "Velni" ir "Tryk". Ten jis galėjęs suprasti vietos gyventojų kalbą. Daroma išvada, kad Snorres būta Vilniuje bei Trakuose ir kad ten gyventa IX-X a. kilusių normanų palikuonių, kalbėjusių skandinavam dar suprantama kalba.[9]

Czackio laikais (XIX a. pradžioje) Sturlusono kronika buvo dar nespausdinta, saugoma Kopenhagos bibliotekoje. Kaip Czackis iš jos tą žinią gavo, nenurodo. Nenurodo nei kuriame iš daugybės Sturlusono kelionių aprašymų tai minima. Apie 100 metų įvairūs autoriai kartojo Czackio žinią jos netikrindami, nors Sturlusono raštai jau buvo išspausdinti ir

net išversti į įvairias kalbas. Peržiūrėjus visus Snorre-Sturlusono raštus, nieko panašaus surasti nepasisekė, nors buvo žiūrėta įvairių leidinių. Kažkas panašaus į Czackio "Velni" yra tik garsiajame Snorre Sturlusono veikale, vardu Heimskringla. Tenai Inglinga sagoje pasakoja, kad Odinas turėjęs du brolius: "vieno vardas buvo Ve, o antro Vili". Kai Odinas išvykęs, tie du broliai valdę Norvegų karalystę.[10] Bet čia Vili, ne Velni; ir asmens vardas, ne miesto. Jokio vardo, kuris primintų Tryk, neteko užtikti.

Vilniaus vardo nerandame nė senuose slaviškuose metraščiuose. Žymiai vėliau rašytos rusų kronikos ir Lietuvos metraščių vadinamieji sąvadai sumini Vilnių XI amž., bet tokios žinios negali būti laikomos tikros. Lietuvos metraščio (Letopisec Litovskij) seniausia redakcija yra XV amž. pradžios. Dar vėlesnė plačioji redakcija pasakoja ir pramanytąją "Palemono teoriją" — lietuvių kilmę iš romėnų. Tai joks šaltinis Vilniaus pradžios klausimui spręsti.

Pirmą kartą Vilnius suminimas ne kronikų, o dokumentų, būtent, 1323 m. Gedimino garsių laiškų Vokietijos miestams ir vienuolynams. Vilnius minimas tų laiškų datose ir vieno laiško tekste. Yra žinomi Gedimino 5 laiškai, iš kurių 4 yra datuoti Vilniuje *(Datum Vilna...)*. Taip pat laiške vienuolynams, kreipdamasis į Saksonijos pranciškonus, sako, kad savo krašte pranciškonams esąs jau pastatęs dvi bažnyčias: "Vieną mūsų karališkame Vilniaus mieste, o antrą — Naugarduke" *(unam in civitate nostra regia Vilna, aliam in Nougardia)*. Kai kas dalį tų Gedimino laiškų laiko amžininkų falsifikatais.[11] Mūsų reikalui tai neturi skirtumo. Ar Gediminas pats, ar kas kitas laiškuose suminėjo Vilnių, tai vistiek rodo, kad Gedimino laikais Vilnius buvo Lietuvos sostinė.

Senesnėje literatūroje kartais minimi dar 1305 m. Bet tai nesusipratimas, atsiradęs iš to, kad Dusburgo kronikoje 1305-1330 metais net 5 kartus minima Gedimino pilis (Castrum Gedimini). Prūsijos istorikas Voigtas ir rusas Karamzinas tą pilį sutapdė su Vilniumi. Juos pasekė kai kurie vėlesni istorikai. Tuo tarpu Dusburgo ir prancūzų poeto Machaut, dalyvavusio Jono Luksemburgiečio 1329 žygyje į Žemaičius, minima Gedimino pilis neabejotinai yra buvusi Žemaičiuose, Pagraudės srityje (tur būt, palei Graumeną, Kvedarnos valsč.). Su Gediminu ši pilis, greičiausiai, neturi jokio ryšio.[12] Gedimino vardas Lietuvoje nebuvo taip jau retas. Ir šiandieną Žemaičiuose tebėra net du Gedimino vardo dvarai ir du kaimai. Anoji pilis galėjo būti kokio bajoro Gedimino. Kad ji buvo Žemaičiuose, aišku iš aprašymo kryžiuočių žygių, kurie įvyko Žemaičiuose. Vilnius kryžiuočių puolimam 1305 - 1330 metais nebuvo dar pasiekiamas. Pirmą kartą jie Vilnių pasiekė 1365, antrą kartą — 1367 ir tretį — 1377.

Taigi Vilnius nuo žiliausios senovės buvo tirštai gyvenamoje srityje, kuri istorinių laikų pradžioje vadinama Lietuva. Čia buvo Lietuvos valstybės lopšys ir branduolys. Ar Vilnius nuo amžių buvo ir Lietuvos sostinė, sunku pasakyti, nes jokių žinių tam įrodyti neturime, nors tai nėra negalimas dalykas. Bent tokiai prielaidai neprieštarauja jokie istoriniai šaltiniai. Yra visiškai aišku: jei ir ne Vilnius bus buvęs senąja Lietuvos sostine, tai toji sostinė turėjo būti kur nors netoli Vilniaus.

Šiom išvadom gali būti prikišamas nesiskaitymas su Geležinio Vilko legenda, nes, kaip visi padavimai, taip ir šis turi turėti kokį nors tradicinį pagrindą. Bet nereikia pamiršti, kad legendų kūrimo amžius buvo ypač XVI-sis. Tada sukurti kuriai nors legendai pakakdavo vieno vardo. Tada buvo sukurtas visas mūsų istorijos tūkstantmetis — iki pat Palemono (Publijaus Libono) laikų, nors tikrų istorinių

duomenų neturėta iki XIII amž. Tada visai eilei didžiūnų šeimų buvo sukurtos fantastiškiausios geneologijos. Nepamirština ir tai, kad visos senųjų Lietuvos kronikininkų istorinės žinios toliau Gedimino nesiekė. Nuo jo buvo pradedama kunigaikščių šeimos giminė ir visos valstybės istorija. Tad nenuostabu, kad Gediminui buvo priskirta ir Vilniaus įkūrimo garbė.

Vilnius į istorijos sceną iškyla kaip politinis centras, kaip valdovo Gedimino sostinė. Jei miestą būtų kūręs Gediminas, tai jis, be abejo, būtų turėjęs ir politinių sumetimų, kurie nebūtų likę nepastebėti Vokiečių ordino ir neužrašyti jo kronikų. Tai ne eilinis koks įvykis, susijęs su Lietuvos valdovu, su kuriuo vokiečių riteriai jau atkakliai kovojo.

Geležinio Vilko legendos pranašavimai rodo, kad ji turėjo atsirasti jau politinio Vilniaus klestėjimo laikais. Legenda yra užrašyta šešioliktojo amžiaus kronikininkų, nuo Gedimino laikų nutolus bent 200 metų, kai Vilnius buvo jau nebe sritinių kunigaikštijų centras, bet centralizuotos monarchijos sostinė. Legendos kūrėjai, žiūrėję į savo meto ir netolimos praeities Vilnių, jau turėjo galvoje jo garso sklidimą.

---

1. **M. Limanowski**, Najstarsze Wilno, Wilno i Ziemia Wileńska I 1930; **Elena ir Vlad. Holubavičiai**, Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas, Liet. Praeitis I (perspausdinta 1956 Chicagoje). Plg. **M. Alseikaitė-Gimbutienė**, Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit, Tuebingen 1946. **Dr. J. Puzino** strp. Liet. Enciklopedijoje VII, 1956 — Gedimino kalnas.

2. **Wł. Bortnowski**, Przegląd prac konserwacyjnych na górze zamkowej w Wilnie w latach 1930-1936, Aten. Wil. XIII 1938; **Irena Michalskienė**, Botanikinės Gedimino kalno Vilniuje iškasenos, Liet. Praeitis I, 2,1940; **W. Holubowicz**, Krzywy gród na górze Bekeszowej w Wilnie, Kwartalnik poświę-

cony sprawom miasta Wilna 1939 I. Dabartinėje okupuotos Lietuvos spaudoje kelis kartus buvo paminėti įvairūs radiniai, vykdant miesto tvarkymo darbus, o taip pat specialūs nuo 1956 m. pilies rajono kasinėjimai, bet medžiaga tebėra nepaskelbta.

3. *Holubovičiai, Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas.* Lietuvos Praeitis I, 2, 1940.

4. **"Tiesa"** 1955 m. gegužės 29 d. Nr. 126 (3727) išspausdino straipsnelį apie pilies kalno papėdėje atrastus pilį supusios *sienos likučius. Sienos būta išmūrytos iš lauko akmenų,* surištų kalkių skiediniu ir molio sluoksniu. Kasinėjimus vykdžiusio archeologo V. Daugudžio nuomone, siena esanti iš XII amž.

5. **V. i. E.** *Galubovičі, Krivoj gorod* — Vilno (Kratkije Soobšč. Inst. Mat. Kultury XI 1945).

6. **M. Limanowski,** Najstarsze Wilno. Rinkiny "Wilno i Ziemia Wileńska" I 1930, 127-143.

7. **J. Kulischer,** Russische Wirtschaftsgeschichte I 1925; **D. Olančyn,** Do istorii torhovli Rusy-Ukrainy z Baltykoju, Zap. Čyna sv. Vasylija vol. VI, 1932; **Z. Ivinskis,** Liet. prekyba su Prūsais I, 1934; **J. Remeika,** Der Handel auf der Memel bis 1430, 1927; **G. Vernadsky,** The Baltic Commerce of the West Russian and Lithuanian cities during the Middle Ages—Baltic countries III 1937.

8. **W. Kamieniecki,** Geneza państwa litewskiego Przgl. Histor. 1915; plg. **Balińskio** ir **Kraszewskio** Vilniaus miesto istorijos.

9. **P. Klimas,** Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas 1923.

10. **Heimskringla** or the Lives of the Norse Kings, by **Snorre Sturluson.** Edited with notes by **Erling Monsen** and translated into English with the assistance of **A. H. Smith,** Cambridge, Heffer and Sons Ltd. 1932, 2 psl.

11. **A. Prochaska,** O prawdziwości listów; **K. Forstreuter, J. Jakštas, H. Spliet** ir k.

12. **St. Zajączkowski,** Studja nad dziejami Żmudzi w XIII w. 1925, 33-34; O pochodzeniu dynastii Gedymina. At. Wil. 1927, 411-412; **K. Chodynicki,** Geneza dynastii Gedymina, Kw. Hist., 1926, 565-566; **J. Puzyna,** Kim był i jak się nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina. At. Wil. 1935, 1-43; **J. Jakštas,** Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė I 1935, 142-144; **A. Vaičiulaitis,** Viduramžių poetas Machaut Lietuvoj (Židinys Nr. 2, 1939).

MIESTAS IR PILIS

III

I. DIDŽIŲJŲ KUNIGAIKŠČIŲ SOSTINĖ

GEDIMINO laiškuose pirmą kartą Vilnius neabejotinai paminimas ir vadinamas *miestu*. Gediminas ten mini pranciškonų bažnyčią, kuri esanti "mūsų karališkame mieste, vadinamam Vilniumi".[1] Bažnyčia esanti mieste. Ir tai suprantama. Valdovo pagonio pilyje krikščionių bažnyčios nė negalėjo būti. Ji tegalėjo būti ir buvo mieste, kur, be abejo, buvo ir krikščionių svetimšalių bei apsikrikštijusių lietuvių. Savo laiškuose Gediminas mini ir domininkonų bažnyčią. Laiške, rašytam visiems pasaulio krikščionims 1323 sausio 25, užsimena, kad prieš dvejus metus domininkonams pastatęs bažnyčią Vilniuje. Laiške popiežiui rašo, kad domininkonų turįs ir savo dvare. Vadinasi, jei Gedimino laikais Vilniuje jau galėjo būti net dvi katalikų bažnyčios, tai miestas nebegalėjo būti menkas. Jame dar turėjo būti Rytų apeigų bažnyčių, o masė vietinių gyventojų juk buvo dar nekrikštyta. Taigi dar Gedimino laikais Vilniaus gyventojų skaičius turėjo būti nebemažas. Tai nebuvo paprasta priepilio sodyba, kaimelis, bet miestas.

Ūkio istorijoje bei sociologijoje vyrauja tradicinė pažiūra, kad miestas nėra šiaip gausi sodyba, bet tokia, kurios gyventojai sudaro uždarą bendruomenę, kurios gyvenimą tvarko savi vykdomieji organai ir bendruomenės rinkta atstovybė. Miesto gyventojų verslai, kaip taisyklė, nėra žemės ūkis, o prekyba ir amatai (moderniškais laikais dar darbas pramonėje ir įvairios profesijos, ekonominių vertybių tiesiogiai neprodukuojančios). Pagrindinis betgi

miestų bruožas yra miestiečių bendruomenės, kaip atskiros socialinės klasės, savivalda bei jos organai. Todėl istorinėje literatūroje ir Vilnius pradedamas vadinti miestu tik nuo 1387 metų, kada Jogaila suteikė jam magdeburgines teises. Esą tuo būdu Jogaila sukūręs miestiečių bendruomenę, atskirą visuomenės klasę, ar bent sudaręs sąlygas jai susidaryti. Suteikdamas privilegiją bei sukurdamas magdeburgiškos savivaldybės užuomazgą, Jogaila, sakoma, išskyręs vilniečius iš vienalytės kunigaikščio valdinių masės, padaręs juos miestiečiais, atskira socialine klase.[2] Tai tokia pati klaida, kaip ir tvirtinimas, kad Lietuvoje iki 1387 - 1413 bajoriškų privilegijų niekas neturėjęs: nei nuosavybės, nei kokių teisių bei laisvių; visi buvę visiškai priklausomi monarcho malonės.[3]

Jei mums nežinomas dokumentas, kuriame būtų buvę fiksuotos socialinės teisės bei laisvės, arba jei tokio dokumento iš viso niekad nėra buvę, tai iš to dar neseka, kad tų teisių nebūtų buvę. Lietuvoje pirmoji privilegija bajorams ir pirmoji privilegija miestui (Vilniui) yra žinoma tik iš 1387. Bet ar kas galėtų teigti, kad prieš 1387 visa Lietuvos visuomenė būtų sudariusi sociališkai vienalytę masę? Ano meto privilegijos (įstatymai) beveik niekad neįvedinėjo naujų juridinių normų, bet dažniausiai tvirtino esamą padėtį — tai, kas jau buvo gyvenime, nors dėl valdovo autoriteto būdavo rašoma, kad tai daroma iš valdovo malonės. Pirmosios privilegijos, galima sakyti, tiktai įvedė paprotį visuomeninius santykius fiksuoti dokumentu.[4] Tokiuose dokumentuose įrašomų juridinių normų bei visuomeninių reiškinių naujumą reikia aiškintis atskirai kiekvienu atveju.

Panašiai yra su Vilniaus magdeburgine privilegija. Nebūtinai turėjo ji sukurti naują socialinę klase bei naują visuomeninę bendruomenę. Galėjo tik kiek kitaip sutvarkyti bei magdeburgiškai susisteminti senuosius miestiečių gyvenimo principus. Žino-

ma, galėjo būti įnešta ir šis tas naujo, tačiau daug kas liko taip, kaip buvo anksčiau: paimta iš gyvenimo praktikos, iš miestiečių tradicijų bei papročių, o gal ir iš oficialiai galiojusių juridinių normų.

Tos normos galėjo būti nerašytos, bet galėjo būti ir rašytos, tik mūsų laikam neišlikusios. Jei ir nebuvo miestiečių teisės rašytos, tai iš to dar negalima daryti išvados, kad nebūtų buvę miestiečių klasės. Nėra abejonės, kad Vilniaus ir kai kurių kitų miestų gyventojai jau tada gyveno skirtingą gyvenimą ir skyrėsi nuo kaimų gyventojų ne tik verslu, bet ir padėtimi, nors apie ankstyvojo Vilniaus laikotarpio gyvenimą bei miestiečių padėtį neturime jokių tiesioginių žinių. Kai kurie žinomi faktai miestiečių bendruomenės buvimą mums neabejotinai įrodo.

Apie buvimą atskiros miestiečių bendruomenės, tarp kitko, galime spręsti iš garsiųjų Gedimino laiškų. Kviesdamas atvykti į Vilnių vakariečius amatininkus, Gediminas sakė, kad jie, įsikūrę Vilniuje, galėsią naudotis Rygos miesto teisėmis, o vėliau, jei patarsią išmanantieji žmonės, galėsiąs suteikti ir tinkamesnių teisių.[5] Taigi Gediminui Rygos miestiečių teisė buvo žinoma, ir jis suprato, kad miestas gali suklestėti tik organizuotas į atskirą miestiečių bendruomenę arba į kelias bendruomenes. Sunku tikėti, kad tai suprasdamas ir Vilniaus miestu rūpindamasis Gediminas to nebūtų tvarkęs. Tik, atrodo, tada Vilniaus miestiečiai nesudarė vienos bendruomenės, bet kelias.

Galimas daiktas, kad jau nuo Gedimino laikų Vilniuje buvo miesto dalis, apie dabartinę Vokiečių gatvę, kurioje buvo susimetę pirkliai vokiečiai, greičiausiai ir čia atsikraustę iš Rygos ar per Rygą. Tie vokiečiai pirkliai ir naudojosi Rygos miesto teise. Kęstučio — Jogailos laikais šių vokiečių pirklių viršininkas, burmistras, ar kaip jis ten vadinosi, buvo kažkoks Hanulis, kuris vadovavo 1382 miestiečių su-

kilimui prieš Kęstutį. Lietuvos metraščio liudijimu, be Hanulio, sukilime dalyvavę dar "Didžiojo miesto" miestiečiai.[6] Iš šių žinių galime daryti išvadą, kad Hanulio vadovaujamieji miestiečiai vokiečiai gyveno premiestyje, nes kiti sukilimo dalyviai vadinami *"Didžiojo miesto"* gyventojais. Iš vokiškųjų kronikų dar žinome Vilniuje buvus miesto dalį, kurioje buvo susimetę pirkliai rusėnai. Tą miesto dalį kronikos vadina rusėnų miestu *(civitas ruthenica)*. Suprantama, kad savą organizaciją turėjo ir ši miesto dalis. Greičiausiai ji bus gyvenusi rusų miestiečių papročiais bei teise.

Pagaliau trečia miesto dalis, *Didysis miestas*, kuriame gyventojų masę sudarė autochtonai lietuviai, tur būt, vėl buvo kaip nors organizuota, nors atspėti organizacijos formos šiandien yra neįmanoma. Betgi yra aišku, kad miestiečiai sudarė atskirą bendruomenę, išsiskyrusią iš viso krašto gyventojų. Šios bendruomenės paminėjimų užtinkame ir šaltiniuose. Antai, didysis kunigaikštis Kazimieras 1440 duotoje Vilniaus miestui privilegijoje sako, kad miestiečius atleidžiąs nuo bet kokių muitų visoje Didžioje Kunigaikštijoje, nes jie nuo tų muitų buvę atleisti dar jo senelio Algirdo ir tėvo Jogailos.[7] Jei Algirdas jau buvo suteikęs privilegijų Vilniaus miestiečiams, tai tie miestiečiai, neabejotinai, sudarė tam tikrą atskirą, iš visų gyventojų išsiskyrusią, o gal ir organizuotą bendruomenę.

Yra faktų, kad kunigaikščiai nuolat rūpinosi Vilniaus miestiečiais pirkliais, sulaikytais su prekėmis kituose kraštuose. Jogaila 1383 Mozūrų kunigaikščiams net taikos sąlyga pastatė reikalavimą paleisti sulaikytus Vilniaus pirklius.[8] Tai rodo, kad ir prieš 1387 metus Vilniaus pirklio bei miestiečio sąvoka yra buvusi aiški, jų padėtis išskirtinė, ne tokia, kaip visų kitų krašto gyventojų.

Tad ir kalbos, jog Vilniaus miesto bei miestiečių bendruomenės atsirado tik po 1387 metų Jogai-

los privilegijos, neturi pagrindo. Ne magdeburgijos kūrė miestus, o pats gyvenimas, ekonominės konjunktūros. Magdeburgijos buvo tik viena iš miestiečių bendruomenės gyvenimo formų. Į Lietuvą jos atkeltos iš tikrųjų tik 1387. Pirmiausia buvo pritaikytos Vilniuje, o vėliau ir kituose Lietuvos miestuose.

1387 metai nėra joks slenkstis Vilniaus miesto istorijoje. Kryžiuočių kronikininkas Wartberge, rašydamas apie 1377 metų karo žygį, sako, kad kryžiuočių kariuomenė atėjusi "iki Vilniaus pilies ir miesto" *(usque ad castrum et oppidum Vilne)*. Gi 1382 Vilniaus miestiečiai pajėgė lemti net viso krašto likimą, sukildami prieš Kęstučio giminę. Apie miesto sudeginimą kalba 1390 ir 1392 kryžiuočių šaltiniai.

2. KOVOS SU KRYŽIUOČIAIS

MIESTAS ilgai neturėjo ypatingai gerų augimo ir klestėjimo sąlygų, nors ir buvo didžiulės valstybės sostinė, įsikūrusi turtingų ir tirštai gyvenamų lietuviškų sričių centre. Miestui kilti kliudė užsitęsusios politinės kovos. Kaip žinoma, Kryžiuočių ordinas, įsitvirtinęs Baltijos pajūryje nuo Vyslos iki Nemuno ir nuo Narvos iki Šventosios, savo rankose laikė patogiausius išėjimus į jūrą. Kryžiuočių rankose buvo Nemuno žemupis ir didžioji dalis Dauguvos. Kadangi tarp Lietuvos ir ordino visą XIV a. buvo beveik nuolatinis karas, tai apie bet kokią normalią prekybą tais keliais negalima buvo nė galvoti. Tik ordino sunkiai sukontroliuojami Rygos pirkliai tesugebėdavo vandens keliu šiaip taip surišti Lietuvą su Vakarais. Suprantama, ta savotiška blokada labai neigiamai veikė Lietuvos prekybą,[9] o tai labai atsiliepė ir Vilniaus miestui, kuriam natūraliausias turėjo būti Neries — Nemuno kelias. Vilnius buvo priverstas naudotis sausumos keliais. Ypatingo prekybos gyvumo ir miestiečių turtėjimo, kuris visada miestą ugdo, tokiom sąlygom negalima buvo laukti.

Palietė Vilnių ir kryžiuočių puolimai. Pirmasis jų tikslas, žinoma, buvo užkariauti Žemaičius, įsiterpusius tarp abiejų ordino šakų — Prūsijos ir Livonijos. Vilnius čia nebuvo ant kelio. Priešingai, nuo to kelio buvo gana toloka. Užtat, kol kryžiuočiai kovojo dėl Nemuno žemupio ir teriojo Žemaičius, Vilnius prie savo vartų priešo nematė. Bet antrojoje XIV a. pusėje kryžiuočiai jau įsitvirtino Nemuno

krantuose ligi Nevėžio žiočių. Tada savo kovas perkėlė ir į Aukštaičius, kurie jam kliudė užimti Žemaičius.

Vilniaus sritis pirmą kartą kryžiuočių buvo užpulta 1365 m., antrą kartą — 1367. Pirmajame iš tų žygių dalyvavo pabėgėlis, Kęstučio sūnus Butautas Henrikas. Rodos, tik dėl jo tas žygis ir buvo suruoštas.[10] Bet nei tą kartą nei 1367 metais Vilniaus miestas, tur būt, nebuvo dar puolamas. Buvo tik apnaikintos apylinkės. 1365 metais buvo sudeginta Kernavė ir Maišiogala. Kad būtų puolamos Vilniaus arba Ukmergės pilys, nemini nė vienas šaltinis,[11] nors Ukmergės apylinkės taip pat buvo apnaikintos.

Algirdo laikais kryžiuočiai puolė Lietuvą apie 50 kartų, bet Vilnių pasiekė tik 1377. Ordino šaltiniai sako, kad tais metais vasario mėn. buvęs suruoštas didelis žygis. Kryžiuočiai patraukė Lietuvon, pasidalinę į 3 grupes. Viena, vadovaujama ordino maršalo, per Trakus praėjo į Vilnių. Trakai nebuvę užpulti. Maršalas, pasikalbėjęs su Kęstučiu, išėjusiu iš pilies, nužygiavęs toliau. Kęstučio užkviestas, į Trakų pilį buvo užsukęs Brandenburgo komtūras Gotfriedas von Hohensteinas. Jis buvęs ilgai vaišinamas ir pas savuosius, sustojusius nakvoti už Vokės, grįžęs tik naktį. Ryte kryžiuočiai pradėję niokoti Vilniaus apylinkes ir priemiesčius. Algirdas, pasikvietęs į Vilniaus pilį ordino vyriausiuosius, juos vaišinęs ir išgavęs pažadą ramiai pasitraukti. Bet kryžiuočiai kitą dieną vėl pradėję terioti Vilniaus apylinkes. Lietuviai, tai palaikę negarbingu žodžio sulaužymu, griebėsi atsikirsti. Kęstučio pasiųstas jo sūnus Vytautas sunaikinęs kryžiuočių numatytame grįžimo kely paruoštas maisto ir pašaro atsargas. Grįždami kryžiuočiai atsidūrę labai sunkioje padėtyje. Didžiausių speigų metu likusi be maisto bei pašaro ir dar persekiojama Vytauto karių, kurie neleido priešui nukrypti į šalį, ordino kariuomenė tirpte tirpo. Tik mažiems jos likučiams tepasisekę pasiekti savas pi-

lis. Taigi 1377 metais nukentėjo tik Vilniaus apylinkės ir šiek tiek priemiesčiai; paties miesto ir pilies nepaliesta.[12]

Jei neskaityti kryžiuočių kariuomenės būrio, pasirodžiusio palei Trakus 1382 metais (Jogailos ir Kęstučio kovos metu), daugiau jie prie Vilniaus nebuvo priartėję iki pat Jogailos kovų su Vytautu. Tada kryžiuočiai puolė Vilnių kaip Vytauto sąjungininkai. Tiesa, dar buvo bandę žygiuoti į Vilnių 1379, bet paklydo ir grįžo miesto nepriėję.

Vytauto ir Jogailos kovų metu pirmą kartą Vilnius buvo užpultas 1383 metų rudenį, kai buvo užimti ir Trakai, bet nei miesto nei pilies užimti nepasisekė. Po karštų kovų ant kažkokio tilto kryžiuočiai buvo priversti pasitraukti. Gal priešas norėjo pereiti Vingrį dar prieš pilies rajoną, o gal veržėsi per Vilnią, kuri supo pilį. Dalis miesto vis dėlto buvo sudeginta.[13] Kryžiuočiai šį kartą puolė kaip Vytauto talkininkai.

Kitais metais ordino kariuomenė vėl buvo Aukštaičiuose: teriojo Ukmergės ir Maišiogalos apylinkes. Vilniaus nepasiekė. Vilnius nenukentėjo ir 1385 metais, magistro Konrado Zoellnerio didžiojo žygio metu, kai keršijo už Vytauto atkritimą. Nusiaubta didžioji dalis Aukštaičių, net iki Ašmenos, kurios ligi tol kryžiuočiai dar niekad nebuvo pasiekę. Grįždami buvo priėję prie pat Vilniaus, bet rado budriai saugomus visus priėjimus. Pasitraukė miesto nepuolę.[14]

Baisiausių dienų Vilnius sulaukė per antrąsias Vytauto kovas su Jogaila, 1390 metais, kada Prūsijos, Livonijos ir Vytauto jungtinė kariuomenė atstūmė Skirgailos pajėgas nuo Kauno iki Vilniaus ir miestą supo net 5 savaites. Ilgai trukusių kovų metu buvo sudegintas kone visas miestas, sunaikinta Kreivoji pilis. Kovų metu iš vienos pusės žuvo Jogailos brolis Karigaila, o iš antros — Vytauto brolis Tautvilas. Nors buvo daug stengtasi ir patirta au-

kų, bet visos pilies užimti nepasisekė. Kryžiuočiai grįžo teriodami kraštą, palikę Vilniuje smilkstančias degėsių krūvas.[15] Tai buvo labai skaudus miestui smūgis. Kitos tokios nelaimės Vilnius sulaukė tiktai po pustrečio šimto metų (1655), kai Vilnių pirmą kartą nusiaubė Maskvos rusai.

Kai 1391 rudenį kryžiuočiai vėl priartėjo prie Vilniaus, miestas dar nebuvo atsigavęs. Buvo nudegintos apylinkės ir priemiesčiai. Kryžiuočiai pasitraukė miesto nepuolę.

Paskutinį kartą ordino kariuomenė atėjo prie Vilniaus 1394 rugpiūčio gale. Dabar keršijo už antrąjį Vytauto pabėgimą. Magistro Konrado von Jungingeno vadovaujama kariuomenė (buvo atvykęs ir Livonijos magistras su savo pajėgom) dvidešimt tris dienas laikė apsupusi pilį, ją smarkiai apšaudė iš moderniausių patrankų, tačiau nepajėgė paimti nė vieno įtvirtinimo. Kiek šį kartą miestas nukentėjo, jokių žinių neturime. Apsiautimo metu pilyje Vytauto nebuvo. Jis ir jo pusbrolis Kaributas su lietuvių kariuomene Vilniaus apylinkėse trukdė kryžiuočių veiksmus, neprileisdami daugiau privežti karinių reikmenų nei maisto. Pro Trakus besitraukiantį priešą Vytautas nuolat persekiojo. Kryžiuočiai pargrįžo su dideliais skaudžiais nuostoliais.[16]

Kai kurios vėlesnės kronikos (Stryjkowskio, Kotzebuės, Voigto) rašo, kad tuo savo žygiu magistras norėjęs atimti Vilnių iš Vytauto ir pasodinti jo pusbrolį Švitrigailą, iš kurio prieš metus Vytautas buvo atėmęs Vitebską, o jį patį, sukaustytą pančiais, pasiuntęs Jogailai į Krokuvą. Švitrigaila iš Krokuvos pabėgęs į Prūsus. Bet tai nieku nepagrįstas spėjimas. Vytauto didysis priešas Švitrigaila tik vėliau pradėjo kovą, gi 1393 - 1396 metais ramiai gyveno Krokuvoje, išlaikomas savo brolio Jogailos.[17]

Kadangi Švitrigailos 1394 prie Vilniaus nebuvo, tai, tur būt, neturi pagrindo nė Stryjkowskio minimas Vilniaus pilies užgrobimo planas, pasinaudojant

rusėnų vienuolių išdavimu. Stryjkowskis mano, kad Švitrigaila prikalbėjęs vienuolius padegti kažkokius 2 bokštus ir tuo būdu atitraukti dėmesį nuo numatomos pulti vietos. Sąmokslas vieno vienuolio buvęs išduotas pilies komendantui ir nuėjęs vėjais. Šiai paskutinei vilčiai žuvus, kryžiuočiai nutarę grįžti, o begrįždami prie Strėvos dar buvę užpulti lietuvių, kurie užvertę ant jų visą pakirstą mišką. Galima sutikti, kad vienuolius į sąmokslą galėjo įtraukti ne Švitrigaila, bet kas nors kitas, tačiau visai tai istorijai nėra kitų liudijimų, tad ir Stryjkowskio pasakojimas negali būti laikomas patikimu.

Po nelaimingo 1394 metų žygio kryžiuočiai Vilniaus jau niekad nebepasiekė. Nepasiekė taip pat joks kitas priešas iki 1655 m., kada pirmą kartą Lietuvos istorijoje Vilniaus miestas atsidūrė Maskvos kariuomenės rankose ir buvo okupuotas beveik 6 metus. Ramusis Vilniaus istorijos periodas truko 261 metus Tuo laiku miestas galėjo laisviau augti, nes ordino pavojus buvo likviduotas dar Vytauto laikais, o Maskvos rusai buvo toli nuo Vilniaus ir ligi XVI amžiaus buvo dar per silpni pulti Lietuvą.

3. VILNIAUS PILIS

LIETUVOS sostinės neaprašė joks keliautojas iki XV amžiaus pradžios. Kaip Vilnius atrodė senesniais laikais, nėra tikrų žinių. Beveik nieko nesužinome ir iš kronikų pastabų apie miesto puolimus, nes ten tepaminėtas pats miestas ir pilis. Pilis sutvirtinta, miestas atviras. Tačiau joks šaltinis nemini, kad kryžiuočiams būtų kada nors tekę laužtis per miesto sienas arba kitokius sutvirtinimus. Tik 1383 metų Vilniaus puolimo aprašyme minimos smarkios kautynės ant tilto. Tas tiltas negalėjo būti per Nerį, nes kryžiuočiai atėjo nuo Trakų. Be to, kaip matyti iš kovų aprašymo, to tilto būta jau mieste. Galėjo tai būti tiltas per klampynes ir Vingrį priešpilio rajone (prie dabartinės katedros aikštės, kur dar XVI a. buvę miesto vartai buvo vadinami Šlapiaisiais) arba per Vilnią, supusią visą pilies rajoną.[18] Miestas iš tikrųjų buvo atviras, be jokių sutvirtinimų iki pat XVI a. pradžios. Tik pavojaus akivaizdoje būdavo įrengiami laikini sutvirtinimai — tam tikros kliūtys.

Pilies aplinka tada kitaip atrodė. Geležinio Vilko legenda mums skelbia, kad Gediminas pilį įkūręs Neries ir Vilnios santakoje, upių apsuptame kalne. Dabar mes matome, kad pilies kalnas nėra vandens supamas. Tikrojoje santakoje yra Trijų Kryžių ir kitos kalvos. Senovėje Vilnia tekėjo kita vaga — per dabartinę katedros aikštę — ir Nerį siekė prie dabartinės Mokslų Akademijos bibliotekos, kur dabar įteka požeminis Vingris, kuris įtekėdavo ne į Ne-

rį, bet į Vilnią, maždaug prie dabartinės katedros varpinės. Taigi seniau pilies rajonas buvo Vilnios atskirtas nuo miesto. Dabartinės Vilnios vagos vietoje kadaise bus buvęs slėnis. Jis buvo pagilintas arba saugumo reikalui arba nutekėti daliai Vilnios vandens iš tvenkinio prieš pilį, kur buvo ir malūnas. Vėliau, kai viso pilies rajono supimas vandeniu neteko prasmės, — kai priešai čia nebesilankė ir kai karo technikos pažanga tokią vandens juostą pavertė bereikšme, — tada visas Vilnios vanduo paleistas dabartine vaga, o senoji kairiame pilies kalno šone (Radvilaitės gatvė, Katedros aikštė) panaikinta.

Kad pilis buvo Vilnios ir Neries santakoje, mums sako visi senieji autoriai. Labai aiškiai apie Vilnios vagą kalba lenkų kronikininkas Dlugošas. Vilniuje esančios dvi upės — Neris ir Vilnia, kurios iš dviejų pusių plauna aukštą pilį ir katedrą. Vilnia savo sena vaga, per dabartinės katedros aikštę, tekėjo dar XVII a. Tai matome iš 1648 paruošto Vilniaus miesto sutvirtinimo plano, pagaminto inž. Gedkanto. Tą patį liudija vienas italas pranciškonas, Vilniuje buvęs tais pačiais 1648 metais. Kada senoji Vilnios vaga per Katedros aikštę buvo panaikinta, tikrų žinių neturime. Greičiausiai tik XVII a. antroje pusėje, o gal net XVIII a. pradžioje.[19]

Daug neaiškumų yra ir dėl senos Vilnios pilies. Yra nuomonių, kad Vilniuje bus buvusios ne viena, bet kelios pilys. Tokios nuomonės autoriai norėtų gelbėti Geležinio Vilko legendą ir neatimti Gediminui kalno pilies kūrėjo garbės. Kitos pilies, jos vietos, ieškoma Bokšto kalne, Bekešo kalvoje ir kitur. Tokiem ieškojimam davė akstiną kai kurie istoriniai šaltiniai, kurie mini Vilniuje buvus net tris pilis. Dvi iš jų gana dažnai minimos ir mums žinomos: tai Kalno (Aukštutinė) ir Pakalnės (Žemutinė). Trečioji pilis pirmą kartą suminėta kry-

žiuočių puolimo 1390 m. Deja, kiek smulkesnio to puolimo aprašymo neturime, o pilį liečiančios išblaškytos šaltinių pastabos reikalo ne tik neišaiškina, bet dar supainioja. Tą puolimą aprašančios kronikos paprastai užsimena dvi pilis — vieną medinę, kuri buvusi paimta ir sudeginta, ir antrą nepaimtą, bet apie jos išvaizdą ir statybos medžiagą nieko nesako. Kiti šaltiniai mini tris pilis. Antai, Prūsijos ordino didysis komtūras Konradas Valenrodas savo pranešime imperatoriui giriasi, kad "medinė pilis" (das holzene hus) buvusi paimta pirmuoju puolimu, gi su "kitomis dviem pilimis" buvę daug darbo ir tekę pasitraukti jų nepaėmus.[20] Tris pilis sumini ir Vytauto — Jogailos skundas (1416) Konstancos bažnytiniam susirinkimui, bet tiek jame, tiek ir ankstyvesniame Jogailos skunde krikščioniškam pasauliui (1407) anoji sunaikinta medinė pilis vadinama Kreivąja (castrum curvum).[21]

Antroje XV a. pusėje savo kroniką rašęs Dlugošas žino buvus tik dvi pilis — Kreivąją ir Aukštutinę (curvum ir superior).

Jogaila savo rašte (1387), įkūrusiame Vilniaus vyskupiją bei apdovanojusiame katedrą, mini tik vieną pilį. Bažnyčia esanti pastatyta jo pilyje Vilniuje. Jei būtų buvę kelios atskiros pilys ir viena nuo antros nutolusios, Jogaila, atrodo, būtų turėjęs paaiškinti, kurioje iš tų pilių katedra yra pastatyta. Taip pat kitame 1387 dokumente, kuriuo Jogaila atleidžia vilniečius nuo pilies saugojimo prievolės, mini tik "mūsų Vilniaus pilį"; ji esanti apsupta mūro siena.[22] Jei būtų buvusi Vilniuje ne viena, bet dvi ar kelios atskiros pilys, Jogaila būtų kalbėjęs ne apie *pilies,* bet apie *pilių* saugojimo prievolę. Vadinasi, 1390 metais minimos *trys* pilys bus sudariusios vieną įtvirtinimų sistemą. Kad dvi buvo čia pat, gerai žinome. Gal ir trečioji buvo čia pat; su tuo sutinka 1390 metų kovų aprašymas.

Žinome, kad 1390 metų karo žygyje į Vilnių da-

lyvavo Anglijos karalius Henrikas IV, tada dar Derby grafas, svečiavęsis pas kryžiuočius. Jo aprašyme sakoma, kad Vilnius esąs Neries krante, prekybinis centras, gerai sutvirtintas. Puolantieji paėmę miestą ir prekyvietę (merchant resort), kuri buvusi pastatyta iš medžio ir neturėjusi jokių sienų. Ten buvę užmušta 4000 karių ir Lenkų karaliaus brolis (atseit, Karigaila), bet pilies (castle), kuri buvusi mūrinė (of stone), paimti negalėję, nors 5 savaites ten išstovėję. Pasitraukę, kai kariuomenėje prasidėjusios ligos, pritrūkę maisto, artėjusi žiema.[23]

Lietuvos skunde, įteiktam B. Makrai prieš kryžiuočius, sakoma, kad 1390 metais, kai kryžiuočiai apsupę pilį, joje buvę dvasininkai surengę procesiją iš katedros į šv. Onos bažnyčią (ne dabartinę), buvusią taip pat pilies rajone; kryžiuočiai procesiją apšaudę, vieną pranciškoną užmušę, o eilę žmonių sužeidę.[24]

Viename ordino magistro laiške Jogailai, paneigiant gandus, kad jo brolio Karigailos galva buvusi nukirsta ir ant iešmo pamauta, sakoma, kad jis iš tikrųjų nukautas nepažintas drauge su daugeliu kitų, bebėgant iš paimtos pilies į kitą. Jei iš paimtosios pilies buvo bėgamą į kitą, tai aišku, kad jos turėjo būti netoli viena kitos, apsuptos ordino bei Vytauto kariuomenės vienu bendru lanku. Jei būtų buvusios atskirai, būtų skyrium ir apsuptos. Tokiu atveju būtų reikėję prasimušti pro du lankus, o ne bėgti iš vienos pilies į antrąją.

Iš suminėtos procesijos ir angliško liudijimo, kad Vilnius buvęs labai sutvirtintas ir kad prekyvietė buvusi medinė ir neturėjusi sienų, tektų daryti išvadą, kad Jogailos 1387 metų rašte suminėtos mūro sienos supo visą rajoną, kurio viduje buvo ir katedra, ir šv. Onos bažnyčia, ir prekyvietė bei vadinamoji Kreivoji pilis, neturėjusi atskiro sutvirtinimo, tik aukštai kalne buvusi pilis buvo dar sutvirtinta atskiromis mūro sienomis bei pati buvo

mūrinė. Vėliau, gal būt, buvo padaryti nauji pilies rajono pertvarkymai ir sustiprinta Kreivoji pilis, tad ir kalbama apie ją atskirai.

Kreivąją pilį tenka įvietinti ne kuriame nors kitame Vilniaus kampe, bet čia pat prie Aukštutinės pilies. Ji, kaip rodo vardas, greičiausiai buvo kiek pakilusi į kalno šlaitus. Reikšminga ir tai, kad Dlugošas Žemutinę pilį kaip tik vadina Kreivąja. Galėjo ji būti ir Bekešo kalvoje ar į šiaurę nuo Trijų Kryžių kalno, atšlaitėse, kaip spėja prof. J. Puzinas,[25] tačiau Dlogušo liudijimas verčia lokalizuoti pilies kalno papėdėje, gi Jogailos suminėta tik viena pilis Vilniuje rodo, kad būta vienos sudėtinės gynimosi sistemos ir visą rajoną supančių sienų. Žinoma, vienoje ar kitoje Vilniaus vietoje galėjo būti ir visai atskiros pilys, bet tai galėjo būti nebent ankstyvesniais laikais. Sunku patikėti, kad į šaltinius nebūtų patekusi jokia žinutė, jei tokia pilis būtų buvusi bent XIV a. pabaigoje. t. y. tais laikais, iš kurių jau turime nemažai Vilnių liečiančių žinių.

Kaip ta trilypė Vilniaus pilis atrodė, labai mažai ką žinome, nes ankstyvų pilies aprašymų neturime. Miesto seniausias aprašymas yra Ghilleberto de Lannoy, kuris Vilniuje lankėsi 1414 m. Šis Burgundijos senjoras 1413 buvo atvykęs į Prūsus, norėdamas pakariauti su netikėliais (tur būt, žemaičiais), bet gavo kariauti tik su lenkais, o po to išvyko lankyti rytų Europos kraštų. Iš Dancigo per Karaliaučių ir Klaipėdą nuvyko į Livoniją, o iš ten — į D. Naugardą ir Pskovą. Grįždamas užsuko į Lietuvą. Norėjęs pamatyti Lietuvos "karalystę" ir Vytautą — "Lietuvos, Žemaičių ir Rusų karalių". Nuo Kuoknesės rogėmis keliavęs Dauguva į Daugpilį, o iš čia — į Lietuvą. Dvi paras tekę keliauti didžiule giria, nemačius jokios sodybos. Nepasiekus dar Vilniaus, už kokių 12 mylių, radęs Vytauto dvarą. Tai turėjo būti kažkur apie dabartinius

Švenčionis. Vilniuje Vytauto neradęs, tad padaręs vizitą kunigaikštienės seserims ir išvykęs į Trakus, o iš ten per Kauną — į Prūsus. Ką kelionėje matė, aprašo savo atsiminimuose. Aprašo taip pat ir Vilnių.

Vilniuje labai aukštai, ant smiltėto kalno, stovinti pilis, apsupta akmenų, žemės ir mūro sutvirtinimų. Aukštosios pilies sutvirtinimai leidžiasi apačion dviem kalno šonais; tame aptvare esą daug namų. Pilyje bei aptvare paprastai gyvenąs Vytautas, Lietuvos valdovas. Čia esąs dvaras bei gyvenamosios patalpos. Greta tos pilies tekanti upė. Ji tekantik apačioje per miestą, vadinasi "Wilne" (atseit, Vilnia; Neries kažkodėl visai nepastebėjo). Miestas nesąs uždaras, bet ilgas, siauras, nutyęs nuo kalno pilies kryptimi, apsuptas medinių namų. Yra keletas mūrinių bažnyčių.[26]

Ghilleberto aprašymas vis dėlto labai neaiškus, iššaukęs įvairių spėliojimų. Ypač daug neaiškumų su pilimi. Yra aišku, kad pilies rajonas buvo apsuptas sutvirtinimų sienos, kurią Ghillebertas vadina tiesiog sutvirtinimais (fermete). Vienoje vietoje sako, kad tie sutvirtinimai yra iš akmenų, žemių ir mūro, bet čia pat pastebi, kad "iš vidaus viskas iš medžio pastatyta". Pabaigoje vėl grįžta prie tų sutvirtinimų ir sako, kad siena esanti iš medžio, pastatyta "mūro statybos būdu". Tai rodytų, kad sutvirtinimų siena iš vidaus buvusi rąstų, o iš lauko apdėta akmenimis ir apipilta žemėmis. Bet kam pradžioje suminėtas mūras *(et de massonaige)* taip ir neaišku. Gal ir čia norėta pasakyti — "mūro statybos būdu". Daugiausia gi neaiškumų yra sukėlęs posakis, kad iš vidaus viskas pastatyta iš medžio *(de dedens est tout edifie de bois)*. Lelevelio tradicinis aiškinimas skelbia, kad mediniai buvę visi pilies pastatai, t. y. visa, kas yra buvę sutvirtinimų sienos apsuptame plote. Tuo tarpu P. Klimas, išsamiai ištyręs Ghilleberto prašymą, daro išvadą,

kad ir tas posakis, jog "viduje viskas iš medžio", lietė ne pilį, bet sutvirtinimų sieną. Tai visiškai logiškas galvojimas. Vakarietis riteris, pripratęs prie mūrinių arba akmeninių valdovų būstinių, matyti, nerado reikalo minėti savaime suprantamo dalyko. Jei būtų radęs medžio pastatų, būtų nustebęs ir vargu nutylėjęs. Jį nustebino tik savotiškai kombinuota sutvirtinimų statyba ir mediniai miesto namai; apie juos ir pasisakė. Trakuose radęs vieną pilį medinę, o antrą — mūrinę, tai ir pažymėjo. Nepamiršo pažymėti, kad ir Vytauto medžioklės pilis "Posur" (tur būt, Punia) statyta iš medžio ir žemės. Iš ko buvo statyta Kauno pilis, kurią Ghillebertas vadina *gražia ir didele, nesako, nes buvo mūrinė*; apie tokį jam įprastą dalyką nebuvo ko rašyti. Atvažiavęs į Ragainę, Ghillebertas pamatė didelę ordino pilį. Vėl nenurodė, iš ko ji statyta, nes vakariečiui tai buvo suprantama. Bet nustebino tai, kad Ragainės miestas buvo apsuptas medine siena. Visa tai mus verčia sutikti su P. Klimu, ir Ghilleberto posakį — "iš vidaus pastatyta iš medžio" — skirti Vilniaus pilies sutvirtinimų sienai, o ne pilies pastatams. Kiti šaltiniai apie Vilniaus pilis XIV-XV a. sąvartoje nekalba. Tik Torno analai mini mūrinę pilį pabaigoje XIV amž.[27]

Tą pačią išvadą galima padaryti ir iš 1390 metų Vilniaus puolimo aprašymų. Angliškasis šaltinis aiškiai sako, kad nepaimtoji pilis buvo mūrinė (of stone). Kiti šaltiniai paimtą ir sudegintą pilį paprastai vadina medine. Konrado Valenrodo laiške imperatoriui sakoma, kad medinė pilis buvusi paimta ir sudeginta, o kitų dviejų pilių nepajėgę paimti. "Medinė pilis" čia atstoja ir tikrinį vardą — pažymi, kuri iš Vilniaus pilių buvo paimta. Iš to, berods, negalima daryti jokios kitos išvados, kaip tik tą, kad kitos dvi pilys buvo ne medinės. Taigi bent dalis Vilniaus pilies pastatų, greičiausiai Aukštutinė pilis ir dalis Žemutinės, jau 1390 buvę mūro. Po

1390 metų, tur būt, ir vietoje sudegintosios medinės buvo atstatyti jau mūriniai pastatai.

Sudeginta medinė arba Kreivoji pilis, atrodo, bus buvusi seniausia Žemutinė pilis, gal dar Gedimino laikų. Vėliau statytoji Žemutinė pilis bus buvusi mūrinė. Ji turėjo būti pastatyta ne senosios vietoje, bet greta. Tuo būdu ir bus atsiradę "trys pilys"; dėl to ir Dlugošas Žemutinę pilį vadina Kreivąja.

Istorinių šaltinių liudijimų apie Vilniaus pilies statybą bei medžiagą neturime. Klausimą tegali spręsti archeologai. Naujausių kasinėjimų duomenys jo dar neišsprendė, bet jau parodė, kad pilies kalne jau XIV a. gale būta mūrinės statybos. Viename sluoksny rasta strėlių, laikomų priešo lankymosi žyme.[28] Kadangi Vilnius buvo puolamas tik 1365 - 1394 m. laikotarpy, tai ir tas žemės sluoksnis tegali būti skiriamas tik tiems laikams. O jame kaip tik rasta nelabai tvarkingai sukrautų plytų ir plytų skaldinio, sujungto kalkėmis. Ar tai kokio pilies pastato ar sutvirtinimų sienos likučiai, tuo tarpu sunku pasakyti. Aišku, kad tai mūro statybos palaikai.

4. PILIES APLINKA

PILIES rajone, apsuptame sutvirtinimų, kaip Ghillebertas de Lannoy liudija, buvę daug pastatų. Įdomu būtų išspręsti klausimą, kokie pastatai ten yra buvę. Visų ten buvusių pastatų atspėti neįmanoma, bet kai kuriuos galima nurodyti.

Kaip ir Ghillebertas sako, Žemutinės pilies rajone pirmiausia buvo didžiojo kunigaikščio rezidencija bei jo dvaras. Jie sudegė per 1419 metų didžiulį gaisrą. Daugpilio komtūras rašo Livonijos magistrui, kad tada sudegę kunigaikščio rūmai, iždo rūmai su visomis brangenybėmis, katedra, daug galvijų, arklių ir 11 eržilų. Gaisras iš arklidžių ir prasidėjęs. Sudegę taip pat ūkio trobesiai su javais ir padargais. Vadinasi čia pat, gal net pilies sutvirtinimų sienos apsaugoje, prie pilies rūmų bei katedros, buvo ir ūkio trobesiai: arklidės, tvartai, svirnai, klojimai, daržinės. Vilniaus pilies būta lyg kokio dvaro centro.

Iš kitų šaltinių dar žinome, kad pilies rajone būta ir privačių rūmų. Antai, 1418 metais nuslinkusi pilies kalno dalis užvertė seniūno Manvydo rūmus. Tai sumini savo pranešime vienas kryžiuočių šnipas. Galėtų kas sakyti, kad tai buvę ne Manvydo rūmai, o didžiojo kunigaikščio patalpos, skirtos gyventi pilies seniūnui. Tačiau sunku įtikėti, kad toks didžiūnas kaip Manvydas būtų neturėjęs Vilniuje savų rūmų ir būtų gyvenęs kunigaikščio jam pavestame name, juo labiau, kad ir vėlesniais lai-

kais pilies rajone yra buvę privačių namų. Štai keli pavyzdžiai:

1. Bagdonė Tautvilaitė Daukavičienė 1514 pardavė maršalui Jonui Radvilui savo sklypą Vilniaus pilyje. Zigmantas II Senis tą pardavimo ir pirkimo aktą patvirtino 1518 m.

2. Kanauninkas kustodas dr. Jonas Filipavičius savo paveldimą sklypą su mūro namu pilyje 1587 pardavė karalienei Elenai.

3. Burmistrienė Maksimavičienė 1526 pardavė vaivadai Gostautui Vilniaus pilyje esantį savo sklypą tarp Vlakavičiaus ir Edanisevičiaus sklypų priešais pilies kalną. Sekančiais metais Gostautas įsigijo ten pat kitą sklypą (rodos, kaimyninį Vlakavičiaus), o 1530 — dar trečią, kurį jam dovanojo Aleknavičius, gavęs tą žemę dovanų iš Zigmanto Senio.

4. Lucko vysk. Povilas Alšioniškis 1533 dovanojo karalienei Bonai savo paveldimą sklypą su mūro namu, esančiu prie pilies sienų, tarp velionies Žemaičių seniūno namo ir bokšto didžiųjų pilies vartų, vedančių į miestą.

5. Kunigaikštis Matas Mikitičius 1534 dovanojo Vainos kaštelionui Volskiui (lenkui) savo sklypą Žemutinėje pilyje, palei kunigaikštiškuosius rūmus, kampe prie pilies kalno.

6. Vaivadienė Elzbieta Gostautienė 1536 pirko iš grupės savininkų sklypą, esantį pilyje, dešinėje įėjimo per mūro tiltą.

7. Dviems savininkams 1544 buvo parduotas pilyje namas tarp šv. Onos bažnyčios ir vaivados Jurgio Glebavičiaus sklypo.[29]

Visi tie faktai rodo, kad pilies rajone XVI a. buvo nemažai privačių sklypų bei namų. Įdomu dar tai, kad jų turėjo ne vien didžiūnai, bet ir eiliniai bajorai ir net miestiečiai. Tik vėliau susidarė tendencija tuos sklypus perimti didžiūnams. Parduodami ir perkami sklypai, be abejo, privačia nuosavybe bu-

vo daug anksčiau pasidarę. Nėra pagrindo teigti, kad tokių privačių nuosavybių ten nebūtų buvę Vytauto, o gal ir ankstyvesniais laikais. Manvydo rūmų paminėjimas, kad ir vienintelis, vis dėlto reikšmingas ir suprantamas. Kol Vilniaus miestas neturėjo sutvirtinimų, jame gyventi nebuvo saugu ir daug kas veržėsi įsikurti už pilies sienų. Pilies rajonas turėjo būti gana tirštai apstatytas. Tai pastebėjo ir Ghillebertas de Lannoy, ir tai paliudijo naujausi kasinėjimai.

Pilies rajone dar buvo *3 bažnyčios.* Žemutinės pilies rajone buvo katedra, statyta pirmais krikščionybės įvedimo metais. Ghillebertas de Lannoy nebuvo nustebintas, tad, galimas daiktas, ji buvo mūrinė. Kai 1419 sudegė, buvo atstatyta nauja. Ji bus buvusi toje pačioje vietoje, kur ir dabartinė stovi.[30] Kitos dvi pilies bažnyčios yra išnykusios: Aukštutinėje pilyje buvusi šv. Martyno ir Žemutinėje — šv. Onos.

Tradicija sako, kad šv. Martyno bažnyčia buvusi statyta Jogailos 1387 m. Tai patikima, nes bus turėjusi Aukštutinės pilies koplyčios vaidmenį. Ji buvo rytinėje pilies dalyje, prie gyvenamų rūmų. Sunyko dar XV a. gale ar XVI a. pradžioje. Stryjkowskis pasakoja, kad jo laikais (XVI a. antrojoje pusėje) šv. Martyno bažnyčios griuvėsiai dar buvę. Ligi šiol jos pėdaskų neaptikta. Atrodo, kad buvusi nedidelė bažnytėlė — koplyčia, gal būt, rūmų dalis. Aukštutinės pilies reikalams jos pakakę, o apačioje buvo dar dvi bažnyčios — katedra ir šv. Onos.

ŠV. ONOS bažnyčia įneša daug painiavos. Labai dažnai ji maišoma su šiandienine gražiąja šv. Onos gotika, greta Bernardinų bažnyčios. Šios atsiradimas nėra visai aiškus. Senoji šv. Onos bažnyčia pilies rajone buvo pastatyta XIV amž. Kad ji bu-

vo pilies ribose, bet ne kur nors kitur, žinome iš pirmojo Vilniaus vyskupo testamento, rašyto 1398 m. Užrašydamas jai bažnytinių reikmenų, aiškiai pabrėžė, kad yra pilies rajone (intra muros castri Vilnensis).[16] Senoji tradicija skelbia, kad stačiusi Ona Vytautienė. bet tas klaidingas spėjimas yra paremtas tik Vytautienės vardu. Šv. Onos bažnyčia minima dar 1390 m., t. y. anksčiau negu Vytautienė pasidarė Vilniaus pilies valdovė. Imperatoriaus prisiųstam arbitrui — ordino ir Lietuvos bei Lenkijos ginčui spręsti — įteiktam 1413 skunde prieš kryžiuočius tarp kitko rašoma apie 1390 metų Vilniaus puolimą: "Kai minėti kryžiuočiai apsupo Vilniaus pilį ir naujakrikščius apšaukė pagonimis, Vilniaus bažnyčių bei miesto kunigai, prelatai, kanauninkai ir pasauliniai bei vienuoliai dvasininkai, maldaudami maloningojo Dievo taikos ir sumažinimo priešo žiaurumo ir nedorybių, apsivilkę liturginiais drabužiais, su bažnytinėmis insignijomis, bažnytiniu papročiu ėjo procesija iš katedros į šv. Onos bažnyčią, giedodami maldingas ir girtinas giesmes, viešai iškilmingai nešdami Švenčiausiąjį Kristaus Kūną ir Šventųjų palaikus". Tuo tarpu kryžiuočiai pradėję šaudyti ir net užmušę vieną pranciškoną, o eilę žmonių sužeidę.[32] Šia procesija pilies gynėjai norėjo parodyti ordino svečiams vakariečiams, kad jie puola ne kokių pagonių, o krikščionių pilį. Gi mums svarbu tai, kad jau 1390 metais šv. Onos bažnyčia buvo ir kad ji buvo ne mieste, o pilies rajone.

Šv. Onos bažnyčia minima ir XVI a. šaltiniuose. Pirkimo ir pardavimo aktuose, kuriuos anksčiau suminėjom, ji nurodyta prie vaivados Jurgio Glebavičiaus sklypo (1514). Zigmantas Augustas, rūpindamasis savo žmona Barbora, 1548 rašė Mikalojui Radvilui, kad jai lankytis į remontuojamą katedrą pavojinga. Galinti kristi kokia plyta — savaime ar kieno tyčia pastumta. Geriau būtų, kad mišiom eitų į šv. Onos bažnyčią. Iš to laiško neaišku, kur ta

bažnyčia buvo, bet netenka abejoti, kad galvoje turima ne kuri kita, o pilies rajono šv. Onos bažnyčia, kurią dar tebebuvus žinome ir iš kitų šaltinių. Šis laiškas terodo, kad 1548 ji buvo dar naudojama.

Yra žinoma, kad šv. Onos bažnyčia nuo senų laikų priklausė pranciškonams. Jie dalyvavo anoje 1390 metų procesijoje ir vienas iš jų buvo užmuštas. Tačiau 1534 šv. Onos bažnyčia buvo perduota valdyti vysk. Povilui Alšioniškiui, nors pranciškonai prie jos ir toliau pasiliko. 1551 metais vyskupas Povilas ją dovanojo Zigmantui Augustui. Dovanojimo akte sakoma, kad buvo dovanota su viskuo, kas joje buvo — su paveikslais, vargonais ir kt. puošmenimis. Nuo to laiko šv. Onos bažnyčios pilies rajone joks šaltinis nebemini.

Minima nauja *šv. Barboros* bažnyčia. Ji taip pat pažymėta (Nr. 5) garsiame Brauno — Hohenbergo Vilniaus miesto plane, pilies rajone už katedros, tarp kunigaikštiškų ir kunigaikštienės rūmų. Anksčiau tokios bažnyčios nemini joks šaltinis. Guagnini 1578 savo kronikoje rašo, kad Zigmantas Augustas *mirusios* savo žmonos Barboros Radvilaitės palaikus atlydėjęs į Vilnių ir palaidojęs katedroje, o palei pilį pradėjęs statyti puošnią šv. Barboros bažnyčią. Warszewickis 1603 tą Guagninio žinią paaiškino: Zigmantas Augustas savo mylimosios žmonos lavoną norėjęs palaidoti šv. Barboros bažnyčioje. Skarga 1606 prie to dar pridėjo: šv. Barboros bažnyčią Zigmantas Augustas atidavęs valdyti jėzuitams.

Aišku, kad šv. Barboros bažnyčia buvo Zigmanto Augusto kūrinys, skirtas jo mylimosios žmonos atminimui. Žinodami, kad 1551 Zigmantas Augustas įsigijo šv. Onos bažnyčią, kuri nuo to laiko šaltinių beveik neminima, galime neabejotinai teigti, jog senoji šv. Onos bažnyčia Zigmanto Augusto buvo pradėta perstatyti šv. Barboros bažnyčios var-

du. Iš Zigmanto Augusto testamento dar aišku, kad toje bažnyčioje turėjo būti palaidotos abi jo žmonos — Elžbieta ir Barbora. Tik iš viso to galime suprasti ir Skargos tvirtinimą, kad Zigmantas Augustas testamentu dovanojęs jėzuitams savo biblioteką ir pradėtą statyti šv. Barboros bažnyčią, kai testamente iš tikrųjų sakoma, kad dovanojama biblioteka, gi jėzuitai už tai šv. Onos bažnyčioje turėsią pamokslus sakyti.[33] Kodėl Skarga kalba apie šv. Barboros, o pats testatorius apie šv. Onos bažnyčią, nesunku suprasti. Kai Zigmantas Augustas rašė testamentą, šv. Barboros bažnyčia buvo dar nebaigta ir nekonsekruota, tad oficialiai tebesivadino senuoju šv. Onos vardu. Tuo tarpu Skargai rašant, jau buvo baigta ir konsekruota nauju vardu. Čia kokio nors prieštaravimo nėra.

Ta pačia proga primintina, kad Zigmantas Augustas buvo užsimojęs pastatyti žmonoms puikų antkapį. Jau buvo užsakyti 8 didžiuliai gabalai marmuro, kurie, berods, Vilniaus nepasiekė. Galima užtikti nuomonių, kad ir tas antkapis turėjęs būti pastatytas dabartinėje šv. Onos bažnyčioje. Mat, Zigmanto Augusto testamente kalbama apie šv. Onos, bet ne apie šv. Barboros bažnyčią. Tačiau įsakmiai sakoma, kad bažnyčia esanti pilyje: jei jis mirtų Vilniuje, turįs būti palaidotas naujoje šv. Onos bažnyčioje, pilyje.[34] Abiejų žmonų lavonai iš katedros taip pat turi būti ten perkelti. Nėra abejonės, kad čia kalbama ne apie dabartinę šv. Onos bažnyčią, o apie šv. Onos — Barboros bažnyčią pilyje. Tad tie, kurie mano, kad karalienių antkapis buvęs pagamintas ir atvežtas į Vilnių ir jo pėdsakų bando ieškoti Bernardinų ar dabartinėje šv. Onos bažnyčioje, klysta. Zigmantas Augustas savo žmonas norėjo palaidoti šv. Onos — Barboros bažnyčioje, pilies rajone, tad ir paminklai tik ten tegalėjo būti. Dabartinė šv. Onos bažnyčia su Zigmanto Augusto žmonomis nėra turėjusi nieko bendra. Ir kardinolas

Jurgis Radvilas (1600) bus baigęs statyti ne dabartinę šv. Onos bažnyčią, bet aną pilyje. Suprantama, kad ir jam tetos karalienės garbė negalėjo nerūpėti.

Tolimesnis šv. Onos — Barboros bažnyčios likimas nėra gerai žinomas. Ji bus sudegusi drauge su pilimi 1610 m. Kai 1660 metais su rangovu tartasi dėl katedros atstatymo, jam buvo atiduotos šv. Barboros bažnyčios plytos ir dar primokėta 2000 auksinų. Viename 1719 dokumente užtinkame paskutinį jos pamatų — griuvėsių paminėjimą.

Šv. Onos — Barboros bažnyčios vieta gerai žinoma. Ji buvo į šiaurę nuo katedros, link Neries, tarp kunigaikštienės ir kunigaikštinių rūmų. Kai kurie istorikai, norėdami senąją šv. Onos bažnyčią sutapdinti su dabartine, įrodinėja, kad ir ji ir bernardinų vienuolynas su bažnyčia buvę pilies rajone. Tokią tezę 1930 iškėlė Morelowskis, nesugebėjęs išpainioti dviejų Onos bažnyčių mįslės. Jis visas istorinių šaltinių žinias, kurios tik liečia šv. Onos bažnyčią, suskyręs dabartinei.[35] Esą iki šiol Bernardinų bažnyčioje išlikusios šaudymo angos galį įrodyti čia buvus pilies sutvirtinimų pakraštį. Ginamojo pobūdžio Bernardinų bažnyčia galėjo būti miesto sutvirtinimų saugme, bet priskirti ją pilies rajonui negalima jokiais istoriniais šaltiniais. Tad ir dviejų šv. Onos bažnyčių sulieti į vieną taip pat negalima.

Suglaudę viską, kas buvo pasakyta apie senosios Vilniaus pilies išvaizdą, matome, kad žinių turime nedaug. Žinome tik tiek, kad pilis buvo apsupta sutvirtinimų sienos bei aplenkta Vilnios ir, atrodo, padalyta į tris dalis, vėliau — į dvi: Aukštutinę ir Žemutinę. Be didžiojo kunigaikščio rūmų ir pilies pareigūnų gyvenamųjų patalpų, sutvirtintame pilies rajone buvo dar nemaža privačių savininkų sklypų bei namų ir trys bažnyčios.

Apie seniausią miesto išvaizdą dar mažiau žinome. Miestas buvo be ginamų sienų, atviras, namai

giausia mediniai. Gatvės, kaip sako Ghillebertas de Lannoy, tęsėsi maždaug nuo Aušros Vartų rajono pilies kryptimi, nuokalnėn.

---

1. **V. Gidžiūnas,** De Fratribus Minoribus ... Appendices.

2. Tai ypač akcentavo **Wł. Studnicki** savo str. rinkiny "Wilno į Ziemia Wileńska" ir kitomis progomis.

3. **K. Avižonis,** Die Entstehung und Entwicklung d. lit. Adels bis 1385, 1932.

4. **A. Šapoka,** Lietuva ir Lenkija Jogailos laikais. Rinkiny "Jogaila" 1935.

5. **V. Gidžiūnas** o. c. ,Appendix IV. **Baliński,** Historia miasta Wilna I 1836, 62.

6. **Wł. Semkowicz,** Hanul, namiestnik Wileński, ,At. Wil. 1930, 3.

7. **Dubiński,** 5-6. **Baliński** I 29.

8. **Semkowicz,** Hanul, 8.

9. **J. Remeika,** Der Handel auf der Memel bis 1430, 1927; **K. Forstreuter,** Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, 1931; **H. Schroeder,** Der Handel auf der Duena im Mittelalter, Hans. Geschichtsbl. XXIII, 1917; **Z. Ivinskis,** Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahr. — Primus congressus historicorum Balticorum 1937; **J. Jakštas,** Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu. Senovė I, II. Ją identifikavo su Vilniumi Prūsijos istorikas **J. Voigt** ir Rusijos istorikas **Karamzin.** Smulkiau apie ją žr. **St. Zajączkowski,** Stud. nad dziejami Zmudzi w XIII, 1925; **J. Puzyna,** Kim był i jak się nazywał Pukuwer, At. Wil. X 1935; **J. Jakštas,** o. c.; **A. Salys,** Geschichte d. žemaitischen Sprachgebietes, Tauta ir Žodis VII 1930.

10. **P. Šležas,** Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos, Židinys Nr. 2 1932; **A. Šapoka,** Kultūriniai santykiai su Lenkija Jogailos laikais, Rink. Jogaila, 1935.

11. **Vygandas Marburgietis** apie 1365 m. kryžiuočių žygį rašo: "Winricus magister cum preceptoribus ... intendentes castrum Wille optinere, pertranseuntesque flumen vulgariter Nerryne ... intrant ... terras Popparten et Slawegen ... tandem veniunt ad castrum Ville" (550, 552). **H. Wartberge** ta proga rašo: "... in terram Letwinorum perduxit circa castrum Vilnae et Vilkenberg omnia vastantens; qui eciam castrum Kernow et Meisegale combussit". **Paszkiewicz,** Jagiellonowie I 413.

12. **A. Kučinskas,** Kęstutis, 1936.

13. **Baliński** I, 39; **Heinl,** Fuerst Witold v. Litauen 1382-1401, 1925, 28-29 psl. **Ig. Jonynas** (Židinys, 1936) pasisako už tiltą per Nerį, kurio tada tikrai dar nebuvo.

14. **Prochaska, A.** Król Władysław Jagiełło I 1908, 67.

15. **Heinl** 71; **Baliński** I 133. Šiame žygyje dalyvavo kaip kryžiuočių talkininkas ir Derby grafas, būsimasis Anglijos karalius Henrikas IV. Žiūr. **Lucy T. Smith,** Henry IV's Expedition to Prussia and the Holy Land.

16. **Heinl** 107-108; **Baliński** I 155-158.

17. **Lewicki,** Powstanie Świdrigiełły, Kraków 1892.

18. **Heinl** 28-29; **Baliński** I 39.

19. **Fijałek,** Opis Wilna, Aten. Wil. III 124; **Łowmiańska,** Wilno przed najazdem; **A. Šapoka,** Senasis Vilnius, Židinys 1939 Nr. 10, 324-325.

20. **Fijałek** 318.

21. Circumvalerunt Wilnam, quod locus est insignior in partibus Litwaniae in quo **tria castra** sunt situata, quorum unum vocatur **curvum castrum**". Ši pastaroji pilis 1390 m. puolime buvusi sudeginta. Vokiškame šio skundo vertime ši pilis vad. **cromehus.** Voigt V 544.

22. Privilegijoje kalbama apie apsupimą sienomis miesto — "supradicta civitas nostra Vilnensis muro ex omni sui parte fuerit circumducta". **Dubiński** 1-2. Tačiau šioje vietoje civitas, be abejo, reiškia ne visą Vilniaus miestą, bet pilies rajoną, kur be pačios pilies buvo net privačių namų. Tai toji miesto dalis, kuri vėliau priklausė pilies jurisdikcijai. Kad visas miestas jau prieš 1387 m. būtų buvęs apsuptas mūro siena, nėra žinių jokiuose šaltiniuose.

23. **Waddingham Seers,** B. A., The Story of Early English Travel and Discovery, London, 1923, 1928, 111-112. **H. Prutz,** Rechnungen ueber Heinrich von Derby's Preussenfahrten 1390-91 u. 1392. Leipzig 1893.

24. **Sledziewski,** At. Wil. IX 26-27.

25. **J. Puzinas,** Vilniaus pilys (Vairas IV 1940). Plg. to paties autoriaus Iš Vilniaus pilių praeities (Kūryba II 1944), Vilniaus proistorė (Aidai VI 1955) ir Gediminas Vilniuje (Aidai IX 1956).

26. **P. Klimas,** Praeitis II 1933 115. **Fijałek,** At. Wil III 506-7, 316; Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania... by **P. Klimas,** Introduction by C. R. Jurgėla, New York 1945.

27. **Scriptores Rerum Prussicarum** III 164.

28. Okupuotoje Lietuvoje skelbiama, kad Žemutinės pilies pamatų kasinėjimuose, pradėtuose 1956, pavykę rasti XIII - XIV a. medinių pastatų liekanos. Namai turėję būti nedideli

ir tankiai sustatyti. Didesnės gatvės grindinys grįstas skeltomis lentomis. **A. Tautavičius,** 1955-57 metų kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje. Mokslų Akad. Darbai I, Ser. A., Vilnius 1958. **E. Budreika,** Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcija. Paminklų Apsaugos Metraštis Nr. 1, Vilnius 1958.

29. **Wilno,** 1939, 102-104; **Sledziewski,** Kościoł św. Anny, 4; **Baliński** II 29.

30. **Codex dipl. eccl. cathedralis; Kurczewski,** Kościół zamkowy I-III, 1908-1916.

31. Puiki apie šią bažnyčią studija: **Sledziewski,** At. Wil. IX. Be to, palyg. Prace S.H.S. II 264, 306-308.

32. Ten pat 26-27.

33. Zigmanto Augusto testamento tekstas **Baliński** II 160 sgg.

34. "W Wilnie na zamku w kościelie Św. Anny". Ten pat 162.

35. **Morelowski,** Korona i helm. At. Wil. VII 620 psl.

VILNIAUS MIESTO SANTVARKA

IV

I. PRIVILEGIJOS

JOGAILA, kaip jau buvo prisiminta, 1387 metais suteikė Vilniui magdeburgines teises. Pagal tuos miestų įstatymus, labai praplitusius Lietuvoje ir Lenkijoje,[1] Vilnius tvarkėsi iki pat nepriklausomos valstybės paskutinio padalijimo (1795). Bet kaip iš tikrųjų Vilnius tvarkėsi, kokia visose smulkmenose yra buvusi Vilniaus savivaldos organizacija, nėra tikrai žinoma. Jogailos privilegijos iki mūsų laikų neišliko, o gyvenimo praktikoje įvairiuose miestuose, turinčiuose tas pačias magdeburgines teises, būdavo žymių skirtumų. Užtat dėl Vilniaus magdeburginės savivaldos Jogailos — Vytauto laikais yra nuomonių skirtumų. Kai kieno yra neigiamas vaito buvimas ir atmetama taryba. Tačiau bent dėl vaito yra grynas nesusipratimas, kilęs tik dėl to, kad nėra žinomas Jogailos privilegijos tekstas.

Vilniaus magdeburgine privilegija dažnai laikomas 1387 metų Jogailos raštas, kuriuo Vilniaus miestiečiams buvo pažadėta vokiškos magdeburginės teisės: "Jus Theutonicum, quod Magdeburgense dicitur . . . certas literas nostras, Sigillo Nostro pendenti sigillatas . . . dare volumus". Jogaila dar pagyrė vilniečius, kad jie, esant jam Lenkijoje, rūpestingai saugoję pilį. Dabar tų sargybų nebereikėsią, nes pilis apsupta mūro siena.[2] Vadinasi, tai ne magdeburginė privilegija, tik atleidimas nuo senosios prievolės eiti pilies sargybą. Jogaila įsakmiai pažada magdeburgines teises suteikti specialiu diplomu. Ir nėra pagrindo manyti, kad tokios privilegijos ne-

būtų buvę. Kad magdeburginė savivalda netrukus buvo suorganizuota, galima spręsti ir iš to, kad Vytauto laikų dokumentuose užtinkame minint Vilniaus vaitą, kurio buvimą daug kas norėtų paneigti.

Koks buvo Jogailos magdeburginės privilegijos tekstas, nežinome, bet galima spėti, kad maždaug pagal tą patį tekstą buvo parašyta 1432 m. Žygimanto Kęstutaičio (Zigmanto I) privilegija; jos tekstas yra išlikęs. Atrodo, kad tai ne kas kita, kaip Jogailos privilegijos pakartojimas, tik su kai kuriais priedais, kaip ir Kazimiero 1441 magdeburginė privilegija yra pakartojimas Žygimantinės, nors ji ten nė vienu žodžiu nepriminta. Kazimiero privilegijoje visa rašoma taip, lyg miestui tos teisės būtų pirmą kartą sutekiamos, nors tai yra ankstyvesnių teisių patvirtinimas, pridedant vos porą naujų dalykų. Jei ir Žygimanto Kęstutačio privilegija būtų dingusi, tai ir jos pėdsakus vėlesnėse privilegijose atsektume, nes ji kartojama žodis žodin. Tokia jau buvo ano meto didžiojo kunigaikščio raštinės praktika.

Kad Žygimanto Kęstutaičio privilegija, greičiausiai, yra nurašyta iš Jogailos, mums rodo jos redakcija, Krokuvos suminėjimas ir kiti įtarpai. Neabejotinai Žygimanto Kęstutaičio pridėta tai, kad tos teisės teikiamos tiek katalikams, tiek "rusams", t. y. Rytų apeigų tikintiesiems. Jogailos privilegija Vilniaus miestui (kaip ir tais pat 1387 duotoji bajorijai) buvo taikoma katalikams. Rodos, galima drąsiai tvirtinti, kad ir visą 1432 m. Žygimanto Kęstutaičio privilegiją iššaukė reikalas sulyginti "rusų" teises. Tai buvo kovų su Švitrigaila metas. Švitrigaila rėmėsi daugiau gudiškomis sritimis. Norėdamas savo pusbrolio padėtį susilpninti, Žygimantas Kęstutaitis ir skelbė bajorų "rusų" (Rytų Bažnyčios išpažinėjų) sulyginimą su katalikais teisių atžvilgiu. Šiaip jau kovų momentu jam nebuvo nė kada miesto gyvenimo pertvarkymu užsiimti. Tad Žygimanto Kęstutai-

čio privilegijoje atvaizduota Vilniaus magdeburginė savivalda visai pagrįstai gali būti skiriama praėjusiems laikams, iki pat 1387 m. Apie kokią nors panašią Vytauto privilegiją neturime jokių žinių, ir jos greičiausiai nebuvo.[3]

Žygimanto Kęstutaičio duotoje 1432 rugsėjo 22 privilegijoje, kaip ir Jogailos rašte, kuriuo atleidžiama nuo pilies sargybų, pradžioje pabrėžiama, kad norima parodyti palankumo ištikimiems vilniečiams ir sudaryti geresnes gyvenimo sąlygas. Tam tikslui tiek katalikams, tiek "rusams" teikiamos magdeburginės teisės, kokias jau turi Krokuvos miestiečiai. Jokios kitos krašto teisės bei įstatymai vilniečių negali liesti. Jie išskiriami iš visų dabartinių ir būsimų vaivadų, teisėjų ir kitokių pareigūnų valdžios. Pagal magdeburginius įstatymus būsią teisiami tik savo vaito, o vaitas — kunigaikščio. Miestui suteikiama teisė laikyti viešas svarstykles vaškui bei kitoms prekėms ir audeklų karpyklą. Miestui yra teisė ne tik toliau laikyti audeklų krautuves, bet gali dar pasistatyti 4 naujas. Duodama teisė laikyti vyno, midaus ir alaus parduotuves bei sandėlius. Visų įstaigų pelnas turįs eiti miestui, o miestas už tai kasmet senoviškai nuo krautuvių moka valdovui arba jo vietininkui mokestį.[4]

Jei ir sakytume, kad Jogailos privilegijos visai nėra buvę, tai iš Žygimanto Kęstutaičio šio rašto matome, kad dar prieš Žygimantą miestas turėjo audeklų krautuves, už kurias mokėjo mokesčius. Sunku patikėti, kad miestas nebūtų turėjęs ir visų kitų suminėtų įmonių, nes jos buvo įprastos visuose magdeburginiuose miestuose. Atrodo, kad Žygimantas Kęstutaitis, pripažindamas lygias teises nekatalikams, tik tas 4 naujas krautuves ir pridėjo. Privilegijos pradžioje dar yra užuomina apie Krokuvos miestiečius, kurių teisės suteikiamos ir Vilniui. Tai ypatingai rodo, kad yra kartojami Jogailos privile-

gijos žodžiai. Žygimantas niekada nėra buvęs Lenkijos sostinės valdovu. Jam nebūtų tikę minėti svetimą miestą taip, kaip jis privilegijoje tai darė. Tai Jogailos palikimas.

Panašios vertės yra ir *antroji* tų pačių metų Žygimanto Kęstutaičio privilegija, suteikusi Vilniaus miestiečiams teisę visoje Didžiojoje Kunigaikštijoje prekiauti, nemokant jokių muitų. Privilegijoje išvardinama eilė miestų, kur tie muitai neturi būti imami; būtent, Lucke, Kaune, Podolės žemėje, Smolenske, Brastoje, Naugarduke, Minske. Niekas negalės iš vilniečių imti muitų nei plaukiant upėmis, nei ant tiltų, nei prie užtvankų, nei kitur, kur muitinės būtų įrengtos.[5]

Ši privilegija taip pat neįneša į prekybinius santykius kokių naujų normų, nes sakoma, kad vilniečiai neprivalo mokėti muitų, kadangi ir seniau jų nemokėdavo. Gi tam pačiam reikalui duotose Kazimiero ir Aleksandro privilegijose aiškiai pasakoma, kad nuo muitų vilniečius atleidę dar Algirdas ir Jogaila.[6] Žygmantas Kęstutaitis tik sulygino visus miesto gyventojus, įjungė į magdeburginę savivaldą ir nekatalikus, suteikė visiems lygias teises. Tai darė tam, kad Švitrigailos glėbin nestumtų nekatalikiškosios Lietuvos visuomenės dalies.[7]

Vėlesniais laikais Vilniaus magdeburgijoje katalikų ir Rytų Bažnyčios tikinčiųjų santykiai buvo tiksliai nusakyti. Vieniems ir antriems buvo paskirtas atitinkamas skaičius vietų, laidavęs tam tikrą įtaką miesto gyvenime. Kad tai būtų nustatyta jau Žygimanto Kęstutaičio laikais, neturime duomenų. Jam terūpėjo sudaryti įspūdį, kad jis globoja ir Rytų Bažnyčios tikinčiuosius.

Kazimieras, vos pasidaręs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, 1440 lapkričio 7 pakartojo Žygimanto privilegiją dėl muitų.[8] Pakartojo, be abejo, Lietuvos ponai Kazimiero vardu, nes jis buvo dar mažas ber-

niukas. Kitais metais (1441) Kazimieras davė plačią magdeburginę privilegiją. Žygimanto privilegijos nė neužsiminė, nors ją pakartojo žodis žodin ir tik pabaigoje įterpė šiek tiek naujų dalykų.

Visų pirma miestui dovanojama visa maisto prekyba, t. y. visos esamos ir būsimos iš jos pajamos. Toliau dovanojamas laukas prie Neries iki pat Lukiškių. Pakartojma teisė prekiauti visame krašte be muito. Duodama teisė du kartus metuose ruošti savaitinius prekymečius, tuojau po Trijų Karalių ir po Marijos Dangun Ėmimo šventės (Žolinės), ir po vieną turgų kas savaitę.[9]

Dar po trejų metų (1444) Vilniaus pirkliams Kazimieras suteikė privilegiją, kuri leido visai laisvai, nemokant jokių muitų prie specialiai tam įrengtų užtvarų, naudotis Neries keliu, gi upės krantu tempti vytines iki pat Kauno, kur tuo metu buvo centras prekybos su Vokiečių ordino kraštais.[10] Būdamas jau ir Lenkų karalium, Kazimieras 1448 m. suteikė vilniečiams teisę be jokių muitų laisvai prekiauti visoje Lenkijoje,[11] o 1451 privilegija atleido nuo prievolės didžiajam kunigaikščiui arba jo žmonėms duoti arklius kroviniams parvežti arba jiems patiems važiuoti.[12]Sakoma, kad tokios prievolės buvusios nesuderinamos su magdeburginėmis teisėmis. Lenkijos magdeburginiai miestai nuo tokių prievolių laisvi. Tai jis visiems laikams ir vilniečius nuo tų prievolių atleidžiąs ir įsakąs vaivadoms, tijūnams ir kitiems pareigūnams tų prievolių nereikalauti. Ši privilegija buvo vilniečių išprašyta, atsirėmus tuo, kad Vilniui jau buvo suteiktos tokios teisės, kokiomis naudojosi Krokuvos miestas, gi Krokuva ir kiti magdeburginiai Lenkijos miestai nuo pastočių buvo laisvi.

Kartais minima dar viena Kazimiero privilegija (1444), kuria jis specialiai skelbęs Vilnių esant Lietuvos *sostine*. Pirmasis tai pabrėžė T. Czackis. Bet daugiau niekas tokio dokumento nėra matęs ir

jo, be abejo, nebuvo. Vilnius niekad nebuvo nustojęs būti sostine. Nebuvo jokio reikalo atskiru aktu tai patvirtinti. Czackį bus suklaidinęs koks nors dokumentas, kuriame, kaip ir daugumoje kitų aktų, Vilnius vadinamas sostine. Tokių dokumentų yra daug, bet jie nereiškia sostinės pripažinimo arba tvirtinimo. Tai paprastas oficialus miesto vardas — "sostinės miestas" arba "mūsų sostinė" Vilnius.

Vilniaus miestiečių teises toliau praplėtė didysis kunigaikštis *Aleksandras,* kuris pirmais savo valdymo metais (1492) yra davęs net 3 privilegijas. Pirmiausia jis patvirtino savo pirmatakų magdeburgines privilegijas, pakartodamas žodis žodin Kazimiero 1441 privilegiją, o gale dar pridėdamas naujų nuostatų, kurie arba paaiškina ankstyvesnius potvarkius arba yra visai nauji. Aleksandras, antai, pirmą kartą Vilniaus miestui suteikė aniem laikam labai svarbią sandėlių laikymo teisę. Šią teisę turinčiame mieste joks svetimas pirklys negalėjo pats išparduoti savo atgabentų prekių; turėjo jas parduoti miesto sandėliam. Išryškinant jau anksčiau turėtąją propinacijos (gėrimų pardavinėjimo) išimtinę teisę, sakoma, kad Aleksandras suteikiąs "saugojimo ir propinacijos teises malmatui ir visiems vynams bet kurių rūšių ir bet kaip vadinamiems, esantiems tėvynėje ir kaimyniniuose kraštuose".[13] Prekiauti bet kokiais gėrimais, o taip pat apyniais Vilniuje leidžiama tik magdeburgijai. Pagaliau suteikiama miestui dar nauja išimtinė teisė laikyti vaško gaminių dirbtuvę. Visos privačios žvakių ir kitokių vaško gaminių dirbtuvės turi būti uždarytos. Gali likti tik vyskupo ir vaivados dirbtuvės perdirbti jų pačių turimą vašką.[14] Miestui tai buvo naujas pajamų šaltinis, bet labai nenaudingas ir nuostolingas privatiems verslininkams.

Dar dviem tų pačių metų privilegijom Aleksandras pakartojo Kazimiero privilegiją, atleidusią

miestiečius nuo pastočių, ir pakartojo teisę laisvai be muito prekiauti visoje valstybėje ir taip pat laisvai keliauti Nerimi į Kauną. Jau pasidaręs Lenkijos karalium, 1501 Aleksandras pakartojo savo tėvo privilegiją—laisvai, be muito, prekiauti Lenkijoje.

Dėl privilegijos, garantavusios laisvą plaukimą Nerimi, tenka pasakyti, kad teisė nemokėti mokesčių už pravažiavimą pro užtvaras atleido pirklius tik nuo dalies išlaidų; nereikėdavo mokėti jokių mokesčių valdovui bei jo vietininkams, bet tekdavo mokėti tų užtvarų nuomotojams už praleidimą ir užtvaros atidarymą. Tai rodo vienas Aleksandro teisminis sprendimas. Miestas pasiskundė, kad Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo pareigūnas Bagdonas Kiaulė (Kiewla), kuris saugo užtvarą Neryje prie pat Vilniaus, iš miestiečių ima po 1 skatiką nuo kiekvieno plukdinio. Taip nebuvę nei Vytauto nei Žygimanto laikais. Aleksandras pavedė reikalą ištirti pačiam vaivadai. Tyrimas parodė, kad tokią rinkliavą įvedę velionies vaivados Sudimantaičio (1491) žmonės. Anksčiau pirkliai mokėdavę tik po 1 skatiką nuo vytinės užtvarininkams, kurie vytines praleidžią pro užtvarą. Aleksandras nusprendė, kad ir toliau tik jiems tebūtų mokama.[15]

Zigmantas II Senasis, Aleksandro brolis, jau pirmaisiais savo valdymo metais (1506) patvirtino visas savo pirmatakų duotas privilegijas. Priešingai savo pirmatakų papročiui, Zigmantas II Senasis savo rašte nekartojo nė vienos ankstyvesnės privilegijos, bet tvirtino bendru teigimu: "tvirtiname, lyg jos visos čia pažodžiui būtų įrašytos". Tame savo rašte nepridėjo miestui jokių naujų teisių nei pajamų šaltinių.[16] Bet tai nereiškia, kad Zigmantas Senasis būtų miestu nesirūpinęs ir jo neapdovanojęs. Kaip tik iš jo laikų turime įdomiausių dokumentų, liečiančių miestiečių gyvenimą bei patį miestą, o taip pat eilę privilegijų.

Bene pati įdomiausia Zigmanto Senio privilegija, kurioje labai suglaustai aptartos visos Vilniaus miesto anksčiau gautos teisės, yra 1507 liepos 16. Tai mums nežinomos Aleksandro privilegijos patvirtinimas jos atpasakojimu. Šio tvirtinimo originalas nėra žinomas. Yra išlikęs tik Zigmanto Vazos 1607 transumptos. Gilesni tyrinėjimai gal privestų prie išvados suabejoti jo tikrumu, bet mūsų reikalui tikrumo klausimas nėra jau taip svarbus. Jei klastota, tai amžininkų. Turinys gi rodo, ką Vilniaus miestas jau turėjo arba ko siekė. Tame Zigmanto Senio akte, atpasakojant Aleksandro privilegiją, sakoma, kad Aleksandras suteikęs Vilniui magdeburgines teises visoj pilnumoj ir miestiečius išskyręs iš visų kitų įstatymų, o taip pat iš visų valstybės pareigūnų valdžios bei jurisdikcijos, palikdamas juos teisti vaitui, kuris savo ruožtu galįs būti teisiamas tik kunigaikščio ir tik pagal magdeburginius įstatymus. Vaitas galįs spręsti įvairiausias miestiečių bylas ir galįs juos bausti visokiausiomis bausmėmis: pakarti, ant kuolo pasmeigti, prigirdyti. Iš visų vaito skiriamų baudų $^{2}/_{3}$ turį eiti valdovui, o $^{1}/_{3}$ vaitui ir burmistrams. Be to, Aleksandras miestiečius atleidęs nuo visų neteisingų duoklių, uždedamų urėdų, nuo duoklinio šieno ir duoklinių įmokų. Vilniaus miestiečiai Aleksandro privilegijoje esą atleisti taip pat nuo pastočių valdovo pasiuntiniams ir raitininkams (kurjeriams), o taip pat nuo prievolės duoti vežimus pilies žmonėms bei jų tarnams. Nebereikią eiti nei tų urėdų arklių saugoti nei sargybos į pilį, išskyrus tik tą metą, kada valdovas atvykstąs į Vilnių. "Ir su kirviu neiti ir šieno nepiauti". Urėdai neturi kištis į jokius miesto ūkinius reikalus bei į prekybą. Miestas turįs duoti valdovo iždui kasmet po 30 auksinų, įprastą smuklių mokestį, sidabrinę, kiek išgali duoklių (mokesčių prekėmis), o valdovui atvykus į Vilnių, dar duoti po bosą arba po du bosus avižų ir šieno, kiek reikės. Be to, Aleksandras leidęs miestiečiams miške staty-

bai ir kurui malkų kirstis, apylinkėje apgyvendinti savo žmones ir ganyklas laikyti ten, kur anksčiau jos buvo. Dar dovanojęs miestui teisę laikyti vaško dirbtuvę, matus bei saikus, audeklų karpyklą ir verstis alaus, midaus bei vyno prekyba.[17]

Be teisės naudotis mišku ir ganyklomis, čia nėra kokių naujų dėsnių, kurių nebebūtume užtikę ankstyvesnėse privilegijose; tik kai kas paaiškinta ir išryškinta. Susidaro neblogas miesto teisių bei prievolių vaizdas.

Eilė kitų Zigmanto Senio dokumentų parodo, kaip kartais miestui nelengva buvo savo privilegijomis bei teisėmis naudotis. Antai, 1511 metais Zigmantas tvirtina dar Kazimiero duotas prekybos monopolio teises, draudžia svetimiems pirkliams Vilniaus mieste tarpusavio prekybą; galima prekiauti tik su vilniečiais. Nepaklausius grasinama visų prekių atėmimu. Išimtis daroma tik mugių laikotarpiams, kada kiekvienam leidžiama su bet kuo laisvai prekiauti.[18]

Taigi vilniečiams nebuvo jau taip lengva atkeliaujančius pirklius priversti jų atgabenamas prekes parduoti ir sukrauti į magistrato sandėlius. Vieni iš jų savo prekes išparduodavo slaptai; kiti prekiaudavo viešai, gindamiesi specialiomis valdovų privilegijomis, kurios leido jiems prekiauti visame krašte ir specialiai Vilniuje.

Remdamiesi savo privilegijomis, vilniečiai vėl kreipėsi į valdovą. Zigmanto Senio 1538 buvo paskelbta, kad bet kam per nesusipratimą duotos panašios privilegijos atšaukiamos, kaip priešingos Vilniaus ankstyvesnėms privilegijoms. Magistratui leidžiama svetimus pirklius, kurie drįstų Vilniuje tarpusavy prekiauti arba nemugių metu verstis smulkia prekyba, sudrausti, nors jie turėtų ir specialias privilegijas.[19]

Panašių nesusipratimų pasikartodavo ir vėliau. Štai, 1552 dėl epidemijos buvo atšauktos metinės

mugės. Į Vilnių vis dėlto suvažiavo daug svetimų pirklių Kai kurie apie mugės atšaukimą nebuvo nieko girdėję. Pradėjo prekiauti be vilniečių. Pagal bendrąsias mugių privilegijas tai buvo leista, o mugę atšaukusiame Zigmanto Augusto rašte apie draudimą prekiauti svetimiems pirkliams nebuvo pasakyta. Magistratas kreipėsi į valdovą prašydamas specialaus įgaliojimo. Įgaliojimas duotas atskiru raštu (1552 lapkričio 10), kuriuo magistratui leista neklusnių pirklių prekes konfiskuoti.[20]

Panašių nesusipratimų buvo ir vėliau. Magistratas nekartą skundėsi svetimais pirkliais, kurie ne tik be jo žinios prekiauja Vilniuje, bet ir savus mastus vartoja. Vilniuje veikė lietuviškieji mastai. Dėl svetimų mastų miestas netekdavo dalies savo pajamų. Todėl Zigmantas Vaza 1602 patvirtino visas senąsias Vilniaus privilegijas, garantavusias sandėlių teisę bei prekybos monopoliją. Tas teises laužančių pirklių prekės galėjo būti konfiskuotos pusiau iždui ir magistratui.[21]

Ši vilniečių kova su svetimais pirkliais truko visą XVI a. Tada jiems dar pasisekdavo savo teises apginti o XVII-XVIII a. miestas jau retai kada savo teises beapgindavo.

Tenka dar priminti Zigmanto Senio 1514 m. privilegiją, kuri Vilniaus pirklius atleido nuo muitų Lenkijoje. Tai buvo tokių pat Kazimiero ir Aleksandro privilegijų patvirtinimas, kurio vilniečiai buvo prašę dar 1507 m.[22] Bet ir šiuo reikalu Vilniaus pirkliams tekdavo nekartą ilgai bylinėtis.

Nesusipratimų būdavo dėl to, kad anais laikais tiek Lietvoje, tiek ir Lenkijoje muitai būdavo renkami ne valstybės pareigūnų, bet muitų nuomininkų. Nuomininkas valdovui sumokėdavo sutartą sumą, o pats gaudavo teisę rinkti nustatyto dydžio muitus išnuomotose muitinėse. Nuomininkai bei jų agentai, savaime suprantama, būdavo nemaloniai paliečiami naujų valdovo potvarkių, išleistų po sutarties sudary-

mo. Tokie nauji atleidinėjimai nuo muito mažindavo nuomininkų pajamas, ir tai buvo laikoma sutarties laužymu. Pavyzdžiui, toks konfliktas 1518 metais kilo tarp Vilniaus pirklių ir Chelmo muitininkų. Kai Vilniaus pirkliai atsisakė muitus mokėti, tai muitininkai, pasiremdami tuo, kad iš vilniečių muitas Chelme vsada buvo imamas, sulaikė jų prekes. Vilniečiams pasiskundus, Zigmantas Senis abi šalis pašaukė savo teisman. Asesoriai bylos tuojau neišsprendė; atidėjo seimui. Tuo tarpu Zigmantas Senis muitininkams įsakė sulaikytas prekes grąžinti, o naujai pravežamas registruoti, kad bylą išsprendus ne pirklių labui galima būtų muitą išreikalauti.[23] Kaip ta byla išspręsta, žinių neturime. Lenkijos 1520 metų seimo nutarimuose nėra jokių pėdsakų. Bet yra žinoma, kad vilniečių privilegija nemokėti muitų Lenkijoje liko galioje.

Yra likę dokumentų, kurie Lenkijos muitininkams primena vilniečių teises bei draudžia iš jų imti muitus. Antai, Zigmantas Senis 1528 tai draudė Sierpco ir 1533 — Mozūrų muitininkams, o 1540 — šlėktoms Kieninskiams, kurie iš vilniečių reikalavo tilto mokesčio. Zigmantas Augustas vienu raštu (1565) tai uždraudė Ciechanovos, o antru — visos Lenkijos muitininkams. Steponas Batoras 1576 metų raštu tai uždraudė Palenkės ir Liublino vaivadijos muitininkams, o dviem kitais raštais išsprendė vilniečių naudai ginčą su Lenkijos muitų nuomininkais žydais Krasnais, kurie buvo pradėję imti muitus ant kelio į Gniezną ir kitas Lenkijos sritis. Pagaliau Steponas Batoras 1579 sudraudė Bielsko, o 1580 — Liublino muitininkus.[24]

Ryšium su vilniečių prekybiniais santykiais iš mūsų kalbamojo laikotarpio yra dar minėtinas jų ginčas su *Kaunu*. Turėdami bendro pobūdžio privilegiją, leidusią laisvai prekiauti visoje Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje, nemokant jokių muitų nei kitokių mokesčių, vilniečiai taip pat laisvai prekiavo ir

Kaune. Tačiau Zigmanto Senio laikais kauniečiai pradėjo tą prekybą trukdyti. Jie rėmėsi savo privilegijomis, kurios užtikrino jiems Kaune panašias monopolines prekybos teises, kokias vilniečiai turėjo savo mieste. Kauno magistratas uždraudė vilniečiams Kauno mieste ne tik prekiauti su pirkliais nekauniečiais, ne tik verstis smulkia prekyba ar atgabentas prekes krauti į savo sandėlius, bet ėmė net reikalauti muito praplaukiant Nerimi į Nemuną. Vilniečiai iškėlė bylą valdovo teisme. Kauniečiai rėmėsi "senove" — esą taip visada buvę. Vilniečiai pasikvietė liudininkais Trakų bei Gardino pirklius ir bylą laimėjo. Liudininkai teigė, kad seniau vilniečiai galėdavo ne tik laisvai, be jokių muitų, su savo prekėmis praplaukti pro Kauną, bet ir jame sustoti bei savo prekes iškrauti, kur jiems patikdavo.[25] Zigmanto Augusto laikais tas ginčas vėl pasikartojo, bet ir šį kartą vilniečiai laimėjo. Zigmantas Augustas dabar rėmėsi ano teismo (1535) sprendimu. Už pakartotinas kauniečių priekabes pagrasino 1000 kapų skatikų bauda.[26]

Dėl laisvo naudojimosi Neries keliu vilniečiai tuo laiku turėjo dar eilę kitų įdomių bylų, tik jau ne su miestiečiais, bet su didžiūnais ir bajorais. Vilniaus magistratas 1542 iškėlė bylą eilei didžiūnų, kurie ėmė muitus Nery, aukščiau Vilniaus, ir Žeimenoje. Tomis upėmis miestui būdavo gabenamos malkos ir maisto produktai. Pirmiausia buvo apskųstas Vilniaus vyskupas Povilas Alšioniškis, kuris prie savo dvaro, Verkiuose, ėmęs muitus nuo plukdomų Nerim sielių bei malkų ir nuo produktų, sugaunamų ant sielių. Vyskupo įgaliotinis tvirtino, kad muitai čia imami iš seno — po 12 pinigėlių nuo sielio. Magistratas pristatė eilę liudininkų — bajorų ir darbininkų sielininkų, gyvenusių Antakalny. Šie prisiekė, kad tie muitai tik neseniai įvesti vyskupo Jono, su kuriuo miestas taip pat bylinėjosi, tik byla tada nebuvo išspręsta. Liudininkai dar tvirtino, kad imama ne

12 pinigėlių, o po 10, 12 ir 15 skatikų nuo sielio. Tai priklausė nuo sielio dydžio ir nuo to, kiek ir kas buvo prikrauta. Zigmantas Senis ginčą išsprendė miesto naudai. Muitai buvo panaikinti.

Įdomu, kad Zigmantas nebuvo įstatymų atžvilgiu nuoseklus. Lietuvos Statute (1529) buvo pasakyta, kad kiekvienam, kas neteisėtai ima muitus, konfiskuojamas dvaras. Zigmantas Senis tą nuostatą gerai žinojo, nes tai buvo jo paties paskelbtas statutas, bet ir Vilniaus vyskupas Jonas, valdęs Verkių dvarą, buvo jo paties sūnus. Tad savo sprendime dvaro likimą paliko tolimesnei savo nuožiūrai.

Verkių muitų neteisėtumui įrodyti pakviesti liudininkai paliudijo, kad taip pat neseniai pradėti imti muitai ir eilėje kitų vietų Nery ir Žeimenoje. Liudininkai ir tuo reikalu buvo apklausti, nes magistratas bylą buvo iškėlęs tuo pačiu metu ir kitiems muitų ėmėjams, pakrančių dvarininkams. Pasirodo, kad tada Žeimenoje muitus rinko bajoras Davaina prie savo dvaro Karkažiškėse, didžiojo kunigaikščio iždininkas Mikita — Kodiškėse, Mikalojus Norbutas — Kaltinėnuose, Lucko vysk. Falčevskis — Žodiškėse, Jonas Norbutas — Markavoj ir vėlesnio Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo našlė — Daniušavoj. Pašaukti į teismą Davaina su Mikita savo muitų išsigynė. Vysk. Falčevskis bandė ginti savo teisę, bet teisėtumo negalėjo įrodyti jokiais dokumentais. Mikalojus Norbutas į teismą neatvyko, o Jonas Norbutas ir Žemaičių seniūnas Jonas Radvilas, atstovavęs Radvilienei, nuo muitų atsisakė. Zigmantas Senis, visus tuos muitus panaikindamas ir visiems laikams uždrausdamas, dar pagrasino ateityje pritaikyti Lietuvos Statutą dėl dvarų konfiskavimo. Ta pačia proga visiems įsakė užtvankose bei užtvarose įrengti pakankamai erdvius vartus, kad nebūtų trukdomas pravažiavimas.[27]

Neryje tuo metu buvo dar Nemenčinės ir Bistricos muitinės, įrengtos buvusio Vilniaus vaivados

Mikalojaus Radvilo. Jo našlei magistratas bylą iškėlė 1543 m. Kadangi tos muitinės buvo įrengtos su valdovo žinia, tai magistratas skundėsi ne dėl pačių muitų, bet dėl jų didumo. Zigmantas Senis patvirtino tokius muitus, kurie buvo nustatyti jo ankstyvesniu sprendimu, būtent, po 3 skatikus nuo sielio iš 30 rąstų ir po 12 pinigėlių nuo sielio iš 60 kaladžių malkų. Visa, kas sukraunama ant sielių arba valtyse prie sielių, jokie maisto produktai, negali būti muituojami. Ta pačia proga buvo vėl pakartotas įsakymas dėl praplaukiamųjų vartų platumo.

Buvo dar prisimintas ir patvirtintas Aleksandro sprendimas, draudęs imti muitą prie užtvaros žemiau Vilniaus (prie pat miesto), įrengtos Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo. Aleksandro buvo leista iš vilniečių pirklių imti tik po 1 skatiką nuo kiekvieno sielio ar vytinės, kaip atlyginimą darbininkams už užtvaros atidarymą. Zigmantas Senis dar pridėjo: jei prižiūrėtojai už tokį mokestį užtvaros atidaryti nesutiktų, miestiečiai gali pasinaudoti savais darbininkais.[28]

Čia suminėtais atvejais vilniečiams pasisekė savo privilegijas apginti. Bet nevisuomet taip būdavo. Kartais tekdavo mokėti ir turint privilegijas. Pavyzdžiui, 1570 metais vilniečiai neišsisuko nuo padidintų muitų, nors pagal privilegijas galėjo visur ir visada prekiauti, nemokėdami nieko. Šį kartą teko nusileisti bajorijos ir valstybės interesams.

Grėsiant karui su Maskva, Lietuvoje buvo padidinti muitai prabangos prekėms — šilkui, brangiems audeklams ir k. Tų prekių pabrangimas labai nepatiko bajorijai — pirmajai jų pirkėjai. Jai pageidaujant, 1568 seime tie muitai panaikinti nuo 1569 lapkričio 1. Jų vietoje 3 metams buvo padidinti eksporto muitai, o importo prekėm, išskyrus druską ir silkes, liko seni muitai. Vilniečių prašymą nuo tų muitų atleisti Zigmantas Augustas atmetė aiškindamasis, kad tų muitų sąskaiton iš savo sek-

retoriaus Iberfeldo ir žydo Izaoko Brodavkos pasiskolinęs dideles sumas tvirtinti pasienio pilims bei kitiems reikalams. Vilniečiams tai nebūsianti didelė našta, nes iš importuojamų prekių reikėsią mokėti tik už silkes ir druską, o už eksportuojamas prekes teksią mokėti vos trejus metus.[29] Miestiečiai, žinoma, į tai žiūrėjo kaip į kontribuciją, bet kitos išeities nebuvo.

Tokia bajorijos persvara buvo jos įsigalėjimo pradžia. Bajorijos viešpatavimo laikais (XVII-XVIII a.) vilniečiams teko daug dažniau ir daugiau nukentėti, ir dažniausiai bajorijos savinaudai.

Iš Zigmanto Senio laikotarpio aktų, tvarkiusių Vilniaus miesto *vidaus gyvenimą*, pirmiausia minėtina 1522 privilegija. Joje pakartotinai tvirtinamos miesto teisės valdyti visas krautuves. Miestiečiai atleidžiami nuo prievolės eiti pilies sargybas. Tą prievolę miestas turėjęs tol, kol buvęs apsuptas mūrų sienomis. Kai sienų statyba baigta, vaivada pilies sargyboms jų imti neprivaląs. Miestas tik turįs laikyti 4 ginkluotus sargus, kurių pareiga palaikyti mieste tvarką bei saugoti nuo visokių nelaimių bei plėšikų. Šiaip jau miestiečiai tvarkosi visiškai savarankiškai; tiktai miesto saugumo bei gynimosi reikaluose priklausė nuo vaivados. Vaivados bei jo vietininko pareiga buvo organizuoti miesto gyvenimą, o miestiečiai — turį klausyti.

Toliau toje pačioje privilegijoje kalbama apie Vilniaus miesto prievoles valstybei bei valdovui. Kadangi buvo įsakymas tam tikrą dalį pajamų iš vaško per 3 metus duoti valdovo iždui, tai įsakąs nuo kiekvienos vaško parduotuvės per tuos 3 metus duoti kasmet po akmenį (40 lietuviškų svarų) vaško. Nuo tos prievolės nesąs laisvas ir Vilnius. Praėjus 3 metams, ir jis, senu papročiu, turėsiąs mokėti po 1 kapą skatikų nuo kiekvienos vaško krautuvės ir nuo kiekvienos dirbtuvės.

Aptarti ir miesto *mokesčiai:* 1. iš visos Didžio-

sios Kunigaikštijos renkamas sidabrinis mokestis, kurio Vilnius turįs duoti 500 kapų skatikų; 2. daiktinis mokestis, vad. "ordinščina" — du ryšuliai po 40 sabalinių po 18 kapų skatikų vertės (jei iždininkui atrodytų tiek neverti, gali būti pareikalauta pinigais sumokėti) ir 3 rietimus užsiennių audeklų.[30] Reikia betgi pastebėti, kad šioje privilegijoje suminėtos miesto naštos buvo, toli gražu, ne visos, ir mokesčiai nebuvo pastovūs bei tie patys. Čia, pav., neminima karinė prievolė, nuo kurios miestai paprastai atsipirkdavo. Vilnius XVI a. pradžioje mokėjo po 150 kapų skatikų ir 2 rietimus audeklo. Tai buvo pusantro karto daugiau negu Braste ir tris kartus daugiau negu Kaune arba Gardine.[31] 1522 privilegijoje minimasis daiktinis mokestis netrukus taip pat pakeistas piniginiu — 80 kapų skatikų.[32] Sidabrinės mokestis nebuvo pastovus ir nuolatinis. Jis buvo mokamas tik tada, kai mokėdavo visas kraštas.

Kartais Vilniui pasisekdavo išsisukti iš tokių mokesčių, kurios mokėdavo visi kiti miestai. Antai, 1513 seime visam kraštui buvo uždėtas sidabrinės mokestis, o miestams — dar ir specialus mokestis. Sidabrinės mokesčio visam kraštui buvo paskirta po 1 kapą nuo kiekvieno privalomo duoti kario. Vilniui paskirta 500 kapų skatikų, o specialaus mokesčio — 300 kapų. Vilnius sidabrinės mokestį sumokėjo 1555, o tų 300 kapų taip ir nesumokėjo. Teisinosi remdamasis privilegijomis, kad mokąs sidabrinės mokestį tik drauge su visu kraštu; kadangi kraštas jau nemokąs, tai ir jis neprivaląs mokėti. Zigmantas Augustas tą mokestį 1557 metais atšaukė. Esą turį likti galioje senos privilegijos. Ta proga vilniečiai išgavo įsakmų patvirtinimą: be sidabrinės, jie jokių kitų mokesčių neprivalo mokėti.[33]

Iš kitų Zigmanto Senio privilegijų minėtina dar 1538 privilegija, nustačiusi, kad bent 6 metus

Vilniuje išgyvenę valstiečiai virsta *miestiečiais;* buvusieji jų ponai į juos netenka savo teisių. Miestas išsirūpino tokį potvarkį dėl to, kad ponai dažnai kreipdavosi į magistratą, reikalaudami bėglius išduoti, o kiti net patys atvykdavo jų gaudyti, visai nesikreipdami į magistratą. Už tokį savavaliavimą dabar buvo nustatyta 500 kapų skatikų bauda.[34] Ši privilegija turėjo didelių socialinių vaisių. Pabėgę valstiečiai po 6 metų galėjo virsti laisvais žmonėmis, o tai, žinoma, teigiamai atsiliepė mesto augimui.

Vilnius, kaip ir kiti miestai, turėjo dar įvairių privilegijų valdovo paskirtose žemėse bei miškuose. Turėjo tarp kitko nemažai pievų (šienas buvo reikalingas ne tiktai pašarui, bet ir duoklėms) ir ganyklų. Tai buvo grynai miestiečiams naudotis skirtos žemės, miesto nuosavybė. Kai 1540 miesto ganyklose pradėjo ganyti savo galvijus valdovo dvariškiai, magistratui pasiskundus, Zigmantas Senis jiems tai uždraudė.[35]

Kai kurie turtingesni miestiečiai dar turėjo savo privačios žemės bei *dvarų.* Vieni nusipirko, kiti gavo iš didžiojo kunigaikščio ir bajorų. Daugumą tokių dvarų buvo įsigyta XV-XVI a., kada žemės valdymo teisė dar nepriklausė vien bajorijai ir kada dvarų savininkais kartais būdavo net žydai.[36] Dalis tokių dvarų, priklaususių miestiečiam, buvo prie pat Vilniaus, o kiti — Maišiogalos, Rudaminos apylinkėse ir kitur.[37] Dėl tų dvarų kildavo nesusipratimų, kas mokesčius turi išrinkti — atitinkamo pavieto rinkėjai ar magistratas, kurio jurisdikcijai priklausė tų žemių savininkai. Miestas buvo suinteresuotas mokesčius pats išrinkti. Mat, miestui būdavo paskiriama bendra mokesčių suma, paskirstymas dalimis priklausė magistratui. Juo daugiau galima buvo rasti apmokestinamų objektų, tuo mažesnis turėjo išeiti mokestis atskiram objektui bei asmeniui. Ir čia miestui sekėsi. Zigmantas

Senis 1517, o Zigmantas Augustas 1547 įsakė sidabrinės mokestį iš miestiečių dvarų imti per magistratą, nes jų savininkai iš seno visas prievoles atlieka miestui ir priklauso magistrato jurisdikcijai.[38]

Paskutinė Zigmanto Senio privilegija (1543) lietė magdeburginių įstatymų aiškinimą. Išaiškinta, kad testamentai, kurie lig tol būdavo sudaromi pasikvietus patikimus liudininkus, toliau gali būti sudaromi tik magistrato notariate. Ankstyvesni, privačiai sudaryti testamentai, lieka galioje.[39] Kadangi visi kiti juridiniai aktai jau anksčiau buvo magistrato sudarinėjami, tai nuo 1543 magistrato knygos jau atvaizduoja beveik visus turtinius miestiečių santykius. Tik su įstatymais nesuderinamos pirkimo pardavimo sutartys (pav., jei pirkėjas neturi teisės įsigyti mieste turto) ir vėliau būdavo privačiai sudaromos.

Zigmanto Augusto laikai, kaip žinoma, Vilniaus istorijoje yra buvę miesto klestėjimo tarpsniu. Vilniuje jam įsikūrus 1544 metais, miesto gyvenimas nepaprastai pagyvėjo. Į miestą persikėlė gyventi daugybė didžiūnų, sugūžėjo masės bajorijos. Tuo atžvilgiu yra būdinga Zigmanto Augusto 1547 gegužės 2 privilegija, įgaliavusi magistratą kovoti su brangymečiu.

Privilegijoje sakoma, kad ponai ir bajorai, kurie gyvena Vilniuje arba atvyksta miestan seimo metu, skundžiasi turį didelių sunkumų maisto gauti ir jis brangus. Kaltas esąs miesto magistratas, kuris nesirūpinąs reikalą sutvarkyti. Didžiojo kunigaikščio iššaukti vaitas ir burmistras pareiškę, kad dėl pabrangimo kaltas ne magistrato apsileidimas ar nerūpestingumas, bet spekuliacija, nuo kurios labai kenčiąs ir miestas. Spekuliantai keliuose superka maistą, vežamą į Vilnių, o paskum pardavinėja aukštomis kainomis. Magistratas tų speku-

liantų sudrausti negali, nes daugumas jų nepriklauso magistrato jurisdikcijai; tai vyskupo arba kitų ponų valdiniai. Zigmantas Augustas įgaliojo magistratą bausti ir suvaldyti visus spekuliantus, nepaisant kieno valdiniai jie būtų. Mieste ar už miesto prekes supirkinėti draudžiama visiems; kas drįstų neklausyti, supirktos prekės turi būti konfiskuotos ir perduotos miesto prieglaudai, o nusikaltėliai kalinami rotušėje, nors ir nepriklausytų magistrato jurisdikcijai. Magistratas net neturįs pareigos apie tokių nusikaltėlių suėmimą pranešti jų ponams.

Kova su tais spekuliantais nebuvo lengva. Jie neišnyko. Miestas 1582 m. iš Stepono Batoro išsirūpino privilegijos pakartojimą.[40]

Ta pačia 1547 privilegija Zigmantas Augustas įsakė magistratui Vilniuje įkurti savotišką *darbo biržą*. Į miestą suplaukia daug darbo ieškančių žmonių, tačiau juos surasti sunku, nes jie išsiblaško po viso miesto ir priemiesčių namus. Įsakoma, kad visi, kas ieško darbo, kiekvieną dieną auštant susirinktų prie rotušės aikštės, kad darbininkų ieškantieji galėtų juos atrasti ir susitarti. Jei darbininkai šio įsakymo neklausytų, turi būti baudžiami.[41]

Be to, 1547 metais Zigmantas Augustas patvirtino visas ankstyvesnes Vilniaus miesto privilegijas, pakartodamas savo tėvo 1506 privilegiją, kurioje išvardinamos visos ankstyvesnės privilegijos.[42] 1551 patvirtino pirmąsias mums žinomas Vilniaus miestiečių susirinkimo *teisminės* procedūros taisykles bei įvairių teisminių mokesčių dydį. Tarp tų taisyklių buvo nuostatas, reikalavęs, kad teismo sprendimai būtų pranešami 3 kalbom — lenkiškai, lietuviškai ir "rusiškai".[43] Tais pačiais metais (1552) Zigmantas Augustas Vilniaus miestui suteikė išimtinę teisę laikyti spirito valyklą.[44]

Pagal Magdeburgo teises, apeliacijos iš magistrato teismų ėjo į valdovo teismą. Tų apeliacinių

bylų susidarydavo labai daug ir užsigulėdavo eilę metų. Zigmantas Augustas 1556 įsakė magistratui iš kiekvieno apeliuojančio imti po 80 skatikų. Nesumokantiems neleisti apeliuoti, nes apeliacijų taip daug, kad asesorių teismas nebespėja bylų išnagrinėti.[45]

Kai 1564 Bielsko seime buvo nutarta išleisti naują Lietuvos Statuto laidą, vilniečiai tuojau susirūpino, kad nebūtų paliestos magdeburginės teisės. Nors Zigmantas Augustas, skelbdamas naujos laidos paruošimą, aiškiai pabrėžė, kad statutas miestų magdeburginių teisių nepaliesiąs, vilniečiai išsirūpino dar atskirą privilegiją.[46] Kai statutas buvo paruoštas, pasirodė, kad jame iš tikrųjų yra nuostatų, liečiančių miestus. Projekte numatyta, kad bajorai kelia miestiečiams bylas savo teismuose, o ne miesto. Vilniečiai išsirūpino specialią Zigmanto Augusto privilegiją, kuria tasai nuostatas (Statuto VI skyr., 20 strp.) buvo panaikintas.[47] Naujoji statuto laida tuo atžvilgiu miestiečiams nepakenkė. Tuo būdu sostinės gyventojai apgynė visos Didžiosios Kunigaikštijos miestiečių interesus.

Kaip visi miestai, taip ir Vilnius turėjo prievolę valdovo atsilankymo metu jo palydovams, o viešų suvažiavimų metu — jų dalyviams ir atsitiktiniems valdovo pareigūnams ir kitų valstybių delegacijų nariams bei kurjeriams duoti patalpas — *butus*. Kaip sostinė, Vilnius šiuo atžvilgiu buvo ypatingai dažnai varginamas. Butus parinkdavo ir paskirstydavo maršalai per savo butininkus arba paties valdovo skirtieji butininkai. Pasirodo, kad neretai šiomis savo teisėmis butininkai piktnaudojosi. Vlniaus magistratas 1568 m. pasiskundė Zigmantui Augustui, kad butininkai užrašo ir paima pačius geriausius namus, geriausius kambarius ir kitas geriausias patalpas. Dažnai net patį šeimininką iš jų išvaro arba suglaudžia su visa šeima į vieną kambarį. Tuo būdu savininkai ne tik netenka paja-

mų, bet net neturi kur pasidėti. Kartais savininkai paliekami su svečiais tame pačiame bute, nors būna tik vienas išėjimas. Tuo būdu nukenčia saugumas, nes negalima užsirakinti. Jei negauna kyšio, butininkai tokius svečius kartais laiko po keliolika metų. Svečias išvažiuodamas išsiveža raktus arba patalpose laiko savo tarnus, o kai turi reikalų vėl atvažiuoja.

Kad miestiečiai nebūtų skriaudžiami, Zigmantas Augustas paskelbė butų užrašymo tvarkos taisykles. Butininkai galį butus užrašyti ir svečiams pavesti tik dalyvaujant 2 miesto tarėjams. Tuo būdu magistratas turėsiąs žinių, kur kokie svečiai yra apsistoję. Kilmingesniems svečiams galėsią būti parenkami butai garbingesnėse miestiečių šeimose. Be tarėjų butininkai neturį teisės užrašyti jokių butų, o jei užrašytų, tai namo savininkas užrašą nuo savo namų galįs nutrinti ir tokio svečio neįsileisti. Be to, nevalia svečio apgyvendinti tame pačiame pastate, kur gyvena šeimininkas, jei tas pastatas neturi kito užrakinamo išėjimo. Miestiečiai, kurie išgali, savo kiemuose turi pastatyti specialius pastatus, skirtus svečiams. Svečiai išvykdami raktų išsivežti neturi teisės, o jei kuris išsivežtų, magistratas galįs tokias patalpas atplėšti ir pavesti jomis vėl naudotis savininkui. Butai galį būti duodami tik tada, kada mieste būna pats valdovas ir tik dvarėnams, valdovo tarnams, tarybos ponams, įvairiems urėdams ir užsienių pasiuntiniams. Jei kas iš šių žmonių turėtų mieste savus namus, buto reikalauti negalįs.[48] Kita tos pačios dienos privilegija nuo butų davimo prievolės buvo atleisti visi magistrato nariai: vaitas, burmistrai, tarėjai, posėdininkai — teisėjai ir raštininkai.[49]

Praktiškai tų nuostatų nevisada buvo paisoma, ir joks miestietis, žinoma, negalėjo drįsti neįsileisti į savo namus kokio senatoriaus, ministerio ar šiaip žymesnio bajoro. Kai 1579 atvyko į Vilnių

Steponas Batoras, jo palydovai buvo išskirstyti ir po magistrato narių butus. Tai, pagaliau, ir suprantama. Juk į magistratą paprastai būdavo išrenkami turtingieji miestiečiai, kurių namai buvo geriausi bei patogiausi. Sunku buvo kokį poną apgyvendinti menkame namelyje, jei čia pat buvo gražūs miestiečio namai. Magistratas tada priminė Steponui Batorui savo narių privilegijas ir išgavo jų patvirtinimą,[50] tačiau gyvenimo praktikoje jų ir vėliau nebuvo paisoma.

Šia proga dar tenka pastebėti, kad ne visų svetimų valstybių delegacijų nariai būdavo įsileidžiami į miestą. Nenorima būdavo įsileisti *totorių ir maskviečių,* kurie paprastai atvykdavo su labai dideliais būriais palydovų. Įsileisti į miestą, jie dažnai sukeldavo triukšmą. Jiems apgyvendinti 1536 iš vyskupo kunigaikščio Jono miestas nupirko sklypą su plytine prieš pat tiltą (Žaliąjį), dešiniajame Neries krante, ir pastatė namą, kur įrengė smuklę. Zigmantas Senis tą smuklų atleido nuo visų mokesčių, o maršalams ir totorių bei Maskvos pasiuntinybių palydovams įsakė jų niekad neapgyvendinti kitur, bet tik toje smuklėje — užvažiavimo namuose.[51]

Iš *Stepono Batoro* aktų, lietusių Vilnių, yra minėtinas 1576 bendras visų senųjų privilegijų patvirtinimas ir įdomus 1578 teisminis sprendimas, padarytas Varšuvoje. Viena byla atidėta dėl to, kad turi būti sprendžiama Vilniuje.[52] Suprantama, tokį motyvą ne pats teismas bus iškėlęs, bet suinteresuotoji šalis. Tokių politinių argumentų, pasirodo, griebdavosi ir miestiečiai, ne vien bajorai, kurie tuo pagrindu nekartą protestavo prieš jų bylų sprendimą Lenkijoje.

Kaip daug kur, taip ir Vilniuje Stepono Batoro laikais buvo nesusipratimų dėl naujojo *kalendoriaus.* Rytų Bažnyčios tikintieji jo laikytis nenorė-

jo, o kadangi Vilniuje jų buvo ne taip jau mažai, tai iš pradžių katalikų šventėse pagal naująjį kalendorių būdavo atidaroma daug krautuvių, dirbdavo daug amatininkų. Būdavo daug nesusipratimų, triukšmo gatvėse, kai magistrato sargai pradėdavo tokius prekiautojus iš turgaus vaikyti. Vėliau atsirasdavo daug bylų dėl padarytų nuostolių, sužeidimų, įžeidimų ir k. Steponas Batoras 1586 pavedė magistratui griežtai žiūrėti, kad naujojo kalendoriaus šventadieniai būtų švenčiami, o juos laužantiem nustatė 10 grivenų baudą už pirmą nusikaltimą ir turto užantspaudavimą bei rekvizavimą (iki valdovo potvarkio) už nusikaltimo pakartojimą. Tačiau Steponas Batoras nevertė Rytų Bažnyčios tikinčiųjų laužyti savų švenčių. Priešingai, tais pačiais metais (1586) jis įsakė magistratui tų švenčių dienomis nešaukti jų į teismą.[53]

Baigiantis XVI a., Lietuva neteko savosios dinastijos ir suėjo į glaudesnius unijinius ryšius su Lenkija. Prasidėjo *bajoriškosios respublikos* laikotarpis su visomis bajorijos laisvėmis ir kitų luomų priespauda. Tiek visiems Lietuvos miestams, tiek ir Vilniui dosnių privilegijų laikai praėjo. Pasidariusi padėties viešpatė, bajorija apie socialinę harmoniją ir net apie krašto ūkinio klestėjimo sąlygas nė negalvojo. Ji stengėsi plėsti ir saugoti tik savas laisves, o kitiems luomams ne tik nenorėjo nieko naujo duoti, bet net nesiskaitė su senomis teisėmis. Naikino visa, kas jai kliuvo, ir išlaikė visa, kas buvo jai naudinga, gi didesnę visuomeninių naštų dalį krovė ant kitų luomų pečių. Prasidėjo ir miestų priespaudos laikotarpis.

2. SAVIVALDA

VILNIAUS priekyje, kaip ir visų magdeburginių miestų, buvo *vaitas*. Tai vyriausias miesto savivaldos pareigūnas, miesto atstovas bei miestiečių aukščiausiojo teismo pirmininkas. Magdeburginiame mieste jis buvo maždaug tuo, kuo apskrityse (pavietuose) buvo seniūnas. Tai suvereno, didžiojo kunigaikščio (privačių asmenų magdeburginiuose miestuose — savininko) atstovas. Priešingai visiems kitiems miesto pareigūnams, vaitas buvo skiriamas, o ne renkamas. Ta aplinkybė leido vaitui būti visiškai nepriklausomam nuo magistrato ir miestiečių bendruomenės.

Vilniaus vaitu dažnai būdavo paskiriamas ne vilnietis, o pašalinis asmuo, kartais net nemiestietis, bajoras. Paprastai būdavo skiriamas iki gyvos galvos,[54] bet nevisada savo pareigose išbūdavo iki mirties, atsistatydindavo. Yra žinoma, kad didysis kunigaikštis grasindavo vaitams atimsiąs pareigas, bet kad būtų tai įvykdyta, nėra žinoma. Kai kurie miestai išpirkdavo iš valdovo teisę vaitą rinkti. Vilniaus miestiečiai ilgai neturėjo jokios įtakos vaito parinkimui. Tik 1610 mirus vaitui Chaleckiui, dėl kurio kaip bajoro buvo daug nesusipratimų, Vilniui duota teisė siūlyti į vaitus 4 kandidatus — magistrato narius. Miestas vėliau stipriai gynė tą savo teisę ir išgavo net specialius seimo nutarimus, kad bajorai nebūtų skiriami vaitais.[55] Tokia tvarka išlieka iki pat XVIII amžiaus pabaigos. Vaito *teismą* sudarė jis pats, kaip pirmininkas, ir keli (Vilniuje be-

ne du) teisėjai — posėdininkai. Mažesnes bylas, kuriose ginčo objektas neprašoko 10 kapų skatikų, vaitas sprendė vienas, be posėdininkų, vadinamam namų teisme. Gi jis pats galėjo būti teisiamas tik valdovo.

Seniau vyravo nuomonė, kad pirmais savo magdeburginio gyvenimo dešimtmečiais Vilnius vaito neturėjęs; kad miestas buvęs pilies seniūno valdomas. Šiai nuomonei susidaryti davė pagrindo jau minėtas Jogailos raštas (1387), laikomas magdeburgine privilegija. Jame tarp kitko pasakyta, kad miestas turįs likti seniūno valdžioje. Tačiau tasai dokumentas nėra magdeburginė privilegija; be to, minėtų žodžių ryšys su kontekstu nėra aiškus. O svarbiausia yra tai, kad vaito buvimą Vilniuje prieš Zgmanto Senio privilegiją (1432), kai vaitas pirmą kartą įsakmiai paminimas, mums įrodo vaito paminėjimai ankstyvesniuose Vytauto laikų dokumentuose (pirmą kartą 1414 m.). Taigi manyti, kad vaito institucija Vilniaus magdeburgijoje bus atsiradusi tik 1432 m., nėra jokio pagrindo, juo labiau, kad kiekviename magdeburginiame mieste vaitas yra būtinas. Nuo pat pradžios jis turėjo būti ir Vilniuje. Jei Jogaila ir nebūtų Vilniui davęs specialios magdeburginės privilegijos, tai jo 1387 akto žodžiai, kad miestas turi likti seniūno valdžioje, dar neįrodo, kad vaito nebūtų buvę. Juk ir vėliau miestai tam tikrais atžvilgiais priklausė vaivadoms arba seniūnams, tačiau tai nekliudė vaitams eiti savo pareigas.

Nors vaitas mieste buvo pirmasis pareigūnas, tačiau didžiausios reikšmės turėjo ne jis su savo posėdininkais, bet *miesto taryba*. Tai neribotos kompeticijos miestiečių savivaldos organas. Taryba leido aiškinimus bei Magdeburgo teisę papildomus "statutus" ir miestiečių gyvenimą tvarkančius nutarimus. Jai taip pat priklausė visa eilė teisminių bylų, administracija, policija, miesto finansai, miestie-

čių prekybinių bei ūkinių sąlygų tvarkymas ir t.t. Bet tos įstatyminės tarybos funkcijos nebuvo plačios. Jos ribojosi protarpiais pasikartojančiais naujais 'statutais", vad. "vilkierais", (vok. Willkuer), kurie papildydavo bei paaiškindavo magdeburginius įstatymus, tvarkydavo atskirų magistrato organų veikimą, jų santykiavimą su miestiečių bendruomenės nariais, jų pajamas ir p.

Be minėtų vaito teismų, mieste dar veikė *tarybos teismas*. Jam pirmiausia priklausė visos profesinių bendruomenių (cechų) bylos, spręstos cechų vyresniųjų apeliacine tvarka, o svarbesniaisiais atvejais kaip pirmajai instancijai. Toliau tarybos teismui priklausė visos bylos, susijusios su jos policinėmis funkcijomis bei su socialine veikla — našlių ir našlaičių globa, elgetomis bei prieglaudomis. Tarybai, žinoma, priklausė ir bylos, susijusios su įvairiais išsišokimais ar gatvių triukšmais.

Vaito ir tarybos teismai buvo visiškai atskiri, tačiau ypatingais atvejais atsiklausdavo vienas kito nuomonės. Tarybos teisme, be tiesioginių jos narių (burmistrų ir teisėjų), buvo dar visa eilė žemesnių pareigūnų, tvarkiusių techniškus reikalus. Iš jų minėtini: raštininkai, vedę kanceliariją; prokuratoriai, ėję šalių gynėjų funkcijas; pavaiskiai, atitikę pavietų vazniams — tekūnams (mutatis mutandis — teismo antstoliai); prisiekusieji tarnai, kurie vykdė areštus ir bylos metu saugojo nusikaltėlius posėdžių salėje; skutėjas, ėjęs ekspertu sužeidimų bylose; šaukūnas, miesto aikštėje skelbęs sprendimus ir kaltinamuosius kvietęs atvykti į rotušę; budelis su savo padėjėjais, vykdę mirties bei fizines bausmes.

Miesto taryba dar rūpinosi miesto saugumu (tvirtovėmis, ginklų atsargomis, kariniu apmokymu), prekybinėmis patalpomis (krautuvėmis, rinka), tiltais, gatvių grindiniu, vandentiekiu, priešgaisrine apsauga, o taip pat žiūrėjo tvarkos, ramybės ir saugumo. Taryba, be to, tvarkė miesto amati-

ninkų bei pirklių verslus, kontroliavo cechų ir pirklių bendruomenės veikimą, sprendė jų tarpe kylančius ginčus, tvirtino sąmatas bei kasmet renkamą cechų vadovybę, o į pirklių bendruomenės posėdžius siųsdavo po 2 savo atstovus.

Tarybą sudarė 12 burmistrų ir 24 tarėjai. Iš jų betgi nuolat veikė tik 2 burmistrai ir 4 tarėjai, kurie keisdavosi kasmet; kiti dalyvaudavo tik tarybos visumos posėdžiuose. Veikiantiems burmistrams ir tarėjams buvo priskirti 4 raštininkai. Be to, jų žinioje buvo 11 (vėliau 6) "prisiekusieji tarnai" (dėl jų uniformos spalvos praminti "žaliaisiais"). Pagrindinė jų pareiga buvo rinkti įvairiausius mokesčius. Dar buvo trimitininkas, viešai skelbęs tarybos nutarimus, ir miesto sargai, kurių XVI a. pradžioje buvo 24, o XVII a. viduryje apie 12, ir vienas dešimtininkas. Neramiais laikais tiems sargams pagalbon būdavo kviečiami miestiečiai, o epidemijų metu ištuštėjusiame mieste būdavo sudaromos specialios sargybinės grupės, turėjusios saugoti miestą ir jame paliktą privatų turtą.

Kada Vilniuje miesto taryba atsirado ir kokios sudėties ji buvo iš pradžių, tiksliai nežinome. Yra nuomonių, kad atsiradusi tik XV a. viduryje ar net gale.[56] Bet tai tik spėjimas. Jei sakoma, kad iš pradžios nėra buvę nei vaito nei tarybos, tai kokią gi magdeburginę savivaldą galima būtų įsivaizduoti? Jei mums ir nėra likę šaltinių, kuriuose taryba arba jos nariai įsakmiai būtų minimi, tai iš to dar neseka, kad jos iš viso nebūtų buvę. Taryba ir vaitas yra neatskiriami nuo miestų magdeburginės santvarkos, tad ir Vilniuje tos dvi institucijos turėjo atsirasti drauge su magdeburgine tvarka. Vaito pareigas galėjo dar eiti kuris nors didžiojo kunigaikščio pilies pareigūnas, bet tarybos niekas atstoti negalėjo.

Į tarybą, kuri buvo papildoma kooptacijos keliu, paprastai patekdavo turtingesni miestiečiai, dau-

giausia pirkliai, dažnai giminės, kelių ar keliolikos šeimų nariai, miesto tėvai — patricijai. Ir kai Zigmantas Augustas 1568 metais magistrato narius paskelbė bajorais, jis tuo pačiu nobilitavo turtingąsias miestiečių šeimas. Pagal tą privilegiją, visi magistrato nariai — vaitai, burmistrai, tarėjai, posėdininkai ir raštininkai — gavo bajoriškas teises, lygias su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos visų bajorų teisėmis. Buvo dar pasakyta, kad tokias pat teises gauna ir jų palikuonys, jei nesiverčia nevertais verslais, yra kariai arba mokslo žmonės. Gali naudotis ir herbais, jei kuri nors bajoriška šeima juos adoptuos. Gali gauti visas dvarines ir pasaulines dignitorijas, o taip pat gali būti pilnateisiais žemių savininkais.[57]

Ši privilegija, tiesa, gyvenimiškos reikšmės, berods, neturėjo, nes bajorai kitokių naujų kilmingųjų į savo tarpą nepriėmė; žiūrėjo į juos su panieka. Tad miesto patricijams įsilieti į bajorišką visuomenę nebuvo jau taip lengva, ir daugumas jų senoviškai liko miestiečiai. Vis dėlto ši privilegija rodo buvus miesto patricijų siekimą išsiskirti iš paprastos miestiečių masės. Be abejo, tos pretenzijos negalėjo neiššaukti vargingesnių miestiečių nepasitenkinimo bei priešingumo, kuris XVI amž. pirmajam ketvirčiui baigiantis buvo privedęs net prie atviro kivirčo.

Magistrato ir plačių masių sandūros smulkmenų nežinome, bet aišku, kad 1524 miestiečių skundas pasiekė net valdovą Zigmantą Senį. Magistratas buvo apkaltintas apsileidimu. Miestiečiai buvo išrinkę savo atstovus magistrato veikimui kontroliuoti. Zigmantas Senis tuos atstovus patvirtino ir perspėjo magistratą su "liaudimi" gyventi taikoje. Išvardino ir tuos apsileidimus, kurie, matyti, buvo suminėti miestiečių skunde. Magistratui prikišta: neišperkąs iš vaivados kai kurių privilegijų; nesąs paruošęs miesto gaisro atvejui — stoksta odinių kibirų, kirvių, kablių ir kt. Už tai, kad magistratas trukdąs

miestiečiams skųstis, Zigmantas Senis pagrasino 100 kapų skatikų bauda.[58] Bet tas magistrato pralaimėjimas buvo neilgam. Vilniaus magistratas 1526 metais atsigriebė. Jam pasisekė valdovą patraukti savo pusėn ir anoji privilegija buvo atšaukta. Magistratas esą pareiškęs, kad jis niekada nesivadovavęs kuo kitu, kaip tik privilegijomis ir papročiais. Nauji pareigūnai buvo atšaukti. Palikti galioje visi seni magdeburginės santvarkos įstatymai ir įstaigos. Zigmantas Senis pareiškė, kad buvo davęs privilegijų, keitusių magdeburgines teises, bet apsigalvojęs, nes pamatęs, kad senos privilegijos geros, kad miestas jomis naudodamasis kyląs ir augąs, tad vėl grąžinąs senąją padėtį; magistratas lieka ir veikia pagal senuosius papročius ir senas privilegijas.[59] Vis dėlto tai nebuvo galutinis magistrato patricijų laimėjimas.

Kova tęsėsi toliau. Daug kartų tai viena, tai kita šalis kreipėsi į valdovą, kuris pagaliau ginčijamiems klausimams išaiškinti paskyrė specialią komisiją, sudarytą iš abiejų šalių atstovų. Komisijos išspręsti ginčijami klausimai patvirtinti specialia 1536 privilegija, kuri ta pačia proga valdovo autoritetu sutvarkė ir tuos klausimus, dėl kurių komisija negalėjo susitarti. Šioje savotiškų priežasčių išauktoje privilegijoje randame aptartus pagrindinius Vilniaus miesto savivaldybinės organizacijos bruožus, kurie išliko iki magdeburginių teisių atšaukimo rusų laikais. Tad pravartu su tos privilegijos turiniu susipažinti kiek smulkiau.

Privilegija pradedama pageidavimu, kad visi seni ginčai ir bet kokie vienos ar kitos šalies priekaištai būtų pamiršti. Jie niekam neturi kenkti. Toliau turi visi taikoje gyventi. Miesto taryboje, kaip ir anksčiau, turi būti 24 tarėjai ir 12 burmistrų. Pusę jų sudaro katalikai, o kitą pusę — Rytų Bažnyčios tikintieji. Kasmet turi veikti 4 tarėjai ir 2 burmistrai. Savo pareigų metais jie turi gauti algą:

burmistrai po 20, o tarėjai po 10 kapų skatikų.[60] Piniginiam miesto reikalam tvarkyti turį būti 4 administratoriai. Iš jų 2 tarybos renkami iš savo tarpo, o 2 — tarybos skiriami iš miestiečių bendruomenės išrinktų 10 kandidatų. Kasmet jie turi duoti savo veiklos apyskaitą, kurios išklauso bent 2 paskirti tarėjai. Jei nori, gali dalyvauti ir visi kiti tarybos nariai. Be to, apyskaitos išklausyti taryba turi parinkti iš kiekvieno cecho po vieną meisterį ir 6 tikrintojus iš 18 kandidatų, išrinktų pirklių bendruomenės. Tie cechų ir pirklių atstovai turi prisiekti, kad niekam neišduos iš apyskaitos patirtų miesto paslapčių bei žinių apie jo turtus. Miesto iždas turi būti saugomas rotušėje, iš kur turi būti išgabentas ten laikomas parakas ir kiti daiktai. Iždas ir privilegijos turi būti saugomos 4 raktų, iš kurių po 2 turi būti pas kiekvieną tais metais pareigas einantį burmistrą. Iždo sumos turi būti surašytos į specialias knygas ir gali būti naudojamos viešiem reikalam tik su visų žinia. Taryba su burmistrais turi posėdžiauti vienoje salėje, o vaitas su posėdininkais — kitoje, kad negalėtų vieni antriems daryti įtakos. Kad taryba negalėtų trukdyti sprendimų vykdymo, posėdininkai turi turėti savo atskirą antspaudą. Nuo paveldimų krautuvių miestiečiai neturi mokėti jokio mokesčio. Jie turi mokėti tik namo mokestį ir priekrautuvio, jei toks yra. Jei kas priekrautuvį kitam nuomoja, tai nuomininkas turi mokėti 15 skatikų per metus. Cechams leidžiama pasistatyti savus namus, o miestui — valgyklą ir patalpas jo laikomai alinei.

Tiek buvo išspręsta minėtosios komisijos. Zigmantas Senis tai patvirtino. Toliau paties valdovo sutvarkyta, kad kiekvienais metais cechų vyresnieji prisiektų naujai pareigas pradedantiem burmistram. Burmistrai ir finansiniai administratoriai turi būti teisiami, jei dėl jų apsileidimo miestui susidarytų nuostolių. Burmistrais, tarėjais ir posėdi-

ninkais neturi būti artimi giminės — tėvai su sūnumis ir broliai. Artimi giminaičiai gali būti vienas taryboje, o antras — posėdininku. Burmistrais turi būti renkami asmenys, tinką tom pareigom, o ne iš eilės ar dėl to, kad užima kurią aukštą vietą. Tarybos posėdžiai turi būti kas ketvirtadienį. Neatvykusieji posėdin moka baudą. Miesto atstovai, siunčiami pas valdovą, negali rūpintis savo asmeniškais reikalais, kol užbaigia savo misijas, gyvena miesto sąskaita ir nėra iš pareigų atleisti. Miestiečiai negali būti kalinami drauge su kriminaliniais nusikaltėliais. Į miestiečius su visom teisėm gali būti priimtas, tik kam nors laidavus. Kas panorėtų iš miestiečių išeiti, turi savo turtą perleisti tik miestiečiams. Mieste nauji namai turi būti statomi vienoje eilėje palei gatvę ("pagal virvę"). Įvairiai sustatyti seni namai gali likti. Visi turto aktai turi būti sudaromi tik magistrate. Taryba be bendruomenės žinios negali uždėti jokių naujų mokesčių ar skelbti juridinės galios turinčių nutarimų (vilkierų) ir t.t.[61]

Šioje privilegijoje dar atsiliepia magistrato kova dėl miestiečių turto perėjimo į bajorų rankas. Toji kova prasidėjo dar Kazimiero ir Aleksandro laikais. Tai buvo iš tikrųjų opus reikalas. Vilniuje, kaip sostinėje, bajorai ir didžiūnai stengėsi įsigyti turto bei namų, o jų įsigiję nė negalvojo mokėti magistratui mokesčių. Magistratui tai buvo grynas nuostolis, bet priversti bajorus mokėti miestui nebuvo lengva. Iš pradžių magistratas bandė kovoti su bajorijos veržimusi į miestą. Dar iš Aleksandro buvo išgauta privilegija (1492), įsakiusi miestiečiam be valdovo leidimo neparduoti namų bajoram, grasinant 20 rublių (2000 skatikų) bauda pardavėjui ir pirkėjui.[62] Bet tai buvo negyvenimiškas draudimas. Natūralaus proceso jis negalėjo sulaikyti.

Pirkimo pardavimo aktų ir toliau būdavo sudaroma nemažai; dažnai slaptai, magistratui apie

tai nieko nežinant. Be to, nemažai namų pereidavo iš miestiečių į bajorų rankas vedybomis. Didžiūnai nesunkiai galėdavo gauti valdovo leidimą vieną ar kitą namą pirkti. Tuo būdu miestiečių namų dalis vis tiek perėjo bajoram. Tada magistratas pradėjo rūpintis, kad nežūtų iš tų namų bent miesto pajamos — mokesčiai.

1536 metų privilegijos nuostatas dėl turtinių pasikeitimų priverstinės registracijos magistrato knygose, be abejo, yra vaisius magistrato pastangų suvaržyti bajorų įsikūrimą mieste. Zigmantas Senis 1539 paskelbė įsakymą: visi, kas Vilniuje turi savo namų, privalo mokėti mokesčius bei prisiimti kitas lygias naštas, nors tokie namų savininkai nebūtų miestiečiai ir nepriklausytų magistrato jurisdikcijai. Be to, įsakmiai pabrėžta, kad tokių namų bei sklypų savininkai būtinai išmūrytų per savo sklypus miesto sutvirtinimų sieną, jei ji ten numatyta. Kitame tų pačių 1539 akte Zigmantas Senis skelbia, kad miestiečiai, kurie turi dvarų krašte, negali veržtis iš magistrato jurisdikcijos, nebent jis pats ką atleistų. Už neklusnumą pagrasinta miestinių teisių bei namų atėmimu ir folvarkų konfiskavimu. Visi, kas mieste gyvena ir turi savo namus, turi priklausyti magistratui; taip pat ir pilyje dirbą amatininkai, nebent jie neturėtų turto ir gautų pastovią alga. Tą patį įstatymą 1552 pakartojo ir Zigmantas Augustas.[63] Taigi magistratas gynė savo teisę tvarkyti visą miesto gyvenimą ir sulaukė valdovų paramos. Vėlesniais bajorijos viešpatavimo laikais jau prasčiau ėjosi. Bajorija pasidarė nebesuvaldoma, nes pati viską sprendė.

3. JURISDIKCIJOS

VILNIAUS magistratas, kaip žinome, niekada nebuvo miesto savininkas ir nevisi miestiečiai naudojosi magdeburginėmis teisėmis. Mūsų laikais būtų sunkiai suprantamas tas viduramžių visuomeninių santykių pagimdytas reiškinys, išlikęs gana ilgai. Kaip valstybėje buvo eilė visuomeninių junginių, turėjusių savas teises, taip ir mieste buvo eilė miestiškų bendruomenių, gyvenusių savo tvarka šalia magistratinės bendruomenės.

Iš tokių magistratui nepriklausomų visų pirma minėtinos vyskupo ir pilies *jurisdikcijos*. Jų atsiradimas lengvai suprantamas. Dar prieš Magdeburgo tiesių suteikimą Jogaila įkūrė Vilniaus vyskupiją ir vyskupui bei kapitulai dovanojo ne tik dvarų krašte, bet ir namų bei sklypų pačiame Vilniuje bei jo priemiesčiuose. Dvasininkai anais laikais sudarė atskirą visuomeninį luomą, turėjusį savas privilegijas, gyvenusį savom teisėm, ir dėl to su visais savo valdiniais išsiskyrė iš miesto magistrato valdžios bei jurisdikcijos. Tad visi Vilniaus gyventojai, kurie vyskupo ar kapitulos sklypuose turėjo namų arba, būdami su jais surišti savo verslu, gyveno jų namuose, priklausė *vyskupo* jurisdikcijai.

Vyskupo bei kapitulos namai bei sklypai koncentravosi katedros apylinkėje. Dar 1387 Jogaila dovanojo katedrai vieną didelį bei 4 mažus namus pilies rajone ir keletą sklypų bei daržų palei pilį.[64] Laikui bėgant, vyskupo ir kapitulos sklypai didėjo, tad ir jurisdikcijos sienos plėtėsi. Plėtėsi beveik pa-

stoviai. Parduodama buvo retai, o perkama ir testamentiniais užrašais gaunama nuolat. Ir tie nauji sklypai bei namai išsimėtė po visą miestą, tačiau sudarė vieną jurisdikcinį vienetą. Tiktai administravimo patogumui buvo padalytas į mažesnius rajonėlius, kurie sudarė keturias jurisdikcijėles: 1. Manvydinę, kuri dar dalijosi į Skapo gatvės ir priepilio; 2. Altarijos, kuri buvo Užupy, už Bernardinų tilto; 3. Sereikiškio — dalis senojo Botanikos sodo ir sklypai už senosios Vilnios palei Trijų Kryžių kalną; 4. Antakalnio — nemaži plotai, iškeisti už sklypus ir 23 namus, kai Zigmantas Augustas, plėsdamas pilies rūmų pastatus, paėmė dalį kapitulos žemės. Kapitula ir vyskupas dar turėjo daugybę namų bei sklypų, išblaškytų visame mieste.

Antroji atskira jurisdikcija buvo *pilies*. Jai priklausė visi pilies rajono gyventojai (ne bajorai), o taip pat visi asmens, kad ir ne pilies rajone gyvenę, bet nuolat dirbę pilyje. Tai buvo valdovo dvaro bei jo pareigūnų tarnai ir pilyje dirbę amatininkai, o kartais ir šiaip neaiškios padėties žmonės, prisiglaudę pas pilėnus, jei jiems rūpėdavo išsisukti nuo magistrato jurisdikcijos ar jo organų persekiojimo.

Magistratui, be to, nepriklausė *bajorai,* nors jie ir buvo mieste įsigiję namų ir nuolat čia gyveno, nei jų tarnai, o taip pat dvariškiai visų didžiūnų, kurie nuolat Vilniuje laikė savo dvarus. Magistratas tokių žmonių, žinoma, nedrįso paliesti. Džiaugėsi, kad tokie ponai jo nepaliesdavo. Byla būtų buvusi sunki. Tai buvo tie miesto gyventojai, kurie, lyg kokie užsieniečiai diplomatai, naudojosi eksteritorialimo teise.

Pilyje ir kapitulai bei vyskupui priklausomose miesto dalyse buvo maždaug toks pats teisminis ir administracinis aparatas, kaip magistrato. Ten taip pat buvo vaitai, posėdininkai — teisėjai ir kiti pareigūnai, net savi kalėjimai. Bajorai turėjo savo teismus ir patys teisė savo valdinius. Tuo būdu Vil-

niuje buvo net trys paralelės jurisdikcijos, apėmusios didžią dalį miesto ir jo gyventojų. Ir tai dar ne viskas. Buvo dar eilė smulkučių, vadinamų pakampinių jurisdikcijų. Dažniausiai tai buvo *vienuolynų* jurisdikcijos. Vienuolių ordinai, įsikūrę Vilniuje pagal privilegijas, nuo magistro nepriklausė. Vėliau ir visus savo valdinius pradėjo laikyti savo jurisdikcijoje. O vienuolynų turtai pačiame mieste buvo nepaprastai dideli, tad ir iš magistrato valdžios būdavo išskiriamas gana didelis kiekis namų ir gyventojų. Tiesa, ne visi vienuolynai savas jurisdikcijas yra turėję ir ne visiem pavykdavo iš magistrato valdžios išskirti savo valdinius bei turtus. Vienuolynams testamentais užrašomi ar jų perkami namai dažniausiai anksčiau priklausė magistratui, dėl to magistratas stengėsi iš savo valdžios jų neišleisti ir toliau reikalavo mokesčių bei kitų prievolių. Tačiau įvairiais keliais vienuolynai įsigydavo ir tokių namų, prie kurių magistratui sunku buvo prikibti. Tai buvo mieste namus turėjusių bajorų dovanojimai, naujos pačių vienuolynų statybos ir k. Kartais magistratui nepasisekdavo išgauti mokesčių ir iš buvusių miestiškų vienuolyno namų. Tuo būdu vienuolynų jurisdikcijoms priklausiusių namų skaičius nebuvo taip jau mažas. Tik tenka pastebėti, kad tos vienuolynų jurisdikcijos ne nuolat veikė. Jos tai atsirasdavo, tai vėl išnykdavo.

Bene pati stambiausia ir geriausiai organizuota, o taip pat seniausia vienuolynų jurisdikcija buvo *pranciškonų*. Tai vienintelė "pakampinė" jurisdikcija, apie kurią yra likę daugiau žinių. Pradžia nėra žinoma, bet 1533-1560 pranciškonų "liber censuum" dažnai užtinkama. Pasirodo, pranciškonai visuose savo namuose gyvenančius amatininkus ir kitų verslų miestiečius laikė grynai savo jurisdikcijos žmonėmis. Jiems valdyti ir teisti buvo skiriami vaitai, gi aukščiausioji valdžia priklausė vienuolyno gvardijonui, kuris paprastai veikdavo per savo vi-

karus. Tie miestiečiai šv. Martyno šventėje vienuolynui mokėjo metinį činšo mokestį, sausio mėn. turėjo duoti kalendą, o per Velykas — kiaušinių. Daugiau prievolių neturėjo. Tik 1533 jiems buvo uždėtas specialus mokestis sudegusiai bažnyčiai atstatyti. Mokestis buvo renkamas iki 1552, kada jurisdikcija panaikinta. Mokesčiai buvo reikalaujami ne juokais. Pav., 1537 dalis valdinių, kurie nebuvo atlikę prievolių, buvo suimti ir kalinti. Jurisdikcija panaikinta Zigmanto Augusto ediktu (1552), kaip bauda už slėpimą vienuolyne prasidėjusios, vėliau visame mieste išsiplėtusios epidemijos. Tai, žinoma, nereiškia, kad po to pranciškonų valdiniai jau būtų likę visiškoje magistrato žinioje. Aišku, kad ir jie, kaip ir kiti vienuolynai, savo valdinių gyvenimą patys tvarkė. Tik tas klausimas dar nėra smulkiau išaiškintas.

Be pranciškonų, kiek vėliau savą jurisdikciją buvo įkūrę *karmelitai* prie šv. Jurgio bažnyčios. Joje taip pat buvo vaitas, raštininkas ir posėdininkai — teisėjai. Kada ši jurisdikcija atsirado, žinių neturime. Greičiausiai antroje XVI a. pusėje (karmelitai čia įsikūrė 1507). Kai 1629 šios jurisdikcijos teisėtumo klausimą ėmė tyrinėti speciali komisija, karmelitai negalėjo pateikti jokių privilegijų. Jie dangstėsi vien senu papročiu. Komisijos sprendimą panaikinti karmelitų jurisdikciją Vladislovas Vaza patvirtino 1636, bet karmelitai pareiškė protestą, ir jurisdikcija liko. Jie ir toliau skyrė vaitą ir rinko mokesčius iš miestiečių, turėjusių savo namus karmelitų sklype. Per šv. Jurgį turėjo mokėti činšą ir alaus mokestį. Dar 1670 karmelitai savo jurisdikciją tebeturėjo: tebelaikė vaitą, 2 posėdininkus teisėjus ir vieną tarną, nors mokesčius mokančių valdinių tebuvo vos 25.[65]

Turėjo savo jurisdikciją ir *unitų metropolitas*. Šios jurisdikcijos pradžia siekia laikus dar prieš bažnytinę uniją, bet data tiksliai nežinoma. Tikybi-

nių sąmyšių laikais ji buvo sunykusi, bet XVII a. vėl atsigavo. Magistratas stengėsi ją užgniaužti, tačiau nepajėgė, nes rėmė bajorija. Pačiam metropolitui reikalaujant 1672 metais buvo sudaryta speciali komisija jurisdikcijos teisėtumui ištirti. Komisija pripažino jurisdikciją teisėtą, tik buvo susiaurintos jos sienos. Metropolitas turėjo pasitenkinti sritimi apie savo katedrą (kur vėliau buvo Skaisčiosios Dievo Motinos soboras, prie tilto į Užupį), o jam priklausę atskiri namai mieste turėjo likti magistrato jurisdikcijoje. Šiaip jau unijinė metropolinė jurisdikcija buvo sulyginta su anksčiau minėta vyskupine ir vienodai organizuota. Namai taip pat buvo atleisti nuo butų davimo prievolės, jei mieste nebuvo vadovo.

Buvo taip pat eilė smulkesnių jurisdikcijų; apie kai kurias iš jų nė žinių neturime. Kai kurios buvo tokios menkos, kad net negalėjo išlaikyti vaito nei teismo, tad tenkinosi tik rinkdamos činšą iš namų, pastatytų jų žemėje.

Magistratas stengėsi kovoti su tokiomis jo valdžią siaurinančiomis jurisdikcijomis, tačiau XVII-XVIII a. dažniausiai jau veltui.

JURISDIKCIJŲ gausa į Vilniaus miesto gyvenimą įnešdavo daug *netvarkos*. Magistratas nesugebėdavo suvaldyti savo valdinių, kurie kritiškais momentais, kai jiems grėsdavo koks pavojus arba ir menki nemalonumai, pereidavo į kitą jurisdikciją —pasiduodavo dažniausiai vyskupo ar pilies globai. Nevisada magistratas įstengdavo apginti ir savo valdinius, kuriuos suimdavo ir teisdavo kitos jurisdikcijos, nors ano meto santvarkoje kiekvienas už bet kokius nusikaltimus turėjo atsakyti savam teisme ir pagal savos bendruomenės įstatymus. Tuo tarpu magistrato jurisdikcijai priklausą miestiečiai dažnai būdavo teisiami ne pagal Magdeburgo teises,

bet pagal Lietuvos Statutą, kuriuo naudojosi, berods, visos jurisdikcijos, išskyrus magistratą.

Tuo pagrindu tarp jurisdikcijų yra buvę daug nesusipratimų, o magistratas, kuris paprastai būdavo skriaudžiamoji šalis, daug kartų yra kreipęsis į valdovus, prašydamas paramos bei apsaugos savom teisėm. Antai, 1538 magistratui pasiskundus, Zigmantas Senis perspėjo Vilniaus vaivadą Albrechtą Gostautą dėl vicevaivados neteisėto pasisavinimo magistrato teisių. Jis esą išskiriąs iš magistrato jurisdikcijos daugelį amatininkų ir tarnų ir magistratui jų teisti neleidžiąs. Magistratui dėl to daroma skriauda. Reikia įsakyti, kad vicevaivados teismas mieste gyvenančių žmonių neteistų. Pilies jurisdikcijai priklausą tik tie, kurie gyvena pilies ribose arba pilyje turi nuolatinį darbą ir gauna atlyginimą —algą.[66]

Kitais metais (1539) magistratas skundėsi ponais, kurie dėl įvairių nusikaltimų suima miestiečius ir laiko savo kalėjime, kol jiems patinka. Esti atsitikimų, kad miestiečiai ponų įsakymu suimami ne tik keliuose ar gatvėse, bet ir savo namuose. Zigmantas Senis į šį miestiečių bei magistrato teisių laužymą reagavo labai griežtu įsakymu. Niekas Vilniaus miestiečių tenedrįsta liesti nei mieste nei priemiesčiuose, o juo labiau juos suimti ar kalinti. Jei kas iš miestiečių patirsiąs skriaudą, teisybės turįs ieškoti per miesto teismą. Kas drįsiąs šio įsako neklausyti, įsakysiąs bausti kaip plėšiką. Jei pasitaikytų, kad kas nors atimtų gatvėje miesto sargybinių vedamą nusikaltėlį (tokių atsitikimų būdavo), tas turėsiąs prisiimti nusikaltėlio pelnytą bausmę. Kad kas nors nebandytų gintis šio įsako nežinojęs, įsakąs jį šaukūnui paskelbti aikštėje.[67]

Bet ir šis griežtas įsakymas nedaug padėjo. Ponai niekad nebuvo linkę kreiptis į magistratą. Jie net su bajorais buvo pratę elgtis be didelių ceremonijų. Tad Zigmantui Seniui 1543 vėl teko drausti

bajorus bei ponus, kurie laužė miestiečių privilegijas, o Zigmantas Augustas 1549 konstatavo, kad ponai ir bajorai magistrato valdinius paima savo globon ir tuo būdu išskiria juos iš magistrato jurisdikcijos. Pasirodo, kartais ir patys miestiečiai, užuot kreipęsi į magistrato teismą, eidavo į bajoriškus teismus. Magistrato prašomas, Zigmantas Augustas 1559 tai uždraudė nurodydamas, kad miestiečiai gali teistis tik magistrato teisme, iš kurio gali apeliuoti į jo teismą.[68]

Ginčų bei konfliktų magistratas turėjo ir su vyskupine jurisdikcija, kuriai priklausė žymi miesto dalis ir didelis skaičius gyventojų. Be to, dvasiškija visais atvejais, net oficialiai, buvo priskirta bažnytinio teismo kompetencijai. Dėl to nesusipratimų tarp magistrato ir vyskupinės jurisdikcijos bei dvasininkų buvo ypatingai daug. Tie nesusipratimai prasidėjo labai anksti, greičiausiai dar XV a.

Abiejų jurisdikcijų santykiams tvarkyti 1522 buvo surašytas susitarimas tarp vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių ir magistrato. Susitarimą Zigmantui Seniui patvirtinus, jis virto įstatymu.[69] Tuo įstatymu buvo išspręsta visa eilė praktinio gyvenimo klausimų.

1. Magistratas turėjo privilegiją laikyti vaško gaminių dirbtuvę. Vyskupui buvo palikta teisė gaminti žvakes savo reikalams ir iš savo vaško. Tačiau vyskupo vaško gaminių dirbtuvė veikė taip, kaip ir magistrato. Vaško gaminiai (daugiausia žvakės) buvo pardavinėjami ne tik savo valdiniams (tai būtų savas reikalas), bet ir kitiems. Magistratas nuolat skundėsi ir bylinėjosi su vyskupu. Dabar tas klausimas išspręstas tuo būdu, kad vyskupas sutiko savo dirbtuvės nelaikyti, o magistratas pasižadėjo vyskupo pristatomą vašką perdirbti be jokio atlyginimo.

2. Miestas iš seno turėjo audeklų prekybos monopolio privilegiją, bet vyskupinėje miesto dalyje

pirkliai prekiavo audeklais, visiškai nesiskaitydami su magistrato privilegija ir magistratui nieko nemokėdami. Būdavo daug nesusipratimų ir skundų. Dabar buvo sutarta, kad urminė prekyba priklauso tik magistratui. Mažmenine audeklų prekyba gali verstis ir vyskupo valdiniai. Buvo dar nustatyta, kad vyskupo valdiniai, kurie prekiaus miesto aikštėje, turės jos valymo reikalams mokėti po 4 skatikus kasmet. Tai buvo naujas dalykas. Vyskupo žmonės ir anksčiau ten prekiavo, o magistratas iš jų rinkdavo rinkos mokestį, bet dėl to būdavo daug nesusipratimų, nes iš nemokančio sunku buvo jo dalį išieškoti; magistrato jurisdikcijai nepriklausė, o per vyskupinius organus veikti buvo sunku, nes tie kartais galėjo net trukdyti. Dabar išieškoti buvo jau daug lengviau.

3. Vyskupas sutiko, kad jo valdiniai amatininkai įeitų į bendras brolijas — cechus, bet su ta sąlyga, kad nebūtų nustumti renkant brolijų seniūnus.

4. Vyskupas pasižadėjo, kad jis ir jo valdiniai nesikiš į spirito valymo bei jo pardavinėjimo reikalus.

5. Vyskupas sutiko, kad visi miesto vartai, net tie, kurie yra vyskupinėje dalyje, būtų valdomi ir prižiūrimi magistrato. Kadangi miesto sargybiniam samdyti būdavo uždedami pagalvio mokesčiai, tai vyskupas sutiko, kad ir jo dalyje būtų surašyti visi gyventojai ir kad jiems taip pat būtų uždėtas tas mokestis. Iš surinktų pinigų turi būti pasamdyti 24 sargai ir 1 cechmeistras. Iš jų 24 sargai turi būti ginkluoti ir eiti miesto bei jo sutvirtinimų sargybas, o kiti 12 turi naktimis vaikščioti po miestą ir saugoti nuo plėšimų, vagių, gaisrų, muštynių ir visokios kitokios netvarkos.

6. Sutarta, kad vyskupinės dalies gyventojai pirkliai prekyboje būtų traktuojami lygiomis su magistrato miestiečiais ir kad iš jų nebūtų reikalauja-

ma papildomų mokesčių. Už miesto ribų tiek vyskupo, tiek ir kitų jurisdikcijų vilniečiai pirkliai naudojosi visomis teisėmis, kuras buvo gavę magdeburgniai miestiečiai. Krašte juos išskirti buvo neįmanoma. Tačiau kilus kokiam nesusipratimui, negalėjo prašyti magistrato paramos.

Magistrato ir vyskupinės miesto dalies santykiams geriau suprasti susipažinkime su keletu būdingų bylų.

Viena tokia *byla* iškilo 1533 tarp kapitulos ir magistrato dėl ekskomunikos. Byla prasidėjo dėl prekybos duona. Kaip paprastai, vieną specialiai skirtą dieną kapitulos valdiniai prekiavo rinkoje duona. Duona tada būdavo pardavinėjama ne pagal svorį, bet kepalais. Kažkas pastebėjo, kad kapitulos žmonių pardavinėjami kepalai yra mažesni, negu įprasta. Kažkokie magistrato pareigūnai tada pasiuntė į rinką keletą karių bei sargų, kurie pardavinėjamą duoną atėmė, o pardavėjus iš rinkos išvarė. Kapitula už bažnyčios tarnų įžeidimą ir bažnyčios turto grobimą anuos karius ir sargus ekskomunikavo. Magistratas kapitulą apskundė valdovo teismui. Buvo pareikšta, kad kapitula magistrato valdinių teisti ir bausti, nors ir bažnytinėmis bausmėmis, negalinti. Ir anksčiau tik vyskupas arba jo oficiolas teisdavęs, bet ne kapitula. Dabar atsiradę dar nauji teisėjai. Tai jau esą perdaug. Visų jų klausyti ir baudžiamiem būti nebepakeliama. Pašaukti kapitulos atstovai įrodinėjo, kad vyskupai kapitulai leidę savo teises ginti net griebiantis ekskomunikos. Šiuo atveju buvęs bažnytinio turto plėšimas. Magistratas neprivaląs savintis teisės teisti kapitulos valdinių. Tai ne miesto tarėjų, bet pačios kapitulos reikalas. Ir Krokuvos kapitula taip daranti.

Zigmantas Senis pripažino, kad kapitula Bažnyčios reikalam ir Bažnyčios turtų apsaugai galinti griebtis ekskomunikos, ir šį kartą tai buvusi teisėta bausmė už smurtą. Kad panašių nesusipratimų ne-

sikartotų, visi ponai, turintieji mieste savo valdinių, turi susirinkti ir su miesto tarėjais susitarti dėl kepalų dydžio, svorio ir kitų prekybinių reikalų. Kaip jie susitars, taip turi būti įsakyta laikytis jų valdiniams. Ta pačia proga buvo nustatyta, kad kapitula gali gabenti duoną iš kaimų į miestą ir laisvai pardavinėti antradieniais ir penktadieniais. Kitos dienos turi būti paliktos magdeburginiam miestiečiam.

Kitu atveju (1540) magistratas Zigmantui Seniui apskundė vyskupo oficiolą ir teisių daktarą, kuris šaukiąs į savo teismą magdeburginius miestiečius nedvasinėm bylom, o neklusnius ekskomunikuojąs. Zigmantas perspėjo vyskupą, kad tai susudraustų, nes dvasininkų teismam tik vedybinės bylos tepriklauso. Visos kitos miestiečių bylos turi būti sprendžiamos miesto teismo.[70]

Kartais ir vyskupui tekdavo nusiskųsti magistratu. Antai, 1543 magistratas, norėdamas apvalyti ir pagražinti rotušės aikštę, nugriovė visas buvusias joje mėsos krautuves, gi tam reikalui pastatė mūrines aikštės pakrašty. Anksčiau aikštėje turėjo savo mėsines ir vyskupiniai miestiečiai. Dabar vyskupiniams mėsininkams naujose patalpose nebuvo skirta vietos. Be to, magistratas neleido net vyskupo lėšomis jokio naujo namuko statyti, o už senuosius pastatus neatlygino. Vyskupas kreipėsi į Zigmantą Senį, kuris ginčą išsprendė tuo būdu, kad leido vyskupinėje dalyje pastatyti tiek mėsinių, kiek jų buvo turėta rinkos aikštėje. Naujose krautuvėse buvo leista mėsą pardavinėti ne tik vyskupinės dalies gyventojam, bet visiem, kas tik ateis jos pirkti.[71]

Kovojant 1547 metais su brangymečiu, Zigmantas Augustas magistratui buvo davęs ypatingų įgaliojimų persekioti ir bausti spekuliantus. Magistratas 1549 skundėsi, kad vyskupo žmonės spekuliuoją, ir jis nieko negalįs padaryti, nes vyskupas neleidžiąs savo valdinių liesti. Zigmantas Augustas į-

sakė tokių kliūčių magistratui nedaryti. Tegul daugiau tokių žinių nebegaunąs.[72]

Iš 1584 metų yra žinomas įdomus nuotykis su nedrausmingu auksakaliu Genzeriu. Nebūdamas auksakalių cecho narys ir neturėdamas mieste nuosavybės (nesėslus), šis Genzeris vertėsi auksakalio amatu ir pardavinėjo savo dirbinius. Kai magistratas jį pačiupo, jis įsirašė vyskupiniu miestiečiu ir atsisakė magistrato klausyti. Ginčas atsidūrė valdovo teisme, kuris jį išsprendė ne magistrato naudai. Jogailos privilegija, vyskupinė miesto dalis turinti būti laisva nuo magistrato jurisdikcijos; magdeburginiai įstatymai ir cechų taisyklės tos dalies gyventojų negali liesti.[73]

Apskritai, tarp trijų žymiausių Vilniaus miesto jurisdikcijų buvo daug nesutarimų, konfliktų, varžybų ir k. Buvo bandymų susitarti, tačiau tikrai darnaus sugyvenimo negalima buvo pasiekti, nes buvo nesuderinami interesai. Iš to paties daikto norėjo ir vieni ir kiti pasipelnyti.

Bene vienintelį kartą visoje Vilniaus istorijoje 1660 metais buvo surašyta tų trijų jurisdikcijų sutartis vidaus tvarkos reikalu:

1. Visi pasižadėjo vieni kitus gerbti, nedaryti kits kitam nemalonumų ir neieškoti kivirčų.

2. Rotušėje išmušus 7 val., visos prekybinės įmonės turi būti uždarytos, niekas nebeturįs kūrenti ugnies. Jei po 7 val. kur nors būtų pamatyta ugnis, visi turi bėgti su gesinimo įrankiais — kirviais, kibirais, kabliais ir t.t.

3. Kiekvienas namų šeimininkas savo jurisdikcijos įstaigai turi pranešti apie visus atvykusius svečius ir apie viską, ką pastebės įtartino.

4. Niekas negali laikyti pas save bastūnų, neturinčių ponų, arba su jais palaikyti kokius ryšius.

5. Niekas neturi savo namuose laikyti įtartinų moterų, dėl kurių kyla pykčio ir daug blogo.

6. Niekas tenedrįsta pirkti vogtų ar abejotinų daiktų. Kad lengviau būtų susekamos vagystės, senais daiktais galima prekiauti tik magistrato tam skirtoje vietoje — rinkelėje už Arklių gatvės.

7. Niekam nevalia naktimis vaikščioti gatvėse.

8. Niekam nevalia keliuose prieš miestą supirkinėti maisto. Už tai turi būti atimamos prekės.

9. Maistą įvežti į miestą turi būti visiems laisvė.[74]

Tai labai menkos smulkmenos, bet ir dėl jų reikėjo tartis, o vėliau siekti net seimo patvirtinimo.[75] Kitaip to sutvarkyti nebuvo galima. Visa tai mums rodo, kaip sunku buvo tvarkyti miesto gyvenimą. Kai nebuvo vieno šeimininko, tai ir tvarkos geros negalėjo būti. O visa tai negalėjo paveikti teigiamai miesto augimo bei kilimo.

Augti Lietuvos miestam, o taip pat ir Vilniui, ilgai dar kliudė stoka pramonės ir amatų. Beveik iki XVI amžiaus antros pusės vyravo grynai natūralus ūkis ir apsirūpinimas viskuo vietoje, dvaruose ir ūkininkų sodybose. Kone viską žmonės patys pasigamindavo. Miestai tam reikalui mažai buvo reikalingi. Jie tegalėjo verstis prekyba, kuri vakarų Europoje žymiai pagyvėjo, atradus Amerikos žemyną ir padidėjus jūrininkystei. Laivų statybai iš Lietuvos buvo išvežamas miškas, virvėm — kanapės, maistui — javai.

Po Zigmanto Augusto ūkinės reformos (valakų sistemos 1557) sumažėjo atskirų sodybų, o jose — kaimo amatininkų, kurie ėmė daugiau telktis į miestus. Apskritai, valdant paskutiniem dviem gediminaičiam, Zigmantui Seniui ir jo sūnui Augustui, Lietuvos miestų augimui susidarė palankesnės ir ūkinės sąlygos.[76] Jų abiejų valdymas buvo reikšmingas ir Vilniaus miestui. Zigmanto Senio laikais atsirado dau-

giau pramonės ir amatų, o valdant Zigmantui Augustui Vilnius įgijo puošnaus renesansinio miesto išvaizdą.

---

1. **R. Schronil,** Stadtverfassung nach Magdeburger Recht, Magdeburg und Halle, 1915; **F. Markmann,** Zur Geschichte des Magdeburger Rechts 1938; **W. Ebel,** Deutsches Recht im Osten 1952; **M. P. Vladimirskij-Budanov,** Niemeckoje pravo v Polše i Litve. Žurn. Min. Narodn. Prosvešč. 1868 ; **F. V. Tarnovskij,** Obzor pamiatnikov magdeburgskogo prava zapadnorusskich gorodov litovskoj epochi 1897. **J. Puzinas,** Lietuvos miestai XIV - XV a. (Savivaldybė Nr. 8, 1929). Kijevo, Polocko ir Minsko magdeburginės privilegijos — **Sbornik Muchanova,** Moskva 1856, 84-87, 95-97, 145-149. Jų ir eilės kitų miestų privilegijų regestai — **Daniłowicz,** Skarbiec dyplomatów II, 243, 248, 250, 292, 322. Kauno privilegijos klausimą aiškinosi **K. Jablonskis** (Praeitis II 1933).

2. **Dubiński,** Nr. 1, 1-2. Privilegijoje čia vartojamas žodis "civitas", t. y. miestas. Be abejo, turima galvoje pilies rajonas, kur buvo ir privačių namų. Kad Vilniaus miestas ir po 1387 buvo atviras, be jokių ginamųjų sienų, matome iš daugelio vėlyvesnių šaltinių.

3. Sekdamas Kojalavičių, **Kraszewski** (I, 130-133) mano, kad Vilniui privilegiją bus davęs ir Vytautas, 1424 m. Tačiau **Baliński** (I 179) nurodo, kad tai neįtikima, nes jokioje vėlesnėje privilegijoje ir jokiame kitam šaltinyje tai neminima.

4. Šios privilegijos yra išlikę du tekstai — lotyniškas ir slavų kanceliarine kalba lenkiškoje transkripcijoje. **Dubińs-ki,** 2-3 ir 3-5.

5. Ten pat, 5 **Daniłowicz.** Šį dokumentą kaž kodėl laiko netikru — Skarbiec dyplomatów II, 140 Nr. 1642.

6. Ten pat 5-6, 15-16.

7. Plačiau žiūr. **Lewicki,** Powstanie; **Šapoka,** Liet. ir Lenkija Jogailos laikais.

8. **Dubiński** 5-6.

9. **Ten pat,** 7-8. Tie patys prekymečiai (mugės) buvo patvirtinti dar 1633 seimo. Volumina legum III, '10 fol.

10. Ten pat, 9; plg. **Z. Ivinskis,** Prekyba su Prūsais I.

11. **Ten pat** 9-10.

12. **Ten pat,** 10. Dėl kitokių prekybą normuojančių šio meto dok. žr. Skarbiec dyplomatów II, 181-186 Nr. 1809,

1825, 1830 ir 1844; J. Voigt, Geschichte Pr. VIII, 114, 140 psl.; Sbornik Muchanova, Moskva 1856, 15.

13. Malmatas arba malmazija — malmaziškas vynas. Taip anais laikais buvo vadinami Graikijos ir apskritai pietų kraštų vynai, kilę iš Graikijos salų (ypač Kretos), Siclijos, Ispanijos ir pan. Prie jų neskiriami tik Vengrijos, Reino ir Prancūzijos vynai. Vardas kilęs nuo Graikijos miesto Malvazija.

14. Dubiński 11-14.

15. Baliński II 33-34.

16. Ten pat 20-22.

17. Ten pat 165-167.

18. Ten pat 22-23.

19. Ten pat 61.

20. Ten pat 91.

21. Ten pat 156-157.

22. Ten pat 23-25.

23. Ten pat 26-28.

24. Ten pat 44, 45, 68, 111-112, 134-136, 138-139.

25. Ten pat 45-48.

26. Ten pat 108-109.

27. Ten pat 69-73.

28. Ten pat 73-74.

29. Ten pat 130-131.

30. Ten pat 29-30. Audeklų rūšys privilegijoje nurodomos trys: "Machelski, Anglicarum, Horskich seu Kamporskich".

31. Mokesčio dydis, be abejo, atitiko miesto dydžiui bei gyventojų skaičiui. Tad pravers čia suminėti eilės Lietuvos miestų tų mokesčių normas: Vilnius — 150 kapų skt. ir 2 rietimai dvejopų audeklų ("Lunskago" ir "Koltrižskich"); Brastos — 100 kapų skt.; Kauno, Gardino, Bielsko, Drohičino, Kamenieco ir Lucko — po 50 kapų skt.; Vladimiro — 40 kapų skt.; Lydos, Briansko ir Suvažo — po 30 kapų skt.; Naugarduko, Slanimo, Brėslaujos ir Punios — po 20 kapų skt.; Merkinės, Volkovisko ir Veliuonos — po 15 kapų skt.; Ukmergės, Anykščių, Vosyliškės, Minsko, Vilkijos ir Eišiškių — po 10 kapų skt.; Utenos — 5 kapos skt. Dovnar Zapolskij, Akty litovsko-russkogo gosudarstva, I 1900, Nr. 135.

32. 1538 m. Vilniaus miestui "ordinščinos" mokesčio buvo paskirta net 500 kapų, tačiau, remdamasis savo privilegijomis, Vilnius išgavo Zigmanto sutikimą temokėti tuos pačius 80 kapų skt. Dubiński 62.

33. Ten pat 105-107.

34. Ten pat 60; Kraszewski I 231.

35. Ten pat 66-67.

36. Israel Cohen, Vilna — Jewish Communities series, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 5704 - 1943, 11-20.

37. Baliński II 84.

38. Dubiński 25-26, 85-86. Žemes turinčių miestiečių ir Lenkijoje buvo dar ir XVII a. Plg. 1611 m. konstituciją, Vol. Leg. III, 14, 26 fol.

39. Dubiński 75-76.

40. Ten pat 83-84, 141-143.

41. Ten pat 84-85.

42. Ten pat 86-88.

43. Ten pat 91-101. Dubińskio išspausdinta 1552 m. data.

44. Ten pat 101-102.

45. Ten pat 104-105.

46. Ten pat 109-110.

47. Ten pat 113-115. 1566 m. Statuto III skyr. 27 skirsnis nustatė, kad bajorai miestiečiams bylas kelia magistrato teisme, kuris teis pagal Lietuvos Statutą. 1588 statute sakoma tas pats apie Vilniaus miestiečius, o dėl kitų reikia vadovautis Statutu, t. y. bajorui netenka eiti į miesto teismą skųstis dėl miestiečio. III skyr. 35 art.

48. Ten pat 115-117.

49. Ten pat 117-120.

50. Ten pat 137-138.

51. Sobranije drevnich gramot, I Nr. 26, 48-51. Betgi 1586 m. turkų sultono pasiuntinys su savo palydovais, atrodo, buvo apgyvendintas ne anuose rytiečiams skirtuose namuose, bet pas miestiečius. Plg. Baliński II, priedas IX b., 190-192.

52. Dubiński 136-137

53. Ten pat 149, 150-151.

54. Plg. Skarbiec dyplomatów II 105-106, Nr. 1491. Vilniaus vaitu 1527-1552 buvo net ne vietinis, bet Krokuvos miestietis Felix Languard. Baliński II 72.

55. Dubiński 184.

56. Wł. Studnicki strp. rinkiny "Wilno į Ziemia Wileńska" I t. 144 sgg. M. Łowmiańska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1929; plg. Balińskio ir Krzaszewskio miesto istorijas.

57. Dubiński 117-120. Be to, žiūr. seną XVIII amž. spaudinį Vyt. D. Univ. bibl. Fs 587, 291-296 fol. Jis, be abejonės, išspausdintas magistrato kažkurio ginčo su bajorais proga.

58. Baliński II 131.

59. Dubiński 35-38.

60. Kad būtų suprantamesnė algos vertė, suminėsime kainas tais pačiais 1536 m., leistas mokėti superkant maistą kariuomenei: ariamas jautis 50 skat., karvė veršinga 30 skat., telyčia 25 skat., penėtas meitelis 30 skat., nepenėtas meitelis arba kiaulė 20 skat., avinas 6 skat., žąsis 1 skat., višta pu-

sė skat., bosas avižų 5 skat., rugių — 6 skat., kviečių — 12 skt. L. Kolankowski, Zygmunt August, 359. Apie kainas, be to, žiūr. 1588 m. L. Statute.

61. Dubiński 53-60.

62. Ten pat 154.

63. Ten pat 103-104.

64. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis, ed. Fijałek Ks. J. et Semkovicz, W., w Krakowie 1932, vol. I, fasc. 1. Kurczewski, Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska III 1916; — Biskupstwo Wileńskie 1912. Kurczewski I, Baliński II ir priedai. Plg. Vol. Leg. II 1531 fol., VII 386 fol. Kiti šaltiniai suminimi toliau, kalbant apie jurisdikcijų santykius.

65. Dubiński 200-202; Kraszewski III 193.

66. Dubiński 62-63.

67. Ten pat 65.

68. Ten pat 89-90, 107-108.

69. Ten pat 31-33.

70. Ten pat 67.

71. Baliński II 248-254.

72. Dubiński 88-89.

73. Baliński II 279-284.

74. Dubiński 155-156.

75. Tai patvirtino 1601 m. seimas. Volumina Legum II, 1513 fol. 4040.

76. Bohdan Podoski, Historia ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego. Alma Mater Vilnensis III, London 1953.

VILNIAUS AUGIMAS

V

I. VYTAUTO DIDŽIOJO LAIKAI

VYTAUTO laikų Vilnius iš pirmo žvilgsnio, atrodo, mums jau neturėtų būti nežinomas. Iš tikrųjų tai yra laikotarpis, kuris pradeda naują Lietuvos istorijos periodą, palikusį mums daug vertingų dokumentų ir net sukūrusį savą istorijografiją. Deja, visi tie gana gausūs šaltiniai daugiausia liečia politinę krašto istoriją, o ūkinių bei socialinių santykių istorijai nedaug ką teduoda. Nedaug ką iš to laikotarpio sužinome ir apie Vilnių.

Literatūroje gana dažnai galima užtikti bendro pobūdžio pastabų bei nuomonių, kad Vytauto laikai Vilniaus miestui buvę vos ne aukso amžiumi, kad miestas tada suklestėjęs, išaugęs, praturtėjęs, kad Vytautas labai rūpinęsis miestu ir t.t. Sekant Vijuku Kojalavičium, minima, kad Vytautas bus davęs miestui ir privilegijų. Nurodoma net, kad tai buvę 1424 m. Anot Vilniaus miesto istoriko Kraszewskio, Vytautas privilegijų tikrai bus davęs, tik jos neišlikusios, žuvusios, kaip ir daugumas kitų to meto dokumentų, kurių esą likę labai maža. Betgi Vytautas esąs minimas dažnoje vėlesniųjų valdovų privilegijoje, kaip pirmatakas.[1]

Iš tikrųjų mes nežinome nė vienos Vytauto privilegijos Vilniui. Neužtinkame Vytautą minint nė vienoje vėlesnėje privilegijoje. Jis yra minimas tik teisminiuose sprendimuose, kai kalbama apie papročius arba kurią nors teisę, veikusią Vytauto laikais. Tokiais atvejais paprastai minima, kad tos teisės veikusios Vytauto ir dar senesniais laikais.

Greičiausiai Vilniaus miestui Vytautas nebus davęs jokios privilegijos. Jei būtų davęs, vargu ji būtų išlikusi nepaminėta vėlesnėse privilegijose, kuriose nekartą yra prisimenamos ir Jogailos, ir Žygimanto, ir visų kitų valdovų. Žinome apie Vytauto rūpesčius prekyba bei pirkliais, apie svetur įkliuvusių pirklių gelbėjimą, bet neturime jokių žinių apie jo rūpesčius pačiu Vilniaus miestu.

Išskyrus Ghilleberto de Lannoy aprašymą, kaip Vilnius atrodęs Vytauto laikais, daugiau žinių beveik neturime. Galime spręsti tik iš atskirų nuotrupų, iš netiesioginių liudijimų ir iš kai kurių žinomų faktų. Pav., žinome, kad po 1394 metų Vilnius ilgai priešo nebematė; vadinasi, toliau ištisus 36 metus, kol Vytautas gyveno, ramiai gyveno ir Vilnius. Lietuvos sostinė buvo pasidariusi visos rytų Europos politinio gyvenimo centru, į kurį krypo akys visos ano meto Europos. Vilniuje lankydavosi ne tik artimų kaimynų, bet ir tolimų kraštų diplomatinės pasiuntinybės. Gyvenimas čia virte virė.

Vilnius iš to judėjimo daug pasipelnė, ir miestas negalėjo nepakilti. Tačiau tai yra tik samprotavimai. Tiesioginių smulkesnių žinių neturime nė apie miesto statybą Vytauto laikais. Dažno dabartinio Vilniaus pastato kilmė, rišama su Vytautu arba su jo laikais, dažnai yra paremta tik tradiciniais padavimais ir tendencija sietis su garsiausiais krašto istorijos periodais.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad Vytauto laikais Vilniaus miestas pirmą kartą savo istorijoje buvo prileistas prie politinių aktų. Būtent, 1422 metais sudarant Melno taikos sutartį su kryžiuočiais, jos laiduotojų tarpe, po kunigaikščių ir didžiūnų, greta Lenkijos miestų yra minimas ir Vilnius — pats paskutinis.[2]Tiesa, tai nebuvo vaisius natūralaus miesto augimo ir jo įtakos padidėjimo. Buvo tai padaryta dėl to, kad prie tokių aktų sudarymo, ano meto tvarka, būdavo priimami Lenkijos miestai, kurie ir

šiaip turėjo įtakos valstybės gyvenime. Vytautas, žinoma, negalėjo nuošaly palikti savo sostinės. Vis dėlto tai buvo ženklas galimo miesto reikšmės kilimo. Jei XV amžiaus antroje pusėje iškilusi Lenkijos šlėkta nebūtų nustelbusi miestų, jei Lenkijos miestų reikšmė nebūtų kritusi, tai ir Vilnius bei kiti Lietuvos miestai, Lenkijos miestų pavyzdžiu, būtų pasiekę didesnės reikšmės valstybės gyvenime, kaip to pasiekė Lenkijos šlėktos pėdomis ėjusi Lietuvos bajorija. Kai miestai buvo nustelbti Lenkijoje, tai ir Lietuvos miestai prie valstybinių reikalų nepritapo. Lietuvos bajorija, kovodama dėl savo teisių, kokias turėjo Lenkijos šlėkta, nebuvo linkusi ką nors palikti kitiems luomams. Tiesa, nuo XVI a. Vilnius siųsdavo savo atstovus į seimus, bet didesnės reikšmės jie ten neturėjo.

Palikę nuošalyje politinius įvykius, susijusius su Vilniaus vardu, čia paminėsime iš Vytauto laikų tik keletą žinomų patiės Vilniaus miesto faktų.

Štai, iš Vytauto laikų yra žinoma nelaimė pilyje, kai nuslinko kalno dalis ir užvertė seniūno Manvydo rūmus. Apie tai rašo Daugpilio komtūras viename savo laiške Livonijos magistrui. Per katastrofą žuvęs Manvydo taurininkas (Schenke) ir vyresnioji šeimininkė (Vpperste Maget), buvusios užgriautos jo brangenybės. Aukštutinė pilis nenukentėjusi, mūrai likę sveiki. Senesnėje literatūroje ši nelaimė priskiriama 1396 m., bet tai neteisinga. Minėtas laiškas nėra tiksliai datuotas. Diena pažymėta, bet nėra metų. Metai atspėjami iš kito tame pačiame laiške minimo fakto, būtent, iš Švitrigailos pabėgimo. Šis nenuorama, Vytauto priešas, yra bėgęs į užsienius 3 kartus. Pirmą kartą pabėgo 1396 iš Krokuvos, į kur prieš trejetą metų buvo Vytauto nusiųstas (sukaustytas pančiais). Antrą kartą bėgo 1408 m. iš savo valdomų uždnieprio žemių, o trečią kartą — 1418 kovo 24 iš Kremenco (Podolės) pilies, kurioje buvo Vytauto kalinamas.[3] Šį

kartą jį išvadavo sąmokslininkai, vadovaujami Daškos Feodoravičiaus iš Ostrogo ir Aleksandro Noso. Komtūras savo laiške rašo, kad Švitrigaila esąs laisvas; jį išvadavę du kunigaikščiai, kurie iššudę sargus ir visus, kas tik jų kelyje pasitaikę. Aišku, kad kalbama apie 1418 metų Švitrigailos pabėgimą. Tad ir pilies kalnas bus nuslinkęs 1418 metų pavasarį. Komtūro laiškas rašytas "antrą sekmadienį po Velykų".[4]

Iš to paties komtūro kito laiško sužinome apie didžiulį 1419 metų gaisrą, apie kurį taip pat nekalba jokie kiti šaltiniai. Ir šiame laiške nėra nurodyta metų. Pirmą kartą buvo paskelbtas su klaidinga 1399 metų data. Dabar laiško data jau neabejotinai išaiškinta.[5] Laiškas rašytas 1419 m.

Tą gaisrą jau buvome prisiminę, kalbėdami apie pastatus Žemutinės pilies rajone. Ar tada degė ir miestas, ar tik pilis — sunku pasakyti. Nors komtūras rašo, kad sudegęs Vilnius, bet kalba tik apie sudegusius Vytauto pastatus ir nuostolius, kuriuos įvertina net 60.000 gabalų sidabro. Apie kitus nuostolius nieko nesako. Iš kitų, ne kunigaikščio pastatų, minima sudegusi katedra.

Iš 1420 metų turime nelabai patikimą žinią apie siautusią Vilniuje epidemiją, gal net marą, nuo kurio, tarp kitko, miręs Rytų Bažnyčios Lietuvos metropolitas Camblakas.

Tai ir visos bendro pobūdžio žinios apie vytautinių laikų Vilniaus gyvenimą. Pilies rajonas buvo apsuptas ginamos sienos, o miestas gyveno savo atskirą gyvenimą, tvarkydamasis Magdeburgo miesto teisėmis.

2. NUO ŠVITRIGAILOS IKI KAZIMIERO

ŠVITRIGAILOS laikai Vilniaus istorijoje taip pat dar migloti. Tikresnių žinių neturime. Tiktai iš to, kad ėjo politinės kovos bei varžytinės dėl sosto Vilniuje, galime spręsti, kad Lietuvos sostinėje gyvumo būta, nors miesto kilimui tai negalėjo būti gera. Yra žinomos Švitrigailos ir Žygimanto kovos artimose Vilniaus apylinkėse. Vilniuje tada turėjo vyrauti karinių pasirengimų dvasia. Ta dvasia, be abejo, reiškėsi ir ankstyvesnio Švitrigailos karo su Lenkija metu. Šiokios tokios naudos miestas galėjo turėti tik iš gausių diplomatinių pasitarimų bei užsienių delegacijų lankymosi. Bet, antra vertus, tai kliudė normaliem prekybiniam santykiam, kas miestam labai svarbu.

Apie Švitrigailos rūpesčius miestais nieko nežinome. Nėra žinomos nei vienos jo privilegijos ne tik Vilniui, bet ir jokiam kitam Lietuvos miestui. Jis neturėjo tam nė laiko, nors, tęsdamas savo pirmatakų politiką, rūpinosi pirkliais ir konflikto su Lenkija metu išgavo savo sąjungininko, Vokiečių ordino, sutikimą vakarų Europos pirklius (Wroclawo) praleisti per ordino žemes. Taip pat sudarė prekybinę sutartį su Pskovu.[6]

Kaip 1422 metais Vytautas, taip dabar Švitrigaila, darydamas Skirsnemunės sutartį su ordinu, pakvietė ir Vilniaus miestą.[7] Bet vargu tai gali būti laikoma ypatingu respektu Vilniui. Greičiausiai tai buvo padaryta dėl ordino, kuris sutarčių laiduotojų tarpe buvo įpratęs matyti ir miestus.

Ar Vytautas po 1419 metų gaisro atstatė kokius

gyvenamuosius rūmus pilyje, nieko nežinome. Reikia manyti, kad buvo atstatyti, bet menki ir negalėjo prilygti Trakų pilies patogumams ir puošnumui. Čia savo valdymo antrojoje pusėje dažniausiai reziduodavo Vytautas, ten dažnai lankėsi Švitrigaila ir beveik nuolat ten gyveno Žygimantas. Vėliau Kazimieras, atvykdamas iš Lenkijos į Vilnių, dažniausiai apsistodavo Trakuose, kartais Gardine, Medininkuose arba net Kaune, nes Vilniuje vis dar nebuvo gerų rūmų. Tik Aleksandras pastoviai įsikūrė Vilniuje ir pasistatė ten padoresnius rūmus.

Dėl valdovų beveik nuolatinio rezidavimo Trakuose kai kurie istorikai net nebenori tais laikais Vilniaus laikyti sostine. Bet ne vien valdovų rezidavimas apibūdina sostinę. Sostinė yra vieta, kurioje atliekami visi arba bent daugumas reikšmingesnių valstybinių - politinių aktų. Šia prasme Vilnius niekad nenustojo buvęs sostine. Visi svarbesni valstybiniai aktai visą laiką buvo atliekami Vilniuje, ne Trakuose. Didžiojo kunigaikščio pakėlimo iškilmės, delegacijų priėmimai, bajorų suvažiavimai ir vėliau seimai — visada įvykdavo Vilniuje. Tik Kazimiero laikais kai kada būdavo Gardine, bet niekad Trakuose. Čia be rezidencijos pilies nebuvo daugiau patalpų ir per menkas buvo miestas, kad jame būtų galėję sutilpti kokio suvažiavimo dalyviai. Be to, Vilniuje veikė visos centrinės valstybės įstaigos, kaip didžiojo kunigaikščio taryba, raštinė, iždas ir k. Tad kalbėti apie sostinės persikėlimą į Trakus nėra jokio pagrindo.

Nėra taip pat pagrindo kalbėti apie Vilniaus smukimą *Žygimanto Kęstutaičio* laikais dėl jo žiauraus būdo bei persekiojimo, kaip nukalba Vilniaus istorikas Balinskis.[8] Esą žiauraus valdovo vengę didžiūnai, nustoję pirkliai lankytis; nesijausdavę saugūs. Dėl to sumenkusi prekyba, miestas pradėjęs skursti. Tai paviršutinė išvada iš Žygimanto būdo, o ne pačių faktų.

Žygimanto apibūdinimas XVI a. kronikose nėra visai teisingas. Tasai Kęstučio sūnus, toli gražu, ne visiems buvo žiaurus. Ir kronikos jį kaltina ne visuotiniu žiaurumu, o tik didžiūnams, jam nepalankiems. Sakoma, jis norėjęs iškelti žemesnio luomo žmones. Kodėl iš to negalima pasidaryti išvados, kad jo laikai miestiečiams buvę "aukso amžiumi"? Tokia išvada būtų tiek pat pagrįsta, kaip ir pirmoji. Be to, neturime jokių žinių, kurios leistų teigti, kad Žygimanto valdymo laikais Vilnius skurdęs ar klestėjęs. Težinome, kad Žygimantas rūpinosi prekyba ir pirkliais tiek pat, kaip ir jo pirmatakai. Ordino archyvuose yra likęs visas pluoštas Žygimanto raštų bendrais prekybos reikalais ir vadavimu sulaikytų Lietuvos pirklių.[9]

Žygimanto laikų Vilnių yra palietęs 1432 metų vasaros gaisras, sunaikinęs didelę miesto dalį. Rygos komtūro pranešimas magistrui Russdorfui sako, kad miestą padegę patys vilniečiai.[10] Kadangi tai buvo Žygimanto ir Švitrigailos kovų pradžioje, padegimas yra galimas, nors gaisras galėjo ir savaime kilti. Kas tada sudegė, nežinome.

KAZIMIERO laikai (1440 - 1492) Vilniui turėjo būti palankesni. Gana ilgas, 52 metų, Kazimiero valdymas, apskritai, buvo ramus ir žinomas ūkinių bei kultūrinių santykių stabilizacijos, kitaip sakant, susigulėjimo laikotarpiu. Kazimiero laikais medinė Lietuva pradeda virsti mūrine. Visame krašte statomos mūro bažnyčios, pilys ir dvarai. Vilnius tuo metu taip pat keitė savo išvaizdą ir sulaukė daug gausių mūro statybų. Ramus ir ilgas Kazimiero valdymas taip pat sudarė geras sąlygas kilti prekybai, kuriai kliudė tik kaimyninių kraštų karai: lenkų — kryžiuočių karas, pasibaigęs laimėjimu Pamario bei išėjimu į jūrą (1466 taika); Maskvos karai Jono III laikais dėl rusiškųjų žemių jungimo; paga-

liau, Lietuvos Lenkijos konfliktas, kad ir nekruvinas, dėl Podolės ir Volinijos žemių. Bet tais laikais ir Lietuvai atsivėrė laisvas į pasaulį jūros kelias. Tai buvo vaisius kryžiuočių pralaimėto Lenkijai karo, po kurio Prūsijos ordinas pasidarė Lenkų karaliaus (ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio) vasalas, netekęs dar savo žemių prie Vyslos.

Tiesa, tuo metu svarbiausiu užsienio prekybos su vakarais centru pasidarė *Kaunas,* tačiau toje prekyboje labai reikšmingą vietą užėmė ir Vilnius. Kaunas buvo prie labai patogaus kelio, bet Vilnius su senu ir plačiu savo kelių tinklu buvo svarbiausias eksportuojamų prekių surinkimo ir importuojamųjų paskirstymo centras. Kaip jau žinome, nuo Kazimiero laikų Vilnius pradėjo rūpintis plaukiojimo Nerimi ir sustojimo Kaune laisvėmis; tam reikalui gavo naujų privilegijų.

Kazimiero laikų Vilnius buvo taip pat reikšmingas *politinio* gyvenimo centras, nors pats Kazimieras, pasidaręs Lenkijos karaliumi, retai Vilniuje gyveno. Atvykdamas į Lietuvą, jis dažniausiai sustodavo Trakuose, Medininkuose arba Gardine. Tačiau Vilniuje telkėsi politinis Lietuvos gyvenimas. Čia būrėsi didžiūnai. Faktiškai jie savo rankose turėjo valstybės vairą ir dažnai sąmokslavo, norėdami Kazimiero vietoje pastatyti Olelkaitį arba priversti Kazimierą nuolat gyventi Lietuvoje. Dėl to gal niekad Lietuvos istorijoje Vilnius nebuvo toks įvairių politinių kombinacijų, intrigų ir sąmokslų centras, kaip Kazimiero laikais.[11] Visa tai traukė į miestą didžiūnus. Miestas darėsi gyvesnis ir judresnis. Jam tai išėjo į gerą. Taip pat niekad Vilniuje nebuvo tiek daug visokių suvažiavimų — seimų.[12] Tas politinis judėjimas gyvino ir miesto gyvenimą. Tai rodo gausios Kazimiero privilegijos, duotos Vilniaus miestui.

Iš atskirų įvykių Kazimiero laikais paminėtina siautusi 1464 metais epidemija, dėl kurios Kazimieras nedrįso mieste gyventi ir visą tų metų žiemą

praleido Kaune. Kazimiero metu atkviesti bernardinai ir pastatyta jų pirmojo medinė bažnyčia 1468 ar 1469 m.[13]

Dažnai užtinkame nuomonių, kad Kazimiero laikais Vilniuje buvę uždrausta statyti naujas ir taisyti senas cerkves. Kai kas tai sieja su didžiojo kunigaikščio sūnaus, būsimojo šventojo Kazimiero, įtaka tėvui — su to karalaičio uolumu neleisti Lietuvoje plėstis Rytų Bažnyčiai.[14] Atrodo, kad tokio draudimo negalėjo būti. Rytų apeigų metropolito jurisdikcijai priklausančioje miesto dalyje tokis draudimas būtų buvęs nesuderinamas su ano meto tvarka. Jei koks draudimas galėjo būti, tai tik magistrato bei kitų jurisdikcijų miesto srityje, kur dvasiniai reikalai priklausė katalikų vyskupui. Gal Vilniaus vyskupo metropolinėje miesto dalyje kas nors ir bandė neleisti cerkvės statyti, bet ir tokio draudimo įrodymų niekas nėra užtikęs. Apie tai imta kalbėti tik XVI a. viduryje, besiginčijant katalikam su Rytų apeigų krikščionimis. Šį klausimą galima būtų išaiškinti, tik smulkiau išnagrinėjus kiekvienos cerkvės istoriją ir tą kelią, kuriuo buvo prieita prie sulyginimo abiejų konfesijų teisių Zigmanto Augusto laikais.

Dar prisimintina, kad kai kurie svetimšaliai, kaip antai graikas Charcocandyles, Kazimiero laikais vadina Vilnių dideliu, turtingu ir gausiai gyvenamu miestu.[15] Bet tai bendro pobūdžio apibūdinimas. Jo prasmė gali būti įvairi. Didumas ir puošsumas yra sąlyginis dalykas. Kas vienam yra menka, kitam gali rodytis didu. Tokie apibūdinimai nieko aiškaus nepasako, juo labiau, kad tas graikas pats Vilniuje nebuvo, o tik iš kitų girdėjo.

3. ALEKSANDRO REZIDENCIJA

ALEKSANDRO valdymo metu (1492-1506) Vilnius pažengė ryškų tarpsnį savo augimo kelyje. Aleksandro valdymas yra gausus Vilniui suteiktomis privilegijomis. Bet dar svarbiau buvo tai, kad Aleksandras nuolat gyveno Vilniuje, nors ir buvo pasidaręs Lenkijos karaliumi. Jis nepersikėlė į Krokuvą. Mat, lenkai nesutiko vainikuoti savo karaliene jo žmonos Elenos, kaip nekatalikės. Žmona į Lenkiją nevažiavo, o Aleksandras nenorėjo skirtis ir palikti žmoną Vilniuje vieną. Tai būtų per daug suraizgę jo santykius su Maskva. Caras Jonas III dėl savo dukters Elenos, o jo sūnus Vosylius III (1505 - 1533) dėl sesers ir taip jau įvairių priekabių ieškojo.

Aleksandras nuvykdavo į Lenkiją tik reikalų sutvarkyti. Tai buvo vienintelis iš bendrų Lietuvos ir Lenkijos valdovų, kuris nuolat gyveno Lietuvoje, Vilniuje. Čia mirė ir Vilniaus katedros rūsyje buvo palaidotas; nepervežtas į Lenkijos karalių kapus Vavely,[16] kur būdavo vežami visi karaliai, nors ir Lietuvoje mirę.

Be to, priešingai savo pirmatakam, Aleksandras negyveno Trakuose. Jis Vilniuje pasistatydino naujus rūmus vietoje sunykusių vytautinių didžiojo kunigaikščio namų. Stryjkowskis sako, kad jie buvę mediniai,[17] bet labai abejotina. Nebūtų galėjų patenkinti Aleksandro, linkusio į puošnumą ir prabangą.

Nuolatinis valdovo buvimas Vilniuje darė miesto gyvenimą gyvesnį ir traukė apsigyventi didžiūnus bei bajorus. Daug jų įsigijo sklypų, pasistatė rūmus. Miesto magistratas bandė trukdyti didžiūnams ir ba-

jorijai įsigyti namų bei sklypų, pasirūpindamas atitinkamoms privilegijoms. Aleksandras, pirmas iš Lietuvos valdovų, dar savo valdymo pradžioje uždraudė miestiečiams parduoti savo namus bei sklypus bajorams (1492 m.), grasindamas abiems pusėms po 20 rublių (2000 skatikų) bauda. Aleksandro įpėdiniai tą draudimą kartojo, bet natūralaus miesto augimo negalėjo sulaikyti. Vilniuje atsirado visa eilė sklypų bei namų, valdomų bajoriškąja teise ir nepriklausančių magistrato jurisdikcijai.

Aukštutinėje pilyje Aleksandras įrengė pirmas ginklų dirbtuves bei arsenalą. Deja, nieko nežinome apie jų veikimą jo laikais.[18] Kiek daugiau žinome apie *pinigų kalyklą*, įrengtą, berods, dar Kazimiero laikais, tačiau plačiau pradėjusią veikti tik Aleksandro ir jo įpėdinių laikais. Iš kalyklos valdytojo Chreptavičiaus 1499 metų dokumento žinoma, kad per ketverius metus ta kalykla nukalė 4.604.666 skatikus; gryno pelno turėjo 61.920 auksinų, skaitant po 22 lietuviškus skatikus už auksiną (vad. lenkišką auksiną), t. y. 1.362.240 liet. skat. arba 45.408 liet. auks. Buvo sunaudota 24.658 grivinos gryno sidabro. Kadangi lietuviška grivina turėjo 191.29 gramus svorio, tai sunaudota 4716 kg. ir 845,079 gr. sidabro. Kalami buvo skatikai, pusskatikiai ir denarai. [19]

Kalykla veikė dar Zigmanto Senio, Zigmanto Augusto, Stepono Batoro ir vėlesniais laikais. Aleksandrui mirus, ji buvo nustojusi veikti, bet 1508 atgaivinta ir veikė iki 1535. Apie dešimtį metų (1508-1519) jai vadovavo garsus Zigmanto Senio ministeris, iš Kijevo kilęs krikštytas žydas Abraomas Juozapavičius (Jezafavičius). Vėliau vadovavo Ulrichas Hosijus (Hose), vokiškos kilmės, iš Krokuvos atsikraustęs į Vilnių miestietis verslininkas, pagarsėjusio kardinolo Stanislovo Hosijaus tėvas. Į Vilnių buvo pakviestas Juozapavičiaus, kuris jam pernuomavo monetų kalyklą. Kai šis mirė, Hosijus pa-

sidarė Zigmanto Senio patikėtinis ir kalyklos valdytojas, buvo pakeltas Vilniaus miestininku (horodničiu) ir statybininku (budovničiu), vertėsi visokiom parangom. Mirdamas (1535) savo verslus ir pramintus takus paliko sūnui Jonui, bet kalykla sustojo veikti. Atgaivinta tik Zigmanto Augusto 1545 metais.[20]

Pinigų kalimas buvo susijęs su sidabro bei kitų metalų prekyba ir su plačiomis piniginėmis operacijomis, kurios miesto gyvenimą gyvino ir turtino. Kalyklos reikalams buvo atkviesta nemažai įvairių metalų bei jų apdirbimo specialistų, graverių, medalininkų ir p. Kur ta pirmoji kalykla buvo, nežinome. Tik 1545 iždininkas Hornostajus tam reikalui nupirko namą Vokiečių gatvėje. Tur būt, tose patalpose kalykla veikė iki 1733 metų, kada sustojo visiems laikams. Brauno Vilniaus miesto plane prie vienų didelių mūro namų Vokiečių gatvėje (nuo rotušės einant dešinėje pusėje) yra užrašas: Die Muwz. Tai maždaug 31 nr. tos Vokiečių gatvės.[21]

Zigmanto Augusto laikais Vilniuje veikė dar kita pinigų kalykla, kalusi auksinius dukatus. Ji buvo atskira nuo sidabro kalyklos, bet nei apie jos vietą nei apie veikimą tuo tarpu nėra žinių.

Aleksandro laikais atsirado pirmos *amatininkų* organizacijos — cechų užuomazgos. Buvo įvykdyta taip pat eilė stambių naujų statybų. Perstatyta rotušė, prekyvietės krautuvės, pastatyta nauja Šv. Dvasios bažnyčia atkviestiems domininkonams, mūrinė Bernardinų ir visiškai nauja Marijos Snieginės (vėliau šv. Jurgio) bažnyčia, tada buvusi dar priemiesty, Radvilų sklype, greta jų rūmų netoli Neries.

Aleksandro laikais Vilniuje atsirado ir pirmoji *vaistinė*. Ji buvo atgabenta iš Krokuvos ligoto Aleksandro reikalui ir pasidarė Vilniaus miesto vaistinės pirmatake.[22]

Iš naujųjų statybų Aleksandro laikais minėtini dar *maskviečių* namai. Jų būta dviejų, ir kiekvieni skirtingo pobūdžio. Vienus kunigaikštienė Elena pastatė Žemutinės pilies rajone iš kanauninko Filipovičiaus pirktajame sklype. Šie namai buvo skirti Elenos svečiams, atvykstantiems iš Maskvos ir, gal būt, ją atlydėjusiems į Vilnių maskviečiams. Iš pradžių tos palydos buvo gana daug: visas dvaras dignitorių ir tarnų. Netrukus didžioji dalis buvo išsiųsta į Maskvą; prie kunigaikštienės liko tik jos kapelionas Tomas (tas pats, kuris drauge su Vilniaus vyskupu Vaitieku Taboru atliko jungtuvių aktą), du diakonai ir keletas virėjų. Kadangi Lietuvos santykiai su Maskva visą laiką buvo blogi, tad ir svečiai iš Maskvos vis retėjo. Dėl to kunigaikštienės Elenos statydinti namai nebuvo perpildyti ir nepagarsėjo. Pagaliau jie virto paprastais pilies tarnybų namais.[23]

Visiškai kitokio pobūdžio ir didesnės reikšmės turėjo magistrato pastatyti maskviečių namai. Jie buvo iššaukti paties gyvenimo — Vilniaus pirklių bei magistrato interesų. Vilnius tuo metu buvo jau stambus prekybos centras. Jį lankydavo daug svetimų pirklių. Buvo įsikūrusių danų, olandų, anglų. Dar daugiau buvo kaimynų rusų ir pirklių iš kitų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos miestų. Pagrindinė jų atgabenama prekė buvo brangūs kailiai.

Kaip jau minėta, Vilniaus miestas turėjo vadinamą sandėlio teisę, t. y. išimtinę teisę pirkti visas svetimų pirklių atgabenamas prekes ir krauti į savo sandėlius. Svetimas pirklys, žinoma, galėdavo parduoti ir tiesiog kitam svetimšaliui, bet tuo atveju magistratas turėjo gauti atitinkamą procentą sandėlio mokesčio. Praktiškai tos miesto privilegijos būdavo dažnai apeinamos. Svetimi pirkliai, atvykę į miestą, prekiaudavo savo tarpe, nesikreipdami į magistratą ir neduodami jam uždirbti. Sukontroliuoti pirklius buvo nelengva, nes niekas negalėjo žinoti, kada jie atvyksta nei kur sustoja. Vilniečiams la-

biausiai rūpėjo rusiškų kraštų pirkliai, kurie atgabendavo daugybę brangių kailių ir dažnai parduodavo tiesiog kitų kraštų pirkliams. Tad 1503 m. magistratas kreipėsi į Aleksandrą, prašydamas leisti pastatydinti namus, kuriuose turėtų sustoti visi rusiškų kraštų pirkliai, atvykę prekybos reikalais į Vilnių. Išvardinti buvo Maskvos, D. Naugardo, Pskovo, Tvėrės "ir kitų svetimų kraštų" pirkliai. Esą jie sustoja kur pakliūva ir prekiauja slaptai su kitais svetimšaliais (vokiečiais ir kt.); baigę savo reikalus, taip pat slaptai, niekam nepasirodę, išvažiuoją. Tarp jų galį būti net šnipų ir šiaip įvairių pavojingų žmonių. Aleksandras magistrato argumentus priėmė ir leido statyti atskirus namus, o vaivados policiniam agentui — miestininkui paliepė žiūrėti, kad tie pirkliai niekur kitur nesustotų ir slaptai neprekiautų.[24]

Gavęs tokią privilegiją, miestas ta teise ne tuojau pasinaudojo. Naujų namų nepastatė. Tik 1507 gegužės 1, Aleksandrui jau mirus, už 100 kapų skatikų nupirko tam reikalui namus iš Vilniaus arklininko Mykolo Grigaravičiaus. Pirkimo akte sakoma, kad namas esąs Didžiojoje gatvėje prie Šv. Trejybės vienuolyno (bazilionų), prie skersgatvio; iš kitos pusės — prie Žmitkovų Chmizinų kiemo.[25] Tai ta pati vieta, kur 1902 m. buvo pastatyti miesto rūmai (Milda). Tie pirktieji namai vėliau buvo perstatyti, praplėsti, naujų priestatų pridėta ir gana patogiai įrengta. Jie garsėjo kaip svečių arba užvažiavimo namai, bet Brauno plane pažymėti maskvėčių namais. Jie atrodo gana įspūdingai: prie gatvės vienas aukštas pastatas, greta jo — vienaaukščiai pastatai ir didelis kiemas.

Žymiausias ir reikšmingiausias Aleksandro laikų Vilniaus gyvenimo įvykis buvo, be abejo, nutarimas statyti miesto ginamąsias *sienas*, kurių Vilnius lig tol neturėjo. Tos sienos ilgiems amžiams nulėmė visą miesto išvaizdą.

4. ZIGMANTO SENIO ĮMONĖS

ZIGMANTO SENIO laikai Vilniaus miesto istorijoje laikomi tikrojo klestėjimo pradžia. Savo aukso amžių Vilnius pergyveno, be abejo, paskutiniojo gediminaičio Zigmanto Augusto laikais, tačiau daug pradmenų siekia Zigmanto Senio valdymą. Jo metu buvo pastatytos ginamosios sienos, kurios suvaržė miesto plotą ir dėl to Vilnius pradėjo kilti aukštyn. Atsirado vis daugiau kitų aukštų pastatų. Ir atstumas tarp atskirų namų sumažėjo. Vienu atžvilgiu tai pataisė miesto vaizdą, pagyvino jo gatves, bet iš kitos pusės — padidėjo gaisrų pavojus. Gaisrai pasidarė pati skaudžiausia ir didžiausia Vilniaus nelaimė.

Pirmas didelis gaisras Zigmanto Senio laikais siautė 1513 vasario 21. Sudegė Žemutinė pilis, dar Aleksandro statytoji, o Zigmanto praplėsta ir išpuošta, kunigaikštienės rūmai ir kiti pastatai. Stryjkowskis mano, kad jie visi, ar bent didelė jų dalis, buvę mediniai.[26]

Antrasis ir daug didesnis gaisras kilo 1530 kovo 2, vos tik Zigmantui išvykus iš Vilniaus drauge su sūnumi Zigmantu Augustu, devynerių metų berniuku, pakeltu į didžiuosius Lietuvos kunigaikščius. Dabar sudegė ne tik atstatyta Žemutinė pilis ir kone visi jos rajone buvę namai, bet ir apie du trečdaliai miesto. Sugruzdo tik neseniai atstatyti kunigaikštiniai rūmai, vytautinė katedra (statyta po 1419 gaisro) ir daug bažnyčių mieste.[27]

Vilniaus miesto istorikas Kraszewskis mini dar

buvus gaisrą 1542 metais, kada sudegusi 1533 m. pradėta atstatyti katedra. Žinomi tikresni šaltiniai šio gaisro nemini. Katedra gi tada tikrai nedegė. Kraszewskį, matyti, suklaidino šaltiniuose rasta žinia, kad 1543 m. katedra po gaisro buvo dar atstatoma. Statyba iš tikrųjų su visu įrengimu bei puošnumu užtruko nuo 1533 iki 1544 m.[28]

Po skaudaus 1530 metų gaisro buvo griebtasi priešgaisrinių priemonių. Įsakyta visiems namų savininkams įsigyti gaisrų gesinimo priemonių, kurios turėjo būti kasmet tikrinamos pagal 1536 m. Zigmanto Senio aktą, išsprendusį magistrato ginčą su liaudimi. Buvo sutvarkytas miesto aprūpinimas vandeniu, dėl kurio stokos anksčiau kartais gaisro negalima būdavo nė bandyti gęsyti. Vėliau ir Zigmantas Augustas prisidėjo prie Vilniaus priešgaisrinių priemonių padidinimo. Dar prieš įsikurdamas Vilniuje, jis Krokuvos dirbtuvėse užsakė pagaminti Vilniui 100 švirkštų, už kuriuos sumokėjo po 15 skatikų.[29] Jie buvo padovanoti magistratui. Magistratas savo iniciatyva, be abejo, taip pat šį tą nuveikė. Juo labiau, kad ir minėtasis 1536 m. Zigmanto Senio potvarkis numatė priešgaisrinius įrankius rotušėje. Tur būt, ne dėl atsitiktinumo, bet dėl tų priemonių nuo 1530 m. iki XVI a. pabaigos Vilniuje težinome buvus vieną didelį gaisrą tik 1557 m.

Apie tą gaisrą nėra ano meto liudijimų. Žinome tik iš XVII a. pabaigos unitų metropolito Gabrio Kalendos ir magistrato bylos dėl metropolinės jurisdikcijos ribų. Stengdamasis išplėsti savo jurisdikciją į plačią metropolinės cerkvės aplinką, metropolito įgaliotinis tada įrodinėjo, kad ten ir ten seniau buvusios rytų apeigų bažnyčios. Magistrato atstovas reiškė abejonių, ar iš viso galėjo būti tiek daug cerkvių viename miesto rajone ir ar galėjo jos visos išnykti. Metropolito įgaliotinis į tai atsakė, kad visos jos buvusios medinės ir sudegusios 1557 m. Reikia manyti, kad tas argumentas nebuvo

iš piršto išlaužtas. Metropolito archyve ar kur nors kitur, matyti, buvo įrodymų, kad toks gaisras iš tikrųjų buvo. Iš byloje paminėtų žinių atrodo, kad 1557 m. degė miestas tarp šv. Mikalojaus bažnyčios, Literatų gatvelės ir Latako. Ar degė kur nors kairėje Didžiosios gatvės, nežinome, nes metropolito pretenzijos į tą šoną nesiekė ir jokių ten tikrai ar tariamai sudegusių cerkvių neminima.[30]

Be gaisrų, XVI a. Vilnių lankė dar kitos nelaimės, taip pat nekartą sukrėtusios miesto ramų gyvenimą. Tai buvo *bado* metai ir *epidemijos,* anais laikais paprastai vadinamos bendru *maro* vardu. Žinoma, jos nebuvo tik Vilniaus, bet viso krašto nelaimės, ir dažniausiai ateidavo abi kartu, kaip palydovai kitų sukrėtimų, ypač karų.

Lietuvoje nederliumi, brangymečiu ir badu pagarsėjo, pav., 1544 metai. Kadangi Vilniaus miestas turėjo nuolatinius javų sandėlius bado atvejui, tai badas jame ne taip greit pasireiškė. Kai krašte pradėjo stigti duonos, į Vilnių ėmė plūsti tūkstančiai alkanų žmonių. Dėl to staigiai pakilo kainos. Netrukus už javų bosą, kuris normaliu metu kainavo 6 skatikus, buvo mokama 3 auksinai arba normali 3 karvių kaina. Tokias kainas retai kas galėjo mokėti, ir netrukus prasidėjo badas. Dėl bado 1544 m. seimas, kuriame Didžioji Lietuvos Kunigaikštija pavesta Zigmantui Augustui, buvo sušauktas ne Vilniuje, bet Brastoje.[31]

Mums jau teko prisiminti 1552 m. epidemiją, kurios kaltininkais Vilniuje buvo pripažinti prancūzkonai, priglaudę visokių perėjūnų ir susirgimus slėpę. Už tai buvo panaikinta atskira jurisdikcija. Kokia ta epidemija buvo, sunku pasakyti. Nors amžininkų ji buvo vadinama maru, tačiau galėjo būti šiltinė ar kuri nors kita limpama liga. Ją lydėjo badas. Nelaimė užtruko dar 1553 m. Kas tik galėjo, stengėsi iš miesto bėgti. Iš visos Vilniaus kapitulos

buvo likęs tik vienas narys. Visi kiti išvažinėjo į saugesnes vietas, kur nebuvo gyventojų taip tiršta.[32]

Badas plačiai palietė Lietuvą ir 1557 metų rudenį. Tada Zigmantas Augustas net buvo išleidęs specialų draudimą išvežti užsienin javus. Kiek tada badas palietė Vilnių, žinių neturime.[33] Badas ir epidemijos siautėjo dar 1570 - 1571 ir 1588 - 1589 m. Abiem atvejais Vilniuje mirė masės žmonių, bet daugumas ne vilniečių, o artimesnių ir tolimesnių apylinkių gyventojai, į miestą subėgę nuo siautusio bado.[34]

Gaisrai ir bado metai bei epidemijos Vilniaus miesto gyvenimui buvo skaudūs smūgiai, tačiau jie negalėjo sulaikyti miesto kilimo. Epidemijos pareikalaudavo žmonių aukų, o gaisrai atnešdavo medžiaginių nuostolių, bet po tų nelaimių dygo nauji, gražesni pastatai, dažniausiai jau mūriniai, nors XVI a. vidury Vilniaus namų dauguma — ne tik priemiesčiuose, bet ir pačiame mieste — tebebuvo mediniai. Apytikrį vaizdą galime susidaryti iš Brauno - Hohenbergo plano, kuriame mūriniai namai pažymėti raudona arba balta spalva, o mediniai — pilka. Tiesa, yra pastebėta, kad kai kurie pastatai Brauno sužymėti kaip mediniai, nors jie buvo mūro; matyti, ne čerpėmis dengti. Tačiau tos klaidos bendro vaizdo per daug neiškreipia. Metus žvilgsnį į tą planą, atrodo, kad bent du trečdaliai miesto namų yra mediniai. Plane aiškiai matyti mūriniai didžiojo kunigaikščio rūmai, rotušė, didžioji dalis bažnyčių bei cerkvių ir didelė dalis Pilies, Didžiosios, Vokiečių, Trakų gatvių ir dalis Šv. Jono gatvės. Kitose miesto dalyse matyti tik atskiri mūro namai: svečių, vyskupo rūmai, kažkoks didelis pastatas tarp pilies ir bernardinų vienuolyno ir nemažas mūrinis pastatas Stiklių gatvėje.[35]

Apie naujas šio laikotarpio statybas bei žymesnes įmones nedaug ką žinome. Kaip jau minėta, nuo Aleksandro laikų Vilniuje buvo *vaistinė*, kuri jau

niekad nebeišnyko. Zigmantas Senis 1510 m. nupirko nežinomoje vietoje sklypą vaistinei statyti.[36] Greičiausiai ji buvo pastatyta netoli Vilniaus vartų. Bent ten ji buvo 1555 m.[17] Kaip matyti iš vieno 1522 m. dokumento, vaistinė buvo išlaikoma pusiau pilies ir magistrato. Zigmantas Senis tą praktiką patvirtino.[38]

Maisto sveikatingumo reikalams tarnavo magistrato pastatyta pirtis, žinoma nuo 1536 m., vėliau priklausiusi Šv. Trejybės prieglaudai. Ir pajamos ėjo tai prieglaudai. Ji sudegė 1655 m.[39]

Buvo tuo metu mieste ir *įmonių*, sakytume, pramonės. Prie seniausių įmonių, ar bent ne jaunesnių už vaško dirbinių, kailių apdirbimo įmones ar degtinės varyklos, tenka priskirti *malūnus*. Tai buvo vandens malūnai netoli pilies ir aukščiau ant Vilnios. Dar 1430 metų viename dokumente yra minimas malūnas netoli Rytų apeigų vienuolyno.[40] Vytauto jis buvo dovanotas vysk. Motiejui. Radvilų malūnas prie kelio į Užupį žinomas nuo XV a. pabaigos, bet galėjo būti ir anksčiau.[41] Arčiau pilies XV a. veikė didžiojo kunigaikščio malūnas (gal tas pats, kuris vytautiniais laikais priklausė vyskupui). Kadangi jis buvo per arti Bernardinų bažnyčios (Vilnia tada tekėjo per dabartinę katedros aikštę), tai 1515 m. buvo nugriautas. Zigmantas Senis leido malūną statyti Vilniaus miestininkui bei monetų kalyklos vedėjui Ulrichui Hosijui savo lėšomis. Jam už tai buvo leista iki gyvos galvos imti trečdalį miltų. Šis malūnas išliko Vilniaus mieste iki XIV a. vidurio.[42] Vėlesniais laikais buvo malūnų ir Nery. Kada jie ten atsirado, tikslių žinių neturime.[43]

Vilnios krante, aukščiau Radvilų malūno, 1524 m. buvo pastatyta *popieriaus dirbtuvė;* gal susijusi su Skorinos spaustuve. Berods, tai buvo iš viso pirmoji popieriaus dirbtuvė Lietuvoje. Ji veikė iki 1610 m. Tada sudegė ir jau nebuvo atstatyta. Jos vietoje buvo įkurta *parako* dirbtuvė.[44]

Bene pati stambiausia to meto Vilniaus įmonė buvo 1547 įkurta pirmoji Lietuvoje *stiklo* dirbtuvė. Ji betgi langams stiklo negamino. Gamino tik stiklo indus. Dirbtuvę įkūrė lenkas Mart. Paleckis, kažkoks Zigmanto Augusto dvariškis, kurį parėmė maršalas Mikalojus Radvilas. Paleckiui Zigmantas Augustas davė privilegiją paimti į savo rankas visą stiklo prekybą Vilniuje, t. y. išimtinę teisę pardavinėti ne tik savo gaminius, bet ir importuotą stiklą. Dirbtuvei pastatyti už Neries, Šnipišky, did. kunigaikštis dovanojo Paleckiui sklypą, buvusį tarp kunigaikščio šunyno ir vaivados Glebavičiaus plytinės. Už tai Paleckis turėjo kasmet didžiajam kunigaikščiui duoti po 200 didesnių ir po 200 mažesnių stiklinių, kurių pirmųjų kaina turėjusi būti po 6 pinigėlius, o antrųjų — po 3.[45]

Ta stiklo prekybos monopolija buvo sukėlusi nepasitenkinimo bei skundų, bet 1551 m. Zigmantas Augustas tą privilegiją vėl patvirtino.[46] Monopoliją panaikino Steponas Batoras 1585 m., bet jau mirus Paleckiui ir jo žmonai. Magistratas buvo iškėlęs Paleckiui bylą 1582 m. seime, įrodinėdamas, kad stiklas ir jo gaminiai per brangiai pardavinėjami. Nors Paleckis tuo metu buvo jau maršalas ir Eišiškių seniūnas, bet magistratą palaikė dauguma senatorių. Tada buvo sudaryta magistrato ir Paleckio sutartis, kurią Steponas Batoras patvirtino. Monopolinės teisės buvo paliktos iki abiejų Paleckių mirties. Jiems mirus, stiklo prekybą turėjo perimti magistratas. Paleckių įpėdiniam leista per 20 savaičių stiklo atsargas išparduoti. Ko nebus spėta parduoti, nuperka magistratas.[47] Paleckių rūmai buvo Prisikėlimo ir Stiklių gatvėse.

Vilniaus didelė garsenybė XVI a. buvo patrankų ir kitų ginklų *liejykla*. Nėra žinios, kada ji tikrai atsirado. Įkūrimo garbė dažniausiai skiriama Zigmantui Augustui, tačiau toji įmonė bus anksčiau atsiradusi. Jau nuo Aleksandro laikų Pilies kalne būta

arsenalo ir rankinių ginklų dirbtuvės. Patrankų nebuvo gaminama iki 1524 m. Tais metais bajorai skundėsi Zigmantui Seniui, kad jis nevykdąs pažado nuliedinti ir atsiųsti į Lietuvą lauko artilerijos pabuklų.[48] L. Górnickis 1540 metais aprašo Vilniuje surengtas iškilmes, atėjus žiniai, kad Zigmanto duktė Izabelė, ištekėjusi už Jono Zapolijos, susilaukė sūnaus. Iškilmių metu buvo šaudoma ir įvairios raketos laidomos. Tai atlikę artilerijos dirbtuvių žmonės. Vadinasi, tokios dirbtuvės jau buvo. Zigmanto mirties metais (1548) vienas krokuvietis pardavė karaliui 4 falkonetus, "nulietus pagal vilniškių falkonetų pavyzdį".[49] Tad 1548 Vilniuje ne tik jau buvo patrankų liejykla, bet ir savo gaminiais spėjo pagarsėti.

Vėlesni oficialūs aktai sako, kad liejyklą pastatydinęs Zigmantas Augustas šv. Jurgio karmelitų vienuolyno žemėje, netoli arsenalo, buvusio šiaurinėje Pilies kalno pašlaitėje. Meistrai bei darbininkai susispietė liejyklos apylinkėje pastatytuose namukuose. Kai kurie iš tų namų buvo pastatyti be vienuolyno žinios. Vėliau dėl to buvo ilgai bylinėtasi.

Specialistai Zigmanto Augusto buvo pasikviesti iš Prūsijos, Vokietijos, Čekijos ir Lenkijos (ne lenkai, bet ten jau dirbę vokiečiai ar čekai). Zigmantas Augustas patrankų liejyklą labai vertino, jos darbą sekė, specialistams mokėjo geras algas (40-45 auks.), o vedėjui net 150 auksinų. Jiems taip pat buvo dar duodamas visas išlaikymas ir butas. Atsitiko net taip, kad kapitula 1554 m. turėjo iš savo namų iškraustyti savo sekretorių, kad galėtų jo vietoje apgyvendinti liejiką meistrą. Kai kurie liejikai Zigmanto Augusto buvo apdovanoti net dvarais. Toks Breitfusas pasidarė Vilniaus miestininku bei Valkininko, Leipūnų ir Vasilkavos seniūnu. Sužavėtas liejiko Simano Buchvičo darbu, kuris vieną dieną ir iš vieno lydinio išliejo 18 patrankų, Zigmantas Augustas iškėlė jam vestuves ir pakėlė į bajorus.[50]

Vilniuje ir Lietuvoje žaliavų, žinoma, nebuvo; jos buvo gabenamos iš užsienio — varis, švinas, cinas, plienas, geležis. Liejama buvo įvairiausių dydžių ir įvairiausių vardų *patrankos* bei patrankėlės. Dažniausi jų tipai buvo vadinami gyvatėmis: Notschlangos (81-85 centnerių svorio), Feldschlangos (28½-37¾ centn.), Quartirschlangos (16⅞-18$^{3}/_{7}$ centnerių), Falkonai - Halbschlangos (21-25⅞ centnerių), Falkonetai (4⅜-9⅞ centn.), Serpentinai (2⅛-2⅞ centn.) ir k. Buvo Vilniaus pilyje 2 Scharfmeze patrankos, svėrusios 109¼ ir 111¾ centnerio. Nėra visiškai aišku, ar jos čia pat nulietos ar atgabentos. Šiaip jau Vilniaus liejykla aprūpindavo visas Lietuvos pilis ir kariuomenę. Yra likęs sąrašas patrankų iki 1565 m., išsiųstų į 21 Lietuvos pilį — 109 patrankos ir į 10 Livonijos pilių — 60 patrankų. Dėl įdomumo suminėsime dar naujus jų vardus: Kartūnai (76-80 centn.), Lakštingalos (59-62 centn.), Dainininkės (59-60½), Švilpukas (76½ centn.), Martiros didžiosios, vidutinės ir mažosios (40-21 centn.), Drakonai (38-40 centn.) ir k.

Pilyse ir kariuomenės dalyse patrankos gaudavo dar specialius vardus. Pav., Vilniuje buvo Elgeta, Vytautas, Boba, Augustas, Zigmantas, Zigmantas Augustas ir k. Be to, patrankos turėjo išgraviruotus devizus, paprastai lotyniškus. Pav., Vytauto: "Sum Vitoldus ego, Vitoldi ex nomine dictus, concutio turres, moenia sterno — cave". Tai reiškia: "Esu Vytautas. Vytauto vardu pavadintas, nuverčiu bokštus, išgriaunu sienas — saugokis".

Įdomu, kad toms patrankoms sviediniai nebuvo čia pat Vilniuje gaminami. Gabendavo daugiausia iš Vengrijos.[51] Tik akmeniniai sviediniai, galimas daiktas, buvo čia pat gaminami. Net "Vytautas" šaudė akmeniniais sviediniais.

Stepono Batoro laikais liejykla dar praplėsta. Atgabenta naujų meistrų iš užsienių. Liejykloje dar-

bai ypač pagyvėjo garsiųjų Stepono Batoro žygių prieš Maskvą metu. Dar 1578 metais iš Marienburgo — Nogatu, jūra ir pagaliau Nemunu bei Nerimi — į Vilnių buvo prisiųsta daug metalo: senų patrankų ir vario lydinių. Prieš žygį atvykus į Vilnių Batorui, darbai vyko jo paties priežiūroje. Dabar ypač buvo kreipiama daug dėmesio į tvirtovių apgulimui reikalingų patrankų liejimą. Šiuo metu iš Dancigo gabenami sviediniai svėrė po 22, 24, 30 ir 65 svarus.

Tebeveikė Vilniaus patrankų liejykla ir Zigmanto bei Vladislovo Vazų laikais; tur būt, iki 1638 m., nes iki tol Vilniuje liejykloje dar dirbo lotaringietis Jonas Brenteltas. Vienas liejikas, žinoma, daug ką nuveikti negalėjo. Po 1638 m. Vilniaus liejykla, matyti, sunyko. Vėlesniais laikais Vilniuje buvo tik arsenalas bei šaudmenų sandėliai. Patrankos ir kitokie ginklai buvo perkami užsieny.

Arsenalo pastatai buvo šiaurinėje Pilies kalno papėdėje, o prie kelio į Antakalnį, tuojau už Vilnios, buvo *parako* sandėliai. Arsenalas priklausė ne Vilniaus vaivadai, bet artilerijos magistrui, kuris nuo XVII a. antros pusės buvo pradėtas vadinti artilerijos generolu (tai valdžios pareigūnas, ne karinis laipsnis). Iki 1670 m. arsenalas nuolatinių pajamų neturėjo. Būdavo aprūpinamas iš bendrų karo reikalams skiriamų pajamų, esančių hetmonų dispozicijoje. Hetmonas ir Vilniaus vaivada Mykolas Pacas arsenalui užrašė pastovias pajamas iš savo seniūnijų. (Savęs jis, žinoma, nenuskriaudė, nes tos pajamos arsenalui turėjo eiti tik po jo mirties). Tai buvo Lipniškių, Geranainių ir Viršupio tenutos; paties Paco įkurta Viršupių lentpiūvė ir už Neries (Šnipišky) jo pastatyta plytinė. Šioji taip pat buvo ne Paco, bet "horodnictvos" žemėje. Darydamas šią "fundaciją" iš svetimos kišenės, Pacas dar pastatė sąlygą, kad iš lentpiūvės ir plytinės pusė pajamų (ir po jo mirties) per 6 metus eitų šv. Petro ir šv. Povilo bažnyčios Antakalny statybai, o per

kitus 6 metus — 1655 metais sudegusios jėzuitų kolegijos bei akademijos atstatymui. Seimas tą "fundaciją" patvirtino 1670 m.[52]

Mūsų ponai, kaip matome, mokėjo savo vardą įamžinti be asmeniškų nuostolių. Tačiau tai buvo vis dėlto pliusas valstybės naudai. Geriau buvo, kad po Paco tomis seniūnijomis nebesinaudojo koks nors ponas, bet valstybinis arsenalas iki pat savo gyvavimo pabaigos. Tiesa, žymi dalis pajamų likdavo "artilerijos generolo" kišenėje, tačiau jų bent užteko arsenalo pastatams išlaikyti. Pacas, tiesa, buvo patvarkęs, kad minėtų seniūnijų pajamos arsenalo reikalui eitų tik karo metu, o taikos metu — būtų remontuojama pilis. Tačiau piliai, berods, neteko nieko.

Minėtasis arsenalas buvo grynai valstybinis. Miestas savo reikalams turėjo atskirą arsenalą: iš pradžių rotušėje, o vėliau — kažkokiam kitam pastate. Mat, miesto sienų gynimas priklausė pačiam miestui. Šiuo atžvilgiu magistratas buvo gerokai apsileidęs. Nuolat šaltiniuose užtinkame skundų, kad miesto saugumas nesąs garantuotas. 1613 metų seimas įsakė Vilniui ir Kaunui įrengti ginklų dirbtuves ir pastatyti namus amatininkams apgyvendinti.[53] Ar tas įsakymas buvo įgyvendintas, žinių neturime. Apie miesto atskirą arsenalą taip pat žinome nedaug. 1536 metais jis buvo išgabentas iš rotušės. 1661 metais, iš maskviečių išlaisvinus Aukštutinę pilį, miestui buvo grąžintos ten nuvežtos miesto patrankos.[54]

Dar Zigmantas Senis pradėjo tvarkyti Vilniaus *pilį* ir čia įrengė savo dvarą. Kad jis Vilnių buvo užsimojęs padaryti tikrai antrąja savo sostine, rodo jo pradėti statyti rūmai ir imta kurti *biblioteka*,[55] kuri Zigmanto Augusto buvo praplėsta ir prieš mirtį dovanota jėzuitams. Tos knygos sudarė pagrindą būsimosios Vilniaus akademijos bibliotekai.[56]

Iš Zigmanto Senio laikų žinomos ir visus tada stebinusios Jono Zapolijos ir Izabelės sūnaus gimimo paminėjimo iškilmės. Visas miestas skendo iliuminacijose ir triukšme. Valdovas ir kai kurie ponai išškėlė puotas garbingiems svečiams, o gatvėse vaišino visus miestiečius.[67]

Apskritai, Zigmantų laikais Vilnius pagyvėjo. Zigmantas Senis lankydavosi gana dažnai, o Zigmantas Augustas kurį laiką nuolat gyveno. Net būdamas Lenkijos karaliumi, Zigmantas Augustas daug dažniau gyveno Vilniuje negu Krokuvoje.

5. ZIGMANTO AUGUSTO RENESANSAS

ZIGMANTO AUGUSTO laikais iškilmių mieste būdavo dar dažniau. 1561 spalio 8 Vilniuje įvyko Kuršo kunigaikščio Gothardo Kettlerio investitūros iškilmės. Buvęs magistras prisiekė kaip Kuršo kunigaikštis, o išnykstančio Livonijos ordino magistro insignijos — antspaudai ir aukso kryžius — buvo padėti Lietuvos valstybės iždе.[58] Sekančiais metais Zigmantas Augustas Vilniuje iškilmingai priėmė Joną Vazą, Švedų karaliaus Eriko brolį. Atvykęs į Lietuvą, tas kunigaikštis iš pradžių buvo sulaikytas Kaune, į kur netrukus atvyko ir Zigmantas Augustas. Pasikalbėjimai dėl Jono vedybų su Zigmanto Augusto seserim Kotryna Kaune nebuvo baigti. Svečias keliavo į Vilnių dar nevisai tikras. Čia jį sutiko visas dvaras ir miestas su vaitu bei magistratu prieky, cechai su vėliavomis ir didelė minia. Dar prie miesto pasitiko Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis. 1562 spalio 4 Vilniuje įvyko iškilmingos vestuvės, į kurias buvo sukviesti visi žymieji Lietuvos ponai. Vestuvių dieną vėl puotavo visas miestas. Paskutinės iškilmės buvo jaunavedžių išleistuvės.[59]

Tai buvo vis *nauji bruožai* Vilniaus gyvenime. Jis — jau tikroji sostinė — gyveno kartu su valdovo dvaru. Anksčiau tokio gyvenimo neturėjo. Visų amžininkų liudijimu, Zigmanto Augusto laikais Vilnius buvo pasidaręs tikrąja *sostine*. Tada vyravo valdovo dvaras su savo iškilmėmis, puotomis bei turnyrais, o miestą gyvino čia pat įsikūrę didžiūnai, daugybė bajorų ir masės bajoriško jaunimo, besisu-

kaliojančio apie valdovo dvarą. Tėvai juos čia buvo susiuntę tam, kad apsitrintų, susipažintų su visuomeniniais papročiais, užmegztų pažintį bei ryšius. Įsiteikę valdovui ir didžiūnams, ateity galėjo padaryti geresnę karjerą.

Pramogų mėgėjui Zigmantui Augustui tie jaunuoliai buvo malonūs bendrininkai. Kai 1544 tėvas perleido Zigmantui Augustui valdyti Lietuvą ir jis įsikūrė Vilniuje, miesto gyvenimas virte užvirė. Nedaug tas gyvenimo tempas susilpnėjo ir vėlesniaisiais laikais, nes, ir perėmęs valdyti Lenkiją, Zigmantas Augustas vis tiek dažniausiai gyveno Vilniuje, bet ne Krokuvoje, kurios nemėgo. Atvykęs į Lietuvą, išbūdavo ištisus metus (1559 - 1562), Lenkijoje visiškai nepasirodydamas. Lenkai buvo nepatenkinti. Kaltino nesirūpinant Lenkijos reikalais. 1562 metais Lenkijos seimeliai siuntė į Vilnių pas Zigmantą Augustą savo atstovus, reikalaudami vykti į Lenkiją ir šaukti seimą.[60]

Zigmantas Augustas visur kitur jautęsis svečiuose, o namie — tik būdamas Vilniuje. Būdingas tuo atžvilgiu ano meto žinomo lenkų publicisto Orzechowskio pasisakymas: (De institutione Regia ad Sigismundum Augustum): "Aš prikalbėjau daugiau, negu norėjau. Tai padariau dėl to, kad vėl girdėjau, jog tuojau po seimo važiuosi į Lietuvą. Taip nedaryk, prašau tave ir maldauju vardan tavo karališkosios garbės, kuri tau turi būti brangiausia. Jeigu taip greit, vos pasveikintas, iš mūsų nuskubėsi į Vilnių, dovanok, jei pasakysiu — visų akyse pažeisi savo garbę. Sakysime ir išvažiuojančiam iš paskos pasiųsime šiuos žodžius: Okirai mūsų, taip greit nuo mūsų bėgi? Kodėl vengi mūsų akių?".[61]

Zigmantas Augustas daugiausia gyveno Vilniuje arba Palenkės Knišine. Įdomu, kad Vilniuje nebegyvendavo po Liublino unijos (1569). Matyti, jį buvo atšaldęs nemalonus unijos seimas. Kai tame

seime prieš Lietuvą buvo pavartota prievarta (atplėštos žemės; pagrasinta be lietuvių uniją paskelbti), tai lietuvių tarpe karalius jau negalėjo laisvai jaustis. Gediminaitis. savo kraštą buvo išdavęs, tai ir Gedimino sostinė jam pasidarė nebe sava.

Zigmanto Augusto valdymo laiku Vilniaus gyvenime pirmavo *valdovo dvaras.* O buvo jis puošnus. Anksčiau Vilnius tokio dvaro nebuvo niekad matęs. Tai ypatingai tinka pirmajam Zigmanto Augusto valdymo laikotarpiui (1544 - 1548 m.), kada jis beveik nieku daugiau ir nesirūpino, kaip savo dvaro puošnumu, iškilmėmis ir pramogomis. Vilniuje tuomet buvo net trys karališki dvarai (kiemai): du Zigmanto Augusto — lietuviškas bei lenkiškas, ir vienas jo žmonos. Kunigaikštienės Elzbietos (+1545) dvare buvo 84 dvariškiai (70 vyrų ir 14 moterų) ir 30 tarnų; viso 114 asmenų.[62] Elzbietai 1545 m. vasarą mirus, daugumas jos žmonių išsiskirstė. Kai 1547 rudenį į Vilniaus pilį buvo įvesta nauja didžioji kunigaikštienė, Barbora Radvilaitė, buvo suorganizuotas specialus jos dvaras.

Turint galvoje Zigmanto Augusto ir Barboros vedybų aplinkybes, galima būtų spėti, kad Barboros dvaras buvo sudarytas grynai lietuviškas. Bet taip nebuvo. Zigmantui Augustui buvo ypatingai svarbu kuo sklandžiau pasiekti Barboros pripažinimo Lenkijos karaliene, tad jos pirmam viešajam pasirodymui, o taip pat vėlesnių santykių su žmonėmis reikalui Zigmantas Augustas sutelkė aplink Barborą ne lietuvius, o lenkus, pasirinkdamas iš jų tokius žmones, kurių vardai rodytų, kad vedyboms nėra priešingos ir žymiausios Lenkijos ponų šeimos. Dvaro pirmąja ponia buvo paskirta garsiojo Lenkijos kanclerio Kr. Szydlowieckio našlė, pirmoji Lenkijos matrona, Krokuvos kašteliono (t. y. pirmojo Lenkijos senatoriaus) Tarnowskio uošvė. Greta jos buvo jos brolienė, iždininko Mikalojaus Szydlowieckio našlė Barbora. Toliau Polanieco kaštelionienė

Slupeckienė, Czechowskienė ir Stobeckienė. Vadinasi, buvo 5 matronos, kai Elzbietos dvare tebuvo trys. Be jų, dar buvo 7 palydovės mergaitės lenkės. Dvaro maršalas ir visi kiti pareigūnai taip pat buvo parinkti iš lenkų, nes reikėjo pasiruošti sunkioms grumtynėms Lenkijoje. Ar buvo ir lietuvių aplink Barborą, neturime žinių. Galimas daiktas, kad neoficialiai buvo pasitenkinta tik Radvilų gimine bei jų bičiuliais.

Visa lenkiškoji Barboros palyda atvyko į Vilnių 1548 balandžio 5. Po trijų dienų buvo gauta žinia apie karaliaus Zigmanto Senio, Zigmanto Augusto tėvo mirtį.[63]

Zgimantas Augustas turėjo du savo žmonių būrius arba dvi palydas. Jų sudėtis tiksliai nežinoma. Pradėtas 1544 organizuoti lietuviškasis dvaras nebuvo pilnas. Lietuviai dėl to daug kartų skundėsi, o 1547 net kreipėsi į Zigmantą Augustą seime. Jis atsakė, kad tai padarytų mielai, bet pirmiausia reikią apgalvoti, iš kur imti rūmų išlaikymui lėšų. Daugumas dvarų, iš kurių jo pirmatakai išlaikydavo savo rūmus, įkeisti ir pajamų neduodą. Seimas gi jokių šaltinių tam reikalui nepaskyrė ir dėl to padėtis nepasikeitė. Vis dėlto lietuvių dignitorių aplink karalių nebuvo maža. Ir titulai buvo maždaug tie patys, kaip Lenkijoje: patauris, taurininkas, raikytojas, pastalininkis, stalninkas, pakamaris, kardininkas, arklininkas, dvaro arklininkas, kuchmistras, medžioklininkas, patalininkas (ložnici — cubicularius) ir t.t. Be to, buvo dar būrys jaunų ponaičių, pradedančių karjerą ir naudojamų įvairioms misijoms krašte. Karo metu jie sudarydavo atskirą valdovo sargybos būrį. Vėlesniais Zigmanto Augusto laikais jų taip pat netrūko, tačiau gyvendavo Vilniuje tik esant valdovui; jam išvykus, būdavo išsiuntinėjami po valdovo dvarus. 1565 metais jų buvo 118. 1544-1548 metais Kolankowskis iš sąskaitų yra surankiojęs 19 pavardžių. Be abejo, buvo žymiai daugiau.

Tik daugumas jų buvo didžiūnų vaikai ir negaudavo jokio atlyginimo; jų pavardės į sąskaitas nepakliuvo.

Lenkiško dvaro sudėtis taip pat tiksliai nežinoma. Jis buvo suorganizuotas 1543 m. vasarą, Zigmantui Augustui ruošiantis vykti į Lietuvą, papildytas jau apsigyvenus Vilniuje. Buvo 43 dvariškiai, kurie laikė 216 tarnų ir tiek pat arklių. Tokiam skaičiui žmonių ir gyvulių buvo duodamas išlaikymas iš didžiojo kunigaikščio iždo.[65]

Zigmanto Augusto dvare buvo 14 kambarinių ir jų viršininkas, 35 alabardininkai sargai su savo viršininku; 48 asmenų sargybos husarai su savo vadu. Didelis skaičius tarnų buvo taip pat arklidėse bei vežiminėse. Vežiminėje, kurioje buvo 27 karietos bei kitoki vežimai, dirbo 59 žmonės. Be abejo, nemažiau tarnų buvo ir arklidėse, kuriose buvo laikoma 167 arkliai važiuoti ir 219 joti (61 geriausios veislės arabai). Buvo dar 10 stropiai prižiūrimų kupranugarių. Zigmantas Augustas buvo didelis arklių mėgėjas, jais uoliai rūpinosi. Arkliai buvo perkami specialių agentų visoje Europoje, net tolimoje Italijoje. Taip pat Vilniaus arklidės nuolat buvo papildomos iš jo žirgynų Knišine, Tykocine, Alytuje, o taip pat gausiomis Lietuvos ir Lenkijos didžiūnų dovanomis. Vilniuje arklių tada nestigo. Be kelių šimtų paties valdovo arklių, nemažiau jų turėjo dar dvariškiai, kurie taip pat daugiausia buvo valdovo išlaikomi. Nenuostabu, kad vien avižų didž. kunigaikščio dvaras per 1 savaitę sunaudodavo apie 3,500 karčių (1 k .— 32 gorčiai, ¼ boso), t. y. apie 2.000 centnerių.[66]

Buvo dar visa eilė kitų tarnų. Tai įvairūs staltiesiai, rankšluostininkai, virėjai, kepėjai, durininkai, pirtininkai, šunininkai, sakalininkai, medžioklės tarnai ir t.t. Nepamirštini taip pat gausūs menininkai ir amatininkai. Dar buvo dvi kanceliarijos — slaviškoji ir lotyniškoji. Buvo eilė kitų įstaigų.

Gyveno Vilniuje tuo metu taip pat visa eilė ponų tarėjų bei šiaip ponų, turėjusių čia savus rūmus.

Taigi Zigmanto Augusto dienomis Vilniaus pilies ir miesto gyventojų skaičius labai padidėjo, bent 1000 žmonių. Tai buvo daugiausia tokie žmonės, kurie neveikė daugiau nieko kito, kaip tik dalyvaudavo audringame jaunojo valdovo gyvenime arba jam tarnavo. Zigmantas Augustas pirmajame savo valdymo laikotarpy, galima sakyti, daugiau nieku ir nesirūpino, kaip savo malonumais, pramogomis ir iškilmėmis. Vilniaus ir ypač jo dvaro gyvenime puotos, maskaradai, turnyrai, visokios riterių varžybos, net pilies puolimo žaidimai — buvo nuolatinis reiškinys.[68]

Dabar Vilniaus gyvenimas įgavo tipingo *renesansinio* laikotarpio, vakarietiško dvaro gyvenimo pobūdį; maždaug itališko tipo. Į Lenkiją ir Lietuvą tie papročiai atėjo dar XVI amžiaus pradžioj, o ypatingai suitalėjo karalienės Bonos laikais. Seni patriarchališki papročiai pasikeitė. Vietoj ilgų rūbų pradėta dėvėti trumpi vakarietiški apdarai; vietoj senų stovyklinių grubių papročių įsigalėjo siekimas patogumų, prabangos ir turtų. Bajoriška ambicija pakito; įsigalėjo vakarietiško nobiliteto ideologija. Niekas niekur nebesirodė be kardo prie šono; bet senojo karingumo nebuvo. Didžiūnai įsirengė puošnius savo rūmus su dideliais etatais įvairių dignitorių, su orkestrais bei artistais. Prasidėjo saloninis gyvenimas, moksliniai ginčai bei literatūriniai vakarai. Antai, Mikalojus Radvilas Juodasis, vykdamas 1515 m. į Vienos kongresą, vežėsi karališkąją palydą, gi jo orkestras (100 muzikantų) tada stebino Vieną ir grojo pačiam imperatoriui. Nedaug menkesnę palydą ir prabangą nusivežė į Vieną ir jo bendrakeleivis Gostautas.[69]

Zigmanto Augusto laikais Vilniuje visa tai išsivystė iki aukščiausio laipsnio. Niekad Vilnius neturėjo tokio judraus ir įvairaus bei audringo gyve-

nimo. Su valdovo puošnumu ir ištaiga lenktyniavo didžiūnai. Kiekvienas stengėsi prašokti kitus savo rūmų blizgėsiu, puotomis, kaukių baliais ar turnyrais. Visus prašoko valdovo dvaras. Puotos ir kitos pramogos būdavo ruošiamos naujuose pilies rūmuose už Neries ir Zigmanto Augusto mėgiamoje vasaros rezidencijoje Viršupy. Tose pramogose žymi vieta tekdavo dvaro kapelai, kurioje buvo 15 muzikantų, daugiausia italų. Kapela dažnai ruošdavo koncertus. Vieno tokio koncerto metu pilyje (1547 liepos mėn.) valdovui bei jo dvarui dainavo lietuviškas dainas Trakų vaivados Jonušo Alšioniškio orkestro fleitininkas.[70]

Be nuolatinių meninių pajėgų, buvo dar masės keliaujančių artistų ir vadinamų liaudies linksmintojų, kurių pasirodymai pavirsdavo cirko gastrolėmis. Dvaro rūmuose knibždėjo įvairių tautų juokdariai ir karlikai. Po pilies rūmus slankiojo 5 prijaukinti lokiai, liūtas, skraidė gegutė, čirškė daugybė papūgų ir čiulbėjo aibės paukštelių.[71]

Zigmantas Augustas puotavo, tačiau mėgiamiausia jo pramoga buvo *medžioklė*. Pav. 1546 jis net 223 dienas praleido medžiodamas. Baltvydžio, Birštono, Alytaus, Vygrių, Varėnos, Valkininko ir Rūdninkų giriose nuolat aidėjo medžiotojų ragai ir skalikų balsai. Nuolatiniais Zigmanto Augusto bendrininkais buvo šeši tokie pat karšti medžiotojai jaunuoliai su Grigu Chodkevičium prieky. Visi 6 buvo apsivilkę kaip vienas. Valdovą iš jų išskyrė tik per pečius pakabintas medžioklės ragas. Juos visada lydėjo keletas sakalininkų, 6 miškininkai ir 14 žymių šaulių. Be to, neatskiriami medžioklių palydovai buvo du šunes milžinai — Grifas ir Sibilė, ir 2 vižlai. Medžiojamos buvo meškos ir kiti stambieji žvėrys. Kartais medžioklės būdavo surengiamos žvėrienos parūpinimo tikslu. Žvėriena būdavo pasiunčiama net į Krokuvą bei Poznanę.[72]

Visas tas gyvenimas daug kainavo. Zigmantas Augustas išleisdavo beveik visas savo iždo pajamas. 1544 - 1548 iždas gavo pajamų 351.701 auksinų, o išleido 359.584; deficito buvo 7.983 auksinai. Iš tos milžiniškos išlaidų sumos valstybės viešiem reikalam Zigmantas Augustas išleido vos 19.042 auksinus. Visa kita (340.542 auksinai) nuėjo statyboms ir kasdieniniams dvaro reikalams.[73] Vien virtuvei per metus būdavo išleidžiama virš 30,000 auksinų. Šiokį tokį supratimą apie tą Zigmanto Augusto virtuvę galima susidaryti iš šių duomenų: 1543 spalio mėn., kai lenkiško dvaro palyda keliavo Lietuvon, tai per 5 dienas buvo sudoroti — 36 jaučiai, 5 karvės, 23 avinai, 426 gaidžiai, 94 antys, 25 kalakutai, 9 jarubės, 4 strazdai, 7 karveliai, 8 kurapkos ir išgerta 54 bosai alaus.[74] Daug kas virtuvei buvo importuojama. Ypatingai branginami buvo prieskoniai — razinkos, migdolai, pipirai, imbiras ir kt. Tie skanėstai būdavo saugojami valstybės iždе drauge su brangenybėmis ir pinigais. Daug pinigo būdavo išleidžiama užsienio vynams. 1546 metais vieną kartą už 1,860 auksinus buvo nupirkta 101 pusbosis tokajaus, kurio pergabenimas kainavo dar 1.215 auksinų. Vyno būdavo tiek daug atsargų, kad netilpdavo pilies rūsiuose ir būdavo saugomas bernardinų ir Šv. Dvasios prieglaudos rūsiuose.

Nestebėtina, kad tokiu savo gyvenimu Zigmantas Augustas buvo įsigijęs padykusio nerūpestingo eikvotojo reputaciją. Toks amžininkas Górskis rašo: "Jaunasis karalius gyvena Lietuvoje labai daug išeikvodamas. Savaitei išėmė 1.000 auksinų. Virtuvei kasdien piaunamas didžiulis jautis, o dvarui — 15 karvių. Alaus kasdien išeina 30 statinių ir tiek pat midaus, neskaitant vyno ... Avižų sunaudojama 400 karčių. Šieną, avižas ir kitokį pašarą atgabena valstiečiai iš už 30, 40 ir 50 mylių. Kelionėje jie turi daug nuostolių tiek žmonių, tiek gyvulių. Kada nors Dievo bausmė už tai atkeršys".[75] Baro komendan-

tas Pretričas Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui rašė: "Manęs niekas tiek nestebina, kaip tas jauno karaliaus abejingumas savo dabar valdomos Lietuvos valdinių atžvilgiu. Iš tikrųjų, jis ten nieko neveikia, bet visiškai pasinėrė puotose, šokiuose ir maskaraduose".[76]

Humanizmo laikų įtakoje jis vis dėlto pirko ne tik brangenybes, kurioms turėjo stačiai kolekcionieriškos aistros, bet ir kaupė Vilniuje kultūrines vertybes. Jis sukūrė Vilniuje pirmą *biblioteką* ir pirmą *paveikslų galeriją*. Jo žmonės specialiai važinėjo po Europą, pirkdami anais laikais labai retas knygas. Bibliotekos komplektavimo Zigmantas Augustas neužmetė nė vėlesniais laikais, būdamas ir Lenkijos karaliumi. Būtų labai įdomu, jei galėtume susekti, kokių knygų ir kiek buvo pirkta. Deja, žinome tik nuotrupas. Dar tėvo įkurta biblioteka iš Aukštutinės pilies buvo perkelta į Žemutinę. Zigmantas Augustas ją papildinėjo nuo 1547 m. Jau pirmais metais tam reikalui išleista 71 auksinai. Pirmuoju bibliotekininku buvo Kozminčikas, o knygų rinkimo agentu — Andrius Trzycielskis, Krokuvos knygininkas, kuriam buvo pavestas ir knygų įrišimas. Knygoms sužymėti buvo pagaminti 2 specialūs spaudai — didysis ir mažasis. Jau tų pačių 1547 m. lapkritį jis pasiuntė į Vilnių 112 knygų, už kurias buvo sumokėta 145 auks. 5 skat. Be to, tais pačiais metais Zigmantas Augustas už 15 auks. nupirko tėvo asmens gydytojo Alberto Saxo biblioteką, kuri tuojau buvo pargabenta į Vilnių. 1547 metų pabaigoje mirus senajam Trzycielskiui, knygų medžiojimo darbo ėmėsi jo sūnus, kuris keliavo po Europą ir ypač daug pirko knygų Frankfurte. Per sekančius 4 metus išleido 2.000 auksinų. Jau pirmaisiais 1548 metų mėnesiais nupirko 120 veikalų. 1550 turėjo nupirkęs dar 341 veikalą. Kartu su 1548 nupirktais buvo pasiųsti į Vilnių dviem vežimais (pervežimas kainavo 48 auks.). 1551 pasiun-

tė 384 tomus, 1552 — 316. Tuo būdu 1552, kiek mums žinoma, Zigmantas Augustas buvo nupirkęs jau 1272 veikalus. Aniems laikams tai žymus skaičius. Kai kurių knygų vardai žinomi: Speculum Saxonicum, Biblia, Koranas, Anatomia Dr. Bary, kažkoks herbaras ir kt. Per kitus 5 metus Trzycielskis knygom kreditų gavo 2.820 auks., o išleido 1903 auks. 15 skatikų. Tai veik antra tiek, kiek buvo anksčiau išleidęs. Knygų turėjo būti taip pat apie 1.000. Tuo būdu 1547 - 57 Zigmantas Augustas išleido 4.244 auks. 4 skt. vien per Krokuvą. Be to, kiek galėjo, pirkinėjo bibliotekininkas Kozminčikas. Galimas dalykas, kad ir kitais keliais būdavo gaunama. Be abejo, per 15 paskutinių Zigmanto Augusto gyvenimo metų biblioteka dar gerokai praturtėjo.[77]

Zigmantas Augustas rinko ir *paveikslus*. Berods, galerijai pradžią padarė Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, 1547 prisiuntęs eilę "žymių asmenų" portretų. 1548 Petrakavos seimo metu Zigmantas Augustas už 140 auks. nupirko kažkokius 29 paveikslus. Dar po 3 mėnesių bibliotekininkas Kozminčikas kažkur už 50 auks. nupirko 8 paveikslus, vaizduojančius Abraomo kelionę, ir 8 paveikslus iš Juozapo gyvenimo.

Zigmantas Augustas turėjo ir savų *tapytojų*, kurie kartais ir labai gerai buvo apmokami. Mėgiamiausias jo dailininkas buvo Ant. Wiede, kuris 1545 metais už paveikslą "Zubrų medžioklė" gavo 105 auks.; sekančiais metais už turnyro vaizdą — 16 kapų, o už kitą kažkokį paveikslą — 55 auksinus. Kiek tų paveikslų buvo surinkta ir koks jų likimas, nežinome. Gal 1610 m. sudegė?

Daug kainavo ir Zigmanto Augusto *statybos*, ypač pačios pilies. Apie ją iki 1544 m., kai Zigmantas Augustas pradėjo darbus, žinių mažai teturime. Žinome, kad iš pilies į miestą, į Pilies gatvę, vedė kelias per vartus, virš kurių buvo bokštas. Tuojau

už tų vartų tekėjo Vilnia, o per ją buvo tiltas. Gyvenamieji rūmai, statyti Aleksandro, buvo sudegę; juos atstatė Zigmantas Senis. Zigmantas Augustas nusprendė pastatyti didžiulius rūmus. Tam jis pirmiausia supirko beveik visus pilies teritorijoje buvusius privačius sklypus ir iškėlė iš čia ūkinius trobesius, tarnų ir net savo dvaro pareigūnų patalpas. Pilies rajone buvo palikta tik patrankų liejykla ir arsenalas. Naujoji pilis buvo statoma vadovaujant Giovanniui Cini iš Sienos; tai tas pats italas, kuris Krokuvoje padarė baldakimą Jogailos antkapiui ir kartu su Bartolomieju Berreci atliko Zigmantų koplyčios puošimo darbus. Vilniuje Zigmantas Augustas jam mokėjo dvigubai, palyginus su kitais italais. Atrodo, kad jis turėjo būti visų statybų projektų autorius. Yra žinoma, kad drauge su Maria Padovanu dirbo kunigaikštienės Elzbietos paminklą. Jo padėjėjais buvo Benedictus, raštuose vadinamas murator arba magister muri, ir Bartolomeus, vad. lapicida. Jų žinioje buvo aibės meistrų, irgi daug italų. Darbų priežiūra priklausė oficialiam pilies pareigūnui — statybininkui Fr. Unsterfui, o vėliau — Breitfusui. Jie vadinami "budovničiais" arba prefectus aedificiorum Vilnensium S.R.M.[78]

Be šių statytojų, Zigmanto Augusto dvare ir mieste buvo daugybė kitų *meno žmonių, artistų ir mokslininkų*. Buvo jų iš viso pasaulio, bet daugiausia italų. Jų tarpe užtinkame dainininkų, muzikų, skulptorių, dailininkų, gydytojų, vaistininkų, juvelirų bei auksakalių, laikrodininkų ir kitokių amatininkų, taip pat pirklių. Visi čia plūdo dėl dosnaus valdovo teikiamo gero uždarbio.[79]

Zigmantas Augustas statė taip pat visą eilę pastatų už pilies rajono. Tai buvo pirmiausia *ūkiniai* pastatai, iškelti iš pilies rajono. Jiems vieta buvo parinkta čia pat už Vilnios vagos, prie kelio, vedusio į tiltą (tarp Tilto ir Gedimino gatvių). Čia kadaise buvo Zabžežinskių rūmai, o nuo jų arčiau į

Nerį — Barboros Radvilaitės. Zabžežinskių rūmai buvo sunykę, sklypai priklausė kapitulai. Zigmantas Augustas juos sukeitė su kapitula į sklypus prie Skopo gatvės ir priemiesčiuose. Įsigytuose sklypuose 1546 buvo pastatytos dvejos arklidės (vienos atskiros jojamiem žirgam), prieklėtis, kalvio namai, vyno rūsių užvaizdos italo Tomo namai, akmentašių užvaizdos Martino namai, skalbykla bei skalbėjų vyresniosios Aleksinos namas, pilies ūkvedžio mūriniai namai, pilies tarnų namai, kalvė ir kt. patalpos. Iš pilies į arklides bei visą minėtų pastatų rajoną vedė medinis tiltas per Vilnią.[80]

Tais pačiais metais buvo pastatytos maudyklės. Kartu vyko gyva statyba Viršupy ir Lubave, kur buvo užvestas žuvų ūkis. Viršupy buvo įrengti 2 tvenkiniai ir 28 kudros. Be to, čia pat buvo pastatyta eilė paviljonų Zigmanto Augusto vasaros rezidencijai. 1547 metais Viršupio kudrų pavyzdžiu buvo įrengtos 3 kudros Vilniuje. Prie visų tų darbų dirbo daug svetimšalių. Medžiaga statyboms taip pat kartais iš toli buvo vežama. Pav., akmuo buvo pirktas ir tašomas Kuoknesėje, Dauguva gabenamas į Polocką, o iš ten arkliais į Vilnių.

Nors Zigmantas Augustas daug išleisdavo, bet grynai asmeniškais savo patogumais mažai tesirūpino. Jis gyveno trijuose tapetuotuose kambariuose, kurių didžiausia brangenybė buvo venecišk veidrodžiai (vienas buvo perlais nusagstytais rėmais) ir sidabrinis paauksuotas laikrodis. Patarnaudavo vos vienas kambarinis, mėgiamas Jurgelis. Kitas tarnas globojo Grifą su Sibile. Be to, diskretiškoms slaptoms misijoms Zigmantas Augustas turėjo dar vieną kambarinį Losotą. Rengėsi, palyginti kukliai. Nešiojo seserų siūtus marškinius, prisiunčiamus iš Krokuvos; virš jų vilkėjo trumpą itališką švarką iš juodo šilko arba kitos juodos medžiagos. Apsiaustą lyjant nešiojo iš flamandų, o giedroje iš Paryžiaus audeklo. Brangiausia rūbo dalis buvo sabalinė

kepurė, juodas adamaškinis voverių kailiukais pamuštas trumpas apsiaustėlis ir itališka paauksuota špaga.[81]

Suprantamas dalykas, kad sukūringas dvaro gyvenimas Vilnių labai gyvino. Karaliaus dvaro pareikalavimų, pasirodo, vilniečiai pirkliai nebepajėgė aprūpinti. Jiems čia gelbėjo Kauno ir net tolimesnių miestų pirkliai. Miestas iš to, žinoma, daug pelnėsi. Be to, pagausėjo ne tik didžiūnų, bet ir prasigyvenusių pirklių statybos. Miestas gražėjo ir augo visą Zigmanto Augusto valdymo laikotarpį. Juo labiau, kad miestas buvo karaliaus globojamas, juo rūpinamasi. Vaitu buvo tokia stambi asmenybė, kaip Rotundus-Mieleckis.

Vis dėlto labiausiai Zigmanto Augusto laikais išgražėjo pilis bei valdovo rūmai, kurie ištisai naujai buvo perstatyti. Warszewickis teisingai sakė, kad Zigmantas Augustas, pamėgęs Vilnių, "įrengė jame maudyklių, sodų, pristatė namų, rūmų ir begalės, nebežinau, kokių kitokių įrengimų".[82]

Beje, kalbėdami apie įvairius Zigmanto Augusto įrengimus, dar neprisiminėme *Gulbių salos* Nery. Ji buvo žemiau pilies, prie maudyklių. Čia buvo laikomos gulbės, kurias Zigmantas Augustas ten įveisė savo mylimosios Barboros malonumui. Ta sala buvo prieš jos rūmų sodą. Dėl tų gulbių Zigmantas Augustas paskviliuose buvo lyginamas su Sirakūzų tironu Gelonu, pagarsėjusiu savo gulbėmis.[83]

---

1. Kraszewski I 130-131; Baliński I 179.
2. Kraszewski I 115; Baliński I 176.
3. Lewicki, Powstanie Świdrigiełły.
4. Baliński I 190-193; Kraszewski I 112.
5. Šį laišką klaidinga data pirmas paskelbė Napiersky. Plg. Baliński I 194. Naujai su teisingai pataisyta data jį paskelbė A. Prochaska Codex epistol. Witoldi 443. Plg. Židinys 1939, 328.
6. Baliński II 11-12.
7. Baliński II 13.
8. Baliński II 23. B. Barvinskij, Žigimont Kejstutovič,

1905; K. Chodynicki, Geneza i rozwój podania ó zabójstwe Zygmunta K ,At. Wil. 1928.

9. Ivinskis, Prekyba su Prūsais 68, 169.

10. Kraszewski I 137.

11. Kolankowski, Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1377-1499 (1930); Fr. Papée, Polska i Litwa na prie-łomie, 1904; Koneczny, F. Litwa a Moskwa w latach 1449-92 (1929).

12. Baliński II 30; Liubavskij, Sejm; Malinovskij, Rada.

13. Kraszewski, I 158-159; V. Gidžiūnas, o. c. 60; Kantak, Bernardyni Polscy I.

14. Kraszewski I 159, 162.

15. Kraszewski I 165.

16. Kolankowski, Dzieje W. Ks. L. za Jagiellonów, Lietuvių Enciklop. 1953, I t. (Aleksandras).

17. Baliński II 39.

18. Brensztejn, Zaryś dziejów ludwisarstwa, 17.

19. Gumowski 5-6; Baliński II 45; Jonas A. Karys, Senovės lietuvių pinigai 1959.

20. Spėjama, kad šio Ulricho H. sūnus, taip pat Ulrichas, bus vertęs vieną Liuterio giesmę Mažvydo giesmynui.

21. Wizerunki (24 t.) 60-61; Sbornik Muchanova 75-76; Baliński II 86.

22. Kraszewski I 195-196; Baliński II 43-45.

23. Baliński II 39; Wilno 1939, 102-104; Lietuvių Enciklopedija 1955 (V t.) ž. Elena.

24. Dubiński 18.

25. Baliński II 85.

26. Stryjkowski II 373.

27. Baliński II 79; Kraszewski I 218.

28. Wizerunki (22 t.) 48.

29. Wizerunki (21 t.) 237.

30. Wizerunki (22 t.) 49-50, (23 t.) 32.

31. Kraszewski I 240.

32. Ten pat 258; Wizerunki (22 t.) 56.

33. Baliński II 235-237.

34. Ten pat II 109; Kraszewski I 283, 309-310.

35. Gal Paleckių rūmai? Wizerunki (24 t.) 91-93.

36. Baliński II 88.

37. Łowmiańska, Wilno przed najazdem, 23 (4 išnaša).

38. Dubiński 28.

39. Ten pat 253; Baliński II 75.

40. Skarbiec dyplomatów II 111 (Nr. 1505).

41. Baliński II 193; Wizerunki (24 t.) 49.

42. Baliński II 81, 193.

44. Łowmiański, At. Wil. 7-8, 1924. Družčyc 122. Balińs-ki II 82 klaidingai rašo, kad dirbtuvė įkurta 1522 m.

45. Baliński II 92-93.
46. Sobranije drevnich gramot I 94-96 (Nr. 48).
47. Baliński II 111.
48. Brensztejn 17.
49. Ten pat 17-18.
50. Ten pat 22.
51. Ten pat 25-26.
52. Vol. Leg. V 49, 86.
53. Vol. Leg. III, 97, 199 ir k.
54. Dubiński 228-229.
55. Baliński II 86.
56. Brenzstejn, Biblioteka uniwersytecka w Wilnie, 1925.
57. Baliński II 79; Kraszewski I 235-236.
58. Kraszewski I 264; S. Sužiedėlis, Livonijos prijungimas prie Lietuvos, Athenaeum 1933; S. Arnell, Die Aufloesung des livl. Ordenstaates 1937.
59. Kraszewski I 268-276.
60. Kraszewski I 267-8.
61. Kraszewski I 271, 286.
62. L. Kolankowski, Zygmunt August 316.
63. Ten pat 346.
64. Ten pat 320.
65. Ten pat 316-317.
66. Ten pat 319.
67. Liubavskij, Sejm, 422.
68. Kolankowski o. c. 324.
69. O. Halecki, Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen. Mitteilungen d. Instituts fuer Oesterreichische Geschichtsforschung, 1915 34 Bd. Heft 4, 604.
70. Kolankowski 325.
71. Ten pat, 325-326.
72. Ten pat 325-326.
73. Ten pat 311-313; Glebov 22.
74. Kolankowski 326.
75. Glebov 327.
76. Kolankowski 327.
77. Ten pat 327-328.
78. W. Kieszkowski, Dolny zamek Wileński, Arkady, 1937, 506-512; Wizerunki (24) 32-33.
79. Kolankowski, Zygmunt August, 79; Wizerunki (24) 32-33.
80. Wizerunki (24) 32-33.
81. Kolankowski 332.
82. Kraszewski I 286.
83. Ten pat 288.

VILNIAUS APSAUGA

VI

I. MIESTĄ JUOSUSI SIENA

VILNIAUS miesto gyvenime XVI amžiaus pradžioje reikšmingiausiu įvykiu buvo ginamųjų sienų pastatymas. Ligi tol Vilnius buvo atviras miestas, be jokių sutvirtinimų, daugiausia medinis. Namai buvo nedideli, su erdviais kiemais ir sklypais. Miestas dėl to buvo plačiai išsiplėtęs, bet gyventojų turėjo nedaug. Negausiem miestiečiam apsupti plačiai išsistačiusį Vilnių sutvirtinimais bei mūro siena būtų daug atsiėję, o gyvo reikalo nebuvo.

Vilnius buvo toli nuo pavojingų pasienių. Iš netolimos Prūsijos bei Livonijos pavojai jau seniai buvo praėję. Sienas statyti kariško saugumo sumetimais nebuvo prasmės. Tai būtų buvusi nereikalinga ir išlaidi prabanga, iš kurios tegalėjo turėti naudos tik miesto magistratas: sienomis apsuptame mieste būtų buvę lengviau vykdyti kontrolė ir ginti savo teises. Bet tokiam tikslui nebuvo nė imtasi mūro sienos statyti, nors anais laikais vakarų Europoje padorus miestas be supamų sienų atrodė neįmanomas. Tačiau ir tenai miestų sienos nebuvo statomos tiktai magistratų labui ar kokiam grožiui. Sienos atsirado dėl neramumų viduje ir iš lauko. Lietuvoje ilgą laiką nebuvo nė vidinių neramumų, nes viską tvarkė veiksminga didžiojo kunigaikščio ranka.

Kitokia padėtis Lietuvoje susidarė XVI amžiaus pradžioje, kada prasidėjo dažni karai su Maskva ir žiaurūs Krymo totorių puolimai.[1] Totoriai įsiveržė

davo tolokai į valstybės gilumą. Antai, 1500 jie pasiekė Brastą, 1502 — Ovručą ir Bobruiską, 1503 — Nesvyžių, Klecką, Slucką ir Naugarduką. Buvo pradėta būkštaut, kad totoriai netrukus galį pasiekti artimas Vilniaus apylinkes ir patį miestą. Pavojus buvo tuo didesnis, kad Lietuvos santykiai su Maskva tada buvo labai įtempti. Pasibaigus paliauboms, Maskvos rusų puolimai galėjo vėl prasidėti. Galėjo susidaryti didesnis pavojus ir Vilniaus miestui. Tada ir susirūpinta apsupti miestą ginamomis sienomis.

Aleksandras 1503 rugsėjo 6 (Dubinskis klaidingai nurodė 1505) davė miestui atitinkamą dokumentą, surašytą privilegijos forma. Aleksandras rašė, kad, jam pašaukus į karą kunigaikščius, ponus ir visus valstybės gyventojus, jo prašė Vilniaus miesto vaitas, burmistrai, tarėjai ir visi Vilniaus gyventojai neversti jų tą kartą eiti į karą, bet įsakyti jiems savo miestą apsupti mūro siena, o jei kas savo sklype negalėtų to dabar padaryti, tai pastatytų bent medinę. Dabar miestas esąs visiškai atviras. Visiems išvykus į karą, miestas galįs nukentėti nuo pagonių. Aleksandrui ir jo tarėjams reikalas atrodęs svarbus. Kad sostinės miestas, kuris esąs galva visų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos miestų, nenukentėtų nuo bet kurių priešų, jis ir leidęs miestiečiams, kiekvienam savo sklype, aplink miestą statyti sutvirtinimų sieną. Kas galįs, tegul mūrą mūrina, o kiti — rąstais užtveria (parkanom parkaniat). Vilniaus vaivadai bei kancleriui Mikalojui Radvilui įsakęs apvažiuoti miestą ir nurodyti miestiečiams sutvirtinimų sienų vietą. Miestiečiai turį mūryt vaivados nurodytoje vietoje. Jei kur pasitaikytų namai kunigaikščio, pono ar bajoro, jie turi būti nugriauti, nes geriau nuostolį kęsti vienam žmogui, negu visam miestui, kuris žūtų ir nebegalėtų atlikti savo tarnybos didžiajam kunigaikščiui. Miestą jis atleidžiąs vieneriems metams nuo kari-

nės tarnybos, nors visi kunigaikščiai, ponai ir visas kraštas jau išvykęs. Atleidžiąs tiems metams ir nuo visų kitų prievolių bei mokesčių, išskyrus sidabrinę. Bet vilniečiai turį atlikti savąjį darbą — tą sieną pastatyti bei perkasus įrengti. Jeigu kas iš kunigaikščių, ponų, bajorų ir abiejų Bažnyčių kanauninkų bei dvasininkų norėtų turėti savo namus viduje miesto sienų, tai turį išvesti sieną per savus sklypus. Jeigu nenorėtų to daryti, Vilniaus vaivada jų namuose įgyvendina miestiečius, įpareigodamas statyti tą sieną. Ponai ir dvasininkai už savo namus gauna pakaitą už miesto sienų.

Miestiečiai saugumo sumetimais prašė neleisti daryti sienoje daug angų. Aleksandras leidęs išmūryti 5 vartus, o visas kitas gatves užmūryti. Prie vartų turi būti nuolatinės — dieną ir naktį — sargybos. Vartai statytini: 1. "Už pono seniūno" (Žemaičių) rūmų Neries link; 2. palei "Dievo Motiną" Trakų link; 3. palei "Šv. Trejybę"; 4. palei "Šv. Spasą", t. y., Išganytojo cerkvę ir 5. į pilį.

Vilniaus miestiečiai įsipareigoja 1503 metais tik aptverti miestą ir iškasti perkasą, o vėliau — kiekvienas savo sklype išmūryti sieną. Miesto vartų sargybų išlaikymui didysis kunigaikštis nutaręs leisti magistratui rinkti įvažiavimo į miestą mokestį. Nuo kiekvieno maisto produktų ir pašaro vežimo leidęs imti po pinigėlį (0.1 skatik arba 0.5 denaro). Jeigu kas nenorėtų to mokesčio mokėti, turįs atvežti į miestą po akmenį tokio dydžio, kokį galįs pakelti ir nešti geras vyras. Tuos mokesčius arba akmenis leidęs rinkti dvejus metus. Jei pasirodytų, kad ta rinkliava kraštui nėra kenksminga, o miestiečiai sienas statysią stropiai, tai galėsiąs tą duoklę ir toliau leisti.[2]

Toks buvo pirmasis miesto sutvirtinimo planas. Ar buvo tuojau pradėtas vykdyti ir kada miestas apmūrytas, nežinome. Be to, Vilniaus miesto sienose atsiradę net 9 vartai, kai kurie gerokai vėliau,

bet galimas dalykas, kad jų skaičius buvo iš pat pradžių padidintas.

Kas vadovavo darbams, taip pat nežinome. Ano meto kronikininkai, kaip Wapowskis, Kromeris, ir vėlesnieji, kaip Stryjkowskis bei jo atpasakotojas Kojalavičius, rašo,[3] kad darbai buvę pradėti 1506 m. Tai sieja su puolimais totorių, kurie 1506 pasiekė Lydos apylinkes. Jei tai tiesa, tai 1503 vilniečiai aplink miestą iškasė tik griovį ir padarė medines užtvaras, o 1506 pradėjo jas keisti mūru. Kada jis buvo baigtas, sunku pasakyti. Zigmanto Augusto privilegijoje, atleidžiant miestiečius nuo prievolių saugoti pilį, sakoma, kad miestas jau esąs apsuptas mūru ir kad tai atlikę miestiečiai savo lėšomis.[4] Taigi miesto sutvirtinimo darbai turėjo būti atlikti 1503 - 1522 m. Tačiau sienos ir griovys, matyti, dar nebuvo visiškai baigti, nes 1524 sausio mėn. miestiečiai, skųsdami Zigmantui Seniui vaitą, burmistrus ir tarėjus, t. y. visą magistratą, tarp kitko rašo, kad mūrai ir grioviai nėsą gerai sutvarkyti ("mury i perekopy dobre ne apraveny")[5]

Iš pradžių nebuvo siekiama aptverti visą miestą, o tik tirščiau užstatytą dalį. Tai aišku iš Aleksandro privilegijos (1503) ir kronikininkų. Wapowskis nurodo, kad mūru buvusi apsupta tik toji miesto dalis, kuri buvo arčiau pilies. Miechovita sako, kad mūru apsupę tik miesto dalį; likusioji pasidariusi atvirais priemiesčiais.[6] Brauno ir Gedkanto miesto planuose matome, kad didelė miesto dalis palikta už ginamų sienų. Nereikia manyti, kad tie priemiesčiai būtų išaugę vėliau. Priešingai, žymi miesto dalis, toliau išsikišusios jo rankovės, jau buvo ir anksčiau.

Kuriomis vietomis siena ėjo, visiškai tiksliai pasakyti sunku, nes visi sienos pamatai dar neatkasti. Mūro linijai nustatyti yra 2 pagrindiniai šaltiniai: XVI a. Brauno ir XVII a. Gedkanto planai.[7] Tačiau jie su trūkumais. Gedkanto tikslus miesto

fortifikacijų planas neužpildytas iš vidaus, t. y. neatvaizduotos gatvės. Brauno planą spausdinant, neteisingai sudėliotos drožinio skiltys, vaizdavusios atskiras miesto dalis — kvartalus, ir klaidingai išvedžiotos gatvės. Pagal Brauno planą atrodo, kad sienų mūruose būta net protarpių.

Kiek galima šiandien atsekti, miesto mūro siena, pradedant nuo pilies sutvirtinimų (nuo apskritojo pilies sutvirtinimų kampinio bokšto, vėliau katedros varpinės, kuri buvo Vilnios dešiniajame krante), ėjo Bonifratrų gatve, toliau Liejyklos, kur vėliau buvo pastatytas šv. Igno vienuolynas ir bažnyčia. Prieš pasiekdama Pylimo gatvę, suko lenktai į kairę ir toliau ėjo Pylimo, paskui Bazilijonų gatvėmis, pro Šv. Dvasios vienuolyną, toliau Bokšto gatve. Perkirtusi Subačo gatvę, nuo Bokšto gatvės galo leidosi šlaitu prie Vilnios. Toliau jos krantu ėjo iki Bernardinų bažnyčios ir čia baigėsi. Tarpas tarp Bernardinų bažnyčios ir pilies buvo neaptvertas. Matyti, buvo laikomas ir taip saugiu rajonu, nes gynė Vilnios upė ir statūs kalnai — Bekešo, Trijų Kryžių.[8] Sienų susidarė 2,9 km. Jone buvo 9 vartai.

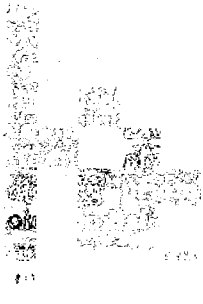

2. VARTAI IR BOKŠTAI

VARTŲ buvo numatyta, kiek galima, mažiau, kad mažiau reikėtų sargybų. Aleksandro privilegijoje minimi tik 5 vartai. Sieną bestatant jų atsirado 9. Be to, pilis turėjo dar savo atskirus vartus. Susipažinkime pirmiausia su sienos vartais.

1. *Marijos Magdalenos vartai.* Jie minimi 1601 m., tik ne naujai įrengti, bet seni, užkalti ir užversti medžiais. Šie vartai iš buvusios priešais katedrą vyskupinės miesto dalies vedė į totorių gyvenamą priemiestį. Tai dabartinės katedros aikštės pietų vakarų kampas. Anais laikais čia dar buvo tiltas per Vingrį. Rajonas buvo drėgnas, pavasarį ir rudenį sunkiai išbrendamas, nes visas dabartinės katedros aikštės plotas tada buvo pažliugęs Vingrio vandeniu, kuris įsiliejo į Vilnią prie pilies sienų, priešais dabartinę katedros varpinę, tada pilies sienų kampinį bokštą. Tame rajone pastatyti vartai dar buvo vadinami Šlapiaisiais. Jie vedė į vyskupinę miesto dalį ir nebuvo taip jau svarbūs, nes netoli buvo sekantieji vartai Totorių gatvėje.

2. *Totorių vartai* savo vardą gavo dėl totorių priemiesčio, į kurį jie vedė. Aleksandro 1503 privilegijoje neminimi. Galimas daiktas, kad vėliau atsirado, tačiau nėra žinių, kada jie buvo pastatyti. Pirmą kartą suminimi 1598 m. Kažkoks bajoras Vaclovas Surskis pilies teisme iškėlė bylą šaltkalviui Ambraziejui, kuris jį sumušęs Totorių gatvėje netoli vartų. Miesto sienų nugriovimo laikotarpio šaltiniai liudija, kad Totorių vartai buvo prisiglau-

dę prie jėzuitų noviciato, šv. Igno vienuolyno, statyto XVII a., ir kad jie sudarė vienuolyno sienoms atramą. Viename 1802 metų inventoriuje sakoma: "Totorių vartai, mūriniai, dengti čerpėmis, šv. Igno piliorius". Tų pačių metų viename pranešime sakoma: "Užvakar, šio mėnesio 18 d., (1802 m. spalio 18) horodničius Veisas įsakė ekonomijai nugriauti Totorių vartus ... Jie yra... šitame miesto rajone didžiausio 3 aukštų pastato, šv. Igno kareivinių, kampinis piliorius... kuriam po kurio laiko pakrypus ir sprogus buvo primūrytas paspyris".[9]

3. *Neries* arba vėliau vadinami *Vilniaus vartai* buvo dabartinėje Vilniaus gatvėje. Anksčiau ir ši gatvė buvo vadinama Neries gatve (Wilijska virto Wilinska - Wilenska ulica). Vartai vedė į Nerį, į tiltą. Aleksandro 1503 privilegijoje apie tuos vartus sakoma: "za Pana Starostiny dworom k Wiliicy". Šie vartai bus atsiradę pačioje pradžioje, nors žinomuose šaltiniuose pirmą kartą užtinkami tik 1555 m., kada Eustachijus Valavičius pardavė Zigmantui Augustui sklypą su namu, esančiu už Neries vartų, netoli vaistinės.

4. *Trakų vartai* taip pat minimi Aleksandro 1503 privilegijoje. Ten pasakyta, kad jie turės būti prie Dievo Motinos bažnyčios ant kelio į Trakus. Jie iš tikro buvo už Pranciškonų bažnyčios prie dabartinės Pylimo gatvės.

5. *Rūdninkų vartai* buvo to paties vardo gatvėje, greta karmelitų Visų Šventųjų bažnyčios. Aleksandro privilegijoje jie nenumatyti, bet bus atsiradę su pirmaisiais vartais, nes čia ėjo svarbus kelias į Krokuvą per Rūdninkus, kur jau nuo Kazimiero laikų Merkio pakrantėje ant aukšto kalno, pasakiškai gražioje didingos girios apylinkėje, buvo medžioklės pilis, mėgiama visų valdovų.[10]

6. *Aušros vartai* buvo numatyti Aleksandro privilegijoje: "podle sviatoj Troycy" (vėliau bazilijonų). Jie buvo žinomi Medininkų — Kriavo vartais

(1514), nes buvo ant kelio, vedusio į tuos du miestus, ir tik vėliau pradėjo garsėti Aušros Vartais.[11]

7. *Subačo vartai* Aleksandro privilegijoje nebuvo numatyti. Jie buvo Subačo ir Bokšto gatvių sankryžoje. Tame kampe iki šios dienos yra išlikęs fragmentas seno mūro iš akmenų ir plytų. Galimas daiktas, kad tai yra tų vartų liekana. Miesto mūrai bei vartai buvo kaip tik iš akmenų ir plytų. Šie vartai pirmą kartą minimi 1528 m., bet Bokšto gatvė žinoma dar iš 1511 m.[12]

8. *Išganytojo vartai* Aleksandro privilegijoje vadinami "podle svietoho Spasa". Jie buvo prie Vilnios tilto į Užupį, greta mažytės Išganytojo (Spaska) cerkvelės, buvusios pašonėje Marijos Dangun Ėmimo metropolinio soboro, šaltiniuose paprastai vadinamo Nekaltosios (Prečistenski). Cerkvelė XVII a. sunyko. Pro tuos Išganytojo vartus kelias vedė į Užupį, per kurį jau ėjo garsusis Polocko vieškelis. Šie vartai, Aleksandro privilegijoje ketvirtieji ir statyti pat pradžioje, žinomuose šaltiniuose pirmą kartą suminimi tik 1605 m.

9. *Bernardinų vartai,* taip pat vedę į Užupį (Užupio g.), buvo greta Bernardinų bažnyčios, prie kurios baigėsi miesto siena. Kada šie vartai pastatyti, nežinome; šaltinių suminėti tik 1593 m. (Leono Sapiegos ir Valavičių pirkimo — pardavimo akte). Yra dar vienas dokumentas, iš kurio matyti, kad 1538 m. Bernardinų vartų dar nebuvo. 1538 metais leidus statyti tiltus per Vilnią, suminėtas tiltas prie Bernardinų bažnyčios, bet vartai neužsiminti. Kai 1605 m. toji privilegija buvo transumptuota, vartai jau įrašyti.[13]

Be išvardintų 9 vartų, vėlesniais laikais yra buvę visa eilė *vartelių,* iškaltų sienoje gyventojų patogumui. Daugiausia tokių vartelių buvo rytinėje miesto dalyje prie Vilnios. Matyti, buvo reikalinga prieiti prie vandens. Štai, 1671 m. minimi varteliai

prie metropolinės cerkvės, o Bokšto kalne yra atžymėti 1648 m. Gedkanto žemėlapy.[14] Kiek tokių vartelių buvo, nežinome. Jų skaičius, laikui bėgant, didėjo, ir tai sudarė miesto sutvirtinimų sistemai minusą, nes pavojaus metu reikėjo ir tas angas saugoti. Tai nebuvo paprastos spragos, išlaužtos sienoje pačių gyventojų; mūrai buvo prižiūrimi specialaus pareigūno "horodničiaus" ir savavaliavimų negalėjo būti. Varteliai būdavo įrengiami su vaivados ir magistrato žinia. Jie visada būdavo užrakinti, o raktai laikomi pas tą, kieno reikalui jie tarnavo.

Kaip atrodė patys mūrai bei vartai ir kiek saugiai galėjo jaustis miestas, smulkių žinių neturime. Seni miesto planai mūrų bai vartų smulkmenų neatvaizduoja. Tam reikalui reikšmingiausios yra Smuglevičiaus akvarelės, darytos XVIII amž. pabaigoje, kada pirmykštė mūrų išvaizda gerokai galėjo būti pasikeitusi, nes sienos būdavo apleidžiamos ir vėl taisomos.

Ano meto bendroji visuomenės opinija buvo ta, kad Vilniaus mūrai, palyginus su vakarų Europos miestų sutvirtinimų sistema, buvo menkoki. Kaip matyti iš senųjų Vilniaus miesto planų, treji vartai — šv. Magdalenos, Totorių ir Bernardinų— visiškai neturėjo ginamojo charakterio. Kadangi Bernardinų vartai buvo greta ginamosios, sutvirtintos Bernardinų bažnyčios, tai iš tikrųjų atviri buvo tik dveji vartai. Kurie vartai tarnavo gynimosi reikalams, matyti pirmiausia iš Gedkanto plano. Gynimuisi skirti vartai yra iškišti iš sienų linijos lauko pusėn, kad iš jų angų galima būtų apšaudyti priėjimus prie sienų, o prislinkusį prie sienų priešą — iš šono. Minėti treji vartai nėra iškišti. Jie statyti tik susisiekimo, ne karo reikalams.

Šešerių gynimosi vartų visai sienų linijai negalėjo pakakti. Tam pačiam reikalui tarnavo dar sienų *bokštai*. Yra žinomi 3, bet galėjo būti ir daugiau, kurie Gedkanto laikais jau neegzistavo.[15] Bokštai taip

pat buvo iš sienų iškišti, kad būtų galima šaudyti į šonus. Gedkanto plane yra parodyti tokie bokštai:

1. Apvalusis tarp Rūdninkų ir Aušros vartų, ten, kur baigėsi Arklių gatvė. (Gėlių ir Sodų gatvių rajone buvo arklių turgus). Toje vietoje bokštas buvo reikalingiausias, nes čia siena iš Pylimo gatvės lenkėsi į Bazilijonų gatvę, tad Rūdninkų vartų nebuvo matyti nuo Aušros vartų, o iš Apvaliojo bokšto sienos posūkyje matėsi abeji vartai. Iš to bokšto galima buvo apšaudyti kiekvieną vietelę išilgai sienos.

2. Bokšto kalne, į šiaurę nuo Subačo vartų. Šis bokštas yra sukėlęs daugiausia spėliojimų. Kai kurie Vilniaus tyrinėtojai mano, kad fortifikacinės prasmės jis negalėjęs turėti, nes buvo nebe posūkyje, sunkiai prieinamame rajone, apsuptame kalnų, toli nuo kelių. Kai kas šį bokštą nori laikyti senos (Kreivosios) pilies palikimu. Tą mintį ypač pakiša lig šiol gerai dar neištirti požeminiai urvai, buvę į lauko pusę nuo bokšto. Kas tai per urvai, sunku pasakyti. Architektūros istorikai jų neskiria senesniems laikams, kaip XVI a. pradžiai; vadinasi, atsiradę drauge su sienų mūrais. Įdomu, kad XVII a. vidury apie tuos urvus nebuvo dar nieko žinoma. Jie aptikti atsitiktinai 1666 m., kasant griovius ir pilant pylimą palei sienas. Tuos urvus priskirti XIV amž. tik dėl to, kad nėra žinių apie jų pradžią, negalima. Nėra abejonės, kad jie turėjo kažkokį ryšį su kalbamuoju bokštu bei su visa miesto gynimo sistema. Gal buvo kokie slapti išėjimai kiton sienos pusėn, gal kas kita.[16] Mintis, kad buvo neprasminga toje vietoje statyti bokštą, neturi pagrindo. Čia siena pradeda leistis žemyn, Vilnios link, o priešais yra kalvos, iš kurių galima dominuoti tam sienų gabalėliui. Bokštas čia buvo ne mažiau reikalingas, kaip posūkiuose.

3. Bokštas tarp Išganytojo ir Bernardinų vartų, stovėjęs priešais didįjį Polocko vieškelį, ėjusį

per Užupį. Vieno 1671 m. dokumento žodžiais, jis stovįs jau pusantro amžiaus; taigi, atsiradęs drauge su siena.

Sienų gynybos pajėgumui sustiprinti tarnavo dar iš lauko pusės supiltas *pylimas* ir kuolų tvora. Prie tvoros sustojusį priešą sienų gynėjai galėjo daug taikliau apšaudyti. Be to, žymi dalis Vilniaus miesto buvo apsupta griovio, pripildyto vandens iš apylinkės gausių šaltinių. Iš Gedkanto plano aiškiai matyti, kad upokšnis tekėjo iš pietų, priartėdamas prie pat Aušros Vartų, nuo kurių pasieniu suko į kairę (pietų vakarus). Ties Apvaliuoju bokštu į jį įsiliejo dar vienas upokšnis ir toliau vanduo tekėjo pro Rūdninkų, Trakų, Vilniaus, Totorių, šv. Magdalenos vartus ir į Vilnią įsiliejo ties dabartine katedros varpine. Tai buvo ne kas kita, kaip Vingris. Jo vanduo buvo vartojamas miestiečių. Be to, už sienų buvo bent kelios natūralios arba dirbtinės tvankos. Išsiliejęs jų vanduo taip pat sunkino prieiti prie sienų.

3. SIENOS IŠVAIZDA

SIENOS, supusios seniau miestus, buvo viduramžių būties bei karo technikos vaisius. Viduramžių gynimosi sistemoje vyravo principas smogti priešą iš viršaus. Sienos dėl to būdavo statomos aukštos. Aukštutinė dalis būdavo iškišama į priekį. Jų grindyse būdavo daromos skylės, vad. machikulai, per kuriuos ant priartėjusio priešo galvų būdavo metami akmenys, liejama karšta derva, riebalai, verdantis vanduo ir k. Kartais tam tikslui būdavo įrengiami lauko pusėn iškišti balkonai, vad. kurdicijomis. Pradžioje jos buvo daromos medinės, bet XIV a. pradėta mūryti. Šaudymui nuo mūro sienų būdavo daromos uždangos, lyg dantys viršuje sienų. Juo mūras aukštesnis, tuo patogiau būdavo ginti. Mat, sunkiau būdavo priešui užkopti kopėčiomis. Sienų storumas turėjo mažesnį vaidmenį, nes ardomosios priemonės buvo netobulos. Tik atsiradus artilerijai, ginamosios sienos savo išvaizdą pakeitė: kurdicijos-balkonai ir angos-machikulai išnyko. Sienos buvo daromos storesnės, bet žemesnės. Buvo svarbu, kad ilgiau atlaikytų artilerijos ugnį. Ir miesto sienos buvo ginamos nebe iš viršaus, bet kryžmine ugnimi, apšaudant priėjimus prie sienų. Tam reikalui vartai ir bokštai išstumti į priekį, jų šonuose padarytos angos šaudymui į šonus.

Vilnių supusios sienos, kiek mums yra likę davinių, buvo daugiau naujoviško tipo, bet užsiliko ir senų viduramžinių bruožų. Matyti dėl to, kad rytų Europoje technikos pažanga vėlavo. Be to, turėta gal-

voje priešą, kuris dar neturėjo tobulų sienom griauti priemonių nei artilerijos, ypač totoriai ir iš dalies — Maskva. Vilniaus sienose grynai viduramžiškas palikimas buvo machikulos (angos) akmenims mėtyti ir dervai lieti. Ar tos angos buvo visoje sienoje ir vartuose, sunku pasakyti. Iš Smuglevičiaus akvarelės matome, kad machikulos buvo išlikusios Subačo vartuose dar XVIII amž. Naujoviški Vilniaus sutvirtinimų bruožai, pritaikyti patobulėjusios karo technikos reikalavimams, buvo pirmyn iškišti vartai bei bokštai, o taip pat pylimas bei medžio užtvaros.

Vakarų Europoje miestų vartams ginti dar būdavo specialūs pirmyn iškišti sutvirtinimai, vad. propugnacula. Tai savotiškos tvirtovėlės (fortai) priešais vartus. Vilniaus sutvirtinimuose tokių tvirtovėlių, atrodo, nebus buvę. Bent tuo tarpu neturime jokių žinių. Tik Gedkanto plane priešais Aušros Vartus matyti kažkoks apskritas pastatas, labai primenąs priešvarčių tvirtovėles, vad. barbakanus. Aušros Vartų gatvės (25 Nr.) namo rūsy skliautuose galima pastebėti bruožų, būdingų užbaigimams požeminių koridorių, vedusių iš miesto į lauko pusę. Tie koridoriai būdavo naudojami susisiekti su priešvarčio tvirtovėle. Gedkanto plane toks koridorius iš miesto į lauko pusę nepažymėtas. Apskritasis pastatas su vartais sujungtas plonyte linija, kurios reikšmę sunku atspėti. Nėra nė aišku, ar Gedkanto plano apskritimėlis reiškia gynybos pastatą. Jis, atrodo, stovi lyg kūdroje. Iš pietų atvestas upelis, vienos linijos čia išplėstas, apglobia tą apskritimėlį ir toliau jau vedamas dviems linijoms pačiu pasieniu. Manoma, kad tas Gedkanto apskritimėlis reiškia ne kokį gynybos pastatą,[17] bet vandens surenkamąjį baseiną, iš kurio vanduo galėjo būti paskirstomas po miesto kiemus. Vykdant Vilniuje kanalizacijos darbus už Aušros Vartų 1915 m., buvo aptikti apskrito pastato pamatai. Tai tas pats Gedkanto plano apskritimė-

lis. Daugiau kasinėjimų nebuvo daryta. To pastato paskirtis tebėra neaiški. Tačiau kai kurie Vilniaus istorikai neabejoja, kad prieš Aušros Vartus buvęs barbakanas. "Litwa i Rus" redakcija 1913 metais skelbė,[18] kad iš kolekcionieriaus Šutino gavusi seną Aušros Vartų graviūrą, kurioje barbakanas (apskrita fortifikacija prieš vartus) aiškiai matyti. Deja, ta graviūra, rodos, nebuvo išspausdinta, ja niekas nesusidomėjo, o dabartiniai Vilniaus istorikai nė neprisimena.[19]

Vilniaus siena, kiek galima spręsti iš Smuglevičiaus akvarelių, buvusi pakankamai aukšta ir stora. Viršuje matyti pailgos statmeniškos šaudymo angos. Angų linijoje sienos turėjo būti plonesnės. Iš vidaus pusės sienų viršuje turėjo būti platforma, kurioje apsiausties metu turėjo tilpti patrankos ir įgula.

Istorinėje literatūroje paprastai reiškiama nuomonė, kad Vilniaus sutvirtinimai buvę silpni, sienos blogai pritaikytos gynimui, nes 2,9 km. sienoje tebuvę 6 fortifikaciniai vartai ir vos 3 bokštai. Iš tikrųjų to galėjo būti per maža. Bet visi trys mums žinomi vartai buvo maždaug viename šone (pietryčiuose bei rytuose) ir toje sienos dalyje, kur sutvirtininti buvo visi vartai — Rūdninkų, Aušros, Subačo. Ar ne tiksliau būtų manyti, kad bokštų arba kitokių panašių įrengimų bus buvę ir likusioje sienų dalyje, tik jų pėdsakų dar nebūsim užtikę.

Jau kalbėjome, kad apie mūrų bei vartų išvaizdą kiek daugiau žinių turime tik iš XVIII-XIX amžiaus, būtent, Smuglevičiaus akvareles ir magistrato vaitininko Pr. Krupavičiaus 1802 metų paruoštą Vilniaus viešųjų pastatų bei namų inventorių. Bet abu tie šaltiniai daugiau žinių teikia tik apie vartus.

Smuglevičiaus akvarelės vaizduoja Subačo, Aušros, Rūdninkų ir Vilniaus g. vartus bei fragmentą mūro tarp Aušros ir Rūdninkų vartų su Apvaliuoju

bokštu (Arklių g.), o taip pat fragmentą mūrų tarp Aušros ir Subačo vartų. Iš tų akvarelių sienų išvaizda vis dėlto gana aiški.

Krupavičiaus inventoriuje aprašomi Bernardinų, Išganytojo, Aušros, Trakų, Vilniaus ir Totorių vartai. Rūdninkų ir Subačo vartų aprašymų nėra, nes 1802 jų jau nebebuvo. Rūdninkų vartai nugriauti 1800, o Subačo 1801. Greičiausiai 1802 m. jau nebebuvo nė Magdalenos arba Šlapiųjų vartų, nes Krupavičius jų taip pat nemini. Kada jie nugriauti ar užmūryti, nežinome. Krupavičius taip pat neprisimena sienų bokštų, iš kurių Išganytojo, Apvalusis ir Bokšto kalno dar buvo 1799. Iš tų pačių metų yra žinomi dar vieneri vartai, vadinami *Pieno,* pastatyti toli už miesto sienos, palei šv. Stepono bažnyčią (prie geležinkelio stoties). Kas tai per vartai ir kuriam reikalui bei kada pastatyti, sunku pasakyti. Greičiausiai tai vėlyvų tos miesto dalies fortifikacijų statinys. Jie 1799 metais parduoti nugriauti už 520 auks.[20]

Pagaliau dar minėtini *Pilies vartai,* buvę Pilies gatvės pabaigoje, prie dabartinės katedros aikštės. Jų lig šiol neminėjome, nes jie priklausė ne sienos, o pilies sutvirtinimams. Jie, be abejo, buvo daug senesni už miesto sienas bei vartus, bus atsiradę dar XIV a., kai pilis buvo apsupta sutvirtinimų. Tai buvo išvažiavimas iš pilies rajono į miestą. Tų vartų išvaizda nėra gerai žinoma. Narbutas, kurio studentavimo laikais šie vartai dar tebebuvo (įmatrikuliuotas 1799), rašo, kad jie buvę keturkampiai, lyg bokšto apačia, suskliausti viršuje, dengti palapinės išvaizdos stogu ir visai netinkuoti.[21] Žinomas jų piešinys atrodo kitaip. Oziemblowskio litografijos vaizdely matome pilies vartus pastate, kuriame po 1828 m. buvo Vilniaus centrinis archyvas. Tai 3 aukštų namas, kurio pirmasis aukštas beveik be langų, tik kairėje fasado yra įėjimo durys, dešinėje — vienas langas. Vartai atrodo kaip to namo pravažiavimas,

psažas. Viršuje langas, apsuptas barokiniais ornamentais. Tiesa, Oziemblowskio litografijoje vaizduojamų vartų ir pastato išvaizda galėjo būti pakeista remontų, atliktų po 1812 m., kada vartai bei namas buvo sunaikinti. Bet pakeitimų, matyti, nedaug buvo padaryta, nes kitame senesniame (XVIII a.) vaizdelyje, kuriame matyti geras gabalas Pilies gatvės ir visas pilies rajonas su kunigaikščių rūmais, vartai bei jų pastatas beveik taip pat atrodo. Tik langų matyti 3, bet ne 5.[22]

Subačo vartai iš visų Vilniaus fortifikacijų atrodė puikiausiai. Tai didelis keturkampis pastatas, 4 aukštų. Iš vartų šonų buvo du apskriti bokštai, iškišti į lauko pusę. Virš pravažiavimo angos buvo gyvenamosios patalpos, kuriose, anot padavimo, gyvenęs miesto budelis. Virš jo patalpų du aukštai su angomis buvo pritaikyti gynimuisi: sunkumams mesti bei karštiems skysčiams lieti. Vėliau Subačo bokšte laikinai buvo įrengtas kalėjimas. Kiti vartai buvo apleisti, paliko tik atviros angos be durų, sienos kai kuriose vietose apirusios ar suardytos. Miestas vėl buvo pasidaręs atviras.[23]

4. SIENOS NUGRIOVIMAS

VILNIAUS miestą supę sutvirtinimai nebuvo gerai užlaikomi. Priešų Vilnius ilgai nematė, pavojai jam retai kada tegrėsė, tad ir sienomis retai kada tebuvo rūpinamasi. Antai, XVI ir XVII amž. girdime nevieną atsiliepimą, miesto sutvirtinimus atestuojantį ne iš gerosios pusės.[24]

Vadovaujant inž. Gedkantui, 1648 m. buvo pradėti sutvirtinimo darbai, bet kas padaryta, žinių neturime. Galimas daiktas, atremontuotos pačios sienos, pataisyti pylimai, grioviai pripildyti vandens. Visi miesto gyventojai buvo apdėti mokesčiu, bet darbai neilgai tebuvo vykdomi. Vos keletą mėnesių. Matyti, vėl prablaivėjo politiniai horizontai, praėjus kazokų ir Maskvos puolimų grėsmei.

Darbai buvo vėl pradėti 1654 m. Tada seimas paskyrė specialius komisarus Vilniaus miesto sutvirtinimais pasirūpinti bei paruošti miestą karui. Kiek toli tie darbai buvo pastūmėti iki 1655 vidurvasario, kada prie Vilniaus priartėjo caro kariuomenė, nežinome. Vilnius nebuvo ginamas, priešui atiduotas be kovos. Vilnių užėmusiam carui miestas atrodė per mažai sutvirtintas, nes netrukus įsakė jį apsupti pylimais. Vilniaus įgulos vadas Šachovskis caro įsakymo tiksliai neįvykdė. Vietoje paprastų pylimų pastatė 20 užtvarų — palisadų. Jos, matyti, buvo menkai įrengtos, nes po keletos metų turėjo būti taisomos. Šachovskio įpėdinis tam reikalui paruošė 30,000 rąstų.[25]

Apskritai, Vilniaus miesto sutvirtinimų istorija yra tamsoka. Atrodo, kad sutvirtinimai nebuvo tinkamai prižiūrimi. Praktiškai karo istorijoje vos vieną vienintelį kartą tebuvo panaudoti, būtent,1794 metų Kosciuškos sukilimo metu.[26] Užimant miestą maskviečiams 1655 ir švedams 1701, niekas negynė. Tad ir apie sienas bei jų vartus miesto istorijoje retai kada išgirstame. Tik protarpiais pasakoma, kad tais ar kitais metais buvo šis tas pataisyta bei pakeista sienose, o ypač vartuose.

Pagal sienų statytojų projektą bei pagal specialų Zigmanto Senio 1536 įsakymą, visi pasieniai turėjo būti laisvi, neužstatyti.[27] Iš vidaus turėjo būti paliktas priėjimas sargyboms vaikščioti, o apsiausties atveju — gynėjams susisiekti bei patrankoms pasistatyti. Iš lauko turėjo būti paliktas tarpas pylimui bei grioviui. To įsakymo nebuvo laikomasi. Miestiečiai taupumo sumetimais mielai statėsi namus prie pat sienos, kad mažiau reikėtų plytų. Iš tikrųjų buvo užstatytas miesto pasienis. Zigmantas Vaza 1607 metais buvo įsakęs visus pasienio namus nugriauti, o už sienos palikti pylimui bei grioviui laisvos žemės iki 40 sieksnių, bet ir tas įsakymas liko popieriuje. XVIII a. gale pasieniai buvo užstatyti.

Vilniaus miesto sienos buvo *nugriautos* 1799 - 1805 m. Tiek miestą supusių mūrų, tiek pilies griuvėsių griovimas, be abejo, buvo barbarizmas — nevertinimas senovės kultūrinių paminklų. Bet tuo metu ir nebuvo kam jų vertinti. Visi žiūrėjo praktiškos naudos. Mūrai buvo nereikalingi. Griovimo darbo, tiesa, ėmėsi ne magistratas, bet rusų valdžia, kuriai lietuviški senovės paminklai negalėjo būti jokia šventenybė. Ir iš pačių vilniečių niekas nesirūpino. Magistratas rūpinosi tik tuo, kad iš griaunamų mūrų medžiagos gautų šiek tiek pajamų, kad pelnas tektų jam, bet ne rusų valdžiai. Nepasigirdo taip pat jokių pasipriešinimo bei protesto balsų iš

Vilniaus kultūrinių sluoksnių, o tuo metu dar buvo aukštoji mokykla bei universitetas.

Kad rusų valdžia tuo žygiu būtų siekusi sąmoningos politikos naikinti didingosios mūsų senovės paminklus, įsakmių įrodymų neturime. Oficialiuose tuo reikalu susirašinėjimuose apie tai neužsimenama. Faktas, kad dėl miesto mūrų nugriovimo buvo atsiklausta paties caro, rodo, jog tuometiniai Vilniaus valdovai senovės paminklo reikšmę suprato ir savo atsakomybe jų naikinti nesiryžo.

Reikalą nugriauti mūrus iškėlė Vilniaus — Lietuvos civilinis gubernatorius Jonas Fryzelis 1799. VIII.21 raštu general-gubernatoriui Borisui O'Brien de Lasey. Jis taip rašė: "Kaip Vilniaus miestą teršia senųjų miestą supusių sienų griuvėsiai, Jūsų Ekscelencija pats teikėtės matyti. Be to, dėl tų nereikalingų mūrų Vilniaus miesto oras yra sutirštintas, nešvarus. Būtų naudinga mūrus nugriauti ir apvalyti jų užimamą plotą, tačiau be Jūsų leidimo nedrįstu to pradėti".[20] Šis laiškas rodo, kad net gubernatoriaus nuomone mūrų griovimas negalėjo būti menkos reikšmės. Ir generalgubernatorius pats nesiryžo to reikalo išspręsti. Jis kreipėsi į carą, motyvuodamas tais pačiais argumentais.[29]

Caro pritarimas,matyti, gautas netrukus, nes Vilniaus administracijos organai pradėjo davinėti leidimus privatiems asmenims nugriauti vieną ar kitą mūrų dalį ta sąlyga, kad būtų nuvalytas nuo liekanų visas plotas. Kažkoks Kiauličius 1800 m. gavo leidimą ir išsiardė Rūdninkų vartus. Tuo pačiu metu buvo nugriauta dalis Išganytojo vartų bei kai kurie sienų gabalai.

Įdomu, kad nuo to reikalo nuošaly stovėjo magistratas, nors sienos ir visi vartai buvo jo nuosavybė ir jo kadaise statyti. 1800.VI.18 magistratas, pamiršęs esąs savininkas, prašė gubernatorių Kutuzovą leisti jam pasinaudoti mūro medžiaga tiltui per Vilnią. Kitais metais magistratas atsiminė,

kad mūrai yra jo nuosabyė, bet vėl jų ginti nemanė, o tik kreipėsi į gubernatorių, prašydamas leisti jam pačiam nugriauti ir medžiagą panaudoti miesto reikalams. Ir dabar nurodytas Vilnios tilto statybos reikalas.

Aiškus dalykas, kad tam tilteliui prašyti miesto mūro medžiagos buvo juokinga; be to, po poros mėnesių ten buvo nutarta statyti medinį tiltą. Gubernatorius Fryzelis sutikimą davė ir pavedė magistratui nugriauti visus mūrus, pradedant nuo Bernardinų iki Vilniaus g. vartų, bet neliesti to sienos gabalo, kuris ėjo pro Šv. Dvasios provoslavų vienuolyną. Kadangi tuo metu prie sienų buvo pristatyta visa eilė namų, tai gubernatorius įsakė susitarti su jų savininkais, kad jiems nebūtų nuostolių.

Gavęs gubernatoriaus leidimą, magistratas tuojau nusprendė in corpore apeiti mūrus ir patikrinti, kokia teise kas prie sienų buvo pasistatęs namus, patikrinti sklypų dokumentus. Savo valdininkams pavedė sutvarkyti mūrų griovimo darbą, pradedant nuo Išganytojo bokšto ir Subačo vartų. Darbams vykdyti buvo paimti rangovai, kuriems buvo mokama net po 2 rubliu sidabro už kiekvieną 1000 apvalytų plytų Subačo vartuose ir po 2,70 rb. Išganytojo bokšto.

Iš viso buvo gauta apie 60,000 plytų, iš kurių 38,000 buvo sukrauta Šv. Dvasios kapinėse, o dalis išparduota. Sienų dalys, prie kurių buvo pastatyti namai, paliktos jų savininkam amžino činšo teisėmis, o kitur buvo leista miestiečiams imti plytas namų statybai veltui — "miesto pagražinimo reikalui".

Magistratas savo gėdai ne tik negynė senovės paminklų, bet neapsaugojo nė gautų plytų. Iš jų buvo projektuota perstatyti vad. svečių namą, tačiau to nebuvo padaryta. Plytas miesto reikalams magistratas ir toliau pirkosi iš Šnipiškio plytinės, o anos atsargos taip ir išnyko. Galimas daiktas,

kad buvo išvogtos pačių magistrato narių bei jų bičiulių. Skubotumas, kurio ėmėsi magistratas mūrus griauti, o taip pat lengvas dalinimas teisių nugriauti mūrus privačių asmenų reikalams, pasižymi tuo pačiu savanaudiškumu.

Magistratas 1802 vasarą norėjo pradėti griauti Vilniaus gatvės vartus, bet čia kilo byla su Jurgiu Žukowskiu, kuris įteikė gubernatoriui skundą, įrodinėdamas, kad į tuos vartus jis turįs teisių, nes 1778 juose įrengęs ar restauravęs koplyčią. Jis turėjęs nuostolių 1794 metų sukilimo metu, tad reikalavo už visa tai vartus atiduoti jam amžinon nuomon arba leisti nusigriauti. Magistratas Žukowskio pretenzijų nenorėjo pripažinti, nes koplyčią įrengdamas jis, be abejo, turėjęs ne šios žemės tikslų. Magistratas primygtinai prašė gybernatorių leisti ardymo darbus pradėti. Bet anksčiau, negu ši byla buvo baigta, generalgubern. L. Benningsenas įsakė neleist imti mūrų medžiagos niekam, kas neturės jo paties leidimo. Tas įsakymas buvo iššauktas sumanymo statyti Vilniuje imperatoriškuosius rūmus, perstatant buvusius vyskupų namus. Dėl to toliau sienas bei vartus ardė nebe magistratas, bet privatūs asmens, kurie pasižadėdavo tam tikrą dalį plytų pristatyti būsimų imperatoriaus rūmų statybai. Horodničui Veisui 1802 m. buvo pavesta nugriauti minėtus Vilniaus vartus; 1804 Trakų vartai baigti griauti. Apie tą laiką buvo nugriauti ir Totorių vartai, nors tikros jų nugriovimo datos nežinome, kaip nežinome ir kuriuo būdu išnyko likusioji miesto sienų dalis. Bene paskutiniai 1805 metais nugriauti vartai į Užupį (Bernardinų ar Išganytojo).[30] Iš visų senojo Vilniaus fortifikacijų, kurios supo Vilnių per 300 metų, nepaliesti liko tik Aušros Vartai.

5. TILTAS PER NERĮ

VILNIUS buvo didelis prekybinis kelių mazgas. Nuo seniausių laikų per jį ėjo susikryžiavę keliai. Bent keli iš jų Vilniuje kirto Nerį. Yra net teorija Vilniaus miesto atsiradimą sieti su persikėlimo vietoje išaugusia prekyviete.

Kaip per Nerį buvo keliamasi, neturime jokių žinių. Manoma, kad naudotasi brasta, susidariusia iš Vilnios sąnašų Neryje. Tos sėklumos turėjo būti maždaug prie dabartinio Žaliojo tilto, nes Vilnia į Nerį seniau įtekėdavo vakariniu pilies kalno šonu, kur vėliau buvo Tiškevičių rūmai, gi lenkų okupacijos laikais—Wróblewskio biblioteka, paskui Mokslų Akademija. Apie tiltą aiškių žinių šaltiniuose randame tik nuo XVI amž.

Vilniaus miesto aprašymuose paprastai sakoma, kad pirmasis tiltas per Nerį pastatytas Ulricho Hosijaus 1563 m. Iš tikrųjų Hosijaus statytasis tiltas greičiausiai buvo nebe pirmas. Nesusipratimas bus kilęs dėl to, kad senieji autoriai Vilniaus miesto dokumentus skaitė labai neatidžiai, o vėlesnieji visai neskaitė ir kartojo tą patį.

Gerai perskaičius Zigmanto Senio privilegiją (1536), kuria Jonui Hosijui duota teisė valdyti tiltą, tuojau matyti, kad tiltas buvo jau pastatytas. Iš to paties dokumento aišku, kad tilto statytojas Ulrichas Hosijus, Jono tėvas, 1536 nebegyveno (mirė 1535), kad tų metų pavasarį tiltas buvo apgadintas potvynio, kad jį atstatė velionies sūnus Jonas, kuriam ir perduodamos visos teisės į tiltą.

Nėra taip pat abejonės, kad tiltas buvo pastatytas dar prieš 1535, t. y. Ulricho Hosijaus mirtį. Privilegijoje sakoma, kad Ulrichas Hosijus, pastatęs tiltą, susigrąžinęs išlaidas iš leistosios rinkliavos. Iš likusio pelno pradėjęs statyti prieglaudą prie Šv. Dvasios bažnyčios.[31] Aiškus dalykas, kad išlaidoms susigrąžinti reikėjo tik jau ne vienerių metų pajamų. Taigi Hosijaus tiltas atsirado ne 1536 m. Tikslios datos nežinome. 1529 metais tiltą buvo apsiėmęs pastatyti ir gavęs privilegiją Vilniaus vaivada Albr. Gostautas. Tiltas turėjo būti mūrinis ir jame turėjo būti įrengta krautuvių. Iš tilto mokesčio ir tų krautuvių pajamų turėjo būti tiltas išlaikomas ir taisomas paties Gostauto bei jo įpėdinių.Miestiečiams buvo pareiga duoti pagalbos tik potvynių metu.[32]

A. Gostautas savo teises, matyti, bus perleidęs horodničiui Ulrichui Hosijui. Bet koks buvo Hosijaus pastatytasis tiltas, nežinome. Galimas dalykas, kad buvo medinis (1605 jau mūro), o krautuvių ant tilto tikrai nebuvo. Nei jos nei pajamos iš jų niekur neminimos. Minimos tik pravažiavimo mokesčio pajamos.

Kad tasai Hosijaus tiltas nebuvo iš viso pirmasis, galima spėti iš 1719 metų akto, sudaryto dvaro teismo komisarų, sprendusių kapitulos ir horodničiaus sklypų sienas. Tame akte kalbama apie seną kelią, vedusį prie buvusio kadaise Neries tilto, pastatyto Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, t. y. priešunijiniais laikais.[33] Ir šiaip šaltiniuose užtinkame užuominų, rodančių, kad senųjų laikų vilniečių kalbėta apie tiltą, buvusį arčiau pilies. Minėtoji komisija, galimas dalykas, rėmėsi ne vien padavimais, bet ir dokumentais, nes abi susiginčijusios šalys buvo pateikusios savo senuosius dokumentus. Apskritai, sunku tikėti, kad iki XVI a. Vilniuje nebūtų buvę tilto. Miesto privilegijose ir kituose aktuose neminimas, rasi, dėl to, kad buvo statytas ne miesto, bet pa-

čių valdovų (1719 akto žodžiais, didžiųjų kunigaikščių).

Nors Hosijaus tiltas pagal privilegiją buvo jo nuosavybė, bet pajamos ne visos turėjo jam tekti. Susigražinęs tilto statybos išlaidas, Hosijus savo žinioje turėjo pasilaikyti tik tiek pajamų, kiek jų buvo reikalinga tilto remontui. Kitos pajamos turėjo eiti prie Šv. Dvasios bažnyčios senelių prieglaudai pastatyti bei išlaikyti. Pajamos buvo numatytos iš tilto mokesčio, nustatyto pačioje privilegijoje. Palyginus su ano meto kainomis, mokestis nebuvo mažas: 1. nuo vežimo malkų, šiaudų, šieno, javų ir k. žemės ūkio produktų — 1 denaras - obalis - pinigėlis (tuo metu pinigėlis jau lygus denarui, anksčiau buvo pusė denaro); 2. nuo dėžės arba boso druskos — 1 obolis; 3. nuo vienkinkio vežimo prekių — 3 oboliai; 4. nuo dvikinkio briko prekių — 5 oboliai; 5. nuo parduoti varomos karvės ar jaučio — 1 obolis; 6. nuo 1 krūvos (cumulo) molio plytoms gaminti — 20 skatikų.

Kad tilto pajamos nesumažėtų, Zigmantas Senis ta pačia privilegija uždraudė statyti tiltus visame Neries ruože nuo Bistricos iki Kernavės, ir mažus tiltelius (vad. Jazus) — nuo Nemenčinės iki Kernavės, o keltus — nuo Verkių iki Panerių.[34]

Ar tą mokestį mokėjo ir bajorai bei jų valdiniai, nėra visiškai aišku. Privilegijoje jie nesuminėti. Vėlesniais laikais nemokėjo. 1538 atstačius abu tiltus per Vilnią (prie Bernardinų ir Išganytojo vartų), mokestis taip pat buvo numatytas, bet toje Zigmanto privilegijoje įsakmiai pasakyta ir magistratui, kad bajorai ir dvasininkai nieko nemokės. Reikia manyti, kad jie nemokėjo ir už naudojimąsi tiltu per Nerį. Galimas dalykas, kad su tilto sargais bei valdytojais būta nesusipratimų. Jiems išvengti 1538 privilegijoje ta išimtis Vilnios tiltams jau aiškiai pabrėžta.

Tolimesnis tilto likimas nėra gerai žinomas. Zigmanto Augusto laikais apie jį išgirstame tik ryšium su Šv. Dvasios prieglauda, kurią didysis kunigaikštis paima ypatingon savo globon. Tur būt, kaip nors atlyginęs Hosijui, 1545 m. perdavė tiltą ir prieglaudą magistratui. Drauge buvo nustatyta smulki administravimo bei aprūpinimo tvarka. Pagrindas liko tas pats: prieglaudai tenka visos tilto pajamos, atskaičius administravimo bei remontų išlaidas.[35]

Beglobodamas prieglaudą, Zigmantas Augustas visus jos įsigijamus namus atleido nuo visokių prievolių: duoti butus visokių susibūrimų metu (išskyrus vakarų valdovų delegatus), o taip pat nuo gėrimų mokesčių.[36]

Kaip atrodė tiltas, teturime tik vienintelį aprašymą Guagninio: "Per tą upę tiltas iš abiejų galų mūrinis, didelis, iš viršaus dengtas malksnomis Jam pastatyti ne mažai išleista".[37] Toliau apie jį išgirstame tik 1605 m. iš protokolų kapitulos, kuri savo posėdy patenkino magistrato prašymą tilto remontui duoti iš Panerių šilo 20 pušų.[38] Kadangi tas sprendimas buvo spalio 5, tai tiltas buvo sugedęs greičiausiai nuo pavasario potvynių. Gal buvo ruošiamasi jį tvirtinti prieš žiemą.

Kaip tas tiltas sunyko, žinių nėra. 1621 jau nebebuvo. Tų metų seimo konstitucijoj sakoma, kad bajorijai susidaro daug nepatogumų ir nuostolių, nes prie Vilniaus per Nerį nėra tilto. Sunku keltis per upę. Miestas turįs pradėti darbą ir per dvejus metus tiltą pastatyti. Jei tos prievolės neatliksiąs, turėsiąs sumokėti 1.000 auks. baudos. Tiltas turįs būti pastatytas iš Šv. Dvasios prieglaudos pajamų. Miestas pasižadėjęs ir savų lėšų pridėti. Atstovams "prašant", nutarta, kad 6 metus tilto mokesčius mokėsią ir bajorai, dvasininkai bei jų valdiniai. Nuo kiekvieno parduoti vežamo vežimo turėsią mokėti po 2 pinigėlius.[39] Reikia manyti, kad seimo priim-

tas sprendimas statyti tiltą buvo įvykdytas, tačiau apie tiltą vis dėlto labai negreit šį tą išgirstame.

Vilniaus magistrato 1658 m. instrukcijoje pasiuntiniams, vykstantiems pas carą, sakoma, kad mūrinis tiltas sudegęs karo metu (1655), o iš kelto pajamas imąs "vaivada" caro iždui, nors pagal privilegijas jos turinčios eiti magistratui — tilto atstatymo ir prieglaudos reikalui.[40]

Lenkiškoje literatūroje paprastai yra rašoma, kad tiltą sunaikinęs Jonušas Radvilas 1655, atsitraukdamas iš Vilniaus. Jis miestą apiplėšęs ir ant tilto dar turėjęs susidūrimų su kazokais. Iš tikrųjų tiltas, greičiausiai, sudegintas hetmono J. Radvilo įsakymu, tačiau jis pats tada su kariuomene pasitraukė ne per aną tiltą, bet per laikinį karinį, pastatytą aukščiau Antakalnio; bet ir tas tiltas buvo sudegintas. Miesto tiltas, galimas daiktas,buvo sudegintas pasitraukiančios įgulos, kuriai vadovavo Žeromskis.

Po karo Vilnius vėl neturėjo tilto. Buvo naudojamasi keltuvu. 1670 seimas priėmė beveik žodis žodin tokį pat nutarimą, kaip 1621 m. Tiltas turėjo būti pastatytas per dvejus metus, bajorija tilto mokestį moka 6 metus.[41] 1671.II.24 tą reikalą svarstė ir Vilniaus kapitula. Ji nutarė, kad geriausia būtų išnuomuoti keltą ir nuomą pavesti statybos reikalams. Be to, reikia sumažinti prieglaudos vargšų skaičių ir santaupas pavesti statybai. Kapitula nutarė prisidėti prie tilto statybos, duodama iš Labanoro vyskupinių miškų medžių ir leisdama statybos reikalui apdėti mokesčiu savo jurisdikcijos gyventojus, jei tokį mokestį mokės kitos jurisdikcijos.[42]

Buvo ruošiamasi ir projektuojama, bet iš to nieko neišėjo. 1676 seimas pakartojo 1670 m. nutarimą ir prikišo: esą, kas turėjęs tiltą pastatyti, paėmęs daug pinigų, bet nepastatęs. Kad tiltas pagaliau būtų pastatytas, seimas paskyrė specialią komisiją tuo rūpintis: Naugarduko kaštelioną K. Jas-

maną, Vilniaus pakamarį Kazčižą ir Lydos vėliavininką Joną Kurčą.[43] Remdamasis burmistriniais aktais, Kraszewskis rašo, kad tiltas pastatytas 1674 m. Planą paruošęs pulk. Frediani, o statęs karališkasis statytojas Fick.[44] Tačiau tai nesusipratimas. Gal kaip tik tas Fickas bus buvęs kaltininkas, paėmęs pinigus, bet tilto nepastatęs.

Skirtoji komisija veikė, bet tuojau pasirodė, kad trūksta lėšų. Tada 1677 seimas Vilnių ir jo priemiesčius apdėjo dvejiem metam dvigubu gėrimų mokesčiu ("copove"). Bet pasirodė, kad ir to neužteko. Tada 1678 seimas mokestį dar padidino ir pratęsė vieneriems metams.[45] Prisidėjo miestas, turbūt, ir kapitula su vyskupu. Prieglauda įkeitė vienus namus. Tiltas pagaliau buvo pastatytas ir pradėtas naudoti. Tačiau 1684 metų Šv. Trejybės klebono byloje su magistratu laikomas dar nebaigtu. Be to, jau spėjo apgadinti pavasarį ledai. Vėl buvo skundžiamasi, kad bajorai, nesilaikydami 1670 ir vėlesnių konstitucijų, tilto mokesčio nemoka ir nėra galimybės iš bajorų jo išreikalauti. Komisarinis teismas patarė iš lauko pusės įtaisyti tvirtą grandinę bei užraktą, kad niekas be leidimo negalėtų pravažiuoti. Magistrato atstovas pasišaipė: girdi, kažin kas turįs būti tvirtesnis — grandinė ar pačios bajorijos priimtoji konstitucija? Iš tos bylos paaiški, kad tiltas buvęs stiprus, mūrinis.[46] Tilto rinkliava paprastai būdavo išnuomuojama. Būdavo gaunama 1200 - 1400 auksinų per metus.

Tas tiltas buvo nuverstas 1700 metų potvynio. Vilnius vėl ilgą laiką tesivertė keltu. Naujai pastatytas buvo nuverstas potvynio 1761 m. Tiltą atstatė Lietuvos iždininkas Sologubas. Tiltas buvo mūrinis ir žaliai dažytas. Nuo to meto jis pradėtas vadinti *Žaliuoju tiltu.* Sudegė 1791, atstatytas 1806. Traukdamiesi nuo Napoleono, rusai 1812 tiltą sugriovė. Po karo buvo atstatytas, išliko iki 1898. Tais metais buvo pastatytas geležinis.[47]

6. APRŪPINIMAS VANDENIU

VANDUO kiekvienam miestui bei jo gyventojam yra vienas iš aktualiausių klausimų. Vandens gausumas bei prieinamumas visada buvo ir yra glaudžiame ryšy su miesto gyventojų sveikatingumu ir miesto saugumu nuo ugnies. Vilnius šiuo atžvilgiu yra neblogoje padėtyje. Jame vandens kadaise net perdaug būta. Jau nekalbant apie tai, kad yra prie Neries ir prie Vilnios, anksčiau dar buvo balų ir versmių. Dabartinė katedros aikštė XVII - XVIII a. kartais būdavo sunkiai išbrendama. Čia buvę miesto sienos vartai praminti Šlapiaisiais. Rudenį ir pavasarį buvo neįmanoma iš Pilies gatvės apvažiuoti pilies rajoną (pro katedros bokštą) link Neries. Limanowskis mano, kad dabartinio miesto centre kadaise buvęs versmėtas ir pelkėtas skardžius. Tas versmes liudijąs ne vien Vingris ir šaltiniai jo vardo gatvėje, bet ir kai kurie dokumentai. Antai, dar XVI a. Vilniaus kapitula rūpinosi specialiais kanalais nusausinti Pilies gatvę; jos pabaiga iš tikrųjų yra nuokalny. XVII a. pabaigoje vandens pritekėdavo Vokiečių gatvės rūsiai, o toji gatvė yra gana aukštai. Vanduo tegalėjo atsirasti iš šaltinių.

Iš tikrųjų senojo Vilniaus priemiesčiuose šaltinių yra žinoma gana daug. Garsiausi jų ir gausiausi vandeniu buvo Vingrio šaltiniai. Dar žinomi Župrėnų, Misionorių, Aušros Vartų ir kt. šaltiniai. Senasis Vilnius iš jų sėmė vandenį kasdieniniams savo reikalams. Didžiajai miesto daliai geriausiai tiko Vingrio šaltiniai arba, tikriau sakant, Vingrio upe-

lis.Jis prasidėjo anapus Aušros Vartų, maždaug geležinkelio stoties rajone; atitekėjęs iki Aušros Vartų, suko į kairę, o paskui tekėjo miesto sienos pakraščiu, Pylimo gatve. Ten, kur yra Vingrio aikštė (Pylimo ir Naugarduko g. sankryžoje), buvo tvenkinys. Limanowskis spėja, kad ten jis buvęs dar prieš Vilniaus miesto įkūrimą, bet galėjo būti ir vėliau patvenktas, t. y. vandens pripildytas miestą supusio griovio gabalas. Jau XVI a. pradžioje to tvenkinio vanduo buvo miestiečių vartojamas.

Oficialios žinios apie Vingrio vandens naudojimą miesto reikalams prasideda nuo 1532.XI.18. Tada visas tas vanduo buvo Šv. Dvasios vienuolyno. domininkonų nuosavybė. Nuo kada domininkonai pasidarė Vingrio tvenkinio ir viso upelio savininkai, žinių nėra. Šv. Dvasios bažnyčia buvo statyta 1441. Vienuolynas įkurtas ir senoji bažnyčia perstatyta 1501 didžiojo kunigaikščio Aleksandro. Ar Vingris priklausė Šv. Dvasios bažnyčiai, kai ji dar buvo parapinė, abejotina. Greičiausiai tvenkinys atsirado, apsupus Vilnių siena bei grioviu. Gal būt domininkonų pastangomis tas tvenkinys atsirado ir dėl to jie gavo didžiojo kunigaikščio privilegiją jį valdyti. Zigmanto Senio 1533 dokumente, sprendžiant ginčą su magistratu, sakoma, kad Vingrio vandenį domininkonams dovanojęs Aleksandras, bet 1536 m. pirkimo — pardavimo akte įrašyta, kad domininkonai gavę jį iš savo viršininko Korčako, o Aleksandras tai patvirtinęs.[48]

Iš to tvenkinio domininkonai buvo nusivedę į savo vienuolyną vamzdžius, kuriais vanduo tekėjo į vienuolyną. Domininkonų pavyzdžiu pasekė kai kurie kiti gyventojai. Už naudojimąsi vandeniu jie mokėjo domininkonams nuomą. Pirmoji žinia, kaip minėta, yra iš 1532.XI.18, kai pranciškonai sudarė su domininkonais sutartį, kad už Vingrio vandenį kasmet mokės 30 skatikų, nes domininkonai yra Vingrio ir vamzdžio — kanalo savininkai. Matyti,

pranciškonai į savo vienuolyną buvo atvedę šaką iš domininkonų kanalo.

Upelio vandens nuosavybė, žinoma, keistokas dalykas, ypač kai tas upelis teka per svetimą žemę. Vingris taip pat tekėjo per miesto žemę bei per patį miestą, ir miestiečiai jo vandeniu naudojosi. Domininkonai čia sukliudyti negalėjo. Jie ir nekliudė, kol vanduo buvo imamas tiesiog iš upelio. Kai magistratas pradėjo statyti vandentiekio įrengimus, domininkonai pareiškė pretenzijų ir apskundė miestą Zigmantui Seniui. Magistratas teisinosi tuo, kad Vingris teka per jo žemę ir kad iš seno šiuo vandeniu naudojęsi miestiečiai, kaip ir domininkonai. Tačiau didysis kunigaikštis bylą išsprendė domininkonų naudai, nes jie turėjo Aleksandro privilegiją. Magistratas savo teisių negalėjo paremti jokiais dokumentais. Nuspręsta, kad miestiečiai Vingrio vandenį gali naudoti, bet į namus nusivesti reikia domininkonų vienuolyno leidimo ir už vandenį atlyginti.

Miestas su vienuolynu, matyti, nesusitarė. Gal ir dėl to, kad iš vieno Vingrio visą miestą aprūpinti vandeniu buvo neįmanoma. Negalima buvo vandens privesti. Tad 1534 magistratas išprašė iš Zigmanto teisę pasinaudoti šaltiniais, buvusiais už Subačo vartų prie Župrėnų kelio. Kai magistratas pradėjo tiesti vamzdžius, užprotestavo Trakų kaštelionas bei Žemaičių seniūnas Petras St. Kiška. Esą vanduo nutraukiamas nuo jo laukų. Magistratas vėl kreipėsi į didįjį kunigaikštį. Pasiremdamas miestiečių tvirtinimu, kad Kiškos laukams tuo nekenkiama, nes vamzdžiai vedami per miesto pievas, Zigmantas įsakė velionies Kiškos sūnums kliūčių nedaryti, o jei jaustųsi vis skriaudžiami, tesikreipia į jį — kunigaikštį.[49]

Bet tuo būdu vandens klausimas dar neišsisprendė. Sekančiais metais Zigmantui atvykus į Vilnių, magistratas vėl prašė tvarkyti vandens reika-

lą. Esą didžiausia nelaimė ta, kad miestas negalįs naudotis Vingrio vandeniu. Net gaisrą (1530) nebuvę kaip sulaikyti, nes Vingris, užvaldytas domininkonų, jau nebetekąs savo sena vaga. Vandens yra pakankamai ir kalne už Subačo vartų, prie pat vieškelio. Šaltiniai didžiojo kunigaikščio žemėje. Miestas prašė leisti tą vandenį atvesti vamzdžiais per miesto pievas į miestą. Kadangi dėl šių šaltinių naudojimo kėlė ginčą Kiškos, tai Zigmantas pats ten nuvažiavo. Konstatavęs, kad į tuos šaltinius niekas jokių teisių negalįs turėti. Šaltiniai jo žemėje, o jis, norėdamas Vilnių aprūpinti vandeniu taip, kaip esanti aprūpinta Krokuva, dovanojąs juos miestui ir leidžiąs laisvai per savas pievas nuvesti į miestą ("per perkasus ir miesto mūrus į namus ir daržus"). Be to, ta pačia proga miestui buvo duota teisė laisvai naudotis Vingrio vandens perteklium, t. y. tuo vandeniu, kuris tekėjo žemiau minėto tvenkinio, kuruo naudojosi domininkonai. Visą tą vandenį, kuris tekąs per miesto žemę bei perkaso grioviu, mūrų pasieniu, miestas laisvai galįs naudoti savo reikalams, užtvenkti bet kuriuo būdu ir iš tvenkinio, taip pat per pylimą bei mūrus, įvesti į miestą.[50]

Iš anapus Subačo vartų miestas vandenį atsivedė, bet panaudoti atliekamą Vingrio vandenį buvo sunku arba neįmanoma. Kad vanduo lengvai tekėtų į namus, kiemus, rezervuarus ar tvenkinius, turėjo būti aukščiau. Tuo tarpu nuo domininkonų tvenkinio atliekąs vanduo tekėjo jau daug žemiau. Šis vanduo galėjo būti panaudotas tik pačios pakalnės rajonui. Tad 1536 V 22, užuot daręs kokius įrengimus žemutinio Vingrio vandens lygiui pakelti, magistratas iš domininkonų vienuolyno nupirko Vingrį su visais kanalais bei visomis teisėmis ir su kaimyniniu namuku (vandentiekiu?). Už tai magistratas sumokėjo 100 kapų skatikų ir 10 svarų pipirų. Domininkonai pasiliko sau teisę iš tvenkinio į savo vienuolyną atvesti vieną kanalą arba vamzdį ir nau-

doti vandenį viso vienuolyno reikalams. Ta pačia proga domininkonai užtikrino magistratą, kad iš Vingrio veltui imti vandenį jie niekam jokių teisių nesuteikė. Visi kas imą, moką mokestį, kuris dabar turėjo eiti magistratui. Išimtį sudarą Hosijai. Ulrichui Hosijui bei jo įpėdiniams domininkonai be mokesčio leidę nuvesti vandenį iki jų rūmų Vokiečių gatvėje. Taip pat veltui vandenį imąs valdovas pilies reikalams.[51]

Dėl pilies tenka pastebėti, kad ir vėlesniais laikais ji turėjo atsivedus iš Vingrio specialų vamzdį ir magistratui mokesčio nemokėjo. Kartais valdovas leisdavo prie savo vamzdžio prisijungti ir kai kuriems privatiems namų savininkams.

Nupirkęs Vingrį ir gavęs teisę naudotis šaltiniais iš anapus Subačo vartų, magistratas ėmėsi pats aprūpinti miestą vandeniu. Įrengė visą eilę magistralių vamzdžių mieste. Namų savininkai turėjo patys įsivesti vandenį į savo kiemus. Pagal Zigmanto Senio 1536 m. pertvarkymą, už naudojimąsi vandeniu namų savininkai turėjo mokestį 8 skatikus per metus.[52] Taip miesto aprūpinimas vandeniu buvo sutvarkytas ilgiems laikams.

Iki pat XIX a. vanduo vilniečių buvo imamas iš viešųjų magistrato vamzdžių, o stambesniosios įstaigos (pav. jėzuitai) už tam tikrą mokestį ir patys nusitiesdavo atskirus tiesioginius vamzdžius, iš kurių kartais vandenį gaudavo kaimyniniai namai.

Mieste, be to, buvo įrengta keletas vandens paskirstymo rezervuarų. Vienas toks, berods, buvo tuojau už Aušros Vartų. Brauno plane vieną tokį rezervuarą matome Rotušės aikštės šiauriniame kampe, o antrą — pilies rūmų kieme (fontaną).[53]

Imti vandenį iš Župrėnų šaltinių Kiškos bandė trukdyti ir vėliau. Zigmantas Augustas tą klausimą 1558 m. galutinai išsprendė miesto naudai. Įdomu, kad dabar buvo pasakytas ir tikrasis to upelio vardas — Druja.[54]

Vamzdžiai buvo mediniai. Jiems gaminti — gręžti iš rąstų — miestas turėjo specialią dirbtuvę, kuri gamindavo vamzdžius paties magistrato laikomiems magistraliniams kanalams, o taip pat parduodavo privatiems savininkams. Vandentiekiui prižiūrėti magistratas laikė specialius tarnautojus. XVII a. vidury buvo vamzdininkas ("rurmistras") ir 4 padėjėjai, kurių pirmajam buvo mokama 100 kapų ir dar 12 kapų aprangai, o visi kiti 4 gaudavo po 48 kapas ir visi kartu 24 kapas maistui. Kadangi vamzdžių medžiagai magistratas išleisdavo 150 kapų skatikų, tai visas vandentiekis miestui atsiėjo 428 kapas skt.[55]

---

1. Kolankowski, Dzieje W. Ks. Lit. za Jagiellonów I; Liubavskij, Sejm; L. Finkel, Elekcya Zygmunta I 1910.
2. Dubiński 19-20.
3. Fijałek, Ateneum Wileńskie Nr. 3-4, 509.
4. Żytkowicz, Zburzenie murów, 12.
5. Łowmiańska, Wilno przed najazdem, 21.
6. Fijałek, Atheneum Wileńskie Nr. 3-4, 509.
7. Brauno planas yra reprodukuotas žinomame Binkio ir Tarulio Vilniaus albume. Apie Gedkanto planą žiūr. Żytkowicz, Zburzenie; Łowmiańska, Wilno przed najazdem.
8. Żytkowicz 12.
9. Ten pat 13 psl.
10. Baliński, Historia m. Wilna II 66-69; Fijałek At. Wil. Nr. 3-4, 35, 327.
11. Łowmiańska, 24. Lietuvių Enciklopedija 1953 (Aušros Vartai).
12. Łowmiańska 25.
13. Ten pat 24, 26.
14. Ten pat 26.
15. Żytkowicz, 15.
16. Inž. Walicki ir Michniewicz yra tuos urvų mūrus tyrinėję ir savo išvadas paskelbę: Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk, 1907, I. Be to, žr. Łowmiańska, 27.
17. Łowmiańska 29.
18. Litwa i Ruś VI 1913, 64.
19. Neprisimena nei Łowmiańska, nei Żytkowicz.
20. Żytkowicz 31.
21. Ten pat 20.
22. Mościcki 6, 16.

23. Żytkowicz 25.
24. Łowmiańska 31.
25. Ten pat.
26. Mościcki, Dzieje, 417.
30. Żytkowicz, Zburzenie.
31. Dubiński 48-53.
32. Kraszewski III 340; Baliński II 82.
33. Wizerunki (22) 55, (24) 27-28.
34. Dubiński 48-53; Baliński II 225-234.
35. Dubiński 77-78.
36. Ten pat 79, 120.
37. Kraszewski III 341.
38. Kraszewski III 91.
39. Vol. legum III 208-9, 431 fol. Pastebėtina, kad tas pats seimas patvirtino pernykštę privilegiją šv. Petro prieglaudai dėl Nemenčinės tilto.
40. Kraszewski II 127.
41. Vol. Leg. V 54.
42. Kurczewski, Kościół zamkowy III 197.
43. Vol. Leg. V 212, 432 fol.
44. Kraszewski III 341.
45. Vol. Leg. V 258, 527 fol.; 309, 633 fol.
46. Dubiński, 252, 253, 259, 264, 265.
47. Żahorski, Przewodnik, 130.
48. Gieysztor, 246-247.
49. Ten pat 248.
50. Ten pat 248-249; Sobranije drevnich gramot I 36-37, (Nr. 23).
51. Gieysztor 365-370: Sobranije 37-42 (Nr. 24).
52. Dubiński 58.
53. Wizerunki (24) 70-71, 80-81, 82.
54. Gieysztor 249-250.
55. Łowmiańska 160, 179.

VILNIAUS APRAŠYMAI

VII

I. AMŽININKAI APIE SENĄJĮ VILNIŲ

VILNIUS XVI a. mums pažįstamas tik iš žinių nuotrupų. Nors nemažai jų turime, bet tikro vaizdo susidaryti negalime. Šiokį tokį miesto vaizdą gauname iš Brauno plano — paveikslo. Daug galėtų padėti miesto aprašymai; deja, jų beveik nėra. O kiek yra išlikusių, tai dažniausiai aprašymai žmonių, kurie patys Vilniuje nėra buvę. Tie aprašymai imti iš ankstyvesnių raštų, tačiau be jokios tvarkos. Vaizdas susidaro iškreiptas. Kai kurie Vilniui priskyrė net tai, kas buvo rašoma apskritai apie visą kraštą bei vargingų valstiečių gyvenimą. Iš tokių aprašymų naudos nedaug, bet juos čia suminėsime.

Vilnių įvairiomis progomis prisimena ir kai kuriuos jo bruožus nusako daugelis XVI a. autorių ir šaltinių (laiškų, pranešimų), bet pirmasis apibudina atskirai tik *Motiejus Miechovita* (Tractatus de duobus Sarmatiis, Cracoviae 1517). Trumpas jo aptarimas yra toks: "Vilnius yra Lietuvos žymiausias ir sostinės miestas. Su visais priemiesčiais jis yra tokio dydžio, kaip Krokuva su Kazimirija bei Clepardija. Tačiau namai čia nėra susiglaudę, kaip mūsų miestuose; juos dažnai skiria daržai bei aikštės. Vilniuje yra dvi mūrinės pilys — aukštutinė kalne ir žemutinėje pakalnėje".[1]

Šio aprašymo įtakoje yra atspausdintas paaiškinimas (legenda) Lenkijos ir Lietuvos žemėlapyje, kuris buvo išspausdintas 1570 metais *Abraomo Ortelijaus* atlase (Theatrum orbis terrarum). Ten rašoma, kad miestų Lietuvoje nedaug, gyvento-

jų juose negausu. Dėl paties Vilniaus ten sakoma: "Krašto sostinė Vilnius yra vyskupijos miestas, didumo toks, kaip Krokuva. Betgi namų suglaustų jame nėra; bet kaip kaimuose — perskirti daržų ir tuštumų".[2]

Bent kiek savarankiau ir plačiau Vilnių aprašo *Sigismundas Herbersteinas* savo kelionės į Maskvą aprašyme (1526): "Krašto sostinė yra Vilnius, miestas plačiai išsistatęs kalvose tarp Neries ir Vilnios. Neries upė žemiau Vilniaus įteka į Nemuną ... Vilnius tik dabar yra apsuptas mūro siena. Jame yra daug bažnyčių bei šiaip mūro pastatų. Jų tarpe yra katedra, valdoma karaliaus Zigmanto tikro sūnaus Jono, labai rūpestingo vyro, kuris ir mus grįžtančius labai maloniai priėmė. Be to, yra parapinė bažnyčia (t. y. šv. Jono) ir keletas vienuolynų, ypatingai žymus didelėmis lėšomis pastatytas reguliarių pranciškonų (Trakų g.). Lietuvos kunigaikštijoje yra 3 Romos obediencijos vyskupystės, būtent Vilniaus, Žemaičių ir Kijevo (Lucko). Rusiškų vyskupysčių Lenkijoje ir Lietuvoje bei jų inkorporuotose žemėse yra šios: dabar Vilniuje gyvenąs arkivyskupas, ir Polocko, Vladimiro, Lucko, Pinsko, Cholmo, Przemislio vyskupai. Lietuvoj ypatingai gausu medaus, vaško, pelenų, kurių didelė daugybė išvežama į Dancigą, o iš ten į Olandiją".[3]

Toliau Vilniaus apibūdinimą randame *Krasinskio* Lenkijos aprašyme (Polonia, 1574). Čia yra specialus Lietuvai skirtas skyrius (De Lithuania, moribus, origine et sacris Lithuanorum ritibus), kuriame rašoma:

"Vilnius, žymiausias Lietuvos miestas ir visos provincijos sostinė, stovi tarp kalvų, kur suteka Neris su Vilnia. Jis tiek savo pastatų puošnumu bei gražumu, tiek gyventojų gausumu bei erdvumu prašoka visus kitus Lietuvos miestus ir, be abejonės, gali lygintis su kitais žymiausiais šiaurės miestais. Jame yra dvi pilys, kurių statyba daug kainavo Lietu-

vos kunigaikščiams. Jos žymios didumu ir savo pastatų puošnumu. Mieste daug žymių bažnyčių, įvairiose miesto dalyse daug didingų didžiūnų, bajorų ir miestiečių rūmų.

"Vilnius yra didžiųjų kunigaikščių ir vyskupų sostinė. Čia vyskupystę įkūrė pirmasis Lenkijos karalius Vladislovas Jogaila 1387 žmonijos išganymo metais, suteikęs vyskupui ir visam dvasininkų luomui daug malonių. Yra taip pat daug ordinų vienuolynų, bet visus pralenkia pranciškonų observantų vienuolyno puikumas. Iš viso yra daugiau graikų apeigų sekėjų — rusų, kaip Romos obediencijos bažnyčių.

"Dabar Vilniuje klesti jėzuitų kolegija, įkurta to miesto vyskupo Valerijono; joje mokoma visų geriausių mokslų; vadovaujama mokytų vyrų. Dėl jos mokslingų pasirodymų, dėl scholarų kilmingumo ir gausumo, ją galima laikyti ne kokia paprasta mokykla, bet akademija.

"Miestas yra žymus daugeliu dalykų. Pirklių ir įvairių rūšių bei įvairių tautų amatininkų yra nepaprastai daug. Prekyvietėje parduodamų daiktų taip daug, kad ir didžiausia kariuomenė sunkiai galėtų sunaudoti. Maistas kainuoja menkus variokus, palyginus su kitų kraštų kainomis. Vilniaus vaivada iš Lietuvos pasauliečių senatorių yra pirmasis karališkam senate; kaštelionas priskaitomas prie žymių karalystės tarėjų; miesto vaitas veikia karaliaus ir didž. kunigaikščio vardu.

"Palei Vilnių, prie Vokės upelio, skitų tauta totoriai dirba savo laukus. Jie yra mahometonai. Lietuvos kunigaikštis Vytautas juos atgabeno iš vidurio Skitijos su žmonomis ir vaikais ir įkurdino viduryje Lietuvos 1396 krikščionių išganymo metais. Jie gyvena savais įstatymais ir lygiai su lietuviais pripažįsta didžiojo kunigaikščio valdžią. Jie yra geri šeimos tėvai ir nesvetimi karo reikalams. Iš jų suda-

romi būriai, kuriuos karalius paprastai panaudoja kare.

"Be Vilniaus, Lietuvoje yra dar daug nemenkų miestų su žymiomis pilimis, kurias visas aprašyti norėdamas, turėčiau parašyti dar vieną tomą. Iš to aiškėja, kad klaidinga yra nuomonė — esą Lietuvoje labai reta yra miestų ir negausu kaimų. Suprantama, Lietuva nėra taip tirštai gyvenama, kaip Italija, Vokietija ir Lenkija, bet ne taip jau visai tuščia, kaip kas nori. Ten, kur kadaise buvo dykos girios arba nykios pelkės, ... dabar miestiečių ir valstiečių yra ūkininkaujama".[4]

Čia, kaip matome, stengiamasi net koreguoti netikrus pasakojimus apie Lietuvą, bet vis dar nedaug sužinome apie Vilnių ir Lietuvą.

2. BRAUNO ATLASO KRATINYS

BRAUNO atlase, išleistame Koelne, Vokietijoje, vardu "Theatrum urbium praecipuarum totius mundi" (1576), randame ir Vilniaus aprašymą: *"Wilna Lithuaniae Metropolis"*. Aprašymas yra sudarytas iš ankstyvesnių autorių, kurie taip pat kitus kompiliavo. Žinios duotos be jokios atrankos ir kritikos — tikras kratinys. Greta patikimų faktų, žinomų iš kitų šaltinių, duota ir paskalų, kurios tegali priklausyti pasakom, o ne istorinei tikrenybei. Tai gana aišku iš paties pasakojimo. Brauno atlaso paaiškinime (legendoje) rašoma:

"Vilniuje tikrai gyventojų gausu. Miestas platus ir šios didžiosios kunigaikštijos vyskupinis, vietos gyventojų vad. Vilenszki, vokiečių kalba — Wilde. Vardą yra gavęs nuo tekančios pro jį taip vadinamos upės, kuri, prasidėjusi Lietuvoje ir susijungusi su Nemunu, įplaukia į Prūsų marias. Miestas yra apsuptas mūru su vartais, kurie betgi niekad neuždaromi. Gyvenamieji namai daugiausia yra mediniai, paprasti, žemi, neturi nei atskirų miegamųjų nei virtuvių, net neatskirti nuo tvartų, nors gyvulių ir galvijų yra daug laikoma. Ne per geriausia tvarka ir sustatyti, išskyrus vieną kitą gatvę, kuriose svetimšaliai, lanką tą miestą prekybos reikalais, yra pasistatę gana puikių mūro namų; jais puošiasi vokiečių ir pilies dalys.

"Vilniuje yra taip pat karališkieji rūmai; vieni tikrai dideli, pasižymį savo salių erdvumu, kiti kalne įžymūs bokštais. Šalia jų žemiau yra ginklų dirb-

tuvė, kurioje galima matyti visokios rūšies karo pabūklų, nors visoje Lietuvoje nėra nė vienos metalo kasyklos ar klodo.

"Bažnyčios daugiausia mūrinės; yra ir medinių, nes visiems įvairių tikybų sekėjams yra leidžiama savo kultą atlikti. Puikus yra bernardinų vienuolynas, pasižymįs tašytų akmenų gražia statyba. Yra taip pat rusų kiemas (aula), kuriame jie išskirsto iš Maskvos atgabentas savo prekes: vilkų, lapių (ypatingai baltųjų), kiaunių, sabalių, šermuonėlių, leopardų ir kitų gyvulių brangius kailius. Įvairiose gatvėse miestiečių reikalams yra įtaisyti šuliniai, kurie betgi visi išeina iš tų pačių šaltinių, esančių palei vokiečių vartus.

"Priemiesčiai, kaip kituose gerai pastatytuose miestuose, nėra vienas nuo kito atskirti ir atskirais vardais pavadinti. Vilnius yra apsuptas ir apjuostas vienu nenutrūkstančiu užmiesčiu, kuriame matosi lyg išsėtas begalinis namų skaičius be jokio plano, be jokių tvarkingų gatvių, bet pagal kaimišką barbarų skonį, kaip reikalas ir aplinkybės lėmė. Iš kelių pušinių rąstų grubiai statytas trobas jie perkelia į kitą vietą be tvarkos, kur patinka. Už vartų,vedančių į karališkąją pilį, už pusės mylios nuo Vilniaus, karalius Zigmantas pasistatė vien iš medžio vilą, tiesa, karališką, kur galėtų pasitraukti ir pailsėti nuo miesto rūpesčių. Vila yra su giraite ir žvėrynu, kuriame visokios rūšies žvėrys labai didelėmis išlaidomis yra užlaikomi. Vietos žmonių kalba vadinama "Versupa", t. y. šalia upės, netoli kurios, tiesa, ir yra Vilniaus ir visi priemiesčių trobelių gyventojai, kaimiškos ir serviliškos prigimties, jokių amatų ir laisvesnių verslų nemoka ir jais neužsiima, nerangūs, pritingę, apsileidę, neturį jokios laisvės, bet yra tik tarnai, aukštesniųjų luomų laikomi tikrais vergais. Tačiau toks gyvenimas (nuostabus dalykas), atrodo, juos džiuginąs. Savo ponus labai myli ir jiems tuo ištikimiau bei stropiau tarnauja, juo aštriau ir

žiauriau žodžiais ir rykštėmis su jais elgiamasi. Nors vyno ir neturi, tačiau gėrimui ir tos rūšies linksmybei yra gerokai pasidavę. Midus ir alus yra jų gėrimas. Labai dažnai degtinės, svogūnų ir kitų panašių dalykų vartojimas namuose, nuolat pilnuose dūmų (nes jokių neturi dūmtraukių), gadina jų akių sveikatą, tad niekur nėra tiek aklų, kaip tame mieste.

"Namuose nėra jokių papuošalų, neužtiksi brangesnio baldo. Pamatysi tėvus ir vaikus kartu su gyvuliais prie to paties suskretusio židinio, šalia kurio, taip pat ant kito suolo, guli neseniai tapusi motina šeimininko žmona, kuri trečią ar ketvirtą dieną po gimdymo jau dirba sunkiausius darbus namuose ir lauke. Visame tame mieste niekas nevartoja lovų. Minkštai miegoti laikoma ištižimu. Daug jau reiškia, kad labiau pasiturį savo guoliui vartoja suolą, apdengtą meškos kailiu.

"Negeresnis ir necivilizuotesnis aukštesniųjų luomų gyvenimas. Tik jie brangesniu savo rūbu, sidabro papuošalais, kuriais noriai puošiasi, parodo savo kilnumą. Miestiečiai savo žmonas mėgsta puikiai puošti, o kaimiečių rūbai yra paprasčiausi, vis tos pačios spalvos bei pavidalo.

"Visame tame dideliame mieste nėra nei vienos prieglaudos, jokios vargo slegiamiems skirtos vietos, kur jiems būtų palengvinama gailestingumo darbais. Midaus, degtinės ir blogo alaus prisigėrę, mušasi ir kivirčijasi, vienas kitą sužeisdami ir žiauriai apmušdami. Jei kuris užmuša svetimšalį, mirties bausmę užsitraukia. Už 16 talerių gali atsipirkti gyvybę. Bet jeigu kas lietuvį nužudo, tada, jei žudikui pavyksta pasprukti, užmuštojo giminės ir artimieji išbalzamuoja lavoną kvepalais, kad jis galėtų išsilaikyti nepalaidotas ir, jei kartais pavyktų sučiupti žudiką, galėtų jam parodyti lavoną, nes kitaip negalėtų reikalauti mirties bausmės. Jei kuris nužudytasis būna palaidotas prieš žudiko sugavimą, mirties baus-

mės nėra, net pinigine pabauda nėra baudžiamas, bet tik rykštėmis plakamas.

"Priemiesčiuose daugiausia gyvena totoriai, žemdirbiai, vežėjai ir prekių nešiotojai, kurių darbu žiemą naudojasi pirkliai, vykdami į artimiausias apylinkės vietoves. Ir tiktai žiemą, ne kuriuo kitu metu, galima į tą miestą atvykti ir iš jo išvykti, nes Lietuvoje keliauti kliudo pelkės ir ji visa yra apaugusi giriomis. Žiemą pelkėms ir liūnams giliai įšalus ir apsiklojus sniegu, keliai yra atviri į visas puses. Nesakau — išminti ir naudojami, bet žvaigždžių nurodomi. Naminiai gyvuliai(arkliai) yra tos pačios laukinės stiprybės, kaip ir važiuotojai.

"Žmonės minta juoda duona ir kitu labai blogu maistu, o pagalvio vietoje pasirenka sau suolelį ar akmenį: gyvuliai gi dažnai jokio tvarto nemato, nuvargę jie būna pavaromi į tankų, sniegu pridengtą mišką, kur nagomis stengiasi susirasti ir pasiekti sniego slepiamą ganyklą. Totoriai vežikai visiems pirkliams ir svetimšaliams yra labai ištikimi. Mat, jeigu savo šeimininkams neparveža ištikimybės liudijimo iš tų, kuriuos vėžino, tikriausiai būna kariami.

"Tikyba tame mieste nuostabiai yra išpažįstama. Žmonės mišių bažnyčioje klauso labai dievotai. Kunigas atlieka šventas apeigas už užleistos uždangos. Jei ši kartais būna nutraukiama, neįmanoma apsakyti su kokiu dievotumu mušasi visi ne tik į krūtinę, bet ir į veidą. Jei kurie naktį naudojasi moteryste ar neteisėtu būdu nusižengia skaistybei, sekančią dieną dėl tikybiškų nusistatymų neina į bažnyčios vidų, bet pamaldų klauso pro sienoje padarytą skylę. Ir tą paprotį laiko taip griežtai, kad iš to tikybiško nusistatymo galima pažinti palaidus vaikinus ir prasižengusias mergaites. Gana dažnai nustatytu metu yra daromos eisenos ir švenčių procesijos, kuriose nešami šventųjų Pauliaus ir Mikalojaus

paveikslai. Tik Mikalojų, tiesa, jie labai gerbia ir aukština.

"Žmonės į tas procesijas labai gausiai lankosi. Ateina ant galvos užsidėję net kurpes ar porą kojinių; tai ženklas, kad jie turi būti visiškai pasidavę aukštesniųjų luomų tarnavimui. Neturtingųjų žmonių tie autuvai yra labai paprasti; turtingesni juos papuošia auksu ir šilku. Kadangi tik mirdami jie teišsivaduoja iš tos kietos vergijos, kurios jie patys nesijaučia slegiami, tai laidojami gerai aprengti, net pinigais tos kelionės reikalams apdovanojami. Kartu yra dedamas giminių bei tų, kuriems mirusis buvo mielas, laiškas šventam Petrui, kuriam kaipo dangaus vartininkui yra pristatomas mirusis, kad būtų jam lengviau į dangaus laimę įeiti. Tų ir kitų prietarų žmonės tebesilaiko ir po krikščionybės priėmimo, todėl nėra ko stebėtis, kad jie anksčiau kaip naminius dievus garbindavo ir maldaudavo žalčius, saulę, moliuskus, ugnį".[5]

Kaip matome,čia yra ne tiek Vilniaus, kiek viso krašto kultūrinio lygmens bei papročių aprašymas. Tai daugiausia rinkinys plepalų apie tolimo krašto keistenybes. Jie surankioti iš įvairių kompiliatorių, kartojusių seniausių autorių pasakiškus dalykus. Suprantama, iš tokio senų pasakų kartojimo paties Vilniaus vaizdo susidaryti negalima, juo labiau, kad Vilniui suverčiama visa, kas kada nors ir kieno nors buvo rašoma apie Lietuvą (pav. Herbersteino apie trobas). Panašių keistenybių iš Lietuvos gyvenimo anais laikais Europoje daug pasakota.

3. RADVILO ŽEMĖLAPIO ATKIRTIS

ANO METO papročiu sekant, žemėlapių antroje pusėje paprastai būdavo išspausdinamas žemėlapyje vaizduojamojo krašto apibūdinimas (legenda, skaitinys). Toks Lietuvos aprašymas buvo išspausdintas *Radvilo žemėlapio* (1613) antroje pusėje. Čia stengtasi atitaisyti neteisingas paskalas apie Lietuvą. Paliestas ir Vilnius, atsiliepiant į Brauno atlasą. Štai kelios ištraukos:

"Braižydami, kiek galėjome, uoliausiai šį Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės geografinį žemėlapį, pamatėme, kad reikia šį tą pridėti apie tos šalies ir jų gyventojų papročius, kad būtų užkirstas kelias raštams bei nuomonėms įvairių autorių, kurie savo knygose daug ką neteisingo pasakojo... Jų raštuose daug kas ne tik neatitinka tikrenybei, bet net priešinga. Didžioji Lietuvos Kunigaikštija yra plačiausia ir žymiausia valstybė ... Nors aukso, sidabro ir vario kasyklų neturi, tačiau šių dalykų visada pakankamai turėjo ir turi, ir ne daiktus į daiktus keičia, kaip kiti rašo ...

"Miestų, miestelių bei kaimų šioje valstybėje yra daug. Iš jų pirmoje vietoje stovi Vilnius, valstybės sostinė, didelis ir puošnus miestas, su priemiesčiais apimąs apie 2 vokiškas mylias. Jis guli Neries ir Vilnios upių santakoje. Ta upė, kuri miestui vardą davė, yra mažesnė; antroji didesnė ir plaukiojama. Nutekėjusi už Vilniaus 14 mylių, prie Kauno susilieja su Nemunu.

"Mieste yra daug gražių pastatų, tiek viešųjų,

tiek privačių, gražiai pastatytų; medinių namų dabar jau nedaug bėra, ir jie tik užkampiuose bei priemiesčiuose stovi. Pilis turi dvi, ne tiek stiprias, kiek gražias: viena vadinamajame Tauro kalne, pastatyta dar pagonybės laikais ir dėl savo senumo dalinai apgriuvusi;antroji — slėnyje, kur Vilnia įteka į Nerį. Čia stovi prabangiška katedra, pastatyta šv. Stanislovui. Be to, yra daug Romos ir graikų apeigų bažnyčių. Aukštais mokslais žydinti jėzuitų akademija pastatyta didelėmis lėšomis. Rusijos metropolitas turi savo būstinę graikų apeigų Marijos Mergelės vardo bazilikoje ...

"Mažesniuose miestuose rečiau rasi krosnis šildymui; jų vietoje statomos tam tikros krosnys duonai kepti ir valgiui virti ir, kaip ir kituose kaimyniniuose kraštuose, daugelis neturi dumtraukių. Tas pats ir kaimuose, išskyrus dvarus ir didžiūnų rūmus, kurie paprastai yra daug erdvesni ir patogesni. Didžiūnai gi turi gražius rūmus ar pilis, išpuoštas visokiais užsieniniais papuošalais ir įvairias baldais apstatytas. Kai kurios pilys aprūpintos sienomis, pylimais ir daugeliu kariškų pabūklų.

"Žemaičiai, kurie gyvena kaimuose ar miesteliuose, žiemą praleidžia pailgos formos trobelėse (nepanašiose į šalmą), kur jie kartu su gyvuliais ir visa savo manta nesėdi prie sukurto viduryje trobelės laužo dūmuose, kaip daugelis pasakoja (ir, manau, klysta dėl kitų pasakojimų), nes jiems netrūksta ir plačių kaminų ... Lietuvis yra apsivilkęs gana puošniai ir vartoja ne vieną tiktai drabužį. Kaimiečiai menkai ir skurdžiai gyvena. Valgo juodą duoną, suteptą riebalais, ir galvijų mėsą, kurios čia yra didelė daugybė. Iškilmingais atvejais geria degtinę, alų, midų, atskiestą vandeniu; šių dalykų jie rečiau ragauja ... Jie (lietuviai) gyvena pagal visus krikščioniškus papročius, kaip ir kitos krikščioniškos tautos, o tuos senoviškus lietuvių papročius, apie kuriuos rašė Enejas Silvijus, atmetė arba, rei-

kia manyti, tokių prosenovėje ir neturėjo, kas labiau panašu į tiesą".

Reikia stebėtis, kad dar *A. Guagnini kronikoje*, išėjusioje 1578 (Sarmatiae Europeae descriptio) randame kompiliacijas apie Vilnių, nors jų autorius (Stryjkowskis?) Vilnių pats galėjo neblogai pažinti. Toje lotyniškoje kronikoje, dėl kurios M. Stryjkowskis puolė A. Guagnini, kad rankraštį iš jo pasisavinęs, rašoma:

"Vilnius didelis ir žymus miestas, visos kunigaikštijos sostinė, guli tarp kalnų prie Neries ir Vilnios, iš kurios yra ir vardą gavęs. Aplink apsuptas mūrais ir pats mūrinis. Jame yra dvi pilys, žymios ir dideliais pinigais išmūrytos: viena ant aukšto kalno, kita apačioje; viena greta kitos, kurias iš vienos pusės (iš rytų) supa Vilnia, o iš kitos — Neris. Tos upės ten pat susilieja. Vilnia yra mažesnė, o Neris — daug didesnė plaukiojama upė, kuria prekės laivais, čia vadinamom vytinėmis, paprastai gabenamos į Dancigą, Prūsijos uostą. Per tą upę tiltas didelis, iš abiejų galų mūrinis, iš viršaus malksnom dengtas, pastatytas už didelius pinigus. Vanduo skaidrus kaip krikštolas.

Romos ir rusų religijos mūrinių ir medinių bažnyčių mieste yra apie 40. Vyskupo sostas pilyje, šv. Stanislovo vardo katedros bažnyčioje. Rusų metropolitas savo sostą turi rusų cerkvėje, didelėje, pašvęstoje Švenč. Mergelei, kurią jie vadina Nekaltąja. Visoje Lietuvos kunigaikštijoje yra 4 Romos vyskupai, būtent, Vilniaus, Žemaičių, Lvovo ir Jonavos (Palenkėje), be tų, kurios yra Volinijoje, kaip Kijevo ir Lucko. Be to, klebonijų arba žymesnių parapijų, įkurtų Jogailos, kuris pirmasis Lietuvą krikštijo, yra 7, būtent, Ukmergės, Maišiogalos, Nemenčinės, Medininkų, Kriavo, Ololcų ir Hainos. Arkivyskupas, kuris yra minėtųjų Lietuvos vyskupų viršininkas, savo sostą turi Lvove, Rusios sostinėje.

"Rusų vladikų yra 7: Polocko, Vladimiro, Lucko, Pinsko, Kijevo, Przemisliaus ir Lvovo, kuris taip pat turi metropolito titulą. Tačiau apie juos ir apie rusų religiją bus kalbama žemiau, aprašant rusų ir Maskvos žemes". Apie rusų metropolitą sako: "Savo sostą jis turi Vilniuje, Didž. Lietuvos Kunigaikštijos sostinėj, Švenč. Mergelės cerkvėje, kurią jie vadina Nekaltąja. Metropolitas nevisada Vilniuje gyvena, nes yra kitas vyresnis Vilniaus vyskupas, Romos bažnyčios apeigų, nes Vilniaus miestiečiai laikosi Romos tikybos, nors jų tarpe pusė yra rusų, ir ten yra tiek pat rusų, kiek ir Romos bažnyčių".[7]

Čia, kaip matome, be kitų autorių žinių, yra viena kita pastaba iš autoriaus paties stebėjimų. Dar duota žinių apie tikybinius santykius. Jose daug kur atliepia Dlugošas ir Stryjkowskis.

•

Iš vėlesnių laikų Vilniaus aprašymų bene plačiausias yra *Gerhardo Merkatoriaus - Hondijaus* atlase, išėjusiame 1638 Amsterdame (Atlas novus sive descriptio geographica totius orbis terrarum). Lietuvos aprašymas pridėtas prie 1613 metų Radvilo žemėlapio. Iš esmės tai santrauka Brauno atlaso aprašymo, papildyto dar senesnėmis Enėjaus S. Piccolomini pasakomis.[8]

Pabaigai dar prisimintina šis tas iš Vilniaus miesto gyvenimo ir prekybos XVI a. vidury. Frankfurte prie Oderio 1551 išėjo Tacito "Germania", suredaguota *Jodoko Willichiuso*, kuris toje Tacito teksto vietoje, kur kalbama apie germanų rūbus bei pomėgį brangių kailiukų, pridėjo ilgą pastabą, įrodinėdamas, kad tie kailiai buvę gaunami iš Pabaltijo, kur ir dabar Vilniuje esąs didelis kailių prekybos centras. Kailių prekyba rytų miestuose visur klestinti, bet visus pralenkiąs Vilnius. Pats Jod. Willichius, būdamas Vilniuje, viduryje aikštės matęs didelį namą, pastatytą specialiai kailių prekybos

reikalams. Ten kasdien, išskyrus šventadienius, pardavinėjami įvairiausių rūšių kailiai, atgabenami kartais net iš Lapijos. Tokių kailių Lenkijos ir Prūsų miestuose galima pamatyti tik didžiųjų prekymečių metu. Neabejotina, kad tik kailių prekybos reikalui Vilniuje apsigyventa vokiečių pirklių, susispietusių savo gatvėje, kuri esanti mūrinė; gražių rūmų joje nėra.[9]

Greta blogų Vilniaus apibūdinimų, užtinkame tuo pačiu metu ir gerų. Antai, 1570 jėzuitų provincijolas *Maggio* rašo savo ordino generolui:

"Pagaliau liepos 4, Dievui padedant, atvykome į Vilnių, Lietuvos sostinę, didelį miestą, gyvenamą ne vien lietuvių, bet taip pat lenkų, vokiečių ir graikų tikybą išpažįstančių rusų, neminint jau totorių, kurie, mahometoniškuose prietaruose paskendę, gyvena gretimuose priemiesčiuose. Mieste yra puošnių pastatų... Nėra čia barbarybės kraštas, nėra toks necivilizuotas, kaip kad daugelis yra įsitikinę. Priešingai, visur esame taip kultūringai priimami, kaip nedažnai galima sutikti Italijoje. Atsisakant vykti į šį kraštą, negalima dengtis nežinomų sąlygų kliūtimis bei pavojumi silpnasveikačiams. Kai dėl žemiškųjų patogumų, tai kur tik važiavome, visur jų turėjome taip gausiai, kaip nebūna Italijoje... Kiek tai liečia mane, tai juo daugiau pažįstu šį kraštą, juo mažiau mane betraukia itališkos saldybės".[10]

---

1. Fijałek, At. Wil. 3-4, 511.
2. Ten pat 513.
3. Ten pat 512-513.
4. Lenkiškas šio veikalo vertimas, atliktas Budzinskio, išėjo 1852 m. Plg. Fijałek 514-516.
5. Lietuviškas išsp. N. Romuvoje 1934.
6. Lietuviškas išsp. Karo Archyvo VIII, 60-66.
7. Fijałek 520-524.
8. Apie Enejaus Silvijo Piccolomini žinias žiūr. A. Janulaičio E. S. Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis, 1923.
9. Wizerunki (24), 71-76.
10. Bednarski, Geneza akademii Wil. 13-14.

BAJORIJOS PRIESPAUDOJE

VIII

I. MIESTO TEISIŲ SIAURINIMAS

LIETUVOS senoji valstybė buvo absoliutinė *monarchija*. Didysis kunigaikštis joje buvo neaprėžtų teisių viešpats. Tiesa, nuo XV a. greta jo buvo vadinamoji ponų taryba, o XVI a. vis daugiau reikšmės valstybės gyvenime įgavo bajorų seimai ir bajorijos išsikovotos privilegijos, tačiau teoretiškai tai buvo valdovo suteikta malonė. Kraštą valdė jis ir jo pareigūnai, bet ne kokie visuomenės atstovai. Ir vykdomieji organai ir teismai atsirado tik valdovo valia; buvo jo skiriami ir vadinami valdovo vietininkais. Įstatymai taip pat buvo valdovo leidžiami. Nei ponų taryba, nei į seimą susirinkusi bajorija įstatymų savo sprendimu neleido. Jie tik prašė didįjį kunigaikštį, kad toks ar kitoks įstatymas būtų išleistas.

Kai 1564-1566 buvo įvykdytos administracijos ir teismų bei seimelių reformos. Lietuva virto *bejoriška valstybe* lenkiško tipo. Administracijos organai ir teismai buvo visai tokie pat, kaip ir Lenkijoje. Atsirado ir seimeliai.[1] Sudarant 1569 Liublino uniją, jau nebereikėjo Lietuvos viduje daryti kokių reformų. Abi valstybės galėjo be jokių sunkumų pereiti prie naujo sujungto bajoriškų "respublikų" gyvenimo. Tame laikotarpy Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, jau nebe valdovas viską sprendė ir tvarkė, bet bajorų seimas. Bajorų seimelių atstovai, susirinkę į bendrą seimą, leido įstatymus; jų rankose buvo ir vykdomoji valdžia. Jie viskuo rūpinosi, bet pirmiausia savo reikalais.[2]

Unijiniai laikai — bajorų viešpatavimo — yra visų kitų luomų priespaudos laikai. Visagalė bajorija, trumparegiško savanaudiškumo akinama, visad stengėsi kuo daugiau valstybinių naštų kitiems užkrauti ir kuo mažiau sau pasilikti. Miestai dėl to neteko savo senų privilegijų, atsidūrė bajorų malonės ar nemalonės valioje. Padėtis iš esmės pasikeitė. Jei ką miestam buvo davę valdovai, bajorijos tai nevaržė. Saugodama tik savo interesus, miestų teises ji nuolat laužė. Senosios privilegijos vis dar tvirtinamos, bet tik formaliai. Praktiškai jų nepaisyta. Bajoriškas visagalis seimas jautėsi atstovaująs didesnių privilegijų turinčią visuomenę. Su kitais luomais bei su kitomis bendruomenėmis nesiskaitė.

Prvilegijų kiti Lietuvos miestai dabar beveik visai nebegaudavo. Gaudavo tik naujai įkuriami arba kai kurie senieji išprašydavo buvusių privilegijų patvirtinimą. Čia pirmavo ir savo teises gynė tik Vilnius. Bet ir jis pounijiniais laikais nebegaudavo daugiau jokių naujų laisvių, nepaskirta nei jokių naujų pajamų. Daugel senų pajamų atkrito. Miesto lėšos smarkiai sumažėjo.

Tuo atžvilgiu ypač būdinga 1630 birželio 18 Zigmanto Vazos privilegija. Jos tikslas buvo padidinti miesto pajamas. Magistratas kreipęsis ir nurodęs, kad gaunamų pajamų nepakanka. Valdovas, paremdamas miesto reikalus, nustatė keturis naujus pajamų šaltinius: 1. grindinio mokestį — po 1 skt. nuo vežimo; 2. krantinės — po 2 auks. kasmet nuo vytinės, praplaukiančios Nerimi pro Vilnių; 3. Bernardinų ir Išganytojo tiltų mokestį vietoj išnykusio pinigėlio mokesčio — po 1 šilingą (solidus — trečdalis skatiko); 4. vartų mokestį — svarbesnėse gatvėse po 1 auks. nuo namo, mažesnėse — po 20 skt.[3]

Grindinio mokestis buvo mokamas tik vilniečių; retai svetimų. Krantinės mokestį turėjo mokėti ir kitų miestų pirkliai, bet daugiausia mokėjo taip pat

vilniečiai. Tiltų rinkliavas teko mokėti beveik išimtinai Vilniaus miestiečiams, nes bajorai ir dvasininkai pačioje privilegijoje buvo įsakmiai išskirti. Tik vartų mokestį turėjo mokėti ne tik Vilniaus miestiečiai,bet ir bajorai bei dvasininkai, kurie turėjo mieste savo namų. Taigi kone visos naujos magistrato pajamos turėjo būti sumokėtos pačių Vilniaus miestiečių. Čia jau nėra senų monopolijų arba kitokių miesto privilegijų, kurios nesudarė naštos patiems miestiečiams. Miesto išlaikymo našta dabar ant jų pečių užkrauta.

Vilnius pasirūpindavo gauti senų privilegijų patvirtinimą beveik iš kiekvieno naujo valdovo. Kartais tie bendro pobūdžio privilegijų tvirtinimai būdavo išgaunami ir ne tik naujo valdovo elekcijos proga, bet taip pat seimuose. Privilegijos tvirtinamos ir seimo konstitucijų, bet tokiais atvejais dažniausiai kalbama ne apie visas privilegijas; patvirtinamas tiktai kuris nors vienas senų privilegijų nuostatas. Štai, 1611 konstitucija skelbė, kad miestiečiai gali būti šaukiami tik į savo teismą.[4] 1630 seimas pakartojo in extenso visą 1566 metų privilegiją, kuria buvo garantuota, kad miestiečiai gali būti teisiami tik jų teismo ir tik pagal miestiečių įstatymus, bet ne pagal statutą.[5] Taip pat nevieną kartą seimų konstitucijos tvirtino nuostatą, kad bajorai, mieste įgiję turto, turi pasiduoti magistrato jurisdikcijai ir mokėti miestietiškus mokesčius (1605, 1618, 1654, 1659). Nuo seno pripažintos miestiečių teisės be jokių muitų prekiauti visame krašte buvo patvirtintos seimų 1673, 1677, 1678.[6] Taip pat buvo tvirtinamos magistrato narių prviilegijos, jų bajoriškos teisės, butų neliečiamybė ir k.

Nors privilegijos ir atskiri jų nuostatai buvo tvirtinami pakartotinai, tačiau visų miestų, kaip ir Vilniaus, stelbimas ėjo nesulaikomai. Į savo rankas visa suima bajorija. Dar 1578 metais paskelbta, kad Vilniaus miestui mokesčių be seimo negali niekas

uždėti.[7] Bet tai reiškė ne privilegiją, o priešingai — privilegijų panaikinimą. Iki tol Vilniaus miestiečių mokesčiai buvo tvarkomi valdovų privilegijų. Dengdamasis tomis privilegijomis, Vilnius nuo dažnų mokesčių išsisukdavo, nes juos skirdavo did. kunigaikštis, kuris pats buvo davęs privilegijas. Dabar mokesčius Vilniui pradėjo krauti bajorai, kurie buvo suinteresuoti uždėti tų mokesčių kuo daugiau. Valdovai nieko nebegalėjo padėti. Be to, jie Vilniuje jau nebegyveno ir prie miesto augimo bei jo puošimo nei kiek neprisidėjo. Be didelio perdėjimo galima pasakyti, kad iš unijinių laikų valdovų Vilnius nesulaukė nieko daugiau, kaip vieną kitą fundaciją bažnyčioms pastatyti ar remontuoti, kokią nors bažnyčiai padovanotą monstranciją, arnotą ar šiaip kokį papuošalą. Nebebuvo jau tokių valdovų, kurių veikla Vilniuje nors iš tolo būtų priminusi Zigmantą Augustą arba bent jo tėvą.

Seimų konstitucijų (1674, 1678, 1733) Vilnius buvo skelbiamas lygus Krokuvai, neturįs būti apsunkintas jokiomis naštomis, kurių nebus specialiai nutaręs seimas.[8] Tačiau tai buvo bereikšmė deklamacija, nes Krokuvos miestiečiai taip pat buvo spaudžiami bajorų, o naštų pakako ir tų, kurias seimas užkraudavo. Be to, jei hetmonas, iždininkas ar kas kitas pareikalaudavo ir neteisėtų dalykų, nebuvo lengva išsisukti. Ypač sunku buvo spirtis hetmonui, kuris labai dažnai būdavo ir Vilniaus vaivada.

Nuo Zigmanto Augusto laikų Vilnius turėjo privilegiją siųsti savo atstovus į seimą. Iš tikrųjų jie ten būdavo leidžiami tik pasirašyti elekcijos akto, o kituose seimuose neturėjo balso. Vilnius siųsdavo savo atstovus beveik į kiekvieną seimą,[9] tačiau ne tam, kad ten galėtų pasakyti kokį žodį. Pradėjus seime kalbėti apie kokį nors miestui nepalankų įstatymą, Vilniaus atstovai tuojau imdavo rūpintis tuo reikalu užkulisiuose. Tam tikslui tekdavo turėti su savim nemažai gryno pinigo arba pažadų, nes be pa-

pirkimų nebuvo galima nieko pasiekti. Vilniui tai daug kainavo.

Ir ne vien seime tekdavo papirkinėti bei dovanas dalinti. Reikėdavo papirkinėti atstovus bajorų seimeliuose, norint įsigyti palankumą vaivados, visų miestų globėjo (asesorių teismo pirmininko) kanclerio ir daugelio įtakingų ponų. Berods, miestui netekdavo tepti tik valdovo ratų. Tiesa, tie ratai labai dažnai pradėdavo girgždėti. Mat, valdovų vaidmuo per daug sumenkėjo.

Konstitucijoje užtinkame posakių, skelbiančių, kad miestiečiai, o ypač vilniečiai, turį patys laisvai tvarkytis; jokie valstybiniai organai neprivalą į juos savo kompetencijos išplėsti. Tačiau gyvenime matome visiškai priešingų reiškinių. Čia labiausiai įsidėmėtinas reiškinys — tai miesto pajamų kontrolės atsiradimas. Vilniaus miesto iždininkai savo apyskaitą XVI a pateikdavo tik magistrato tarybos atstovams, prie kurių kiek vėliau buvo priskirti dar pirklių bendruomenės ir cechų rinktieji atstovai. Visi, kas šią apyskaitą girdėdavo, turėjo prisiekti, kad niekam neišduos miesto paslapčių. Tuo būdu apie miesto turtus bei jo medžiaginius išteklius negalėjo žinoti niekas be pačių rinktinių miestiečių. Bajorija XVII a. ir čia įlindo, pasiųsdama savas kontrolės komisijas. Nuo kada tos kontrolės komisijos pradėjo Lietuvoje veikti, tikrų žinių nėra. Tėra aišku, kad ir šis paprotys atsirado iš Lenkijos.

Lenkijoje 1565 ir pakartotinai 1566 seimas nutarė, kad visų miestų metines apyskaitas tikrintų seniūnai arba viceseniūnai. Jų, mat, pareiga rūpintis miestų sutvirtinimais. Kadangi sutvirtinimai daromi mesto lėšomis, tai jie turį žinoti jo pajėgumą. Tai suprantama. Bet pro tą spragą seniūnų kontrolės įsibrovė į visą mestų ūkinį gyvenimą. Nuo XVII - XVIII a. bajorai faktiškai valdo savo miestus. Tas pats reikalavimas dar buvo pakartotas 1613, 1620, 1631 ir pagaliau 1768 m.[10] Buvo numatytos ir bau-

dos miestams, atsisakantiems tokią apyskaitą duoti: 1620 — 500 markių (grivinų — 500 x 100 sk.).

Vilniaus, kaip sostinės, pajamos nebuvo tikrinamos vaivados, bet specialios seimo skiriamos komisijos. Pirmoji tokia komisija buvo paskirta 1613. Seimo nutarime sakoma, kad Vilniaus vaivadijos atstovai to prašę. Jie nurodę, kad ankstyvesnių valdovų Vilnius buvęs apdovanotas didelėms pajamomis bei turtais, tačiau tos pajamos nenaudojamos nei miestui puošti, nei jam stiprinti. Mūro sienos tinkamai nesutvarkytos; nei rinkoje, nei gatvėse nėra geros tvarkos. Komisija turinti patikrinti visas Vilniaus pajamas ir pranešti valdovui, t. y. seimui. Tam reikalavimui niekas negalįs priešintis: nei miesto taryba, nei buvusių iždininkų įpėdiniai. Niekas negalįs dengtis jokiomis privilegijomis. Už pasipriešinimą pagrasinta 20.000 auks. bauda.[11]

Kaip dažnai tokios komisijos buvo skiriamos, nežinome, nes seimų konstitucijose daugiau jų pėdsakų nėra. Tai nereiškia, kad po 1613 tų komisijų nėra buvę. Iš kitų šaltinių žinome, kad tokie komisarai dalyvavo priimant 1629 metų apyskaitą.[12]

Bajorijai atrodė, kad Vilnius privilegijomis yra per daug apdovanotas. Dėl to ruošiantis Lietuvos Statuto reformai, 1633 m. paskirta speciali komisija Vilniaus privilegijoms patikrinti. Komisijai pranešus tyrinėjimų duomenis, seimas, be abejo, būtų privilegijas susiaurinęs. Tačiau komisija savo darbo niekad nebaigė. Įklimpo su kitais klausimais ir pranešimo apie Vilniaus privilegijas neparuošė.[13]

Kaip bajorija žiūrėjo į miestiečius, galima suprasti iš fakto, kad miestiečių verslu pradėjęs verstis bajoras turėjo netekti savo bajorystės. Jo dvaras turėjo virsti kadukiniu, t. y. be teisėto savininko, pereinančiu valstybei. Valdovo galėjo būti atiduotas kitam bajorui. Tą patį rodo garsieji "taupumo įstatymai" (lex sumptuaria). Jais, tariamai taupumo sumetimais, tariamai norėdami sutrukdyti krašto pini-

gų išvežimą į užsienį, norėjo neleisti miestiečiams pralenkti bajorus savo puošnumu. Toks pirmas įstatymas išėjo 1613 m. Miestiečiams uždrausta nešioti šilko drabužius, šilko pamušalą dėti, siūtis brangius kailinius; galima buvo dėvėti lapių ar pigesnių gyvulių. Nevalia buvo nešioti safjano. Už prasilenkimą su įstatymu — bauda 14 markių, o drabužiai atiduodami skundėjui. Išimties keliu nuo tų suvaržymų laisvi tik magistrato nariai. Tokia pačia 1620 konstitucija išimtis buvo padaryta nebe visiems magistrato nariams, o tik vaitams ir burmistrams; bauda pakelta iki 100 markių. 1629 metų konstitucija numatė miestiečiams teisę puošnius drabužius įsigyti ir nešioti, mokant metams po 1 auks. nuo kiekvieno šeimos nario. 1655 konstitucija neklaužadoms padidino baudą — turtingiesiems 1000 markių, o neturtingiems 200. Pagaliau tai buvo patvirtinta 1683 m. ir 1764 paskutinį kartą, ypač pabrėžiant draudimą nešioti kardus ir kitokius "bajoriškus papuošalus".[14]

Vilniaus miesto savivaldos sumenkėjimą parodo dar tai, kad šiuo metu net eilinius miesto tvarkos reikalus sprendė vaivados. Kaip atsimename, 1600 metų visos trys pagrindinės Vilniaus miesto jurisdikcijos surašė vidaus tvarkos taisykles, kurios buvo patvirtintos 1601 seimo.[15] Dabar tokių miesto valdžios susitarimų nebedaroma; taisykles skelbia vaivados. Pirmasis tokias taisykles išleido vaivada J. K. Chodkevičius 1617. Jis skelbė: 1. vicevaivada turi rinkti prekybos mokestį; 2. kiekviena jurisdikcija gali savo srity veikti be kliūčių, bet visos jurisdikcijos turi bendradarbiauti tvarkai mieste palaikyti; 3. kiekviena jurisdikcija teisia tik savo valdinius, negali teisti ar kalėjime laikyti nesavos jurisdikcijos žmonių; 4. miestiečio atiduotas į pilies kalėjimą nusikaltėlis negali būti paleistas be jo žinios ar tik laidavus, kad bus atsilyginta; 5. abejotinos jurisdikcijos žmonės tuojau negali būti suimami; iš jų turi

būti pareikalauta per 3 dienas pristatyti liudijimą, įrodantį, kuriai jurisdikcijai priklauso; 6. į miestiečių namus pilies pareigūnai gali įeiti tik su magistrato pareigūnu; 7. bajorui nupirkus mieste namą, tuojau užgrobianti jį pilies jurisdikcija; taip neturi būti, nes jurisdikcija negalinti būti nupirkta. Tas pačias taisykles 1623 m. patvirtino vaivada L. Sapiega.[16]

Daugiau tokių nuostatų, rodos, nebeskelbė nei vaivada, nei pačios jurisdikcijos susitarimų nebedarė. Mieste painiavos buvo ne mažiau, kaip valstybėje. Miestai nuolat spaudžiami XVII - XVIII a. bajorijos viešpatavimo ir bajoriškųjų laisvių klestėjimo laikais. Bajoriški valstybiniai organai palengva vis labiau ir labiau susiaurina miestų teises. Siaurinami ir pajamų šaltiniai ir magistratų kompetencija. Taip buvo su visais Lietuvos miestais, taip buvo ir su Vilniumi. Pilies valdininkai buvo užvaldę net miestą supusias sienas ir iš kai kurių vartų pajamos eidavo jau ne magistratui, bet piliai, t. y. vicevaivadai bei jo žmonėms. Užsibrėžę įvykdyti valstybines reformas, Čartoriškiai 1764 m. bandė atstatyti ir miestų gerovę. Vėl buvo patvirtintos senosios miestų privilegijos, tačiau tik bendrais posakiais. Kokių nors priemonių prieš bajorų ir valstybės pareigūnų neteisėtus veiksmus nebuvo imtasi. Šiuo atžvilgiu reikšmingas panaikinimas visų pašalinių jurisdikcijų. Bet tas nuostatas liko neįgyvendintas. Iš visų 1764 reformų Vilniui tebuvo tiek naudos, kad atskiru aktu grąžintos teisės į visus miesto vartus.[17]

Sekantieji keleri metai miestams atnešė daugiau smūgių. Seimo nutarimu 1766 m. buvo panaikintos cechų privilegijos; miestuose leista apsigyventi bei verstis visiems amatininkams, nes kitaip negalįs suklestėti amatas.[18] Radomo konferencija 1768 visus miestus pavedė seniūnų, atseit, vaivadų kontrolei. Vaisius buvo toks, kad asesorių teismai buvo užversti miestų bylomis su seniūnais. Bajorija ir dabar ra-

do išeitį. 1776 seime ji be jokios atodairos iš daugiau kaip 130 Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos miestelių atėmė magdeburgijas, palikdama vos 11 magdeburginių miestų. Esą miesteliuose gyvena žemdirbiai, ne pirkliai ir amatininkai. Jie, be to, neapsišvietę; teisėjais bei kitais pareigūnais išrenkami nemokšos. Magdeburgijos buvo paliktos tik Vilniui, Trakams, Kaunui, Lydai, Naugardukui, Volkoviskui, Pinskui, Minskui, Mozyriui, Brastai ir Gardinui.[19] Panaikintų magdeburgijų archyvai buvo perduoti pilių teismams. Didžiuliai Lietuvos valstybės plotai liko be jokio miesto. Rezultatas buvo toks, kad buvusieji miestiečiai pradėjo iškeliauti daugiausia į Livonijos ir Rusijos užimtus Gudijos miestus, kurių privilegijos ne tik nebuvo paliestos, bet net praplėstos. Į likusius magdeburginius Lietuvos miestus mažai kas tesikėlė, nes čia viešpatavo senoji priespauda ir nebuvo veikimui tinkamos dirvos.

Bajoriškos valstybės ir sauvalios laikais Vilniaus gyventojai pergyveno didelės priespaudos laikus. Sunku tada buvo rasti užtarėją. Reikėjo šauktis nebe valdovo, bet didžiūnų, ypač savojo vaivados ir kanclerio. Tuo tarpu Vilnius buvo krašto sostinė. Jame būdavo nemažai visokių iškilmių, jame buvo sprendžimi pagrindiniai politiniai krašto reikalai, jame būrėsi taip pat didžiūnai su savo puošniais dvarais ir gausiomis pramogomis. XVII amž. čia dar neretai pasirodydavo ir valdovai, čia dažnai rinkdavosi konvokacijos, t. y. lietuviškieji seimai, čia įvykdavo vyriausio tribunolo atidarymas bei jo pirmoji sesija, čia veikdavo iždo tribunolas ir įvairiausios seimų sudaromos komisijos. Pagaliau Vilniun trakė kultūrinis židinys — jėzuitų akademija.

Pirmieji bendrai su lenkais rinktieji valdovai Vilnių lankydavo. Steponui Batorui, nežiūrint unijos akto draudimo, buvo suruoštos specialios didžiuoju kunigaikščiu pakėlimo iškilmės.[20] Tačiau nė vienas iš pounijinių valdovų Vilniuje nuolat nerezida-

vo. Tik Batoras ir visi trys Vazos Vilnių aplankydavo bent po keletą kartų, dažnai ir ilgokai pagyvendavo. Kai valdovai rečiau besilankė, lietuviai ėmė reikalauti, kad valdovai Vilniuje reziduotų kas trečius metus. Jonui Sobieskiui tai buvo įrašyta net į pacta conventa. Bet jis, berods, tiktai vieną kartą Vilnių teaplankė (1688).[21] Apskritai, juo toliau, tuo retesni svečiai buvo valdovai Vilniuje. Iki Vladislovo Vazos laikų jie čia dar atvykdavo sunaudoti Lietuvos dvaro iždo pajamų, skirtų valdovo pragyvenimui, nes Lenkijoje gyvenant jas naudoti buvo nevalia. Kai Vladislovo laikais buvo sutarta, kad valdovo pragyvenimui skirtos sumos gali būti naudojamos bet kurioje valstybėje begyvenant, tada Lietuvos iždo "apvalgymo" reikalas išnyko. Tiesioginio akstino į Lietuvą vykti nebeliko. Nuo XVIII a. valdovas Vilniuje jau retas svetys, o kai kurie iš jų ir visai neaplankė.[22]

2. VALDOVŲ APLEISTAS MIESTAS

NORS valdovai Vilnių ir apleido, bet miestas vis tiek buvo Lietuvos sostinė, politinis krašto centras. Kaip žinia, iki pat XVII a. pabaigos Lietuvos valstybiniam gyvenimui buvo būdingos konvokacijos, t. y. Lietuvos faktinieji seimai (senatorių ir apskričių atstovų suvažiavimai), sprendę tik vienai Lietuvai rūpėjusius arba Lenkijos kitaip spręstus reikalus. Tos konvokacijos dažniausiai rinkdavosi Vilniuje.[23]

Dar didesnės reikšmės turėjo miesto gyvenimui kasmetinės vyriausio tribunolo sesijos su atidarymo iškilmėmis, į kurias suplaukdavo masės bajorijos. Vyriausiojo tribunolo ir iždo tribunolo nariams butai būdavo paskiriami miestiečių namuose. Kad išvengtų nesusipratimų, kad nebūtų kivirčų dėl geresnių butų, vėliau seimas paskirdavo specialią butininkų komisiją. Kaip butus skirstyti, būdavo nustatoma seimo konstitucijų; senų privilegijų nebuvo paisoma.[24] Tribunolo veikimo metu palaikyti miesto tvarkai buvo specialus dalinys raitų karių: 100 karių tribunolo vėliava, išlaikoma iš Dūdų seniūnijos. Bet tie kariai patys padarydavo netvarkos; jų drausmę stiprinti teko net seimo nutarimais.[25]

Vyriausias tribunolas turėjo savo specialius namus, kurie tą vardą išlaikė iki pat 1836-37 m., kai buvo nugriauti. Jie stovėjo prie vartų į Pilies gatvę. Jų remontui 1676 m. buvo paskirta 6.000 auksinų iš Vilniaus gėrimų mokesčio. Kartu ten veikė ir pilies teismas. Rusų valdymo laikais ten buvo lai-

komas pilies ir žemės teismų archyvas ir veikė vadinami II departamento teismai. Kadangi rūmai buvo mažoki, tai vyr. tribunolas kartais teisdavo ir kitose patalpose; pasirinkdavo tribunolo maršalas. Ad. Čartoriskis buvo pasirinkęs Bžostovskių (vėliau Millerių) rūmus. Mišrus teismas paprastai posėdžiaudavo pijarų kolegijoje Domininkonų gatvėje.[26]

Tuose pačiuose rūmuose buvo ir bajoriškų teismų archyvas. Lietuvos metrikos archyvas, buvęs iždininko priežiūroje, buvo saugojamas samdomuose namuose: Morų, Klinčatos, Kolzanovskio ir Packevičiaus (prie Prisikėlimo cerkvės).[27] Magistrato archyvas buvo saugomas rotušėje.

Bajorijos atplūdžiai konvokacijų, vyr. tribunolo ar kitokių sambūrių metu Vilniaus miestui buvo naudingi, nes labai pagyvindavo miesto gyvenimą, ypač prekybą. Bajorija tokiomis progomis norėdavo apsipirkti. Atvykdavo dažnai su žmonomis ir suaugusiais vaikais papramogauti. Nors miestiečiams siautėjusių bajorų tekdavo pasisaugoti, bet pelno likdavo.

Kadangi bajorijai gana dažnai atsirasdavo reikalų atvykti į Vilnių arba būdavo noro pabūti mieste dėl to, kad suplaukdavo masės bajorų, tai daugumas turtingesnių bajorų stengėsi Vilniuje įsigyti savo namus. Nebuvo net garbinga tribunolo nariams gyventi miestiečio namuose. Savus rūmus turint, galima ir pasirodyti iškilmingiau. Tuo būdu gana didelė dalis miesto namų perėjo į bajorų rankas. Bajorai, žinoma, nenorėjo būti valdomi magistrato. Jie tarėsi savo namus valdą bajoriškom teisėm ir miestiečių mokamų mokesčių nenorėjo prisiimti. Dėl to būdavo daugybė bylų, kurias miestui vis dėlto pasisekdavo laimėti. Įsigiję miesto turto, bajorai turėjo prisiimti ir miestiškas pareigas, jei valdovo specialiu aktu nebuvo atleisti.[28] Miestišku verslu verstis bajorijai buvo uždrausta. Už tai grėsė pavojus netekti bajoriškųjų teisių.[29] Mieste padaręs kriminalinį nu-

sikaltimą, bajoras buvo teisiamas pilies teismo ir magistrato kartu.[30]

Iš didžiūnų puošniausius rūmus turėjo *Radvilai.* Turėjo jie ne vienus, bet visą eilę. Iki mūsų laikų betgi neišliko nė vienų, jei neskaityti vad. kardinalijos, perstatytos rusų laikais į paštą, ir Kristupo II rūmų priešais šv. Mykolo bažnyčią. Kadaise buvo vadinami Barboros rūmai, priešais pilį prie Neries (vėliau buv. Tiškevičių rūmai). Lukiškėse turėjo rūmus (dvarą) Mikalojus Radvilas Juodasis. Jonušas Radvilas buvo pasistatęs puošniausius rūmus Liejyklos gatvėje; sunaikinti 1655 metais rusų.

XVII a. pradžioje dar tebebuvo išmirusių Slucko kunigaikščių rūmai, vėliau patekę į žydų ghetto ribas. Chodkevičių rūmai buvo Didžiojoje gatvėje. Pacų rūmai taip pat buvo Didžiojoje gatvėje, kitoje pusėje, jau prie Rotušės aikštės. Masalskių rūmai įjungti į universitetą (Pilies g.), Sapiegų — Antakalny (vėliau ligoninė), Sluškų prie Neries ir kelio į Antakalnį (rusų paversta kalėjimu). Savo rūmus dar turėjo Gosievskiai, Kiškos ir daugybė kitų. Bajorų namų negalima būtų nei suskaityti. Dar 1832 bajorams priklausė Vilniuje beveik trečdalis visų miesto namų.[32]

Vilniaus gyvenimas ir miesto kilimas ar smukimas XVII - XVIII amž. priklausė daugiausia nuo bajorijos bei didžiūnų, kurie statydinosi kuo puošnesnius rūmus ir bažnyčias. Jei negalėdavo pastatyti bažnyčios, tai rėmė fundacijomis buvusias. Beveik visos to meto bažnyčios yra statytos didžiūnų arba, jiems paremiant, vienuolynų. Vilniuje beveik nežinome bažnyčių, kurias būtų statę miestiečiai. Pirmosios buvo statytos didžiųjų kunigaikščių, kaip antai, katedra[33] ir buvusi miesto parapinė šv. Jono bažnyčia, vėliau atiduota jėzuitams, virtusi akademijos bažnyčia.[34] Kitos bažnyčios statytos daugiausia vienuolynų arba jų fundatorių didžiūnų. Pav.,

dabartinė seminarijos bažnyčia, šv. Jurgio, statyta Jurgio Radvilo.

Šiame laikotarpy pati pirmoji buvo pastatyta gražutė šv. Onos bažnyčia. Jos pastatymo data bei statytojas nėra žinomi. Yra duomenų spėti, kad buvo statyta pačioje XVII a. pradžioje ir, greičiausiai, šv. Onos brolijos, kuri jos išlaikymu ir toliau rūpinosi, kaip šv. Jono bažnyčios išlaikymu rūpinosi to paties vardo brolija. Šv. Onos brolijai priklausė visa eilė labai žymių ano meto asmenų, pav. Slucko kunigaikščiai, kardinolas Jurgis Radvilas, jo brolis Mikalojus R. Našlaitėlis, Leonas Sapiega ir daug kitų.[35] Gražioji šv. Kazimiero koplyčia prie katedros, vėliau Gucevičiaus įkomponuota į naująją katedrą, buvo pastatyta Vladislovo Vazos atkviestų italų.[36] Jėzuitų bei jų rėmėjų stambus įnašas šio laikotarpio Vilniaus architektūrai buvo akademija su savo rūmų komplektu, noviciatas ir didingoji šv. Kazimiero bažnyčia.[37] Pacai pastatė gražiąją šv. Petro ir šv. Povilo bažnyčią Antakalny ir prie Aušros Vartų šv. Teresės, atiduotą karmelitams, kurie globojo Aušros Vartus, taip pat šiame laikotarpy perstatytus.[38] Pagaliau šiame laikotarpy buvo perstatytos beveik visos Vilniaus bažnyčios, kurios tada buvo ir subarokintos. O jų buvo Vilniuje išviso per 30.[39]

Pravoslavų cerkvės šiame laikotarpy, ypač XVIII a., laikėsi Maskvos carų malonės dėka, nes pačioje Lietuvoje didžiūnų pravoslavų jau nebuvo. Būdinga, kad Šv. Dvasios vienuolynas, remiamas carų, cerkvę pasistatė barokinę, lygiai kaip ir rytietiški bazilijonai, kurių rokokiniai vartai yra vienas iš nedaugelio šio stiliaus paminklų, išlikusių Vilniuje iki mūsų laikų.[40]

Kaip žinia, XVI a. pabaiga ir XVII a. pirmoji pusė visoje Lietuvoje, ypač Vilniuje, buvo evangelikų ir katalikų kovų laikotarpis. Po eilės neramumų ir muštynių Vilniuje, 1640 seimo sprendimu kalvi-

nų bažnyčia buvo iškelta už miesto ribų.[41] Jų įtaka Vilniuje sumažėjo, kai XVII a. vidury išmirė kalviniška Radvilų šaka (Radvilo Rudojo) ir nebeliko, kas juos globotų. Evangelikai net nebeįsileidžiami į magistratą.[42]

Kultūriniam miesto gyvenimui vadovavo jėzuitai su savo akademija, dvasine seminarija ir popiežinių alumnatų įstaiga, kuri rūpinosi paruošti kunigų provoslaviškiesiems kraštams. Jėzuitų akademija su savo gausiomis iškilmėmis, teatrais, inscenizavimais ir procesijomis davė toną visam Vilniaus gyvenimui. Vilniuje jėzuitai turėjo net 4 vienuolynus (kolegiją prie šv. Jono bažnyčios, profesorių namus prie šv. Kazimiero, noviciatą prie šv. Igno ir kandidatų namus prie šv. Rapolo). Su jėzuitais negalėjo lygintis joks kitas ordinas.[43] Be jėzuitų, didesnių iškilmių mieste niekas ir nesuruošdavo, išskyrus kai kurių didžiūnų puotas, vyskupų ingresus [44] ar valdovų sutikimus.

Didžiūnai miesto gyvenimą kartais sukrėsdavo savo vaidais. Didžiausias iš jų buvo Radvilų ir Chodkevičių konfliktas 1600 metais dėl Slucko kunigaikštytės Sofijos. Nenorint savo globotinės išduoti sužadėtiniui Jonušui Radvilui, Chodkevičių rūmus Radvilai buvo pasiryžę pulti patrankomis ir tik per plauką buvo išvengta gatvių kovų.[45] Daug ilgesniam laikotarpiui Vilniaus gyvenimą sukrėtė XVII a. pabaigoje vysk. Bžostauskio konfliktas su vaivada Kaz. Sapiega. Tas konfliktas vėliau virto namų karu tarp Sapiegų ir jų priešų, sukėlusių prieš juos visą Lietuvos bajoriją.[46] Sukrėsdavo miesto gyvenimą dar visos konfederacijos, karai, neramūs tribunolai bei seimeliai ir kitokie politiniai sąmyšiai, ypač pagausėjęs XVIII amžiuje.

Miesto bendruomenė, kaip minėta, gyveno pagal senuosius įstatymus. XVI amž. gautos privilegijos ar nebuvo atšauktos, magdeburginė savivaldybė tebegaliojo, tik buvo sumažėję miesto pajamų šalti-

iiai. Miestas gi apkraunamas vis didesnėmis ir didesnėmis naštomis. Grumtis su bajorijos noru tas naštas didinti nebuvo lengva. Ta grumtis atitraukė daug dėmesio nuo kitų svarbių miesto reikalų. Tik turtingieji pirkliai dar pajėgė išsilaikyti. Kiti luomai sunkiai vertėsi. Miesto patricijai, sekdami bajoriją, vis labiau ir labiau išsiskyrė iš miestiečių masės. Magistrato nariai ne tik skyrėsi drabužiu ir visa išorine laikysena, bet ir nemokėjo mokesčių. Tačiau mokėjo specialų mokestį fondui savo luomo teisėm ginti. Gynė ir savo namus nuo valstybės pareigūnų viešnagės.[47] Tai vis "garbingosios pirklių bendruomenės" nariai, organizuoti gildijomis, išlaikę savo klubą.[48] Jie faktiškai naudojosi miesto turtais, kada naujų jau nebuvo įsigijama, o senieji buvo panaudojami algoms. Matyt, bajorijos pavyzdžiu sekant, 1640 metais Kuprėniškių , Aukštadvario ir Levoniškių folvarkai, kurie priklausė miestui, buvo atiduoti naudotis dviems burmistrams ir 4 tarėjams — suolininkams.[49]

Miesto prievolė užsitikrinti saugumą tebebuvo gyva. 1613 seimo konstitucija priekaištauja, kad miestai nesirūpiną apsaugos reikalais; Vilniaus bei Kauno magistratams įsako įrengti ginklų dirbtuves ir amatininkams gyventi patalpas.[50] 1620 metų konstitucija įpareigojo Vilnių sutvirtinti savo sienas bei pylimus;[51] buvo būkštaujama, kad švedai iš Livonijos galį pasiekti Vilnių. Iš tikrųjų miestas jau nebebuvo pajėgus sienom tvirtinti. Sekančiais metais seimas sudarė specialią Vilniaus saugumo komisiją, o miestiečius įpareigojo parūpinti municijos, eiti sargybas ir dirbti sutvirtinimo darbus.[52] Komisijos miesto apsaugai sutvarkyti buvo ir vėliau organizuojamos pavojų atvejais. 1655 ir 1683 seimai sudarė komisiją, kuri turėjo veikti pagal 1621 metų komisijos priimtą statutą.[53] Karo atvejais miestai buvo apdedami specialiais mokesčiais.[54]

Nuo kariuomenės sustojimų miestas pagal senas

privilegijas buvo laisvas. Joks kariuomenės dalinys, išskyrus pilies įgulą, hetmonų palydovus vyriausiojo tribunolo sesijos metu ir maršalo dalinius, mieste rodytis neturėjo teisės.[55] Tačiau XVIII amž. tos tvarkos dažnai nebesilaikoma, gi 1766 metais tai leista seimo nutarimo.[56]

Jei XVI - XVII a. sąvartoje Vilniaus miestiečiai pajėgė net išvalyti Neries vagą, iškelti ir jos akmenis, trukdžiusius vytinėms plaukioti,[57] tai vėlesniais laikais nebeužtinkame jokių stambesnio masto užsimojimų.

Miesto diduomenę, kaip sakyta, sudarė pirkliai, organizuoti gildijomis pagal jų turtingumą. Antras žymesnio rango luomas buvo amatininkai, seniausiais laikais organizuoti profesinėmis brolijomis, turėjusiomis savus altorius ir vėliavas bažnyčiose, o vėlesniais laikais — cechais, turėjusiais savo amato monopolines teises.

Cechų pirmosios privilegijos Vilniuje žinomos tik nuo 1552 m. Tai bendro pobūdžio privilegija, kuri cechų teises suteikė buvusiems amatininkų sambūriams, vadinamiems "societates seu collegia".[58] Be to, įvairiausi amatininkai išgavo atskiras privilegijas. Amatininkų buvo labai įvairių: aludininkai, audėjai, odininkai, kailininkai, batsiuviai, auksakaliai, stikliai, liejikai, staliai, druskininkai, kepėjai, bosininkai, račiai ir kt.[59] Cechai neišvengiamai turėjo susidurti su įvairiausiomis anksčiau privilegijuotomis įmonėmis. Jų vadovai išreikalavo sau vietą magistrate ir dėl to dažnai susidurdavo su pirkliais, kurie savo galia nenorėjo dalintis su nieku.[60] Pirkliai ir kiti cechų priešai pagaliau laimėjo. Cechai 1766 seimo konstitucija buvo panaikinti, kad "nebūtų trukdoma" ateiviams amatininkams laisvai miestuose kurtis.[61]

Vilniaus mieste greta krikščionių miestiečių buvo *žydų bendruomenė,* nieko bendro neturėjusi su magistratu, gyvenusi sava teise, valdoma savos ben-

druomeninės organizacijos — kahalo. Kada pirmasis žydas įsikūrė Vilniuje, žinių nėra. Žinoma tik tiek, kad žydai įsikūrė be specialios privilegijos, atseit, nelegaliai. Kai jų skaičius gerokai padaugėjo, pradėjo kurti savo bendruomenę. Pirmoji sinagoga Vilniuje atsirado apie 1573 m. Kituose Lietuvos miestuose žydai buvo gyvenę organizuotai jau beveik 200 metų. Nuo 1592 metų Vilniuje jau buvo Žydų gatvė. Žydų įsikūrimas Vilniuje legalizuotas Zigmanto Vazos 1593 metų privilegija.[62] Ta privilegija buvo iššaukta eilės išsišokimų prieš žydus. Ekscesai pasikartodavo ir vėliau. Kad žydams lengviau būtų laikytis prieš miestiečių masę, kuri jų nemėgo, Vladislovo Vazos 1633 m. privilegija buvo įkurtas Vilniuje ghetto, t. y. atskirtas žydams rajonas. Tam buvo parinkta tirščiau žydų gyventa miesto dalis. Čia jie turėjo išsipirkti visus kitus namus ir per 15 metų susikraustyti.[63] Žydai tai įvykdė padedami bajorų. Kai miestiečiai neparduodavo savo namų, juos nupirkdavo bajorai, kurie jau parduodavo žydams. Nustatytame rajone susitelkė visas žydų gyvenimas bei jų įstaigos. Paskirtų trijų gatvių — Žydų, Skerdyklos ir Mykolo — vėliau neužteko. Jie rado būdų savo ghetto ribas praplėsti, nors trukdymų ir sulaukdavo. Vėliau geroka jų dalis iš ghetto vėl išsikėlė ir pasklido po miestą, kur tik galėjo rasti kokį geresnį verslą. Prieš magistrato ir miestiečių pastangas žydus suvaržyti jie rasdavo užtarėjų bajorų ir dvasininkų.[64] Visą laiką žydai buvo dideli krikščionims konkurentai prekyboje ir amatuose. Be to, didžioji dalis miesto gydytojų buvo žydai. Šiaip jie gyveno savo uždarą gyvenimą.[65]

Šio skyriaus užbaigai dera dar priminti, kad į XVII a. Vilnius įžengė su puikia puošnia žemutine *pilimi,* išpuošta Zigmanto Augusto kolekcijomis, gobelenais, paveikslais, biblioteka ir taip pat puošniame pastatų komplekte. Betgi 1610 m. pilis labai smarkiai apdegė. Visa ar bent jos dalis sekančiais

metais buvo atstatyta; joje jau galėjo gyventi karalienė.[66] Žemutinė pilis gyvenama iki Maskvos kariuomenės įsiveržimo ir gaisro (1655). Aukštutinė pilis jau 1613 buvo negyvenama ir naudojama kaip pilies kalėjimas. Tų metų seimo konstitucijoje skundžiamasi, kad ten sėdinčių kalinių, o taip pat juos lankančių bajorų tarnai svaidą bei verčią plytas, darydami žalą stogams, tvoroms ir vėjoms apatinėje pilyje. Kad to nebūtų ir kad kalinamiems būtų patogiau, būsią pastatytas naujas kalėjimas; vieta jam būsianti parinkta reliacinio seimelio.[67]

Maskvos okupacijoje sunaikintas Vilnius liko iki 1661 m. Caro įgula ilgai gynėsi tik kalno pilyje. Gedimino kalno pilį išvadavus, dar tais pačiais metais buvo pradėta remontuoti. Išvalytas pilį supęs kanalas. Tačiau naudojimui pilis nebebuvo atremontuota, nors 1670 seimas ir numatė tam lėšas: Geranonių ir Lipniškių seniūnijų pajamas.[68]

Žemutinė pilis laikui bėgant sunyko ir virto visiškais griuvėsiais. 1765 metų seimas pavedė vaivadai rasti būdą panaudoti griuvenas visuomenės reikalams[69] Apgriuvusioje pilyje buvo įrengtos krautuvėlės. Pagaliau griuvėsiai buvo nuvalyti 1797 m. gubernatoriaus Fryzelio įsakymu. Apie 40,000 plytų buvo duota botanikos sodo šiltnamiui statyti. Iš kitų plytų žydas Abrahamas pastatė namą prie pilies kalno.[70] Vilniaus senosios didybės liudininkas išnyko. Miestas, pergyvenęs eilę nelaimių, gaisrų bei karų, XVIII a. gale buvo sunykęs; gyveno tik senosios didybės palikimu. Pramonės nebuvo jokios. Ir sostinės šlovę ėmė paveržti Gardinas, kur nuo 1673 metų rinkdavosi kas trečias seimas ir veikdavo įvairios laikinės komisijos. Tyzenhauzas kūrė Gardine pramonės ir kultūros centrą, bet ir čia nieko žymesnio nebuvo pasiekta. Kaip visi Lietuvos miestai, taip ir Vilnius rusų okupacijos laikų sulaukė skursdamas.

1. Liubavskij, Litovsko — russkij sejm.; J. Malinovskij, Rada Velik. Kn. Litovskago; J. Lappo, Velikoje Kn. Lit., I, II, S. Peterburg — Jurjev, 1901, 1911; Litovskji statut 1588 I, II, Kaunas 1934, 1936, 1938; A. šapoka, Valstybinė Lietuvos santvarka, Kaunas (Židinys) 1937.

2. A. šapoka, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos 1938; Wł. Konopczyński, Liberum veto, Kraków 1918; J. J. Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, Kaunas, 1932.

3. Dubiński 191-193.

4. Vol leg. III 26 fol.

5. Dubiński 160-161L, 188-191. Tai pakartota dar 1766 Vol. leg. VI 544 fol.

6. Žiūr. atitinkamų metų konstitucijas (Vol. leg.); Dubiński 161-163.

7. Vol. leg. II 985 fol., 193.

8. Vol. leg. V 233, 633.

9. Dubiński 193, 194, 227, 231, 234; Kraszewski II 61.

10. Vol. leg. II 1565 - 1567 m. konstit.; III 201, 380, 705 fol.; Dubiński 191 fol.

11. Vol. leg. III 201 fol., 98.

12. Dubiński 191.

13. Vol. leg. III 799 fol., 379; A. šapoka, Lietuva ir Lenkija 121.

14. Vol. leg. III 187, 371, 619 fol., IV 509 fol.; V 659 fol., VII 153 fol.

15. Vol. leg. II 1531 fol. 404; Dubiński 313.

16. Dubiński 170 - 172, 181-183.

17. Dubiński, 293-294; Vol. leg. VII 151 fol. 74; Korzon, Dzieje wewnętrzne II 283.

18. Vol. leg. VII 547.

19. Vol. leg. VII 547.

19. Vol. leg. VIII 925 fol.

20. Kraszewski I 300.

20. Kraszewski I 300.

21. Kraszewski II 65.

22. A. šapoka, Lietuva ir Lenkija 8-16, 178; Kraszewski, I 339, II 12, 14, 15, 30-34, 56, 84.

23. A. šapoka 17-62.

24. Vol. leg. IV 993 fol. 468, V 822 fol. 400; A. Janulaitis, Vyr. Liet. tribunolas, Kaunas 1927; J. J. Lappo, Iš Vyr. Liet. tribunolo istorijos, 1932.

25. Vol. leg. VI 307 fol. 151.

26. Wizerunki (24) 8, 17-18; Vol. leg. V 212, 431 fol.

27. Łowmiańska, Dokumenty do historji kamienic przeznaczonych na chowanie metryki W. L. Lit. 1588-1712, At. Wil. VII 1930; Akty Wil. Kom. XIII 89-92; Packevičiaus namus

liečiąs Augusto II dokumentas buvo Vyt. D. Universiteto bibliotekoje, rankr. skyr., gautas iš Karpių archyvo.

28. Vol. leg. IV 452, 620 fol.; Dubiński 172-173.

29. Vol. leg. III 806 fol.; V 463 fol.

30. Dubiński 270.

31. Wizerunki (23) 37-38, 52-58, 182-184: (24) 212; Prace S. H. Sztuki II 297-9, III 293-295; Litwa i Rus, 1912 170-172; Družčyc 119.

32. Baliński, Opisanie statystyczne miasta Wilno, 1835.

33. Jos dokumentų žr. Codex diplomaticus cathedralis ir Kurczewski, Kościół Zamkowy, III.

34. Baliński I 182, 198-200; Kraszewski I 213; Dubiński 38-44.

35. Šią broliją apibūdinąs kažin koks senas rankraštis liko autoriaus rinkiny Lietuvoje. Apie šv. Onos bažnyčią žr. Kraszewski I 347. Prace SHS II 264, 306-308.

36. Prace SHS II 302-303; Wizerunki (22) 180-181.

37. Plg. Z. Ivinskis, Šv. Kazimieras; Baliński, Dawna akad. Wileńska; Bieliński, Universytet Wileński I-III; Wizerunki (24) 223-229.

38. žiūr. Lietuvių Enciklopedija 1953 (I) Aušros Vartai.

39. L. Żytkowicz, Litwa za rządów Repnina, 1937.

40. Apie cerkves Vilniuje žr. Kraszewski I 162, 171-178, 339-340; Russkaja Vilna, St. Peterburg 1864, I-16; Wizerunki (22) 36 sgg., 127, 220; (23) 15, 47, 235; (24) 110; Wilno i Ziemia Wileńska I 150-152; Alma Mater III 53; Trejybės vienuolyno dokumentų rinkinys; Sobranije drevnych aktov II 1-104; Šv. Dvasios vienuolyno dok. — ten pat 132 sgg.

41. Kraszewski I 343, II 17-22; J. Lukaszewicz, Dzieje wyznania helweckiego w Liwie, 1842; W. Krasiński, Walki religijne w Polsce, 1883; Wizerunki (23) 35.

42. Dubiński 236-238.

43. Be minėtų Balińskio ir Bielińskio veikalų žiūr. M. Biržiška, Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, 1931.

43. St. Rostowski, Lituanicarum Societatis Jesu Hostoriarum libri decem 1877; Wizerunki (23) 158; (24) 91-92, 177-200, 256; W. Poczet Nowy Dr. 22, 8.

4. Wizerunki 99-103.

45. Kraszewski I 322-333.

46. J. Narbut, Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego za Sobieskiego i Augusta II, 1842; L. Powidaj, Wojna domowa Sophiehów z szlachtą litewska, Przegląd Polski 1872; Wizerunki (24) 251 egg.

47. Dubiński 230-231, 233-234;

48. Wizerunki (24) 249-252.

49. Dubiński 202-203.

50. Vol. leg. III 199 fol., 97.

51. Vol. leg. III 381 fol., 185.
52. Vol. leg. III 428 fol., 207.
53. Vol. leg. IV 468, 495, 486 fol., 216, 229, 334.
54. Vol. leg. IV 495 fol., 229.
55. Dubiński 231-233, Vol. leg. VI 215 fol., 106.
56. Vol. leg. VII 538 fol., 235.
57. Dubiński 164-165; Kraszewski I 338.
58. Dubiński 34, 102-103; Sobranije dr. gramot I Nr. 53, 101-102.
59. Dubiński 145-148, 158, 282-4; Akty Vil. Kom .X 5-7; Sobranije gramot I 162-189 sgg.; Alma Mater III 54; Ksiega Pamiątkowa kola historików 52; Doubek, At. Wil. VII 340.
60. Dubiński 187-8, 280, 282.
61. Vol. leg. VII 547 fol., 243.
62. Israel Cohn, Vilna (serijoje Jewish Communities Series, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1943 (5704) 25-26.
63. Dubiński 196-200
64. Dubiński 222-224, 258-259, 285-289; Vol. leg. III 810 fol., 384; Kraszewski II 47, 62. 1788 metais Ašmenos seniūnas Katilas apkaltino Vilniaus žydus pagrobus pakrikštytą žydą, kurio jis buvęs krikšto tėvas. Kaltinimas buvo paskelbtas spausdinta brošiūra. Ji buvo Vyt. Didž. Universiteto bibliotekoje FS 587, 379-402 fol.
65. Cohn, minėtame veikale gana smulkiai išryškina įvairias Vilniaus žydų gyvenimo sritis.
66. Kraszewski I 344.
67. Vol. leg. III 199 fol., 97.
68. Vol. leg. V 86 fol., 49 Wizerunki (24).
69. Vol. leg. VII 547 fol., 243.
70. Wizerunki (24) 29, 30, 46-47.

VILNIAUS NELAIMĖS

I. DIDYSIS MIESTO GAISRAS

BAJORIJOS viešpatavimo laikai Lietuvoje prasidėjo išmirus gediminaičiams. Tačiau Vilniaus smukimas, žinoma, neatėjo tučtuojau. Ekonomiškai pajėgūs miestiečiai ir visa miestiečių bendruomenė kurį laiką dar sugebėjo laikytis tinkamoje aukštumoje. Miesto klestėjimo nepalaužė nė pirmieji ištikę smūgiai. Nors miestiečiai jau niekinami ir skriaudžiami, tačiau jie ekonomiškai dar stiprūs. Po pirmųjų XVII a. gaisrų Vilnius atsistatė ir toliau augo, tik savo gotiškai renesansinio miesto charakterio neteko. Tik tada, kai miestiečių bendruomenė nebeteko savo reikšmės valstybėje ir atskiri miestiečiai ėmė skursti ekonomiškai, miestas naujų smūgių jau nebepakėlė ir pradėjo menkėti. Tai įvyko jau antroje XVII a. pusėje rusų — švedų karų metu, kada ilgas karas ir Maskvos okupacija sugriovė miestų gyvenimą, o vėliau jau niekas nepadėjo atsigauti. Vilniaus puolimo laikai prasideda aiškiai nuo XVII a. antrosios pusės.[1]

Pirmas didesnis smūgis po Zigmanto Augusto laikų, kai miestas žymiai pakilo, buvo skaudus 1588 - 1589 metų *badas ir maras*. Abi nelaimes išaukė tų metų nederlius. Kiek yra žinoma, tada Vilniuje mirė daug iš apylinkių suplaukusių žmonių ir nemažai miestiečių. Senojoje literatūroje paprastai nurodomi gana dideli mirusiųjų skaičiai. Bet žinios yra vienašališkos. Jos yra kilusios iš vieno šaltinio, būtent, iš jėzuitų istorikų. Jėzuitai tada buvo tik neseniai Vilniuje įsikūrę. Jiems buvo pirmoji proga

pasirodyti vargo prispaustųjų draugais. Jų istorikas Rostowskis ta proga nupasakojo daug didvyriškų žygių, primindamas, kad ligonis globodami bei mirusius laidodami užsikrėtę ir mirę 12 jėzuitų.[2] Kitų šaltinių toms žinioms patikrinti neturime.

Antru atveju Vilniaus visuomenę smarkiai sujaudino 1600 metų Radvilų - Chodkevičių *konfliktas* dėl Slucko kunig. Sofijos rankos. Vilniuje vos neprasidėjo dviejų didžiūnų kovos. Radvilas ruošėsi globėjų Chodkevičių neišduodamą jo sūnaus sužadėtinę pasiimti jėga. Chodkevičiai buvo priversti nusileisti. Tačiau šis tragikomiškas epizodas miestui jokios tiesioginės reikšmės neturėjo. Jis lietė ne miesto gyvenimą, bet išdidžių savavaliavusių magnatų santykius. Ilgiau ties tuo nerimu ir nesustosime, nors tai ir įvyko Vilniuje[3] Nėra taip pat daug ko kalbėti apie 1602 - 1603 m. epidemiją, palietusią ir Vilnių. Nepalyginsi jos su buvusiomis daug baisesnėmis epidemijomis.[4]

Tuo metu pati didžiausia nelaimė, be abejo, buvo 1610 liepos 1 *gaisras*. Tai buvo pats baisiausias ramaus meto gaisras, kokį kada Vilnius pergyveno. Per vieną dieną sudegė didelė dalis miesto. Nuo sausros išdžiūvęs miestas per keletą valandų virto ugnies jūra, kurioje žuvo daug puošnių pastatų, didžiuliai turtai ir nemažai žmonių. Skaičiuojama, kad žuvę apie 4700 namų, 7 katalikų ir 3 evangelikų bažnyčios, beveik visa pilis su katedra, jėzuitų akademija ir daug kitų viešųjų pastatų.[5] Gana smulkiai šis gaisras yra aprašytas jėzuitų apyskaitiniame veikale: "Annuae literae Soc. Jesu anni 1610 ad patres et fratres ejusdem Societatis" (Dilingae). Ten rašoma:

"1610 liepos 1, kai Vilniaus miestiečiai, vykdami į Šv. Marijos atlaidus Trakuose, išklausę mišių ir pamokslo šv. Stepono bažnyčioje, esančioje už miesto sienų, pasileido į numatytą kelionę, staiga apie 8 val. prie miesto sienų pasirodė ugnis. (Iš kitų šal-

tinių sužinome, kad gaisras prasidėjo palei pranciškonų vienuolyną). Visi tuojau pasileido gelbėti, tačiau dėl pūtusio miestan vėjo gaisras plėtėsi taip staigiai, kad vargiai galima buvo ką apginti ir išplėšti iš ugnies. Nuolat grėsė pavojus, kad neužverstų griūvantieji mūrai arba kad butuose ar net gatvėse neuždusintų dūmai. Vienoje miesto dalyje besiplečiąs gaisras apėmė Šv. Marijos bažnyčią ir tėvų pranciškonų vienuolyną. Bažnyčia buvo apginta, bet vienuolyno dalis sudegė. Ugnis peršoko į Šv. Dvasios bažnyčią ir tėvų domininkonų vienuolyną. Žuvo du vienuoliai ir vienas amatininkas. Iš čia ugnis persimetė į Šv. Trejybės bažnyčią ir prie jos esančią prieglaudą, kur sudegė keletas vargšų. Toliau plėsdamasis gaisras perėjo į mūsų noviciatą (šv. Igno), didelėmis pastangomis pastatytą prieš 7 metus; sunaikino jį taip staigiai, kad visiškai nieko negalima buvo išgelbėti. Žuvo visi reikmenys ir šviesiausios karalienės lankymosi metu paaukoti 100 auksinų. Rektorius ir noviciantai vos paspruko. Du vienuoliai, iš visų pusių apsupti ugnies, negalėdami išeiti, pasislėpė rūsyje ir savo gyvybę išgelbėjo tik apsiliedami actu. Mūsų kolegijos gyventojai (šv. Igno), kurie gaisro pradžioje buvo išvykę kitiems pagalbos teikti, pastebėję, kad ugnis greitai ir nesulaikomai plečiasi, jau nuvargę, grįžę namo pirmiausia nuėmė kolegijos stogo medines dalis, išardė arklides ir kitus medinius pastatus, paskui iš zakristijos, bibliotekos ir butų, ką tik galima buvo sučiupti, sumetė į rūsius bei į požeminius urvus, bet dėl artėjančio gaisro, kai jau degė ir popiežiaus alumnatas ir seminarija, buvo priversti viską mesti ir pasirūpinti savo gyvybės gelbėjimu, nes išeiti iš miesto vos vieneri vartai tebuvo likę laisvi. Kolegijoje liko vos keletas skliautinių patalpų nesunaikintų. Visi pastatai ir mokyklos buvo sunaikintos, visos knygos bibliotekoje ir kambariuose sudegė. Greta mūsų kolegijos stovinti šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, kaip

vyriausioji miesto mokykla, gyventojų didelėmis lėšomis pastatyta, čerpėmis dengta, užsidegė ir nuo mūsų kolegijos ir iš gatvės, tačiau išliko, nes yra skliautinė. Sudegė tik stogas. Į šią nelaimę labai gailėdamosi iš pilies žiūrėjo šviesiausioji karalienė (Konstancija). Pamačiusi, kad gaisras, nuolat plėsdamasis, artėja prie pilies, su 3 kunigaikščiais ir su visu savo dvaru išėjo į artimiausias kalvas ir ten pasislėpė viename name. Taip pat neišvengė nelaimės pilis, nors upės ir atskirta nuo miesto. Jos didžioji dalis sudegė kartu su greta stovinčia puošnia bažnyčia, nors karališkieji tarnai ir labai gynė. Išliko tik viena koplyčia, kurioje laikomi mirtingieji šv. Kazimiero palaikai.

Kitoje miesto dalyje vėjo genama ugnis per vidurinę aikštę naikino viską, kas tik pasitaikė kelyje, net ir patvariausius pastatus. Nelaimingi gyventojai, rūpindamiesi rasią saugią vietą, ten įpuldavo į naują pavojų. Jau daug puošnių pastatų buvo virtę griuvėsiais, ugnis artėjo prie mūsų profesorių namų (šv. Kazimiero), kai apie 3 val. popiet prapliupo smarkus lietus, kuris sulaikė gaisro plėtimąsi. Jeigu tas palaimintasis lietus nebūtų atnešęs išgelbėjimo, būtų sudegusi ir šioji miesto dalis, kuri išliko visai sveika. Nustojus lyti, gyventojai per rūkstančius ir gatves užvertusius griuvėsius pradėjo grįžti į savo namų likučius. Vienoje vietoje po mūrų griuvėsiais buvo rasta užversti 7, o kitoje vietoje net 20 asmenų. Po 8 dienų atvyko į Vilnių mūsų provincijolas. Jis filosofus (studijuojančius filosofiją) pasiuntė į Pultuską, o teologus į Nesvyžių. Kitus kunigus paliko vietoje. Mokslo metų pradžioje buvo atidarytos, šiaip taip sutvarkytos, 5 žemesnės klasės. Šv. Jono bažnyčia buvo apdengta prieš žiemą ir bičiulių lėšomis buvo nulieti 2 varpai. Noviciato namai buvo pataisyti vos po pusės metų".[6]

Didžiulius Vilniaus nuostolius šiame gaisre pripažino ir 1611 metų seimas, kuris visus padegėlius

atleido 4 metams nuo gėrimų mokesčių; bet mokesčius paliko tiems, kurių trobos nesudegė.[7]

Buvo dar gaisras Vilniujų 1615 m. Vėl sudegė keliolika namų. Bet palyginus su 1610 m. gaisru, buvo menkas.[8]

Nedaug ką galima pasakyti ir apie 1624-25 metų *marą*, kilusį karo metu su švedais. Jis siautė visame krašte. Palietė ne vien Vilnių, bet taip pat ir kitus Lietuvos miestus bei kaimus. Minėtinas jis gal tik dėl jėzuito Valento Bartoševskio išspausdintos (1630) poemos iš 23 giesmių. Randame jį paminėtą ir kai kuriuose antkapiuose bei testamentuose.[9] Dar pasakojama, kad tai nelaimei pašalinti po miestą su maldomis buvę nešiojami šv. Kazimiero palaikai. Tai būtų atitikę laiko dvasiai, bet apie tokią procesiją nekalba jokie amžininkų šaltiniai, o senojoje literatūroje paplitusi žinia yra paimta iš vieno labai vėlyvo pamokslo (1780). Vargu ar tas pamokslininkas po 150 metų buvo gerai informuotas.[10] Žinoma tik, kad tada išmirę visi karmelitai.

Tais pačiais metais (1630) Vilniuje buvo vėl nemažas gaisras Bernardinų bažnyčios rajone; vos neužsidegė šv. Mykolo bažnyčia.[11]

Antroji XVII a. pusė prasidėjo Vilniui skaudžiomis nelaimėmis. 1653 metais miestas labai nukentėjo nuo maro, o po poros metų ištiko toks didelis smūgis, kokio jis savo istorijoje nebuvo dar matęs ir po kurio jau nebeįstengė atsigauti. Nuo XIV a. pabaigos nematęs priešo net prie savo vartų, 1655 metais Vilnius buvo užimtas Maskvos *caro Aleksiejaus* kariuomenės, išplėštas ir sudegintas.

2. SIAUBINGA RUSŲ INVAZIJA

KARAS su Maskva iš pradžių Lietuvai sekėsi labai prastai. Magnatų rietenų skaldoma ir nevykėlio karaliaus Jono Kazimiero kiršinama Didžioji Lietuvos Kunigaikštija nesugebėjo ne tik apginti savo sienų, bet ir suorganizuoti stambesnės kariuomenės. Hetmonams kovojant tarp savęs, didžiojo hetmono Jonušo Radvilo kariuomenė buvo priversta trauktis. 1655 metų vidurvasarį atsitraukė iki Vilniaus, kur tuo metu buvo ir pats hetmonas, užsiėmęs politinėmis kovomis.[12] Nors net seimas buvo paskyręs specialius komisarus Vilniaus gynimui suorganizuoti, bet nei ta komisija nei hetmonas Jonušas Radvilas, trukdomas kovų su savo politiniais priešais ir karaliumi, nieko nepadarė. Hetmonas 1654 rudenį buvo sušaukęs į Vilnių Lietuvos bajorijos suvažiavimą, kuris pareikalavo konvokacijos. Jonas Kazimieras paskelbė šaukiąs ją Vilniuje 1655 gegužės 10, bet jos vietoje sušauktas seimas Varšuvoje.[13]

Kai hetmonas grįžo po seimo iš Varšuvos su pažadėtais mokesčiais ir nutarimu suorganizuoti didesnę kariuomenę, jau nebebuvo laiko. Caro kariuomenė priartėjo prie Vilniaus. Hetmonas Radvilas nebematė kitos išeities, kaip paskubinti pradėtas derybas su Švedijos karalium Gustavu dėl paramos prieš Maskvą. Belaukiant švedų atsakymo ir bekonferuojant su bajorija ir senatoriais Vilniuje, atėjo nauja prisloškianti žinia, kad Švedija paskelbė Respublikai karą. Trauktis į Lenkiją pas nekenčiamą karalių, kuris irgi nedaug vilties teikė, Radvilas ne-

galėjo. Nusprendė trauktis arčiau švedų kariuomenės. Ginti Vilniaus su saujele karių, dargi neapmokytų, nebuvo ko nė bandyti. Kariuomenė jau buvo paskelbusi, kad algos lauks iki rugpiūčio 9. Jei iki to laiko negaus, skelbs konfederaciją. Ir tos kariuomenės buvo taip maža, kad Radvilas su caro armijoms negalėjo nė mėginti kautis; bandė tik žygį trukdyti. Toks mūšis įvyko rugpiūčio 7 prieš Vilniaus praradimą, pakilus Radvilo kariuomenei iš paskutinės atsitraukimo kelyje stovyklos Nemėžėje. Po tų kautynių kariuomenė per pastatytą ties Antakalniu pontoninį tiltą persikėlė per Nerį ir nužygiavo link Kėdainių, o pakeliui kiti daliniai buvo pasiųsti į Žemaičius. Mieste buvusi hetmonų įgula, vadovaujama Žeromskio, pasitraukė be kovos per Žaliąjį tiltą. Gosievskio divizija nebespėjo pasiekti savo vado, kuris spruko su Radvilu. Per Panerius pasitraukė ir atsidūrė Užnemunėje toli nuo savo vado. Rugpiūčio 8 Maskvos kariuomenė įžengė į Vilnių. Po dviejų dienų atvyko ir caras Aleksiejus.[14]

Jonušas Radvilas, kuris 1655 gruodžio 31 mirė Tykocine ir kuriam nepavyko Lietuvos surišti su Švedija, visų savo priešų buvo apšauktas išdaviku, kaltininku visų nelaimių. Tuos kaltinimus lenkų literatūroje teberandame kartojamus ir šiandien.[15] Jam metama Vilniaus praradimo kaltė, ir dar daugiau: pasitraukdamas miestą apiplėšęs, išreikalavęs kontribuciją, išsivežęs bažnyčių brangenybes.[16]

Kas toje maišatyje dėjosi Vilniuje, nedaug žinome. Kas galėjo, iš miesto bėgo ir gabenosi savo turtus. Iš didžiūnų ir bajorų mieste nieko neliko. Turtingesni miestiečiai taip pat pabėgo. Daugumas atsidūrė Karaliaučiuje bei kituose Prūsijos miestuose. Karaliaučiuje buvo sudaryti atbėgėlių sąrašai, kurių dalis jau yra paskelbta.[17] Žinome, kad Radvilas į Kėdainius nusivežė kariuomenės algų kasą, bet beveik tuščią. Žinome ir tai, kad pinigų neturėjo net saujelei savo karių apmokėti. Jei būtų apiplė-

šęs Vilnių bei jo bažnyčias, bent brangių metalų būtų turėjęs; kariuomenei apmokėti būtų užtekę. Be to, nežiūrint bendro pobūdžio kaltinimų, niekas niekad hetmono Jonušo Radvilo dėl apiplėšimo nekaltino, niekas niekad nereikalavo, kad nuostolius apmokėtų jo įpėdiniai ar valstybė. Sakyti, kad Radvilas apiplėšęs bažnyčias, negalima ir dėl to, kad tada jam buvo labai svarbu patraukti prie savo plano dėtis su švedais Lietuvos didžiūnus katalikus, ir ypač Vilniaus vykupą Tiškevičių. Nejaugi būtų buvęs toks neprotingas ir neapdairus vyskupo ir visų katalikų akyse? Tiesa, dar vasaros pradžioje iš Vilniaus miesto pareikalavo sumokėti seimo paskirtus mokesčius kariuomenės ir miesto sustiprinimo reikalams. Miestas, rašydamas 1661 m. pareiškimą apie karo ir okupacijos metu žuvusius dokumentus, nurodė, kad 1655 liepos ir rugpiūčio mėn. davęs hetmonui pinigais, amunicija ir daiktais 100.000 auksinų. Surinkę hetmono - vaivados tarnai Rzepkowskis ir Stumbergas. Tie daiktai betgi patekę priešui arba žuvę gaisre. Taip pat žuvę jų tada gauti kvitai.[18] Tai pareiškimas, kad miestas atlikęs savo prievolę, bet jokio kaltinimo hetmonui Radvilui, kuris kaip Vilniaus vaivada turėjo net pareigą iš miesto surinkti mokesčius bei perimti amuniciją.

Šiek tiek žinių turime apie Vilniaus katedros ir šv. Kazimiero koplyčios brangenybių likimą. Kai vėliau buvo bandoma jas sugrąžinti ir skaičiuojami nuostoliai, niekas nekaltino, kad bent jų dalį būtų pagrobęs ar globoti pasiėmęs Jonušas Radvilas. Yra žinoma, kad prieš Maskvos kariuomenės priartėjimą katedros brangenybes apsiėmė savo vytine nugabenti į Karaliaučių Mikalojus Jundzila, Naugarduko kaštelionas, kuriam kapitula už tai turėjo sumokėti 600 auksinų. Reikia manyti, kad tai buvo vertingiausioji brangenybių dalis; daug senų dalykų. Tačiau Jundzila pasirodė neatsargus. Reikalą užvilkino. Vos išplaukus iš Vilniaus, vytinė buvo sučiupta Zo-

lotarenkos kazokų. Yra žinoma, kad į kazokų rankas pateko Jogailos dovanota taurė, Vytauto sidabrinis paauksuotas altoriaus kryžius, išpuoštas brangakmeniais, atžymėtas vytautinėmis insignijomis, taip pat sidabrinis paauksuotas senas Alberto Gostauto dovanotas kielikas, kurį, padavimas sako, vartojęs mišiom šv. Adalbertas. Kokios kitos brangenybės ten buvo, nežinome.

Kitą dalį brangenybių pasiėmė globoti ir išvežė kapitulos iždininkas Jurgis Bialozaras drauge su savo padėjėju Baltr. Ladriku.[19] Bialozaras visą laiką buvo Radvilo stovykloje, su juo artimai bendravo. Savo vyskupo vardu pasirašė ir garsiuosius Kėdainių aktus, o Karolio X Gustavo buvo paskirtas Vilniaus vyskupijos administratorium. Ar jis tas brangenybes su savimi vežiojosi, nežinome. Greičiausiai buvo kur nors paslėpęs, kaip ir savo globon paimtą šv. Kazimiero karstą su palaikais.

Šv. Kazimiero karstą Bialozaras po kurio laiko patikėjo minėtam Ladrikui, kuris vėliau perdavė naujajam vyskupui Daugėlai Zavišai, o šis referendoriui C. P. Bžostovskiui, kuris po 22 mėnesių perdavė kapitulai, susirinkusiai posėdžio Sapiegų dvare, Ružanoje. Čia šv. Kazimiero palaikai išbuvo dar pustrečių metų. Tik 1661 buvo pervežti į Vilnių be jokių iškilmių.[20] Naujo vyskupo Bialozaro ingreso metu (1663) buvo iškilmingai įnešti į katedrą.[21]

Dalis sidabro iš šv. Kazimiero koplyčios buvo paskolinta kariuomenės reikalams. Reikalaudama skolos iš valstybės, kapitula tą sidabrą įvertino 106.800 auks.[22] Iš kapitulos archyvo yra ištraukta nemažai medžiagos, aiškiai įrodančios, kad bent katedros brangenybių nei Radvilas, nei niekas kitas iš saviškių nelietė.[23] Vienos buvo išvežtos, o kitos žuvo Zolotarenkos kazokų ir caro karių plėšimo metu.

Kaip plačiai žinoma, tada buvo išplėštos ne tik bažnyčios, bet ir rūsių karstai išvarstyti. Rodos, labiausiai nukentėjo Sapiegų šeimos kapai šv. My-

kolo bažnyčioje ir nemažiau katedra. Nuo to meto nieko nebežinome ir apie *Vytauto karstą* bei kapą. Plėšikaujančių karių greičiausiai buvo sumaišyta su daugybe kitų karstų, ir taip žuvo, nors kai kas mano, kad buvo kur nors užmūryta, kaip ir Aleksandro ir Zigmanto Augusto dviejų žmonų karstai, kurie buvo atrasti tik katedrą remontuojant (1930-1931).[24] Kai 1661 buvo išvaduota Vilniaus pilis, katedros viduje buvo rasta tik krūvos altorių bei antkapių skeveldrų, o rūsiai buvo pilni vandens. Besigindami maskoliai buvo užtvenkę Vilnią, kuri užliejo visus rūsius pilies apylinkėje. Kapitulai teko vandenį iš katedros nuleisti specialiai iškastais grioviais.[25]

Per tuos plėšimus žuvo daug vertingų senovės paminklų bei brangenybių. Naikino ne tik rytietiškas caro karių įtužimas ir gobšumas. Kas dar nespėta išplėšti, žuvo tuojau prasidėjusiam ir negesinamam *17 dienų gaisre*. Vilnius virto viena didžiule griuvėsių bei pelenų krūva. Miestas buvo taip sunaikintas, kad nebegavo kur sustoti nė caras. Sustojo ne mieste, o palapinėje miške. Mieste neįmanoma buvo pakelti smarvės nuo daugelio sudegusių žmonių bei gyvulių lavonų. Gi lietuvių kariuomenei vėl priartėjus prie Vilniaus (1659), rusų komendanto Mysieckojaus įsakymu gynimosi reikalui dar buvo nudeginti Vilniaus priemiesčiai.[26] Amžininkų liudijimu, po karo "Vilniuje negalima buvo rasti Vilniaus". Dabar jau galutinai žuvo viskas, kas dar buvo išlikę po 1610 metų gaisro. O plėšė ne tik savavaliavę maskviečiai ir kazokai, jų generolai. Caro įsakymu Radvilų rūmuose dar išlikę puošmens buvo išgabenti į Maskvos Kremlių. Maskvos krautuvės ir prekyvietės buvo užverstos brangenybėmis ir daiktais, išplėštais Vilniuje.[27]

Tai buvo *sunkiausi* Vilniaus gyvenimo metai. Pirmomis dienomis miestą ir gyventojus naikino karo baisenybės, o vėliau miestui atsigauti neleido ne-

ramūs laikai, amžinas lyg partizaninis karas ir nepalanki okupacinės valdžios politika. Dar prisidėjo 1657 - 58 metų epidemija, nuo kurios išbėgiojo vėl didelė dalis miesto gyventojų.[28]

Kalbama, kad 1655 m. Vilniuje žuvę virš 25,000 žmonių. Tai perdėta. Lowmianskis priskaito tik apie 14.000.

Žuvo didžioji dalis archyvo. Tik originalūs dokumentai buvo išvežti į Dancigą. Dalis privilegijų, kažkokiam reikalui išsiųsta į seimą, išliko Lenkijoje.[29]

Vilnius buvo išvaduotas 1661 m. Pradėjo palengva atsigauti, kaip ir visas kraštas. Vilnius buvo laikomas labai nukentėjęs. Tuojau gavo Jono Kazimiero privilegiją, kuri atleido nuo visų naštų kariuomenei. Kita privilegija buvo paskelbta amnestija už karo meto nusikaltimus, bet pastebint, kad būsianti vykdoma "koekvacija", t. y. sulyginimas naštų. Kas karo metu mažiau prisidėjo prie miesto bei jo reikalų gynimo arba buvo išvykęs su savo turtais, turės dabar daugiau prisidėti.[30]

Kai Jonas Kazimieras 1661 ankstyvą vasarą atvyko į Vilnių, jis ne tik negalėjo apsistoti pilyje, kur dar gynėsi caro įgula, bet nerado nei vienų didžiūnų rūmų, kuriuose būtų galėjęs sustoti. Apsistojo miesto vaito Petravičiaus mūriniuose namuose.[31] Pilis jau niekad nebuvo atstatyta. Kai 1688 į Vilnių atvyko Jonas Sobieskis, jis apsistojo Pacų rūmuose Didžiojoje gatvėje, prie Rotušės aikštės. Tai buvo, tiesa, puikūs rūmai, visą laiką Vilniuje laikomi reprezentaciniais.

3. XVIII AMŽIAUS SMŪGIAI

VILNIUS tuo metu buvo jau gerokai atsistatęs. Bet jis atsigavo ir vėl puošėsi ne miestiečių jėgomis, o daugiausia didžiūnų bei bajorų lėšomis. Didžiūnai ir jų paremiami vienuolynai atstatinėjo bažnyčias,[32] statė naujas, pridygo visa eilė naujų didikų rūmų. Ir į Lietuvos politinio gyvenimo viršūnes atėjo naujos šeimos. Vietoje Radvilų iškilo Pacai, vėliau Sapiegos, Višnioveckiai. Radvilų palikuonys liko užpakaly, ir tai tik Nesvyžiaus šakos. Biržų šaka, reformatų, išmirė. Vilniuje Radvilų rūmai sunyko. Ėmė garsėti Pacų ir Sapiegų namai, taip pat jų statomos ar paremiamos bažnyčios.

Vilniaus gyvenimą XVII amž. gale dar sukrėtė vysk. Bžostauskio ir hetmono Sapiegos kovos, kurios netrukus perėjo į veik visos bajorijos kovas su Sapiegomis. Joms dar nepasibaigus, prasidėjo naujas karas su švedais, kuris taip pat skaudžoai palietė ir Vilnių. Tai buvo didysis Šiaurės karas,[33] atnešęs visai Lietuvai skaudžių sumišimų bei audrų.

Nuo to laiko, kai 1702 balandžio pradžioje Vilnių užėmė *švedų kariuomenė*, vadovaujama gen. Aldersterno, miestas ramybės jau neturėjo iki pat karo pabaigos. Nuolat į jį atvykdavo tai švedų, tai Augusto saksoniškoji, tai caro Petro kariuomenė. Visos plėšdavo. Švedai dar ir kontribucijų išreikalaudavo. Pirmą kartą tos kontribucijos švedams (1702 m.) buvo sumokėta 22.115 talerių. Po ketverių metų (1706) naują kontribuciją išreikalavo pulk. Dikieras. Kiek šį kartą buvo išspausta, nežinoma. Vyskupinė

jurisdikcija, kuri pirmą kartą sumokėjo 195 talerius, dabar — 2.000; jėzuitai tada mokėjo 150, o dabar — 4.161 talerį; dalį atidavė bažnytiniu sidabru. Ir vienu ir kitu atveju kai kurie vienuoliai ir magistrato nariai, nesumokėję visos kontribucijos, buvo išvežti ir juos teko išpirkti. Kiti mirė nelaisvėje.[34]

Tuo metu, be karių plėšikavimų bei kontribucijų, Vilnius dar nukentėjo nuo 1706 gegužės 31 gaisro, sunaikinusio didžiąją dalį Didžiosios gatvės, o taip pat rotušę su visomis krautuvėmis.[35]

Kaip visam kraštui taip ir Vilniui, labai didelis smūgis buvo 1708 - 1711 m. *badas bei jį lydėjęs maras,* išmarinęs apie trečdalį Lietuvos gyventojų. Ta siaubinga nelaimė labai praretino ir Vilniaus miesto gyventojus.[36]

Miestas toliau gyveno jau liūdnas dienas. Didelė miesto dalis vėl degė 1715 gegužės 26,[37] o 1764 buvo gerokai apiplėštas Augustą III Saksą remiančių ir St. Lesčinskio šalininkus naikinančių rusų karių.[83] Vilnius vėl degė 1737 birželio 2. Šame gaisre sudegė pranciškonų vienuolynas su bažnyčia, šv. Jono bažnyčia su kolegija, šv. Igno bažnyčia su jėzuitų noviciatu, bonifratų medinė Marijos Magdalenos ir domininkonų; apdegė bernardinų ir jėzuitų (šv. Kazimiero) bažnyčios ir rotušės. Kadangi šie pastatai buvo įvairiose miesto dalyse, tai aišku, jog sudegė ir daug namų tuose rajonuose.

Kraszewskis mini 1741 gaisrą, kurio metu sudegusi katedra.[39] Jei ir buvo toks gaisras, tai katedra tikrai nedegė.[40] Baisiausieji gaisrai XVIII amžiuje buvo 1748 birželio 11 ir 1749 birželio 8. Abu tie gaisrai bei jų padaryti nuostoliai yra aprašyti Baziliaus Jakimavičiaus, magistratui pavedus. 1748 metų gaisras kilo Užupy, žydo name. Tame priemiesty sudegė bernardinų vienuolynas, mūrinė pirtis, vyskupo malūnas (14 girnų) ir Vilnios tiltas prie Išganytojo vartų. Persimetęs į kairį Vilnios krantą, gaisras apėmė Išganytojo ir metropolinę cerkvę

ir metropolito rūmus. Iš čia lataku ugnis kilo į kalną. Kitas ugnies verpetas išplito Subačo vartų link ir persimetė į Didžiąją gatvę. Iš ten ugnis pasuko pilies link, pasiekdama net pilį. Sudegė Pilies vartai ir tribunolo rūmai, buvę čia pat prie Vilnios. Be Didžiosios ir Pilies gatvių, dar sudegė šv. Mykolo, Trakų, Domininkonų, Stiklių, Žydų, Liejyklos bei Bonifratrų gatvės. Nuo Totorių vartų gaisras pasuko į šv. Igno bažnyčią. Nuo Rokitų peršoko į šv. Magdalenos bažnyčią. Tuo būdu sudegė šie žymesnieji pastatai: Išganytojo bei metropolinė cerkvės, šv. Jono, pranciškonų, domininkonų, rokitų, šaričių, bonifratrų, pijarų, Trejybės ir šv. Magdalenos bažnyčios, dvi kalvinų ir 1 liuteronų bažnyčia, žydų sinagoga. Jakimavičiaus apskaičiuota, kad sudegė 469 dideli pastatai; bažnyčių 12, didelių rūmų 15; iš viso keletas tūkstančių pastatų. Žmonių aukų buvę 29.

1749 metų gaisras kilo Subačo gatvėje. Iš čia užsidegė Šv. Dvasios vienuolynas. Gaisras vėl ėjo Didžiąja gatve rotušės link. Sudegė šv. Kazimiero bažnyčia, rotušė, Arklių, Rūdninkų ir Mikalojaus gatvės su šv. Mikalojaus bažnytėle, Žemaičių, Trakų, Stiklų, Žydų gatvės. Sudegė taip pat Imbarų krautuvės. Namų sudegė 292, žmonių žuvo 2.[41]

Tai buvo dvi didžiausios viena po kitos sekusios nelaimės. Dar 1763 konvokacijos seimui pasiųstame memoriale prašant paramos, magistratas nurodinėjo, kad miesto gatvės dar nenuvalytos nuo griuvėsių.[43]

Vilnius skurdo. Pagalbos jam niekas negalėjo teikti, nes valstybė skendėjo anarchijoje. Nuo 1736 iki pat Augusto III mirties (1763) nepasibaigė neiširęs joks seimas.

Miestais ir Vilniumi susirūpinta tik 1766 metų seime. Kad sumažėtų gaisrų pavojus, seimas uždraudė Vilniuje statyti medinius namus. Mediniai namai turėjo būti perkelti į miesto valdybos nurody-

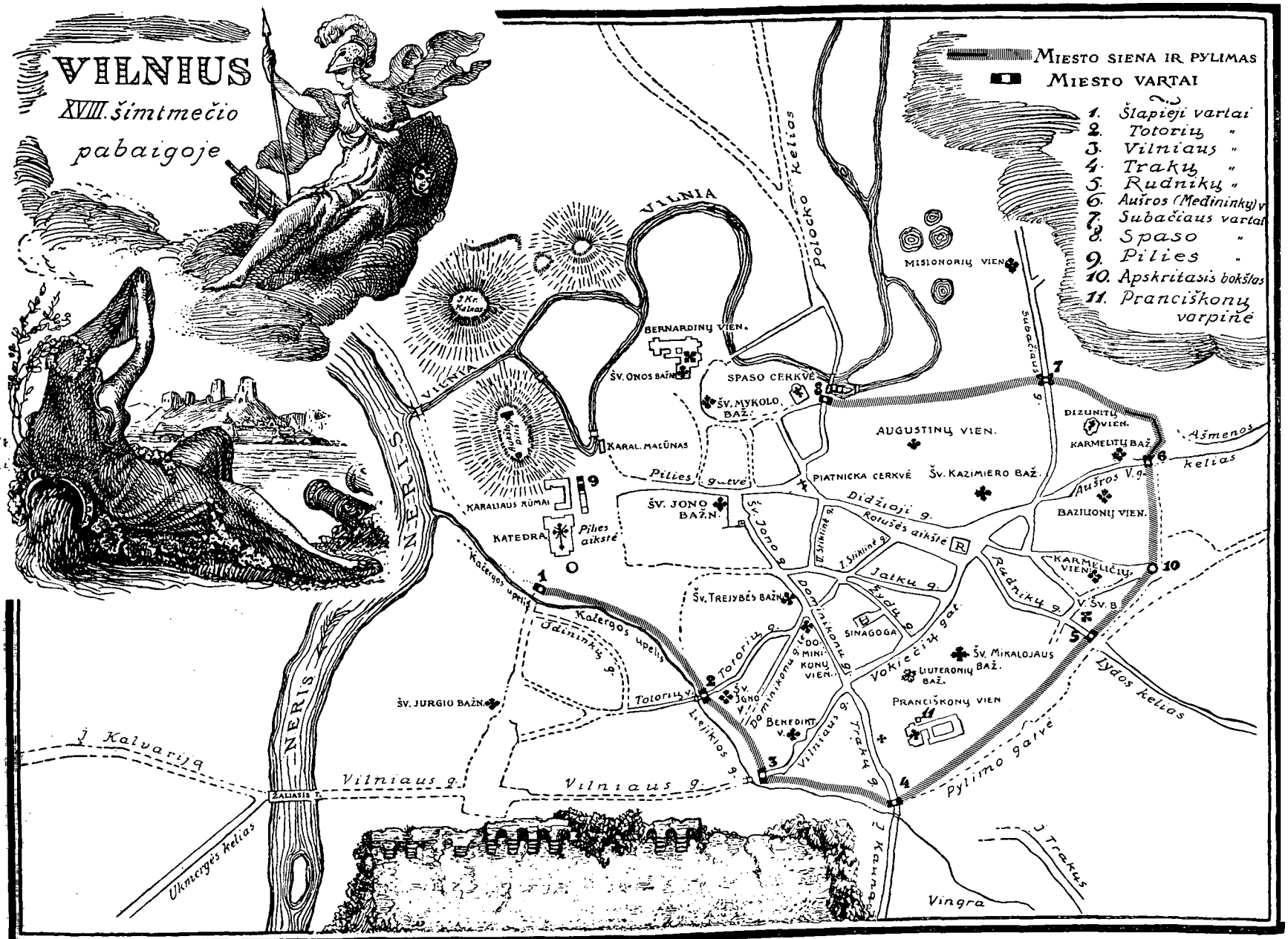

Vilnius XVIII amžiaus pabaigoje. Iš "Vilniaus" albumo, redaguoto K. Binkio ir P. Tarulio, išleisto 1923 metais.
Ruszczyco piešinys

tą vietą. Svarbesnėse gatvėse mediniai namai galėjo likti, bet juose neturi būti laikoma degtinė ir alyva. Turį būti kaminai. Per 2 metus privalo būti padengti čerpėmis. Mediniai namai greta bažnyčių ir rūmų, jei kaimynai reikalaus, turį būti išpirkti ir nugriauti. Miestas turįs pasirūpinti gaisro gesinimo priemonių.[44]

Tas seimas buvo pirmasis po Čartoriskių pravestų gana protingų valstybinių reformų, pirmasis, kuris jau bandė pradėti tvarkyti sujungtų valstybių gyvenimą, bet ir paskutinis prieš didžiąsias nelaimes — Radomo bei Baro konfederacijos ir valstybių apkarpymą. Vilniui atsigauti sąlygos buvo nepalankios. Po 1749 metų gaisro magistratas rotušę šiek tiek aptvarkė, bet ji jau silpnai besilaikė. 1781 birželio 19 staiga nuvirto rotušės bokštas, įrengtas dar XVII a. pirmoje pusėje. Bokšte buvo garsusis laikrodis, kurio dūžiai tvarkė miesto gyvenimą: skelbė valandas, kad visi žinotų, kada užbaigti prekybą ir darbus. XVIII a. pradžioje bokšte laikrodžio dar nebuvo. Jam įrengti buvo paskirta 1000 talerių, kuriuos magistratas laimėjo byloje su cechais.[45] Bokštas griūdamas pribaigė senutę rotušę; užgriovė ir miesto archyvą. Žuvo ne vien miesto, bet ir daugybė dvasininkų dokumentų, sugabentų į rotušę, užvedus bylą pagal 1764 m. konvokacijos seimo nutarimą. Nugriuvęs bokštas, matyt, taip viską sunaikino, kad nebebuvo vilčių ką nors iš to archyvo išgelbėti. Tribunolas bylą atidėjo, kad dvasininkai reikalingus dokumentus galėtų iš naujo surinkti.[46]

•

AŠTUONIOLIKTAS amžius buvo labai nepalankus dėl politinės netvarkos, sukeltos vadinamos bajoriškosios aukso laisvės. Nepalanki Vliniaus miestui buvo ir susigyvenimo su Lenkija tendencija. Valdovai Vilniuje jau nesilankė. Augustas II Saksas Vilniuje buvo tik karo su Karoliu XII metu, kai rei-

kėjo susitikti su sąjungininku Petru I. Augustas III nebuvo nė vieno karto, o Stanislovas Augustas Poniatovskis tik 1784 metais, kai seimas įvyko Gardine. Kadangi Lietuvoje šaukti seimai vykdavo ne Vilniuje, bet Gardine (kiekvienas trečias seimas), tai ir įvairios seimų sudaromos komisijos veikdavo Gardine, iš kur buvo arčiau pasiekti Varšuvoje gyvenusį karalių. Vilniui iš svarbesniųjų įvykių beliko tik vyriausio tribunolo posėdžiai. Dėl to ir didžiūnai šiuo metu Vilniuje daug rečiau beprisilaikydavo. Jie užsidarė savo centriniuose dvaruose, kuriuos kai kurie įrengė karališkai, net su savais teatrais.[48] Vilniuje XVIII a. naujų didžiūnų rūmų buvo jau labai mažai pastatyta, daugiausia perstatyti buvusieji. Žymiai daugiau pastatyta ir po gaisrų atstatyta bažnyčių, daugiausia vienuolynų bažnyčių. Miestas taip sunkiai vertėsi, kad 1781 m. bokšto sutriuškintą rotušę nutarė atstatyti tik 1786 m., o įvykdė tik 1797-1799, jau žuvus nepriklausomai valstybei. Ir Stuoka-Gucevičius savo gražiojo kūrinio jau nebematė, nes mirė 1798.

Senoji katedra buvo smarkiai sužalota 1769 metais taip pat griuvusio vieno iš dviejų jos bokštų. Vysk. Ig. Masalskis statyti pavedė Stuokai-Gucevičiui Katedra buvo baigta 1808, nebegyvenant jau nei Gucevičiui, nei vysk. Masalskiui.

Abi tos didžiosios statybos buvo suplanuotos atsigavimo laikotarpy, kai po pirmojo padalijimo (1772) sukrėtimų visose gyvenimo srityse matėsi pagerėjimo ženklų. Bet tai buvo, palyginti, trumpas laikotarpis. Tiesioginiai patį Vilnių mažai telietė. Vilnius rusų valdžion pateko ne savo klestėjimo, o nusigyvenimo laikais. Kai po paskutinio padalijimo (1795) rusai pravedė miesto surašymą, jame tebuvo 17.690 gyventojų. Jų tarpe buvo 675 dvasininkai (578 katalikų ir 97 kitų tikybų) ir 238 kitokie proto darbininkai — mokytojai bei profesoriai. Bajorų mieste ir dabar tebebuvo dar 2.471, t. y. maž-

daug kas septintas gyventojas. Mieste buvo katalikų 32 bažnyčios su 15 vienuolynų, 5 unitų bažnyčios su 3 vienuolynais ir po 1 pravoslavų, evangelikų reformatų ir liuteronų. Be bažnyčių ir vienuolynų, miestą puošė didžiuliai Vyriausios Lietuvos Mokyklos (Akademijos) rūmai, 10 didžiūnų rūmų, mokytojų seminarija, kadetų ir inžinerijos korpusai, 12 prieglaudų, 4 spaustuvės, na, ir didžiųjų kunigaikščių rūmų griuvėsiai. Mieste, apsuptame mūro sienomis, namų buvo 1292. Kiek buvo aštuoniuose priemiesčiuose, 1795 metų surašymo duomenys nerodo.[49]

---

1. Tokios nuomonės yra ir **Łowmiańska,** Wilno przed najazdem 184-5.

2. **Kraszewski** I 309-310.

3. **Ten pat** I 322 sgg. Plg. **J. K. Chodkevičiaus** biografijas — **Naruszewicz** ir **A. Śliwiński** ir **Kotłubaj,** Galerja Nieświeżska.

4. **Kraszewski** I 336.

5. **Ten pat** I 342; **Wizerunki** (22) 91.

6. **Wizerunki** (23) 220-223. Apie šį gaisrą jau tada buvo išspausdinta knygutė: **Jan Eysmont,** Threnodia albo żałosne pienie o zgorzeniu Wilna, stolicy W. K. Lit. które się stało dnia 1 lipca 1610 r. wielkim żałem wszystkich obywatelów.

7. **Vol. leg.** III 43 fol., 35.

8. **Kraszewski** I 345.

9. **Kraszewski** I 347-348.

10. **Wizerunki** (22) 91-93.

11. **Kraszewski** I 349.

12. **L. Kubala,** Wojna Moskiewska, 1910; Wojna Szwecka 1913; **E. Kotłubaj,** Życie Janusza Radziwiłła, 1859; **W. Konopczyński** i **K. Lepszy,** Akta ugody Kiejdańskiej 1655; **P. Gronski,** Instrumentum Lituanicae dedicionis 1655, Tauta ir Žodis; **A. Šapoka,** Jonušas Radvila ir Švedija, Židinys, 1937; — "Švedų karas Lietuvoje" kartu su tomu tą karą liečiančių dokumentų, surinktų Švedijos valst. archyve Stockholme, liko nespausdinti Lietuvoje.

13. **A. Šapoka,** Lietuva ir Lenkija 42-45.

14. **Kubala,** Wojna Moskiewska; **Kotłubaj, Šapoka,** Švedų karas.

15. Plg. **Konopczyńskio** įvadą prie Lepszy surinktų Kėdainių sutarties dokumentų At. Wil. X

16. Be amžininkų pamfletų į literatūrą įvedė **Rudawskis.**

17. **Litauenbuch** 1918; **Łowmiańska** At. Wil. VII 340.

18. Dubiński 229-230.

19. Wizerunki 22) 18-41M, 117, 165-7.

20. Wizerunki (24) 231-233.

21. Kurczewski, Kościół Zamkowy III 174; Z. Ivinskis, (Šv. Kazimieras, 124) be reikalo mano, kad šv. Kazimiero palaikai buvę iš Vilniaus išvežti dar kartą. Kapitulos padėka Brzostowskiui 1669 m. lietė daug ankstyvesnius laikus.

22. Wizerunki (22) 129-131; (23) 80-81.

23. Wizerunki 22) 129.

24. Prace SHS. II 300-301 (Kłoso referato santrauka). Alma Mater Wilnensis 1932, X zeszyt.

25. Wizerunki (22) 155, 195.

26. Wizerunki (23) 79.

27. Tai liudija amžininkai, lankęsi tuo metu Maskvoje plg. Travels of Macarius II 183-3); Łowmiańska, Wilno przed najazdem; Kubala, Wojna Moskiewska 289 sgg.

28. Kraszewski II 43-44.

29. Dubiński 229-230; Kraszewski II 45.

30. Dubiński 224-226.

31. Kraszewski II 50.

32. Domininkonų bažnyčia buvo sudegusi iki pat pamatų. Ji atstatyta 1679 - 1688. Wizerunki (24) 69-70.

33. Žiūr. autoriaus strp. Liet. Enciklopedijoje. Apie Brzostowskio — Sapiegų kovas literatūrą žiūr. išnašoje.

34. Wizerunki (22) 121, 213; (23) 80; (24) 256-258; Kraszewski II 82-4.

35. Kraszewski II 83-4.

36. Wizerunki (24) 203-5; Kraszewski II 84 sgg.

37. Kraszewski II 88.

38. Wizerunki (22) 124-5

39 Kraszewski II 89.

40. Kraszewski II 89; Wizerunki (22) 126.

41. Relacya o straszliwym upadku stolecznego miasta Wilna w W. X. L. po pilney rewizyi z rozkazania szlachetnego tuteyszego magistratu. Krótkie spisanie kościołów, klasztorów, pałaców, kamienic, domów, ludzi, etc. etc. przes Bazylego Jachimowicza uczyniona (Vyt. D. Universiteto bibl. Fs. 69).

42. Dubiński 295-297.

43. Kraszewski II 90.

44. Vol. leg. VII 546 fol., 242.

45. Dubiński 282; Łowmiańska, Wilno 179.

46. Dubiński 295.

47. A. šapoka, Lietuva ir Lenkija 15-16.

48. T. Korzon, Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta IV 1897-8; A. šapoka, Atsakingieji Lietuvos politiniai vadai reformų seimo metu, Senovė II.

49. Żytkowicz, Litwa za rządów Repnina na Litwie, 1939.

UŽSKLANDOS

KNYGOS AUTORIUS

ADOLFAS ŠAPOKA, šio veikalo autorius, įžanginiame savo žodyje išreiškė abejojimą, "ar beteks kada prie šio darbo grįžti"... Netrukus jis paliko visus darbus. Lietuvių tauta neteko žymaus savo praeities tyrinėtojo, o Lietuvos sostinė — pirmojo lietuvio autoriaus, kuris buvo mojęsis pagrindžiai ir išsamiai apžvelgti Vilniaus miesto istoriją.

Užsimotam darbui iš pradžių kliudė Lietuvos okupacija, paskui bėgtis svetur. Iš gausių savo rankraščių teišsinešė *Vilniaus istorijos* pirmojo tomo apybraižas. Rankraštis susidarė iš paskaitų Vilniaus universiteto studentam. Po keliolikos metų, jau būdamas Kanadoje, tuos savo užrašus rūpestingai aptvarkė, tačiau tebejautė šio savo darbo "kai kurias spragas".

Ankstyva mirtis — tesulaukė 55 metų — paliko žymiai didesnę ir neatgailimą "spragą... mūsų mokslui".[1] Lietuvos istorijos mokslas neteko labai stiprios pajėgos, kuri visa savo galia neturėjo kada nei pasireikšti. Nelemta dalia, ištikusi mūsų tautą, atėmė ir velioniui galimybę pasitarnauti Lietuvai visu savo moksliniu subrendimu ir pajėgumu.

Gyvendamas ir dirbdamas mokslinį darbą Ne-

---

1. Z. Ivinskis, Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje, Aidai 1961, 6 nr., 244 p. Šiame nekrologiniame straipsnyje autorius išvardina ir apibūdina daugelį savo kolegos darbų.

priklausomoje Lietuvoje, savo tautai švietė liepsna iš praeities: rūpinosi, kad savo praeitį geriau pažintume ir daugiau iš jos pasimokytume. Išblokštas iš tėvynės, ėmėsi visuomeninio bei publicistinio darbo, sielodamasis, kad liktume ištikimi savo tautai ir kovotume dėl jos laisvės.

•

LIETUVA buvo paskelbus atkurianti laisvą savo valstybę (1918 vasario 16), kai Adolfui Šapokai suėjo dvylika metų. Jis gimė 1906 vasario 13 Grybelių kaime, netoli Utenos, ūkininkų Juozapo ir Konstancijos (Mikulėnaitės) Šapokų šeimoje. Juozapas Šapoka, jau senukas, 1941 metais bolševikų buvo išvežtas Sibiran ir ten pasimirė.

Paaugęs Adolfas pradėjo mokytis Utenoje, dar rusiškoje liaudies mokykloje (1914). Vokiečių okupacijos metu, tebeinant pirmajam pasauliniam karui, lankė jau lietuvišką pradžios mokyklą, įsteigtą Saulės Švietimo Draugijos (1915). Mokė Pranas Gineitis, kaimynas iš Tauragnų, studentas, nutraukęs savo mokslą Ukrainoje ir ėmęsis rūpintis Lietuvos švietimu. Jis taip pat dalyvavo Vilniaus konferencijoje (1917), kuri išrinko Lietuvos Tarybą, paskelbusią Vasario 16 aktą. Tasai veiklus ir patriotiškai nusiteikęs vyras, Adolfo Šapokos pirmasis lietuvis mokytojas, 1941 metais taip pat buvo nutremtas Sibiran ir ten numarintas.

Baigęs pradinę mokyklą ir pasiruošęs antrajai gimnazijos klasei, su savo tėvu 1918 metų rudenį pirmą kartą išvyko į senąją Lietuvos sostinę, už 100 su viršum kilometrų nuo Utenos. Vilniuje nuo 1915 rugsėjo 29 veikė pirmoji lietuvių gimnazija, kuriai vadovavo Mykolas Biržiška. Vilniaus konferencijoje jis buvo išrinktas į Lietuvos Tarybą ir pasirašė Nepriklausomybės deklaraciją. Dėl jos įgyvendinimo dar

tebeėjo kova su okupacine vokiečių valdžia. Politinė krašto padėtis buvo drumsti ir netikra, susisiekimas prastas. Tačiau sunkios ano meto sąlygos nebaidė lietuviško kaimo, kuris veržėsi į šviesesnį ir laisvesnį gyvenimą. Ūkininkų vaikai gausiai pripildė savas mokyklas.

Saulės draugija, suorganizavusi gimnazijas Biržuose ir Panevėžyje (1916), įsteigė vidurinę mokyklą ir Utenoje. Adolfui Šapokai iš gimtojo Grybelių kaimo buvo pasiekiama pėsčiom. Užtat Vilniuje neapsilikęs, baigė tą vidurinę Utenos mokyklą. Antru kartu Vilnių siekė tiktai po 25 metų istorijos studijų reikalu. Vilnius tada buvo lenkų okupuotas.

Gimnazijos mokslui užbaigti 1921 metų rudenį nusikėlė į Panevėžio gimnaziją. Tuo metu ji buvo trilypė — klasikinė berniukų bei mergaičių ir mišri realinė, turėjusi atskirus inspektorius, bet vieną direktorių. Adolfo Šapokos mokymosi metu direktorium buvo dr. Jonas Yčas, istorikas, buvęs švietimo ministeriu trijuose Lietuvos ministerių kabinetuose. Vėliau buvo A. Šapokos profesorium Kaune; vadovavo Lietuvos istorijos katedrai. Gimnazijos direktoriaus pavaduotoju (nuo 1923) ir istorijos bei lotynų k. mokytoju buvo Karolis Kliuksinas, pozityvistinio nusistatymo, tačiau nepaveikęs A. Šapokos iš namų išsineštos ir jau subrandintos krikščioniškos gyvenimo koncepcijos. Dar gimnazijos suole pasižymėjo blaiviu protavimu, kreipdamas dėmesį patiem faktam ir juos skirdamas nuo mokytojų asmeninės pažiūros.

Panevėžio gimnaziją baigė 1925 m. pavasarį labai gerais pažymiais. Tos pačios laidos buvo Paulius Šležas. Abu rudenį stojo į universitetą Kaune. A. Šapoka pasirinko Humanitarinių Mokslų Fakultetą, P. Šležas — Teologijos Filosofijos. Susitikdavo semi-

naruose, bibliotekose ir studentų ateitininkų draugovėje, bet nei vienas nei antras aktyviau studentų veikloje nesireiškė; buvo daugiau atsidėję savo studijom. Rašydami Lietuvos istorijos temomis, bendradarbiavo tuose pat žurnaluose (Židiny, Naujoje Romuvoje) ir sutelktiniuose veikaluose (Vytautas Didysis, Jogaila, Lietuvos Istorija). Pauliui Šležui mirus dar visai jaunam (1938 gegužės 9), Adolfas Šapoka pasirūpino, kad draugui Kauno kapinėse būtų pastatytas paminklas.

Kauno universitete A. Šapoka savo studijų pagrindine šaka pasirinko *rytų Europos istoriją*, šalutinėm — visuotinę istoriją ir pedagogiką. Ruošėsi būti gimnazijos mokytoju. Savo mokytojais — istorijos profesoriais — turėjo Joną Yčą (dėstė Lietuvos, jos kaimynų latvių bei vokiečių ir bendrąją viduramžių istoriją) Igną Jonyną (Lietuvos istorija), Augustiną Jaunulaitį (Lietuvos teisės istorija), Edvardą Volterį (archeologija), Povilą Gronskį ir Leoną Karsaviną (naujų amžių istorija). Teologijos Filosofijos Fakultete kartais paklausydavo prof. kan. Antano Aleknos paskaitų iš Lietuvos istorijos ir prof. Stasio Šalkauskio — iš pedagogikos. Lietuvos istorijos pratybose ir savo darbuose reiškėsi kaip gerai apsiskaitęs, pažįstąs istorijos šaltinius, taiklus ir kritiškas savo pastabose, nuoseklus ir logiškas argumentuose. Profesoriai ir kolegos atkreipė dėmesį. Tuo pačiu metu iš lietuvių istorikų Humanitarinių Mokslų Fakultete studijavo Konstantinas Avižonis, Juozas Jakštas, Vanda Daugirdaitė - Sruogienė, Antanas Vasiliauskas; Teologijos Filosofijos Fakultete — Paulius Šležas, Zenonas Ivinskis, Antanas Kučinskas, Jonas Matusas. Brendo pirmoji nepriklausomos Lietuvos istorikų karta.

Adolfas Šapoka savo studijas Kaune baigė ir istorijos mokslų diplomą gavo 1929 spalio 1. Diplomi-

niam darbui buvo pasirinkęs temą *"Naminės kovos Lietuvoje XVII amžiaus gale"*. Tai Lietuvos diduomenės maištas prieš Sapiegas — naujai iškilusią ir įsigalėjusią didikų giminę. Jauno istoriko dėmesys Lietuvos didikų valdymo ir savavaliavimo laikotarpiui paliko įtampus visą gyvenimą. Prie tos temos daugelį kartų grįžo savo straipsniuose ir stambiuose veikaluose, kai vėl sugrįžo į universitetą *Lietuvos istorijos* dėstyti. Prieš tai atliko karinę tarnybą, išėjęs kariūnų aspirantų apmokymą ir gavęs atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį 1930 — Vytauto Didžiojo metais.

VYTAUTO DIDŽIOJO metai — penketo amžių mirties sukaktis — Nepriklausomos Lietuvos gyvenime žymi ryškesnį posūkį į praeitį. Ligi to laiko vyravo keistas paradoksas: didingos praeities palikuonys, pakilę laisvam gyvenimui, daug kur buvo nusisukę nuo sentėvių palikimo. Nepriklausomoji Lietuva visa kūrė iš naujo. Sukūrė net naują tautinę trispalvę, užuot pasirinkusi seną ir tradicinę Mažosios Lietuvos vėliavą, kaip siją dviejų Lietuvos dalių, išskirtų istorinio likimo. Tai rodė, kiek dar mažai vertinta sava praeitis.

Lietuvių dėmesys buvo sutelktas trumpam žilos senovės laikotarpiui, apgaubtam miglotos romantikos ir karžygiškų kovų su kryžiuočiais. Toji romantika atsiliepė dar Vytauto Didžiojo metais, kai jo paveikslas buvo nešiojamas procesijoje po kaimus ir miestelius. Tuo tarpu apie pusė tūkstančio metų — tarp Žalgirio (Tannenbergo) ir 1831 metų sukilimo — buvo išleidžiama iš akių. Tebevyravo kitataučių paskleistos įtaigos, kad po Liublino unijos (1569) nebeliko nei savarankiškos Lietuvos valstybės nei jos vadų; toje praeityje nesą kuo lietuviam atsiremti.

Nepriklausomoji Lietuva rėmėsi etnografiniais, ne istoriniais pagrindais. Ji respektavo tuo metu tarptautinėje politikoje pabrėžiamą tautinio apsisprendimo principą, nesistatydama idealo siekti bent tų žemių, kurios Lietuvai priklausė dar XIII amžiuje. Tuo tarpu lenkai siekė atstatyti buvusią jungtinę respubliką 1772 metų sienose. Lenkam užgrobus Vilnių (1920), o Klaipėdai dar tebeesant svetimose rankose, vienas iš Utenos veikėjų prasitarė, kad Lietuva apsieisianti ir be tų dviejų miestų. Adolfas Šapoka, tada dar moksleivis, pašoko įdilgęs. Jis jau tada nuvokė istorijos tiesą: kas laisva valia atsisako bent dalies senolių palikimo, gali prarasti visa — nebetekti atramos nei žemėje nei istorijoje. Abi grobiamos stipresnių kaimynų: žemė ginklu, istorija melu.

Jei dalis Lietuvos žemių vis dėlto buvo apginta, tai praeitis savo gynėjų dar laukė. Vytauto Didžiojo metai tą reikalą kiek pajudino, sukeldami savo praeičiai gyvesnį dėmesį. Lietuvos vyriausybė Vytauto Didžiojo vardu pavadino keletą įstaigų, pastatė paminklų. Lietuvos universitetas Kaune buvo taip pat pramintas Vytauto Didžiojo vardu. Be to, Vytauto Didžiojo metais jaunų istorikų septintukas pasirodė su pirmuoju stambiu veikalu — *Vytauto Didžiojo monografija.* Sutelktinį leidinį redagavo P. Šležas, įžangą parašė prof. kan. Antanas Alekna, nuoširdžiai parėmęs jaunųjų pastangas.[2] Jis tais pačiais metais ir mirė (1930 birželio 12). A. Šapoka, dėvėjęs kariškio uniformą, tai monografijai parašė du straipsnius: *Lietuva iki Vytauto* ir *Vytauto vieta mūsų istorijoje.* Abu straipsniai sintetiniai.

2. P. Šležas, red., Vytautas Didysis 1350 - 1430. Parašė: A. Šapoka, Z. Ivinskis, V. Dėdinas, A. Kučinskas, S. Sužiedėlis, P. Šležas, dr. M. Krasauskaitė. Kaunas 1930.

Juose autorius parodė savo sugebėjimą savarankiškai vertinti praeities faktus ir daryti iš jų naujų išvadų. Vytautą Didįjį apibūdino, kaip "centrinį rytų Europos asmenį, kurio pritarimo ieškojo visos besigrumiančios valstybės". Lietuvių gi tautai buvo reikšminga tai, kad Vytauto Didžiojo valdymas "buvo kryžkelių, persilaužimų laikotarpis... dėl kurio reikėjo padėti daug pastangų, kad tauta nepamestų pusiausvyros". Po penkerių metų tuo klausimu dar rašė: "Dažnai jo (Vytauto D.) galybei pailiustruoti mes minime jo garsiąsias kautynes, tolimus karo žygius ir visuotinį kaimynų pripažinimą jo galybės. Bet jo, kaip valstybininko, didybė glūdi ne čia. Jo politinis genijus pasireiškė pirmon galvon valstybės vidaus perorganizavimu. Senoji patrimonialinė, palaidos šeimos, valstybė jo buvo perorganizuota į centralistinę, į teisinę instituciją... Valstybės išlikimas buvo apsaugotas, jos problema išspręsta".[3]

Nepriklausomoji Lietuva buvo atgavusi tiktai nežymią dalį tos vytautinės valstybės ir sukūrusi naujas teisines institucijas, kurios turėjo būti ryškiai lietuviškos ir tarnauti savo tautai. Buvo gyvas reikalas prisiugdyti naujų pajėgų ir jas įjungti į darbą. Vytauto Didžiojo Universitetas tam tikslui gabesnius savo auklėtinius siuntė užsienin specializuotis. Daugumas iš jų savo mokslus gilino Vokietijoje, Austrijoje ir Šveicarijoje, mažiau — Prancūzijoje ir Anglijoje. Adolfas Šapoka sudarė išimtį: jis specializavosi Čekoslovakijoje ir Švedijoje.

Čekoslovakijon aukštųjų mokslų gilinti vykdavo Lietuvos karininkai ir muzikai. Sąmojum pasikliovus, galima būtų pasakyti, kad ir Lietuvos santykiai

---

3. A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje, Naujoji Romuva, 1935 (Kaunas), 12-13 nr., 294 p.

su Čekija tebuvo daugiau "karinės muzikos". Tuose tarpusavio sąlyčiuose Vytautas Didysis buvo daugiausia prasikišęs. Čekas dr. J. Beblavy, dėstęs evangelikų teologiją Vytauto D. Universitete, rašė apie lietuvių—čekų santykius Vytauto Didžiojo laikais, o Prahos vokiečių istorikas dr. J. Pfitzneris davė stambų ir reikšmingą veikalą apie Vytautą kaip politiką.[4] Pabudinta sena praeitis, galimas daiktas, paskatino Čekoslovakijos vyriausybę skirti stipendiją lietuviui istorikui pastudijuoti Prahoje. Humanitarinių Mokslų Fakultetas parinko Adolfą Šapoką.

PRAHOJE, Karolio IV Universitete, A. Šapoka toliau gilino rytų Europos studijas. Turėjo progos susipažinti su čekų ir vokiečių istorine literatūra, turtingom bibliotekom bei archyvais, parinkti medžiagos lietuviškais klausimais.[5] Iš to studijų meto (1931-32) vėliau buvo paskelbti keturi stambesni straipsniai apie *Lietuvą istorinėje čekų literatūroje, Jeronimą Pragiškį, karalienės Jadvygos lietuvių kolegiją Prahoje ir karaliaus Otokaro II karo žygį į Prūsus.*[6] Apie pirmuosius du straipsnius, pasirodžiusius 1933 metais istoriniame Praeities žurnale, P. Šležas

4. J. Beblavy, Lietuvių ir čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais, Kaunas 1930. J. Pfitzner, Grossfuerst Vytautas von Litauen als Staatsmann, Bruenn 1930. Vertė J. Talmantas, D. L. K. Vytautas kaip politikas, Kaunas 1930.

5. A. Šapoka, Studijos Prahoje, Židinys, 1932 (Kaunas), 7 nr.

6. A. Šapoka, Istoriškoji čekų literatūra ryšy su mūsų krašto istorija, Praeitis II, Kaunas 1933. Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon, ten pat (252-290 p.). Karalienės Jadvygos lietuvių kolegija Prahoje, Kaunas 1935. Čekų karaliaus Premyslio (Otokaro II) žygiai į Prūsus ir planas nukariauti Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą, Kaunas 1936. Du paskutiniai straipsniai, išleisti atskirai, buvo skirti Praeities III tomui, bet jis nepasirodė.

pastebėjo, kad "autorius tom studijom tikrai užsirekomenduoja sugebančiu laisvai dirbti mokslinį istorijos tyrinėjimų darbą".[7]

Greta anos čekiškos tematikos, "surinko gausiai medžiagos apie lietuvius studentus, studijavusius užsieniuose. Tam reikalui jis pirmas iš lietuvių išstudijavo *universitetų matrikulus*, kurių didelė dauguma (išskyrus Italijos universitetus) yra išleisti... Su dideliu uolumu iš daugybės universitetų matrikulų išrinko lietuvių ir Lietuvos studentų pavardes, sudarydamas stambų manuskriptą".[8] Rankraštis buvo dar papildinėjamas, liko nepaskelbtas. Juo atsirėmęs, A. Šapoka parašė stambesnį straipsnį, kaip ir kur seniau lietuviai siekė mokslo.[9]

Lietuvos saitam su vakarų Europa, ypač su vokiečiais, galėjo rasti Prahoje nemažai literatūros, bet į tuos klausimus plačiau nesileido. *Vokiečių ordino ir Lietuvos santykius* kliudė tiktai prabėgom, atsiliepdamas į kurią nors istorinę sukaktį. Suėjus 700 metų, kai vokiečių riteriai įsirangė į Prūsų žemę (1231), trumpai rašė Naujoje Romuvoje ir Židinyje; kiek vėliau priminė *kunigaikštį Margirį ir Pilėnų gynimą* (1336), pasisakė dėl *Aukštaičių ir Žemaičių krikšto* (1378). Žymiai vėliau, jau būdamas Vokietijoje ir Kanadoje, sukakčių proga rašė apie *Klaipėdos prijungimą* (1923) ir *Žalgirio kautynes* (1410). Tai ir visa vakarietinė tematika.[10] Adolfo Šapokos žvilgs-

---

7. Židinys, 1933, 10 nr., 342 p.

8. Z. Ivinskis, Adolfo Šapokos darbai, 235-236 p.

9. A. Špoka, Kur senovės lietuviai mokslo ieškojo, Židinys, 1935, 10-11 nr.

10. A. Šapoka, 700 metų, kaip vokiečiai įžengė į Prūsiją, Naujoji Romuva, 1931, 43 nr. Vokiečių riterių ordinas iki atsikraustant į Prūsiją, Židinys, 1931, 11-12 nr. Pilėnų gynimas, Lietuvos Aidas, 1936 (Kaunas), 93, 94 ir 98 nr. Žemaičių krikšto prasmė, Naujoji Romuva, 1937, 31-32 nr. Klaipėdos krašto įsijungimas į Lietuvos respubliką, Aidai,

nis buvo labiau nukrypęs į Lietuvos ir Lenkijos santykius. Tuo klausimu domėjosi dar Kauno universitete, bet Praha ir čia jo dėmesį paaštrino.

Prahoje nuo 1921 metų gyveno ir rusų emigrantų universitete dėstė Jonas I. Lappo (1869 - 1944), pasižymėjęs savo raštais iš Lietuvos praeities. Savo studijose buvo priėjęs išvados, kad Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos nebuvo tokioje jungtyje, kad karalystė (Lenkija) būtų naikinusi kunigaikštystės (Lietuvos) savarankumą. Lietuva nepavirtusi paprasta Lenkijos provincija. Abi valstybės liko lygiateisės, tik sudarė federaciją, valdomą vieno karaliaus.

Tokia "tezė vėliau su didesniais ar mažesniais pakeitimais buvo priimta Lietuvos istorikų, bet susilaukė dažnai aštrios kritikos iš lenkų pusės".[11] Adolfas Šapoka buvo uolus tos tezės gynėjas. Pažintis su prof. Jonu I. Lappo, užsimezgusi Prahoje ir vėliau nuoširdžiai palaikoma Kaune, kur nuo 1933 metų tas senukas istorikas buvo pakviestas privatdocentu, jaunam istorikui, be abejo, turėjo savo įtakos. Būdamas dar Prahoje ir daugiausia rašinėdamas Naujajai Romuvai, judino kaip tik tuos mūsų praeities klausimus, kurie rišosi su Lietuvos diduomene ir Lenkija.[12]

1948 (Augsburgas), 18 nr. (Šis Aidų numeris, skirtas Mažajai Lietuvai, buvo A. Šapokos suredaguotas. Rašė: Vl. Viliamas, J. Puzinas, J. Balys, Vac. Biržiška, V. Maciūnas, Z. Ivinskis, J. Kantrimas, J. Gimbutas, J. Pauperas, J. Povilaitis, A. Šapoka, E. Simonaitis). Žalgiris, Kanados lietuvių metraštis, Toronto 1960.

11. J. I. Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, Kaunas 1932. V. Trumpa, Ivan Ivanovič Lappo, Lietuvių Enciklopedija XIV, Boston, Massachusetts (JAV), 1959, 173 p.

12. A. Šapoka, Baro konfederacija, Naujoji Romuva, 1931, 9 nr. Lietuvių lenkų santykiai po Vytauto iki 1569 metų, N. R. 1931, 38 nr. Ginčas dėl Radvilaitės rankos, N. R.,

Vieną savo rašinį įvardino tiesiog šūkiu: *"Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje!"*.[13] Čia jis nurodė, kad ligi šiol per mažai kreipta dėmesio Lietuvos praeities veikėjam ir amžiam, ypač XVII - XVIII, kurie suplakami su Lenkija, bet turi ryškų lietuvišką charakterį ir politiką. Žymiai vėliau jis tą pačią mintį kartote kartojo: "Nevalia mums iš tėvų palikimo išsižadėti nė vienos minutės, ne tik amžių... Nevalia nei mums nei kuriai kitai tautai išsižadėti veikėjų, dirbusių savo krašto labui, dirbusių savajai tautai, nors ir nekalbėjusių savo tėvų kalba".[14]

Lietuvos didikų ir bajorų buvo kalbama daugiausia lenkiškai. Bet ir rusai senąją Lietuvos valstybę laikė nebe lietuviška, o pusiau rusiška. Adolfas Šapoka ir čia pastebėjo: "Didžioji Kunigaikštystė buvo tikrai lietuvių valstybė, ir be reikalo rusai jai sugalvojo jiems patiems malonų rusų-lietuvių valstybės vardą".[15] Tačiau šią temą Adolfas Šapoka mažiau lietė, išskyrus jo straipsnius apie *Lietuvos Statutą,* kaip lietuviškos kultūros paminklą.[16] Savo studijose daugiau smeigėsi į Lietuvos ir Lenkijos santykius po Liublino unijos.

"Šis mūsų istorikas, — rašė Naujoji Romuva, pristatydama savo bendradarbius, — matyt, užsibrėžė pagrindiniu uždaviniu revizuoti Lietuvos istoriją unijų gadynėje. Juridinė dvilypės Lietuvos - Lenki-

---

1931, 6 nr. Pirmasis bandymas pataisyti 1569 metų uniją, N. R., 1932, 24 nr. Sicinskis, Šviesos Keliai, 1931 (Kaunas), 9 nr.

13. A. Šapoka, Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje, Naujoji Romuva, 1932, 21 nr.

14. A. Stanys (Šapoka), Mūsų praeities vertinimo klausimu. Aidai, 1947 (Augsburgas), 6 nr., 247-248 p.

15. A. Šapoka, Ar lietuviška buvo senoji Lietuvos valstybė? Šviesos Keliai, 1932, 2 nr., 206 p.

16. A. Šapoka, 1588 metų Lietuvos statutas, Židinys, 1938, 1 nr.

jos valstybės būklė yra viena iš įdomiausių bei opiausių, bet drauge ir sunkiausių Lietuvos istorijos problemų. Šis dalykas ligi šiol mūsų literatūroje nebuvo tinkamai keliamas ir vertinamas. Pirmasis ėmėsi unijų problemos lietuvišku požiūriu ir mokslišku pagrindu... Adolfas Šapoka".[17]

KAUNAN grįžus, 1932 vasarą Humanitarinių Mokslų Fakulteto buvo išrinktas vyresniuoju asistentu prie Lietuvos istorijos katedros. Tačiau dėstyti fakultete dar nepradėjo. Tą patį rudenį buvo išsiųstas į Švediją, Stockholmą, kur švedų valdžios lėšomis Pabaltijo Institute buvo suorganizuotas istorikam specialus paskaitų semestras. Temos parinktos iš švedų sandūros su Pabaltijo tautom. A. Šapoka daugiausia dirbo seminare prof. Eli Heckscherio, žymaus švedų ekonomisto ir istoriko, o taip pat valstybiniame archyve. Čia užtiko nemažai medžiagos iš švedų karų Pabaltijoje ir vėliau ją panaudojo savo habilitaciniam darbui.

Disertacijai buvo pasirinkęs temą iš Lietuvos ir Lenkijos santykių XVIII amžiaus pabaigoje, būtent, apie *Lietuvą ketverių metų seime* (1788 - 1792). Eidamas drauge vyresniojo asistento pareigas, medžiagos savo darbui pradžioje rankiojo Kauno archyvuose bei bibliotekose, o paskui Vilniuje, kur buvo nuvykęs 1933 metų vasarą. Lenkų okupuotoje Lietuvos sostinėje daugiausia rausėsi Centraliniame Archyve (Archiwum Akt Dawnych w Wilnie).

Moksliniam savo darbui ieškojo *seimelių instrukcijų*. Apskričių seimeliai jas duodavo savo atstovam, siunčiamiem į bendrąjį Lenkijos-Lietuvos seimą. Tos instrukcijos rodė, kokie buvo Lietuvos reikalai bei

17. J. Stakauskas, Istorikai — Naujosios Romuvos bendradarbiai, Naujoji Romuva, 1936, 40 nr., 778 p.

reikalavimai, o seimo nutarimai — kiek ir kaip jie buvo tenkinami. Suvedus krūvon, galima buvo pasidaryti išvadą apie bendrojo seimo nusistatymą Lietuvos atžvilgiu. Didžiųjų reformų seimas Varšuvoje, posėdžiavęs ketverius metus po pirmojo padalijimo, norėjo abi valstybes visai suliedinti ir centralizuoti. Lietuvos savarankumas, išsaugotas po Liublino unijos, buvo naikinamas. Paskelbta 1791 gegužės 3 konstitucija, kurios vykdymą Maskva sukliudė, paliko lenkam idealu ligi šios dienos.

A. Šapoka, surinkęs apie 150 seimelių instrukcijų ir kitos gausios medžiagos, apibūdino ano meto žymesnius Lietuvos veikėjus, jų laikyseną reformų seime, politinę bei socialinę Lietuvos padėtį ir ją palietusius seimo nutarimus. Darbas buvo stambus (mašinėle rašytas rankraštis apėmė 700 pusl.), pagrįstas neskelbta archyvine medžiaga, spalvingas ano meto nuotaikom ir idėjom, originalus nauju požiūriu ir išvadom. Disertacija buvo įteikta susipažinti Lietuvos istorijos "katedros vedėjui. Bet ėjo mėnesių mėnesiai... Vis reikėjo kantriai laukti, kol 1936 m. pabaigoje pagaliau paaiškėjo, jog tą studiją reikia perdirbti"...[18]

Prof. Ignas Jonynas buvo perėmęs Lietuvos istorijos katedrą po dr. Jono Yčo mirties (1931 XII 17). Jau tada visuomenėje ir spaudoje buvo kilę nepasitenkinimo, kad lituanistiniam mokslam nepakankamai ruošiama jaunojo personalo. Nors tuo reikalu buvo kiek daugiau susirūpinta, bet neatrodė, kad doktorizuotis ir tapti docentais būtų sudarytos palankios sąlygos. Įvairių kliūčių patyrė ir kiti doktorantai bei jaunieji daktarai, baigę studijas užsienyje.

---

18. Z. I v i n s k i s, Adolfo Šapokos darbai, 236 p.

A. Šapokai, vyresniajam asistentui, norint palikti universitete, kito kelio nebuvo, kaip daktaro laipsnį įsigyti savam fakultete. Jis pasirinko naują, žymiai platesnę temą, bet artimą tiem klausimam, kuriuos jau buvo tyrinėjęs ir pasitelkęs medžiagos.

Pirmosios savo disertacijos ištisai nespausdino. Jos dalį panaudojo naujam savo darbui, o kai ką paskelbė žurnaluose atskirais straipsniais, kaip antai, *apie Lietuvos politikus reformų seimo metu, Gegužės 3 konstituciją ir Lietuvą, Bajoriškąją demokratiją, Lietuvos kaimo ir dvaro santykius XVIII amžiuje.*[19]

Naujam savo darbe, užuot sustojęs prie vieno Ketverių metų seimo, apžvelgė visą laikotarpį nuo Liublino unijos (1569) iki paskutiniojo Lietuvos ir Lenkijos seimo Gardine (1793). Išsamiai nušvietė abiejų valstybių tarpusavio santykius, valdžios organų funkcijas, Lietuvos bajorų seimus, priešseiminius lietuvių suvažiavimus, atskirus lietuvių posėdžius bendrojo seimo metu, Lietuvos aukštųjų pareigūnų (urėdų) skyrimą ir žemės valdymą, Lietuvos savarankumo klausimą Torgovicos konfederacijoje (1792-1793), kai federalinė respublika jau baigėsi. Tuos pačius klausimus dar kėlė bei populiarino periodinėje spaudoje, rašydamas apie *senosios Lietuvos santvarką ir Liublino dėsnius, savarankišką Lietuvos politiką po Liublino unijos, atskirus lietuvių bajorų seimus,* o vienu straipsniu tiesiai klausė: *ar po Liublino unijos Lietuva nustojo būti nepriklausoma vals-*

19. A. Šapoka, Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu. Senovė II, Kaunas, 1936, 61-173 p. Gegužės 3 konstitucija ir Lietuva, Lietuvos Praeitis I, 1 sąsv., Kaunas 1940. Bajoriškoji demokratija, Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje, Lietuvos Praeitis I, 2 sąsv., Vilnius 1941.

tybė?[20] Atsakyta, kad toji unija Lietuvos savarankumo nepanaikino.

Tokia pat išvada buvo ir naujos disertacijos: *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos.*[21] Disertacija apginta 1938 birželio 3 Humanitarinių Mokslų Fakulteto viešame posėdyje, Vytauto D. Universitete; įvertinta labai geru pažymiu — *magna cum laude.* Adolfui Šapokai pripažintas daktaro laipsnis.

Tą stambų ir vertingą mokslo veikalą, paremtą gausia dokumentine medžiaga, išleido Švietimo Ministerija valstybės lėšomis. Lietuvių istorikų kritika ir apskritai lietuviškoji spauda sutiko labai palankiai, iškeldama autoriaus mokslinį subrendimą, nuoseklų ir aiškų dėstymą, naujas originalias mintis.[22] Tai vienas iš stambiausių išspausdintų A. Šapokos darbų, nušvietusių mažai dar lietuvių tyrinėtą savo praeities laikotarpį.

DVIEJŲ AMŽIŲ laikotarpis (1569 - 1795), kurį A. Šapoka daugiausia tyrinėjo ir geriausiai pažino, buvo lenkų istorikų okupuotas. "Mus veikė lenkiškoji tezė, — rašė A. Šapoka, — kad senoji Lietuvos valstybė lietuviška buvusi tiktai iki XVI a. pabaigos, o po to jau buvusi tik kartais bruzdanti

---

20. A. Šapoka, Senosios Lietuvos santvarka ir Liublino dėsniai, Židinys, 1935, 1 nr. Savaranki Lietuvos politika po Liublino unijos, Židinys, 1937, 8-9 nr. Valstybiniai Lietuvos santykiai po 1569 m. Liublino unijis, Vairas, 1938 (Kaunas), 12 nr. Die Sondertagungen der litauischen Staende nach der Lubliner Union von 1569. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused v. 30, pt. 2. Tartu 1938. Ar po Liublino unijos Lietuva nustojo būti nepriklausoma valstybė, Židinys 1935, 2 nr.

21. A. Šapoka, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, Kaunas 1938.

22. Z. Ivinskis, Adolfo Šapokos darbai, 240 p.

Lenkijos provincija, kurios savaimus gyvenimas jau tikrai pasibaigęs su 1569 m. Liublino unijos aktu. Didysis mūsų patriotas Teodoras Narbutas, tuo patikėjęs, savo plunksną sulaužė ant paskutiniojo Gediminaičio kapo, savo mylimosios Lietuvos tolimesnio likimo vaizdavimą pavesdamas Lenkijos istorikui".[23]

Teodoras Narbutas, bajoras dzūkas nuo Lydos, lenkiškai parašęs devynių tomų patriotinę Lietuvos istoriją (1841), ją užbaigė sakiniu: "Paskutinis Lietuvos karalius mirė (— Zigmantas Augustas 1572); paskutinis, kuris buvo dar paveldėjęs Jogailaičių vainiką... ir aš laužau savo plunksną ant jo kapo".[24] Adolfas Šapoka, aukštaitis nuo Utenos, paėmęs į rankas plunksną, pradėjo nuo to laikotarpio, kuriuo T. Narbutas savo aprašymą baigė. Savo disertacija ir eile straipsnių stengėsi atgauti tai, kas lenkų bei kitų tautų istorikų buvo priskirta Lenkijai. "Net keista, — stebėjosi A. Šapoka, — kad pvz. ir latviai su estais savo istorijoje kalba tiktai apie 'Lenkų laikmečius', o apie Lietuvą nei žodžiu neprisimena, nors anais laikais Lietuvos pozicijos jų kraštuose buvo lygios su lenkų pozicijomis, o kurį metą Lenkija su jais net nieko bendro neturėjo".[25]

"Tai yra palikimas senosios istoriografijos, — pastebėjo A. Šapoka, — savo šaknis turinčios monarchistinio Europos periodo koncepcijose. XVII - XVIII amžių Europos žmonėms, mat, negalėjo net į galvą ateiti mintis, kad Lenkijos karaliaus valdomas kraštas būtų buvęs ne Lenkija. O mums patiems daug maišo valdančiojo visuomenės sluoksnio sulen-

23. A. Stanys (Šapoka), Mūsų praeities vertinimo klausimu, 246-247 p.

24. T. Narbutt, Dzieje narodu litewskiego, IX, Wilna 1841, 492 p.

25. A. Stanys, Mūsų praeities vertinimo klausimu, 247 p.

kėjimo faktas. Dažnas yra linkęs neprisiimti savo tautiečiu nė vieno nelietuviškai kalbėjusio veikėjo".[26] Apibūdindamas tą laikotarpį, A. Šapoka skyrė du jo bruožus: *politinį* Lietuvos savarankumą ir *kultūrinį* suartėjimą su Lenkija.

Pirmasis buvo visą laiką tvirtai saugomas ir išlaikytas ligi paskutiniojo Respublikos padalijimo (1795). "Specialiai tą klausimą nagrinėjančioje mokslinėje literatūroje savaimingas Lietuvos gyvenimas po 1569 unijos jau ir retai bekvestijonuojamas. Ginčijamasi tiktai dėl jo formos ir laipsnio".[27] Šapoka čia ypač pabrėžė Lietuvos Statuto reikšmę: "be to stulpo Lietuvos savarankiško gyvenimo rūmas būtų buvęs ardomas laipsniškai, plyta po plytos".[28] Statutu atsiremdama, Lietuva gynė savo atskiras teises ir gynėsi nuo lenkų infiltracijos. "Juridiškai lenkams durys į Lietuvą buvo uždarytos visais laikais". [29]

Lietuvių didikų bei bajorų, kalbėjusių lenkiškai, A. Šapoka nelaikė tiek nutautusiais, kad nebūtų paisę savo krašto reikalų. Ano meto Lietuvos didikai — visi tie Radvilai, Katkevičiai, Valavičiai, Pacai, Sapiegos, buvę Lietuvos kancleriai, hetmonai, iždininkai, maršalai — visi jie buvo vyrai savarankiški, savo krašto patriotai, atkaklūs Lietuvos nepriklausomumo gynėjai. Tiktai tada, kai Sapiegų "galybė 1700 m. buvo sunaikinta pačios sukilusios Lietuvos bajorijos, jų įpėdinių nebeatsiranda, ir savarankiška

---

26. Op. cit. 247.

27. Ibidem 247.

28. A. Šapoka, 1588 Lietuvos Statutas, Židinys, 1938, 1 (157) nr., 7 p. Leonas Sapiega kaip Lietuvos politikas 1557-1633, Židinys, 1933, 10 nr., 274-284 p.

29. A. Stanys, Mūsų praeities vertinimo klausimu, 247 p.

Lietuvos laikysena jungtinėje su lenkais valstybėje susilpnėja".[30]

Kitas veiksnys, kuris silpnino Lietuvos valstybę, buvo *kultūrinis bei socialinis* artėjimas į lenkus, prasidėjęs dar Jogailos — Vytauto laikais. Lenkija vis labiau nacionalėjo, o "Lietuvai grįžti prie savitos tautinės kultūros buvo jau per vėlu. Tuo metu jos kultūrinis visuomenės sluoksnis galvojo taip, kaip buvo galvojama Krokuvoje... Tasai tai kultūrinis ir socialinis abiejų valstybių visuomenių susiliejimas XVII amž. galutinai privedė prie to, kad vienai bajoriškai visuomenei sudarant dvi atskiras valstybes, Lietuvos valstybinis atskirumas reiškėsi tik savarankiškos valstybinės organizacijos saugojimu. Atskiri valstybiniai tikslai užsitušavo, atskira politika išnyko. Valstybės tragediją nulėmė faktas, kad jos vairą paėmė į savo rankas socialinė klasė, kuri, susiliejusi su kitos valstybės tokia pat klase... savojo valstybingumo idėjos išsaugoti negalėjo".[31]

Šiam istoriniam vyksme, kaip A. Šapoka įrodinėjo, ne tiek lėmusi lenkų kalba bei kultūra, kiek Lietuvos diduomenės atskilimas nuo tautos masės. Būta ir kituose kraštuose svetimos kultūros savinimosi be luomų skilimo, bet nuskilusių bei svetimkalbių tėvų vaikai "vėl grįžo prie tautos masių ir susiliejo su jomis į vieną tautinį organizmą... Lietuvoje bajorijos atskilimas buvo negrįžtamas; jis reiškė galutinį pasišalinimą iš tautinės bendruomenės. Tai buvo tautos apiplėšimas. Apiplėšimas juo skaudesnis, kad paskum save šioji bajorija nutempė ir dalį lie-

---

30. A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorinėje perspektyvoje, Naujoji Romuva, 1935, 12-13 nr., 294 p.

31. A. Šapoka, Valstybiniai Lietuvos gabumai, 294 p. Valstybingumo idėja lietuvių tautoje, Žiburiai, 1946 (Augsburgas), 7 nr.

tuviškos liaudies. Čia glūdi viso šio skaudulio esmė".[32]

Tą skaudulį seniai tebejaučiant ir išgyvenant, ypač tautinio lietuvių atgimimo metu, savaime suprantama, kad mintis turėjo gręžtis į pirmuosius Lietuvos amžius, kada nebuvo dar unijos ryšio su Lenkija. Lietuviai garbino priešunijinius, lenkai — unijinius laikus. Čia taip pat įvyko *skilimas* Lietuvos nenaudai. Lenkų šlovei buvo palikti unijinių laikų lietuvių darbai ir veikėjai. A. Šapoka stengėsi juos atgriebti, bet neišleido iš akių ir žalos, kurios lietuvių tauta patyrė.

Taigi savo gausiais straipsniais spaudoje ne tiktai gilinosi į praeitį, ieškodamas istorinės tiesos, bet ir mokė. Tam pačiam tikslui paskyrė savo triūsą ir laiką, suredaguodamas stambų *Lietuvos istorijos* vadovėlį, kuriam medžiaga parengta sutelktiniu būdu.

SUTELKTINIŲ veikalų eilėj, po Vytauto Didžiojo monografijos, antrasis buvo skirtas *Jogailai*, minint jo 500 metų mirties sukaktį (1434 - 1934). Iniciatyvos ėmėsi tas pats jaunųjų istorikų būrelis, pasikeitus tik porai autorių.[33] Adolfas Šapoka, nors buvo dar užimtas savo disertaciniu darbu, Jogailos monografijai davė du stambius straipsnius.

Pirmajame savo straipsnyje — *Valstybiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai Jogailos laikais* — peržvelgė ano meto vadinamas unijas (1386, 1401, 1413) ir kitas sutartis su Lenkija ir priėjo išvados, kad tie aktai nei Lietuvos pardavė nei Lenkija nu-

32. A. Stanys, Lietuvių tautinės sąmonės kelias, Nemuno Banga, 1946 (Markt Grafing), 7 nr., 8 p. Senosios Lietuvos lenkėjimo veiksniai, Naujoji Romuva, 1935, 2 nr.

33. A. Šapoka, red., Jogaila. Rašė: Z. Ivinskis, J. Jakštas, S. Sužiedėlis, A. Šapoka, P. Šležas, Kaunas 1935.

pirko ją už karaliaus vainiką ir krikštą. Visi aktai buvo kompromisinis, abiem pusėm naudingas susitarimas.[34] Užtat "kalbos apie Jogailos dovanojimą Lietuvos Lenkijai yra tik nesusipratimas".[35] Lenkai tuo "dovanojimu" (Jadvygos kraičiu) grindė savo teises valdyti Lietuvą kaip savo provinciją. A. Šapokos teigimai buvo priešingi tokiem lenkų siekimam ir jų istorikų įrodinėjimam. Kiti tos monografijos autoriai, žvelgę į Jogailą jo laikų akimis, išėjo prieš lietuvių visuomenėje įsivyravusią tradiciją visą kaltę už neigiamas unijos pasekmes suversti vienam Jogailai.[36]

Antruoju straipsniu — *Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais* — A. Šapoka nurodė, kad lietuvių tauta turėjo individualią kultūrą ir nebuvo koks barbariškas kraštas, kaip lenkai yra pamėgę sakyti. Slinktis į vakarų Europos kultūrą buvo ankstesnė už krikštą ir ryšį su Lenkija, per kurią atsivėrė laisvesnis kelias, bet su žymiu tarpininko įnašu. Suminėjo lenkų vaidmenį Lietuvos krikšte, pirmuosius lietuvius kunigus ir švietėjus, mokyklas, studijas Prahos ir Krokuvos universitetuose. Išvada buvo tokia, kaip ir kituose straipsniuose: "naudojimasis lenkų kultūrinėmis pajėgomis", užsimezgus dar ir politiniam ryšiam, kaskart vis tvirčiau rišo "su ta tauta, iš kurios tas Vakarų kultūros formas ėmė".[37] Netenka dėl to stebėtis, kad lenkai turėjo didelės įtakos ir Lietuvos *istoriografijai,* rašydami apie

---

34. A. Šapoka, Valstybiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai Jogailos laikais, leidinyje "Jogaila", 265 p.

35. A. Šapoka, Valstybiniai Lietuvos gabumai, 294 p., išnaša 5.

36. Z. Ivinskis, Jogaila, Lietuvių Encilopedija, XI, Boston, 1956, 419 p.

37. A. Šapoka, Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais. Leidinyje "Jogaila", 290 p. Senosios Lietuvos lenkėjimo veiksniai, Naujoji Romuva, 1935, 2 (210) nr., 28 p.

Lietuvos praeitį savu požiūriu ir įteigodami jiems palankias koncepcijas. Rusai Lietuvos istoriją darė dalimi savo tautos žygių. Vokiečiai sekė abiem kaimynais, įterpdami savus kultūrinius nuopelnus Pabaltijo kraštuose. Lietuviai buvo tiktai pradėję savo istoriografiją kurti. Profesorių paskaitos universitete atitaisinėjo kaimynų istorikų paklaidas bei sąmoningas tendencijas, tačiau tų paskaitų užrašai platesnės visuomenės nesiekė. Per aštuoniolika metų nepriklausomo gyvenimo nebuvome susilaukę nė vieno stambesnio savo istorijos vadovėlio. Mokyklose daugiausia buvo vartojami kan. A. Aleknos parašytieji, gana tikslūs, bet ir santūrūs, nepakankami platesniam akiračiui.[38] Jaučiamas buvo gyvas reikalas žymiai platesnio ir naujais daviniais pagrįsto Lietuvos istorijos vadovėlio.

Šiam darbui — *Lietuvos istorijai* — parašyti vėl buvo patelktas Lietuvos universitete mokslus ėjęs jaunų istorikų kolektyvas, išskyrus Petrą Klimą.[39] Iniciatyva išėjo iš švietimo viceministerio K. Masiliūno, į kurį kreipėsi nebe vienos gimnazijos mokytojai; talką organizuoti ir redaguoti ėmėsi A. Šapoka. Šiuo atveju darbas jau buvo kitoks, negu su Jogailos monografija: ne tik reikėjo daug ką pačiam prirašyti ir spragas užkaišioti, kaip pažymėjo

---

38. A. Alekna, Lietuvos istorija (trumpesnioji), Tilžė 1911, 1934 (šeštas leidimas). Lietuvos istorija (platesnioji), Tilžė 1923 (antras leidimas). Lietuvos istorijos pradžiamokslis, Kaunas 1925. Dar buvo plačiai vartojama ir daugelio leidimų susilaukusi pradžios mokyklai skirta Prano (Pr. Klimaičio) Lietuvos istorija (1919). Vėliau dar išleista: P. Šležo ir Ig. Malinausko, Lietuvos istorijos vadovėlis, IV skyriui ir pirmom gimnazijos klasėm (1934) ir V. Daugirdaitės - Sruogienės, Lietuvos istorija, vadovėlis gimnazijom, Kaunas 1935.

39. A. Šapoka, red., Lietuvos istorija. Rašė: Z. Ivinskis, J. Jakštas, P. Klimas, A. Šapoka, P. Šležas, Kaunas 1936.

įžangoje, bet ir padaryti "didesnių ar mažesnių pakeitimų, papildymų ar išleidimų visuose bendradarbių rašytuose skyriuose" ir "išlaikyti vieną vedamąją mintį bei vienodą atskirų faktų interpretavimą". Ištisai pats rašė įvedamąją dalį (istorijos mokymo tikslas, šaltiniai, istoriografija, 1-10 pusl.), visą penktąją dalį (ponų ir bajorijos viešpatavimo laikotarpis, 256-439) ir aštuntąją (Mažoji Lietuva, lietuviai emigracijoje, 599-672).

Tai buvo stambus ir kruopščiai atliktas darbas, pralenkęs visus kitus Lietuvos istorijos vadovėlius ir ligi šiol dar nesulaukęs sau tinkamo pakaitalo.[40] Šapokos vardas, susietas su tuo vadovėliu ir plačiai išgarsėjęs visoje Lietuvoje, tebėra minimas ir po 30 su viršum metų. Dažnai gali išgirsti sakant: "Ar skaitei Šapoką? Gal turi Šapokos istoriją? Pažiūrėk, rasi parašytą pas Šapoką!". Lietuvos istorija ir Šapoka pasidarė tartum kokie sinonimai. Labai daug kas besitraukdamas iš Lietuvos nuo antrosios bolševikų invazijos, palikęs visas knygas, "Šapokos istoriją" pasiėmė su savim, lyg paliktos tėvynės dalį. Tai rodė, kiek reikšminga yra ne tiktai sava žemė, bet ir sava praeitis. A. Šapokos suredaguotoji *Lietuvos istorija* tebėra pagrindinė knyga lietuvių tautos praeičiai geriau pažinti. Sutelkta medžiaga pasižymi apstumu, sistemingumu ir lengvu pasakojimu.

Pirmosios laidos buvo išleista 17,500 egzempliorių — rekordinis Lietuvoje skaičius bet kuriai knygai, išskyrus maldaknyges. Mat, 13,500 egz. užsakė Šaulių Sąjunga ir išdalino savo žurnalo (Trimito)

40. Po antrojo pasaulinio karo išleista trys stambesni veikalai: T. G. Chase, The Story of Lithuania, New York 1946, K. Jurgėla, History of the Lithuanian Nation, New York 1948, ir V. Sruogienė, Lietuvos istorija, Chicago 1956.

skaitytojams. Tuo būdu *Lietuvos istorija* plačiai pasklido ne tiktai mokyklose, bet ir lietuvių visuomenėje. Po ketverių metų (1940) buvo parengta antroji laida, atskiriem bendradarbiam savo tekstus kiek pakeitus ir papildžius, tačiau naujo leidimo nebesulaukta, užgriuvus Lietuvą bolševikam. Vokietijoje 1950 metais pirmoji laida buvo ofsetu perspausdinta (2,500 egz.), bet klaidingai pavadinta trečiąja.[41]

Šį naująjį Lietuvos istorijos vadovėlį kritiškai buvo sutikę tik kai kurie senesnieji lietuvių istorikai. Jie reiškė nepasitenkinimą, kad per jauni žmonės drįso imtis tokio rimto darbo, nors jaunuoliais nebuvo jau galima vadinti asmenų virš 30 metų, baigusių aukštuosius mokslus ir dirbusių Vytauto D. Universitete (3 iš 5). Kartą man radus A. Šapoką triūsiant prie rankraščių, užsiminė apie kritikų argumentus, nepasirodžius dar pačiam veikalui. Esą reikia pirmiau specialių studijų atskirais Lietuvos praeities klausimais, o tik paskui imtis bendrojo pobūdžio veikalo. Tačiau jaunieji turėjo savo argumentą: pirmiau reikia bendrojo veikalo, kad paaiškėtų, kurie klausimai yra reikalingi specialių studijų. Antai, vokiečiai yra nepalyginti toliau pažengę savo praeities tyrinėjimuose, bet vadovėliuose pridėlioja klaustukų, aiškintinų specialiomis disertacijomis.

Adolfas Šapoka, rašęs tuo pačiu metu antrąjį savo disertacijos variantą, drauge atliko naudingą ir labai reikalingą darbą, už kurį Lietuvos vyriausybė jam suteikė Gedimino ordiną. Apgynęs disertaciją ir gavęs daktaro laipsnį (1938), ėmėsi habilitacinio darbo: *Švedų karas Lietuvoje 1655 - 1660*. Medžiagos buvo pasitelkęs Švedijos archyvuose. Šis stambus

41. A. Šapoka, Lietuvos istorija, Fellbach - Wuerttemberg 1950. Išleido Patria.

veikalas liko rankraštyje drauge su tomu dokumentų, liečiančių tą karą. Prieš pirmąją bolševikų okupaciją (1940) nespėta išspausdinti nei pasiimti su savim į užsienį. Iš švedų karų laikotarpio tebuvo paskelbtas straipsnis apie *Jonušo Radvilo* santykius su Švedija ir išsami recenzija, kurioje nurodė netikslumus *Kėdainių sutarties* (1655) dokumentų rinkinio, sudaryto dviejų lenkų.[42]

Smulkesnių recenzijų periodiniam žurnalam rašė ir daugiau, aptardamas lietuvių, lenkų, čekų ir rusų leidinius. Recenzuodamas *I. I. Jakovino* bolševikinį leidinį, — šaltinių chrestomatiją, skirtą studentam bei istorijos mokytojam,[43] — A. Šapoka pastebėjo, "kad mums, kurie istorijoje ieškome ne klasių kovos pėdsakų, o stengiamės atsekti visą tautos gyvenimo raidos pilnumą, šitas rinkinėlis... neduoda nieko nauja ir nepriimtinas dėl per daug prasikišančios tendencijos".[44] Po ketverių metų A. Šapoka praktiškai patyrė, ką reiškia ta bolševikinė tendencija.

Bolševikų okupacija užtiko A. Šapoką vyresniojo asistento pareigose Humanitarinių Mokslų Fakultete, kuriame dėstė Lietuvos istoriją ir vadovavo studentų pratybų darbam. Fakultetas nuo 1940 metų pavasario semestro iš Kauno buvo perkeltas į Vilnių ir patapęs performuoto Vilniaus universiteto dalimi. Ta proga, formuojant du atskirus universitetus Vil-

---

42. A. Šapoka, Jonušas Radvila ir Švedija, Židinys 1939, 8-9 nr. W. Konopczyński ir K. Lepszy, Akty ugody kiejdanskiej 1655 r., Ateneum Wileńskie, X, Wilna 1933. Rec.: Lietuvos Praeitis, I, 1 sąsv. Kaunas 1940.

43. I. I. Jakovin, Zakonodatelnyje akty Velikogo kniažestva litovskogo XV-XVI v. v. Dokumenty i materialy po istorii narodov SSSR. Leningrad, 1936. Rec.: Židinys 1937, 5-6 nr.

44. I. I. Jakovino chrestomatijos recenzija, Židinys, 1937, 664 p.

niuje ir Kaune, dr. A. Šapoka turėjo susilaukti promocijos, išdirbęs aukštojoje mokykloje aštuonerius metus ir atlikęs visus reikalavimus docento titului ir etatui gauti, tačiau į aukštesnį dėstytojo laipsnį nebuvo pakeltas ligi bolševikam užgriūvant.

Bolševikam pradėjus visa tvarkyti sava tendencija ir savuoju "socialiniu teisingumu", apie kurį A. Šapoka užsiminė anoje I. Jakovino recenzijoje, buvo paliesti ir abu universitetai. Teologijos Filosofijos Fakultetas buvo visai uždarytas (1941 VII 16), jo profesoriai ir Kauno universiteto rektorius prof. Stasys Šalkauskis atleisti. Vilniaus universitetas, kurio rektorium buvo prof. Mykolas Biržiška, tuo tarpu susilaukė mažiau atmainų, bet A. Šapoka buvo atleistas. "Buvo kalbama, kad to pat fakulteto (Humanitarinių Mokslų) vienas jaunesniojo personalo narys, kuris per 1940-41 bolševikų okupaciją veikliai 'reiškėsi', esąs atkreipęs atitinkamų bolševikų įstaigų dėmesį į kai kurias vietas A. Šapokos red. Lietuvos istorijos. Labiausiai buvo jam prikištas vienas sakinys. Kalbant apie padėtį prieš pat gruodžio mėn. 17 (1926) perversmą... buvo pasakyta: 'Tuo tarpu... kai įsidrąsinę komunistėlių būriai užpuldavo net jų giedamam internacionalui nesaliutuojančius karininkus, — studentijos eisena, reiškianti protestą prieš tuos ekscesus, buvo labai žiauriai raitosios policijos išvaikyta' ".[45]

Vienas tas sakinys, be abejo, buvo tik priekabė, juo labiau, kad Nepriklausomos Lietuvos atsikūrimo laikotarpis nebuvo nė paties A. Šapokos rašytas. Neigiamų bei šiurkščių išsireiškimų apie bolševikus ir komunistus galima buvo gausiai prirankioti iš kitų profesorių raštų ir kalbų, bet jie liko savo vietose pirmojo bolševikmečio dienom, o kai kurie sugebėjo prisitaikyti ir antrosios okupacijos metu. A. Šapoka, kaip Lietuvos istorijos vadovėlio redaktorius, nuken-

45. A. Šapoks, Lietuvos istorija, 590 p. Z. Ivinskis, Adolfo Šapokos darbai, 237 p.

tėjo dėl viso to veikalo patriotinės lietuviškos dvasios, kuri bolševikam negalėjo būti priimtina, kaip ir jam pačiam nebuvo priimtina bolševikinė tendencija jų istoriniuose veikaluose.

Šiaip jau bolševikai nieko negalėjo A. Šapokai prikišti. Sveiko lietuviško kaimo ugdytas, ramus ir nuosaikus, tolerantiškas kitiem žmonėm bei jų pažiūrom, nebuvo užsiangažavęs jokiam kraštutiniam nusistatymui. Jo objektyvumas leido jam įžvelgti teigiamų savybių net tame pačiame J. Jakovino dokumentų rinkinėlyje, kuris "aiškiai parodo, kad ir mums labai reikalinga sveikas mintis remianti savo tautos istorijos šaltinių chrestomatija ar net eilė panašaus pobūdžio leidinėlių".[46]

Netekęs universitete vietos ir likęs visai be darbo, atsidūrė tartum pikto šuns kieme be lazdos. Bolševikinėje sistemoje tai reiškė būti "kenksmingu liaudžiai elementu". Kiekvieną dieną, dar greičiau naktį, galėjai būti suimtas ir įkalintas ar ištremtas "socialistinės statybos labui". Adolfas Šapoka buvo ramus. Bent kitiem savo rūpesčiu per daug nesiguodė. Tiesa, tai buvo tokia ramybė, kokia mums rodosi praeityje: jei ir prašneka iš sudūlusių dokumentų, tai ne kiekvieną jaudina. Reikia gerai įsiklausyti, kad praeityje pajustum plakus gyvą žmogiškąją širdį. A. Šapoka turėjo tą nuojautą ne tiktai praeities įvykiam, bet ir dabarties konvulsingam sūkuriui, kuris susuka ir neša žmones, it potvynio verpetas. Nevisiem pavyksta užsikabinti už atramos, nevisiem pakanka jėgos atsilaikyti.

Vieno pokalbio metu, pavyzdžiui, užsiminė Povilą Pakarklį, istoriką-teisininką, pažįstamą iš Panevėžio gimnazijos ir studijų dienų universitete; radikalų nenuoramą, plaukusį per visas sroves iki bolševizmo. "Man rodos, jis dar evoliucionuos atgal, — prasitarė A. Šapoka, — kai P. Pakarklis ėjo 'teisingu-

46. I. I. Jakavino chrestomatijos recenzija, 664 p.

mo ministerio' pareigas pirmom bolševikų dienom Lietuvoje (1940). Paskutinės P. Pakarklio dienos ir tam tikra trintis su rusais bolševikais dėl Mažosios Lietuvos duoda anam spėjimui pagrindą, bet bolševikinis verpetas buvo per stiprus, kad P. Pakarklis būtų galėjęs iš jo išsikapanoti. A. Šapoka suprato žmones ir juos užjautė. Lietuvos tragediją stebėjo blaiviai ir ramiai, bet giliai išgyvendamas.

Kartą susitikimo Ąžuolyne, Kaune, 1940 liepos pradžioje. Nepriklausomos Lietuvos visas gyvenimas buvo verčiamas aukštyn kojomis. Mums šlamėjo šimtamečiai ąžuolai, praskėtę savo šakas žydriam Lietuvos dangui — laisvam ir jokiam smurtui nepasiekiamam. Ta lietuviškoji gamta, rodėsi, būtų norėjusi mus apkabinti ir suraminti amžinu savo pastovumu bei motiniška globa, kuria ji globia vis naują gyvybę net ir dideliose žmonių sąvartose. Adolfas ir jauna jo žmona, Ada Stanionytė, neramių dienų rūpesčiuose laukė savojo džiaugsmo. Netrukus juos guodė gležno kūdikio, dukrelės Aldonos, čiauškėjimas ir šypsniai. Bet darbo klausimas, kad nuožmogiai neišardytų šeimos lizdo, pasidarė dar opesnis.

A. Šapoka formaliai prisiglaudė *Lietuviškoje Enciklopedijoje*, kurios vyriausiuoju redaktorium buvo prof. Vaclovas Biržiška. Enciklopedijoje jau buvo bendradarbiavęs nuo pat pradžios (B raidės). Išėjo tik 9 tomai ir 10 sąsiuvinių (1932 - 1944, A-Ind.). Darbas buvo nutrauktas antros bolševikų okupacijos. A. Šapoka prirašė visą eilę straipsnių iš Lietuvos istorijos; vėliau jie buvo perspausdinti Lietuvių Enciklopedijoje, leidžiamoje Bostone, Amerikoje. Lietuvoje nuo 1941 metų A. Šapoka dar ėjo Lietuviškos Enciklopedijos redakcijos sekretoriaus pareigas. Be to, malonią paslaugą jam padarė jo kolega dr. Juozas Jakštas, užleidęs dalį savo pamokų Kauno aukštesnėje technikos mokykloje. Tuo būdu buvo apsirūpinęs "darbu".

Periodinėje spaudoje beveik nieko nerašė, nes iš visų raštų, nors ir istorinių, buvo reikalaujama

komunistinio pamušalo — tos sovietinės tendencijos, kurią A. Šapoka vieną kartą jau buvo griežtai atmetęs, kaip nepriimtiną. Lituanistikos Instituto leidžiamam Lietuvos Praeities žurnalui tėra davęs du stambesnius straipsnius iš ankstyvesnių savo studijų, bet tiktai jų pavadinimai, ne turinys, atliepė "naujai dvasiai". Tai buvo *bajoriškos demokratijos* ir Lietuvos *kaimo bei dvaro* XVIII apibūdinimas.[47]

Tos niūrios dienos truko vienerius metus. Pirmoji bolševikų okupacija baigėsi 1941 birželio pabaigoje didžiausiais trėmimais. Adolfui Šapokai jie paliko graudų liūdesį dėl išvežto tėvo, kuris Sibiro kentėjimuose mirė. Bolševikus išvijus, Lietuvos laikinosios vyriausybės buvo pakeltas į docentus ir pora metų dėstė Vilniaus universitete, važinėdamas iš Kauno, kol vokiečiai uždarė abu universitetus (1943). Vokiečių okupacijos metais mokslinis darbas taip pat buvo sunkus ir pagaliau visai neįmanomas. Mieste gyventi šeimai irgi nebuvo lengva. Šeimos išlaikymo našta gulė ant pečių daktarės A. Šapokienės, kuri turėjo dantų gydytojos kabinetą. Ta savo specialybe galėjo kiek atsiremti ir Vokietijoje, pasitraukus nuo antros bolševikų invazijos.

Man kartą užklydus į Bavarijos Neumarktą (Oberpfalze), A. Šapoka pasigyrė, kad jis dirbąs savo "specialybėje" — pieštukų fabrike... Prisiminėm dar vieną kelionę traukiniu iš Hofo į Regensburgą 1944 lapkričio mėn. Artėjant prie miesto, sirenos skelbė pavojų praėjus: priešo lėktuvai buvo nuskridę, Regensburgas vietomis degė. Adolfas prišoko prie lango ir atsiduso: "Anoje miesto dalyje, rodos, nedega". Ten buvo jo brangiausias turtas, išsivežtas iš Lietuvos — žmona ir dukra. Tėvynėje liko turtinga biblioteka, rankraščiai, mokslo darbai. Tremčiai bepaliko gyvybė.

---

47. A. Šapoka, Bajoriškoji demokratija, Lietuvos Praeitis, I, 2 sąsv., Kaunas 1941. Ten pat: Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje.

TREMTIS išsaugojo bėglių gyvybę, tačiau daug kam pamotės būdu: liko kandi, pareikalavusi visų jėgų už savo būvį. A. Šapoką padarė visuomeninku ir publicistu, atitraukdama nuo tiesioginio mokslo darbo. Normaliom sąlygom mokslininkai nesiima tiesioginio visuomeninio triūso. Ir dr. A. Šapoka, kiek jį pažinau, nebuvo linkęs į aktyvų visuomeninį bei žurnalistinį darbą: jei ką ir rašė žurnalam ar laikraščiam, tai tik savo specialybės, Lietuvos istorijos, klausimais. Išblokštas ir tėvynės, jis ramiai prisiėmė gyvenimo diktuojamas sąlygas — buvo veiklus visuomenėje, tvirtos dvasios, santūrios elgsenos, uolaus pareigingumo ir didelės ištvermės. Jį tokį keletą metų gerai pažino Augsburgo lietuvių stovykla ir vėliau kelioliką metų Kanados lietuviai Toronte.

Augsburgo bėglių stovyklon (Hochfelde) dr. A. Šapoka su šeima atsikėlė 1945 rudenį ir čia išbuvo trejus metus. Dėstė istoriją stovyklinėje lietuvių gimnazijoje, įvairiom progom skaitė viešas paskaitas, aktyviai reiškėsi lietuviškoje veikloje, važinėdamas į suvažiavimus kitose stovyklose. Augsburge leidžiami *Žiburiai,* lietuvių savaitraštis, dažnai kvietėsi talkon. Išlikusi to meto užrašų knygelė rodo jį rašius kasmet nuo 15 iki 20 straipsnių įvairiom temom: sukaktys, minėjimai, recenzijos, istoriniai įvykiai, stovyklos gyvenimo aktualieji reikalai. Pavyzdžiui, Augsburge pastačius *lietuviškąjį kryžių,* davė labai taiklią lietuvių liaudies meno ir jo reikšmės apybraižą.[48] Kitame straipsnyje atkreipė dėmesį, kad tarptautinėje politikoje linksniuojama *prūsiškoji dvasia* nieko bendro neturi su lietuvių giminaičiais, senaisiais prūsais. Jie "čia nieko nedėti. Jie krito kaip tos pačios agresyviosios vokiškos dvasios auka, bet savo vardą paliko savo naikintojams. Paradoksalu, teisybė. Lyg kad ėriukais būtų pavadinti avių skerdikai. Ir vardai turi savąjį likimą".[49]

48. A. Šapoka, Lietuvos kryžius, Žiburiai, 4 nr.
49. A. Šapoka, Prūsai ir prūsai, Žiburiai 1946, 1 (13)

Susirūpinimas *lietuvių tautos likimu*, užgriuvus bolševikų invazijai, prasikišo kone kiekvienam A. Šapokos straipsnyje. Rodė pavojus, bet ir netemdė vilties, primindamas lietuvių praeities kovas bei ištvermę. "Tik mūsų pačių tragiška kasdienybė mums dažnai neleidžia pastebėti, kad mūsų tautos reikaluose ne viskas jau taip bloga. Tiesa, ji vargsta, kenčia ir kraujuoja. Tačiau dėl to ji nežus. Kad ir išniekinta ir kruvina, ji liks gyva. Turėdama gyvybės troškulį, ji gyvens. Tautos nebūna iššudomos, bet pačios išmiršta".[50]

Remdamasis praeitimi, viename savo straipsnyje įrodinėjo, kad lietuvių tauta išsilaikė tik savo *liaudimi ir jos šeimų tvirtumu*. Tuo tarpu diduomenė "užsikrėtė destruktyvinėmis šeiminio gyvenimo svetimybėmis... Visur (buvo) propaguojama laisvė, malonumų bei patogumų kultas, ir jokių principų, jokių moralės postulatų... Visuomeniniams bei tautiniams reikalams jis (bajoras) nieko nenorėjo duoti... Noli tangere me — neliesk manęs!... Jokių aukštesnių interesų, jokio dvasinio gyvenimo... Diduomenės šeimas suėdė nenatūralios socialinės raidos vėžys ir nevykęs skolinimasis tuščiavidurės gyvenimo formos iš svetur... Nemanykim, kad mūsų diduomenė tik nutauto ir nuėjo svetimiems dievams tarnauti. Ne, daugiausia ji išnyko, išmirė... Nuostabiai (tad) sutampa mūsų tautos didybės laikai su šeimos žydėjimu, o tautos puolimo periodai — su šeimų gyvenimo pakrikimu".[51] Tuo pavyzdžiu A. Šapoka stengėsi įspėti, kokie graso lietuviam pavojai, atsidūrus svetimam krašte.

Iš kitų rašytų Žiburiam straipsnių ypač išsiskyrė pats stambiausias ir tirštais argumentais pagrįstas svarstymas Lietuvos valstybinio ženklo — *Vy-*

---

50. A. Šapoka, Tautos nebūna iššudomos, Žiburiai 1947, 7 (66) nr.

51. A. Šapoka, Ką istorija kalba apie Lietuvos diduomenės šeimas, Žiburiai, 1949, 51 (246) nr.

ties. "Su valstybės ženklu pradėjome elgtis lyg su eiline puošmena, lyg su kokiu ornamentu ar tualeto dalim. Kiekvienas jaučiasi turįs teisės duoti laisvę savo fantazijai, savą tautinę brangenybę kraipyti, kaip jam patinka... Daugeliu atvejų... tai... kažkokie stogo žirgeliai".[52] Nusakęs Vyties kilmę, heraldikos dėsnius ir kitų valstybių pavyzdžius, siūlė, kad būtų laikomasi vienodo Lietuvos valstybės ženklo. Šį vienintelį straipsnį pasirašė pavarde. Kiti buvo pasirašinėjami inicialais A. Š. arba slapyvardžiais A. Stanys, A. Grybas, A. Mikulėnas. Be Žiburių, rašė dar Nemuno Bangoje, Tremtinių Romuvoje, Aiduose, Ateityje.

Talkindamas lietuviškajai informacijai, Augsburge parašė ir išleido konspektinį leidinį apie *Lietuvą,* kuris buvo išverstas ir išleistas dar angliškai. Antrasis leidinys angliškai buvo paruoštas drauge su inž. T. Vizgirda, pakartotas 1955 Amerikoje.[53] Būdamas dar Lietuvoje, tam pačiam informacijos reikalui vokiškame leidinyje nušvietė Lietuvos istorijos laikotarpį tarp Liublino unijos (1569) ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymo (1918).[54]

Augsburgo stovykloje išbuvęs trejus metus, 1948 rugsėjo 28 su šeima atvyko į Kanadą. Pradžioje stengėsi įsikurti Montrealyje. Čia sunkiai dirbo vielų fabrike, paskui kailių dirbtuvėje. Su lituanistine savo žinija neturėjo ką veikti. Galėjo ryžtis ir ruoštis dėstyti kurią svetimą kalbą aukštojoje mokyklo-

---

52. A. Šapoka, Vytis ir mūsoji heraldika, Žiburiai, 1948, 22-23 nr.

53. A. Stanys, red., Lietuva, kraštas ir tauta, Augsburgas 1946. Šiam leidiniui A. Šapoka (Stanys) parašė istorinę Lietuvos apžvalgą. Angliškai išleista titulu: Lithuania, Country and Nation, Augsburg 1946. T. J. Vizgirda, Lithuania through the Ages, Muenchen 1948; antrasis leidimas Los Angeles 1955.

54. St. Vykintas, red., Litauens Werden und Schaffen. Kaunas 1938. A. Šapokos šiam leidiniui parašyta: Die Geschichte Litauens 1569-1918, 97-125 p.

je (kolegijoje arba universitete), bet tai nebūtų buvęs lituanistinis darbas, su kuriuo buvo taip suaugęs. Nutrūkdamas nuo fizinio darbo, teberašė Žiburiam ir Montrealyje leidžiamam lietuvių savaitraščiui *Nepriklausomoji Lietuva.*[55]

Lietuviam katalikam Toronte pasiryžus leisti naują savaitraštį, buvo pakviestas jo redaktorium. Tuo būdu A. Šapoka ėmėsi darbo, kuris negalėjo būti nei dėkingas nei pelningas, bet lietuvių kultūriniam veikimui užsienyje būtinai reikalingas. Suprantam, jis siejosi ir su šeimos išlaikymu, nes reikėjo iš ko nors prasiversti. Grynai mokslinis lituanistinis darbas nebegalėjo pragyvenimo užtikrinti.

TORONTAN iš Montrealio su šeima nusikėlė 1949 metų pabaigoje. Būsimojo savaitraščio redaktorium kvietė Kanados Lietuvių Katalikų Kultūros Draugija. Naujas lietuvių laikraštis Kanadoje, A. Šapokos siūlymu, buvo pavadintas *Tėviškės Žiburiais,* lyg ir pratęsiant Augsburge leistuosius Žiburius, kuriem buvo skyręs dalį savo triūso. Naujas laikraščio vardas tam tikra prasme simbolizavo patį A. Šapoką: išreiškė tiek šviesią jo asmenybę, tiek ir viso gyvenimo siekinį — savo gimtajai žemei, savo tėviškei būti šviesiu žiburiu. Nublokštas į svetimą šalį, dar labiau jautė šią lietuvio pareigą ir jai aukojosi, kiek galėjo, pakęsdamas gana sunkias redakcinio darbo sąlygas.

Tėviškės Žiburių redakcija buvo įkurdinta šv. Jono lietuvių parapijos "klebonijos rūsyje. Viename nedideliame, cementu grįstame kambarėlyje susital-

---

55. A. Šapoka (A. Š., A. Grybas, A. Mikulėnas), Kova dėl laisvės, Nepriklausomoji Lietuva, 1948, 18 nr. Laisvės kovos stabdžiai, 19 nr. A. a. dr. Jurgis Šaulys, 20 nr. Karas ir taika, 21 nr. "Liaudies Balso" šmeižtų reikalu, 23 nr. Tuo pačiu susiorganizavimo reikalu, 1949, 1 (93) nr. Recenzijos: Dr. Jurgis Baltrušaitis, Lithuanian Folk Art (1948), 19 nr. Antanina Dambrauskaitė, Operos dainininkės kelias (1948), 19 nr.

pino ... redakcija ir administracija, o kitame buvo pastatytas senas linotipas... Patalpos — blogos, drėgnos, šaltos. Nueini, būdavo žiemą į vadinamąjį redaktoriaus 'kabinetą' rūsyje — sėdi sau redaktorius prie aplūžusio rašomojo stalo, apsivilkęs žieminiu apsiaustu, o rankos nuo šalčio sugrubusios. Jis rašo, ruošia naujam numeriui medžiaga ir ... dargi šypsosi. Nei pykčio jo veide, nei susinervinimo"...

"Drėgmė, šaltis ir trauka nuo cementinių grindų, be abejonės, prisidėjo prie dr. A. Šapokos ir taip nestiprios sveikatos dar didesnio susilpninimo. Jis nuolat skųsdavosi reumatiniais skausmais, kiek aukštoku kraujo spaudimu... Nežiūrint (tos) varganos aplinkos ir sunkių darbo sąlygų, dr. A. Šapoka iš pat pradžių su labai didele darbo meile, tikru pietizmu, milžinišku pasiaukojimu... ėmėsi redaktoriavimo darbo ir savo pasiaukojimu 'Tėviškės Žiburius' pastatė į aukštą lygį. Ilgainiui ir laikraščio patalpų reikalai pasitaisė... 1950 lapkričio 23 buvo įkurta lietuviška spaudos bendrovė 'Žiburiai', kuri įsigijo nuosavą spaustuvę ir perėmė laikraščio spausdinimą".[56]

Pirmasis numeris išleistas 1949 gruodžio 24. Paskutinysis, A. Šapokos dar suredaguotas, išėjo jau po jo mirties (mirė 1961 kovo 9). Taigi Tėviškės Žiburių redakcijoje atidirbo apie 12 metų. Bendradarbių talka iš malonės, o ne iš atlyginimo, buvo atsitiktinė, nepastovi. Pastoviau talkino tik kun. dr. Pr. Gaida redakciniu darbu (pirmojo puslapio) ir straipsniais. Visą didžiąją naštą pakėlė pats A. Šapoka savo nepaprastu darbštumu ir ištverme, taisydamas rankraščius, užpildydamas spragas, pats rašydamas. Ir juo toliau, juo sunkiau darėsi pasitelkti talkos ir išlaikyti bendradarbius. Paskutinio mūsų pasikalbėjimo metu (1960 spalio 29-30) buvo susirūpinęs, kad redaktoriaus našta didėja, o bendradar-

56. Pr. Alšėnas, Vienuolika metų su dr. A. Šapoka, Aidai 1961, 6 (41) nr., 279 p.

biai vis mažėja. Vieni atkrito išsisėmę, kiti nugrimzdo savo gyvenimo pilkon rutinon, dar kiti susiniovė dėl priešingų nuomonių.

Tėviškės Žiburių redaktorius visą laiką jautė, kaip nelengva laikraštyje balansuoti tarp prieštaraujančių nuomonių. Šypsojosi ramiu nusiskundimu, kai jam buvo prikišama dėl vieno ar kito straipsnio, sakydamas, jog tai išryškina tiesą. Daugiau rūstavo, jei kas rašė "mandriai, tariant jo žodžiu, rodydamas savo išmanymą ir tuščiažodžiavimą". Mokslininkui istorikui rūpėjo konkretūs faktai ir jų objektyvumas. Artimiausias jo bendradarbis kun. dr. Pr. Gaida, perėmęs redaguoti Tėviškės Žiburius, teisingai pastebėjo, kad velionis "ir žurnalistikoje... pirmoje eilėje buvo mokslininkas".[57] Tokią pat nuomonę, stebėdamas iš šalies, susidarė istorikas dr. J. Jakštas, velionies kolega iš universiteto laikų. A. Šapokos "redagavime ir žinių koncentravime — rašė nekrologe — aiškiai (buvo) jaučiamas istorikui įprastas bešališkumas — vaizdavimas įvykių ir faktų taip, kaip jie tikrovėje atrodė".[58]

Tačiau dr. A. Šapoka nepasimetė atskiruose faktuose; įžvelgė jų ryšį ir gilesnes priežastis, nepasiduodamas praeinamiem dienos įspūdžiam. Vienu savo įžanginiu, turėdamas galvoje greitas išvadas dėl bolševizmo kaitos laisvės linkui, pastebėjo, kad "naujos tarptautinės konjunktūros desorientuoja... ir visiškai pritrenkia pavienių įvykių sekėjus".[59] Tėviškės Žiburių redaktorius nesekė palaidais įvykiais ir jų nepertempė, žiūrėdamas daugiau visumos ir sveiko balanso. Užtat "jo redaguojamas savaitraštis tapo pirmaeiliu informaciniu organu ir dėl savo mokamai išbalansuoto objektyvumo itin mėgiamas įvairios krypties skaitytojų" (J. Jakštas).[60]

---

57. Tėv. Žiburiai, 1961, 11 nr.
58. Draugas, antroji dalis, 1961 kovo 25.
59. Tėv. Žiburiai, 1959 gruodžio 10.
60. Draugas, 1961 kovo 25.

Skaitytojų kontingentą daugiausia sudarė naujos imigracijos bėgliai, ir tai buvo vienintelė aplinkybė, lengvinusi redaktoriaus darbą, nes mažiau reikėjo lietuvių kalbą prastinti ir derintis prie senųjų imigrantų galvosenos. Tačiau Tėviškės Žiburių suglaustas tekstas ir laikraščio stambus formatas reikalavo geros krūvos raštų. Per dvyliką metų A. Šapoka prirašė aibę sieksninių straipsnių. Nuostabu, kaip jis spėdavo, teįpratęs rašyti ranka. Kasdien, be to, perskleisdavo gniužulus laikraščių, tik kai kada pasiskųsdamas, jog tai atima daug laiko. Bet tuo būdu gerai orientavosi, kokios nuotaikos ir problemos vyravo ir veikė lietuvių visuomenę. Lietuviškais reikalais daugiausia ir rašė.

Lietuvos istorijos klausimam, artimiem jo širdžiai ir specialybei, redakcinė rutina nedaug bepalikdavo laiko. Tačiau nepraleisdavo nė vieno žymesnio įvykio ar fakto, užkliudyto spaudos, sukakties ar mirties, bent trumpai neapibūdinęs ir savo nuomonės nepareiškęs. Tėviškės Žiburiuose galima apsčiai rasti A. Šapokos rašytų *recenzijų, susijusių su istorinės tematikos leidiniais, istorinių sukakčių apibūdinimų, žymesniųjų lietuvių veikėjų nekrologų.* Lietuvos istorijos mokė šeštadieninėje mokykloje, skaitė paskaitas susirinkimuose ir suvažiavimuose. Lietuvių Enciklopedijai, leidžiamai Bostone (nuo 1953), davė eilę studijinių straipsnių.

Enciklopedijai savo paslaugą atsakė, kai ėmėsi rašyti *Lietuvos rytinių sienų studiją.* Tokio veikalo reikalą iškėlė Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (Vlikas) New Yorke. Rytų komisija pradžioje svarstė tą veikalą parengti sutelktiniu būdu. Paruošus provizorinį planą ir atsiklausus Lietuvos istorikų tremtyje, prašymas buvo nukreiptas į vieną autorių — dr. A. Šapoką. Paskutinio pasimatymo metu, 1960 rudenį, man tą reikalą užsiminus, išdėstė savo užsibrėžtą planą, apimtį ir idėjas. Jo mintimi, veikalas turėjo užsibaigti 1795 metais — paskutiniuoju Lietuvos ir Lenkijos respublikos padalijimu. Vli-

ko komisijos norėta Lietuvos rytų sienos stumdymus pratęsti ligi antrojo pasaulinio karo pabaigos (1945). Velionis nurodė, kad tai yra atskira tema, reikalinga specialios literatūros ir naujų laikų diplomatijos pažinimo. Jam gi sunku gauti reikiamos literatūros net ir tais klausimais, kurie anksčiau studijuoti. Iš tikrųjų Toronto bibliotekos Rytų Europos klausimais yra nebylios. Čia buvo dar viena nelemtis, stojusi skersai kelio žymiam Lietuvos istorikui. Lietuvos rytų sienų klausimu senesnę literatūrą parūpino Vlikas, ir A. Šapoka tą studiją buvo pradėjęs rašyti. Gaila, kad nebesuspėjo užbaigti.

Dar labiau gaila, kad per vėlai susiprasta patelkti Lietuvos ugdytus specialistus jų išmoktam darbui, kuris tik mūsų tautai tėra reikalingas ir būtinas. Savas jėgas prarandame, jų neįvertindami ir nepabrangindami. Ir A. Šapoka buvo paliktas savam likimui — nepatelktas ir neaprūpintas tam darbui, kuriam labiausiai buvo pasiruošęs. Savo istorinį paradoksą tebekartojame; didžiuojamės praeitimi, jos nepanaudodami kovai už ateitį.

A. Šapoka per anksti pailso po svaria redakcinio ir visuomeninio triūso našta, kurią kėlė kiek įmanydamas. Toronto lietuvių gausioje kolonijoje buvo dažnas susirinkimų, posėdžių ir pasitarimų dalyvis, dirbo įvairiose organizacijose, buvo veikliai įsijungęs į Lietuvių Bendruomenę. Visą laiką buvo renkamas į Kanados LB Tarybą, pirmininkavo Kanados Lietuvių Katalikų Federacijai, priklausė Lietuvių Katalikų Kultūros Draugijai, buvo Ateitininkų Federacijos Tarybos narys, gyvai reiškėsi abiejų lietuvių parapijų (Šv. Jono ir Prisikėlimo) veikloje. Gerai jį pažinęs įvairioje veikloje Jonas Matulionis prie velionies kapo kalbėjo:

"Dr. Šapoka ėjo su visa lietuvių mase... Jis sirgo visomis mūsų negerovėmis ir džiaugėsi pasisekimais. Jis kantriai nešė nenormalią tremties uždėtą naštą, buvo labai gražaus lietuviško būdo, su humoru ir nuolatine šypsena veide. Dideliu krikščioniš-

ku supratimu ir artimo atjautimu, jis buvo pavyzdingas tėvas, nuoširdus vyras, mielas bičiulis visiems. Jis buvo plačios apimties tolerantas, aiškių krikščioniškų principų ir paprasto gyvenimo žmogus".[61]

Paprastumas iš tikrųjų jam buvo įgimtas, natūralus. Jo neprarado nei išėjęs aukštuosius mokslus ir subrendęs autoritetingu mokslininku. Kaip profesorių, studentai labai mėgo, kad buvo jiems lengvai prieinamas, savas, kuklus. Patiko rami, paprasta laikysena, natūralus pasakojimas, be jokio savęs pabrėžimo, putlaus pasididžiavimo, demonstravimo savos išmonės. Visuomeniniame darbe buvo taikus, sukalbamas ir sugyvenamas. Jei kada ir pasakydavo griežtesnį žodį, vis tiek likdavo pakantus kitokiai nuomonei. Tai buvo kilnios savybės visuomenininko, nestigusio nė originalių ir pozityvių sumanymų, bet visuomenininku jį padarė tiktai lemtis, nustūmusi nuo tikrojo jo pašaukimo — mokslo darbo.

Paskutinis tos srities A. Šapokos darbas buvo didokas straipsnis apie *Žalgirio kautynes*, atspaustas Kanados lietuvių metraštyje (1960), skirtas to mūšio 500 metų sukakčiai paminėti.[62] Žalgirio tema, po daugelio darbų ir vargų, buvo tartum koks simbolis. Kaip ana kova buvo atsiginta nuo priešų, kurių nuolatiniai puldinėjimai buvo bestumią lietuvius neviltin, taip dr. Adolfas Šapoka, slegiamas tremties nedalios, atrėmė neviltį, kuri galėjo apimti mokslininką, praradusį galimybes ir sąlygas toliau tęsti pamėgtą savo darbą. Tai buvo A. Šapokos laimėta Žalgirio kova asmeniniame gyvenime, kurį jis įprasmino savo tautiniu bei visuomeniniu darbu.

MOKSLO DARBE vis dėlto išvarė gilią vagą, palikdamas Lietuvos istorijos raštijoje įamžintą savo vardą. Šapokos veikalai ir straipsniai buvo vi-

61. Cit. Pr. Alšėnas, Vienuolika metų, 280 p.

62. A. Šapoka, Žalgiris 1410-1960, Septintosios Kanados Lietuvių Dienos Metraštis, Toronto 1960, 27-40 p.

sai nauji savo tyrinėjimais ir problematika. Tiesa, jie nedaug atskleidė naujų faktų ir vardų, bet iš turimų duomenų davė naujas, nuoseklias išvadas ir platesnį epochos vaizdą su vyraujančiom ano meto idėjom.

Dar tik pradėjus A. Šapokai dažniau rašyti, Naujoje Romuvoje (1936) buvo pastebėta, kad "dalyką nagrinėdamas, jis stengėsi nuodugniai pažinti tų laikų visuomeninius, politinius ir teisinius gyvenimo santykius... Autoriaus raštuose... ryškėja gilesnė istorinė intuicija, subrendusi sintetinė galvojimo logika ir sugebėjimas aiškiai bei suprantamai išreikšti mintis platesnei visuomenei".[63] Šie ryškūs gabumai, blaivus logiškas galvojimas ir gilus įžvalgumas, kas slypi už likusių mums praeities faktų, reiškėsi dar studentaujant. Pamenu, kaip kan. A. Alekna, Lietuvos istorijos profesorius Teologijos - Filosofijos Fakultete, vieno seminaro metu užsiminė, kad humanitarai istorikai turi daug žadančią pajėgą — A. Šapoką.

Tai buvo anksti pastebėta tiesa, kurią vėliau visi pripažino. Matė, kaip gerai savo dalyką pažino, kaip atsargiai vertino faktus, kaip originaliai svarstė ir darė išvadas, atsiremdamas ne tiek faktų gausybe, kiek jų ryšiu su žmonių galvosena ir veiksena, kuri visada apsprendžiama kurių nors žmogiškų motyvų. Ryškindamas tuos motyvus, drauge įtaigojo, kaip turėtume laikytis savo gyvenimo tikrovėje. Tačiau A. Šapokos istorinė didaktika nėra dirbtinė ar moralizuojanti. Ji plaukia iš nuoseklaus, logiško pasakojimo, nuspalvinto kartais nusišypsojimu, kuriuo žiūrima į žmonių ydas ar klaidas su ramiu atlaidumu.

Štai, rašydamas apie kunigaikščių Radvilų giminę, A. Šapoka pasakojo: "Jaunas Jonušas traukė į save visų akis. Puikus jojikas, prašmatnus šokė-

63. J. Stakauskas, Istorikai — Naujosios Romuvos bendradarbiai. Naujoji Romuva, 1936, 40 (300) nr., 778 p.

jas... Tėvas negailėjo pinigo sūneliui pasirodyti... Kur tik Radviliukas pasisukdavo, didžiūnų dukrelių mamytės taip ir sekiojo akimis. Radvila! Kunigaikštis Radvila! Vilniaus vaivadaitis, hetmonaitis... Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos arklininkas. Aišku— būsimasis Vilniaus vaivada".[64] Tuo gyvu praeities vaizdu, be jokio pamokslo, pritrenkiama putli tuštybė, išlaidumas, karjera, vedybos tiktai dėl garbės, titulo ar turto.

Kartais tą patį pasakydavo tiesioginiu, sausu žodžiu. Antai, "XVIII amžiuje galingieji ir turtingieji Radvilos (savo turtais jie buvo pagarsėję visame Europos aristokratų pasaulyje) iš tikrųjų buvo pasigailėjimo verti mizerijos, o kai kurie net tikri degeneratai... Siekimas liuksuso, pramogų, malonumų ir moralinis pakrikimas (lytinės ligos įsiveržė net į valdovų rūmus) pražudė šeimas ir gimines".[65] Pagaliau pražudė ir valstybę — ne vien kaimynų kirčiais ar nutautėjimu. Tai išvados iš istorijos faktų.

Faktų iškraipos arba jų nepaisymas — tasai melas istorijoje — buvo, tur būt, vienintelis dalykas, kuris A. Šapoką rūstino ir šiurkštino jo rašymo stilių, šiaip jau lygų ir ramų. Tokių jo kirčių daugiausia aptinkame istorinių temų recenzijose, kuriomis taisė riktas ir gynė istorinę tiesą. Čia ryškiausiu pavyzdžiu galėtų eiti recenzija Vladislovo Wielhorskio knygos *Lenkija ir Lietuva.*[66] A. Šapoka nurodė pertemptą iki kraštutinumo tendenciją, nepaisymą istorijos faktų, logiškus prieštaravimus. "Čia kažkaip

---

64. A. Šapoka, Prieš tris šimtus metų, Tėviškės Žiburiai, 1955 gruodžio 8.

65. A. Stanys, Ką istorija kalba apie Lietuvos diduomenės šeimas, Žiburiai, 1949 gegužės 21.

66. Wl. Wielhorski, Polska a Litwa — stosunki wzajemne w biegu dziejów, London 1947. Rec.: A. Šapoka, Lietuvos ir Lenkijos santykiai lenkų akimis, Aidai, 1948, 21 nr. Atskiri straipsniai tuo klausimu: Mūsų santykių su lenkais klausimu, Tremtinių Romuva 1946-47, 28-40 p. Lithuania and Poland through the ages, Lituanus, 1955, 3-6 nr.

nelogiškas p. Wielhorskis" — rašė savo recenzijoje. "Jo dėstyme per 700 metų lenkų nepadaryta nė vienos klaidos ir niekur neparodyta blogos valios, bet vien tik meilės Lietuvai... Gaila, kad jis pamiršo dar nustatyti (— senoje Lietuvoje) skaičių rusų, apie kurių infiltratą anksčiau kalbėjo. Tur būt, jų buvo antras 100,000, o lietuvių visai nebus buvę... Apskritai, tai tivrtinimai 'nemokšos arba sąmoninga propaganda... Tiesa, ji rašyta lenkam, bet vargu ar tikslu išeiti su metodais, kurie labai primena: 'Ačiū Tau, Viešpatie, kad aš nesu toks, kaip štai anas muitininkas!'... Ar ne geriau būtų buvę, kad lenkų pozicijas Lietuvos atžvilgiu būtų bandęs formuluoti ne vilnietis".[67]

VILNIUS stovi A. Šapokos mokslinio kelio pradžioje ir gale. Aukštesnio mokslo siekti iš Utenos jis buvo išvykęs į Vilnių, tik ano meto gyvenimo aplinkybės ir politinė krašto padėtis nukreipė į Panevėžį ir paskui į Kauną. Lenkų okupuotame Vilniuje 1933 metų vasarą rinko medžiagos disertacijos darbui; antikvaruose prisipirko didžiulį kiekį knygų, pergabenęs jas pro akląją sieną ties Vieviu. Vilniun nusikėlė 1940 metais drauge su Humanitarinių Mokslų Fakultetu, laikinai važinėdamas iš Kauno ir dėstydamas Lietuvos istoriją.

Vokiečių okupacijos metu buvo pasirinkęs epizodinį *Vilniaus miesto istorijos* kursą ir ryžęsis parengti kelių tomų veikalą. "Pradėjęs rinkti medžiagą šiam darbui, — skaitome šio veikalo įžangoje, — buvau numatęs gana plačius rėmus. Pirmajame tome turėjo tilpti Vilniaus miesto istorijos bendra apžvalga, o kituose tomuose turėjo būti nušviesti ūkiniai, kultūriniai bei socialiniai santykiai ir atskirų institucijų bei pastatų istorija. Deja, daugiau medžiagos suspėta surinkti tik pirmajam tomui". Buvo

67. A. Šapoka, Lietuvos ir Lenkijos santykiai lenkų akimis, 499-504 p.

dar laimė, kad kažkokiu būdu iš Lietuvos išsivežė tą vienintelį rankraštį.

Augsburgo stovykloje pradėjus leisti Žiburių savaitraštį, kol susitelkė daugiau bendradarbių, pirmuose numeriuose paskelbė keturis savo straipsnius apie *Vilniaus miesto pradžią.*[68] Minint Mindaugo krikštą (1951), vienam savo straipsnyje apie Lietuvos valstybės pradžią vėl buvo palietęs ir sostinės klausimą.[69] Dar būdamas Lietuvoje, atgavus Vilnių (1939), rašė apie *senąjį Vilnių.*[70] Kanadoje šiuos vilnietiškus klausimus buvo atidėjęs į šalį, kol dilgtelėjo širdin lenkiškoji propaganda, tebelaikanti Vilnių savu miestu. A. Šapoka rašė:

"Lenkai laisvajame pasaulyje kiekviena proga stengiasi iškelti Vilnių, kaip savo miestą. Tai pabrėžiama jų savojoje literatūroje (Vilniaus klausimu rašoma net ištisos knygos), iškeliama tai kiekviena proga ir jų gausioje propagandinėje literatūroje svetimomis kalbomis. Mes, deja, nei anuomet, kai buvo vedama politinė kova su okupantu, nei dabar ... neparuošėme tuo klausimu studijų, nepaskleidėme pasauliui jokių raštų, kurie akivaizdžiai įrodytų, jog tai nuo amžių mūsų miestas".[71]

Susirūpinimas tuo klausimu paskatino A. Šapoką parengti informacinį leidinį apie Vilnių nelietuviui skaitytojui. Tačiau neatsiradus kas jį išspausdintų angliškai, buvo išspausdintas "lietuviškajai visuomenei, nes ir lietuviškai nuo 1923 m., kai P.

---

68. A. Šapoks, Senosios Lietuvos valstybės pradžia, Žiburiai, 1945, 5 nr. Mindaugo sostinės klausimas, 1945, 6 nr., Geležinio Vilko legenda ir archeologiniai duomenys, 1945 nr. 8. Senosios istorinės žinios apie Vilnių, 1945, nr. 9. Be to, prisidėjo savo žiniom ir patarimais prie T. Vizgirdos parengto albumo Vilnius, The Capital of Lithuania, Muenchen 1948.

69. A. Šapoka, Lietuvos valstybės įkūrimas ir Mindaugas, Ateitis, 1951, 3 nr.

70. A. Šapoka, Senasis Vilnius, Židinys, 1939, 10 nr.

71. A. Šapoka, Vilnius Lietuvos gyvenime, Toronto 1954, 3 p.

Klimas išspausdino 'Mūsų kovas dėl Vilniaus', daugiau nepasirodė nei vienos studijos, kuri ryškintų visą Vilniaus klausimo esmę".[72] Autorius tą lietuvišką leidinį — *Vilnius Lietuvos gyvenime* — išleido savo lėšomis. Tai bendri Vilniaus istorijos bruožai nuo seniausių laikų iki dabarties. Angliškai išversta Ernesto J. Harrisono ir vertimas tikrintas dr. K. Jurgėlos dar esant autoriui gyvam; išleista jau po mirties.[73]

Tuo pačiu metu, paskatintas kun. dr. Viktoro Gidžiūno, O.F.M., kuris tada dirbo Prisikėlimo parapijoje Toronte, A. Šapoka atidžiai peržiūrėjo savo paskaitas iš Vilniaus miesto istorijos, aprūpino metrikomis bei išnašomis ir įteikė *Aidų* žurnalo premijai gauti. Mokslinio veikalo premija pripažinta 1956 m. Iš to premijuoto rankraščio Aidų žurnale buvo atspausti keli stambesni skyriai.[74]

Spaudai paruošto rankraščio autorius nepavadino pirmuoju Vilniaus istorijos tomu, "nebūdamas tikras, ar beteks kada prie šio darbo grįžti"; užtat parinko visiškai atskirą pavadinimą, būtent, *Senojo Vilniaus*.

•

SENASIS VILNIUS (Vilniaus istorijos bruožai iki XVIII a. pabaigos) čia teikiama skaitytojui taip, kaip buvo velionies parašyta. Originaliam tekstui tėra duota smulkesnė skyrių bei poskyrių padala; tai pareikalavo kai kurių naujų antraščių. Iliustraci-

72. Ibidem 3-4 p.

73. A. Šapoka, Vilnius in the Life of Lithuania, Toronto 1962.

74. A. Šapoka, Vilnius Zigmanto Augusto laikais, Aidai, 1957, 8 nr. Vilniaus miestiečių savivaldos organizacija ir miesto vidaus santykiai, 1959, 1-2 nr., Didžiosios XVI a. statybos, 1960, 4 nr.

jas tvarkė Paulius Jurkus, buvęs prof. dr. A. Šapokos studentas Vilniuje.

Knygos leidimu rūpinosi T. Placidas Barius, O.F.M., Prisikėlimo parapijos klebonas Toronte. Didelę paslaugą atliko velionies dukra Aldona, studentė odontologė, parūpinusi šiam leidimui rankraščio originalą ir talkinusi žiniom iš savo Tėvelio gyvenimo ir darbų.

S. Suž.

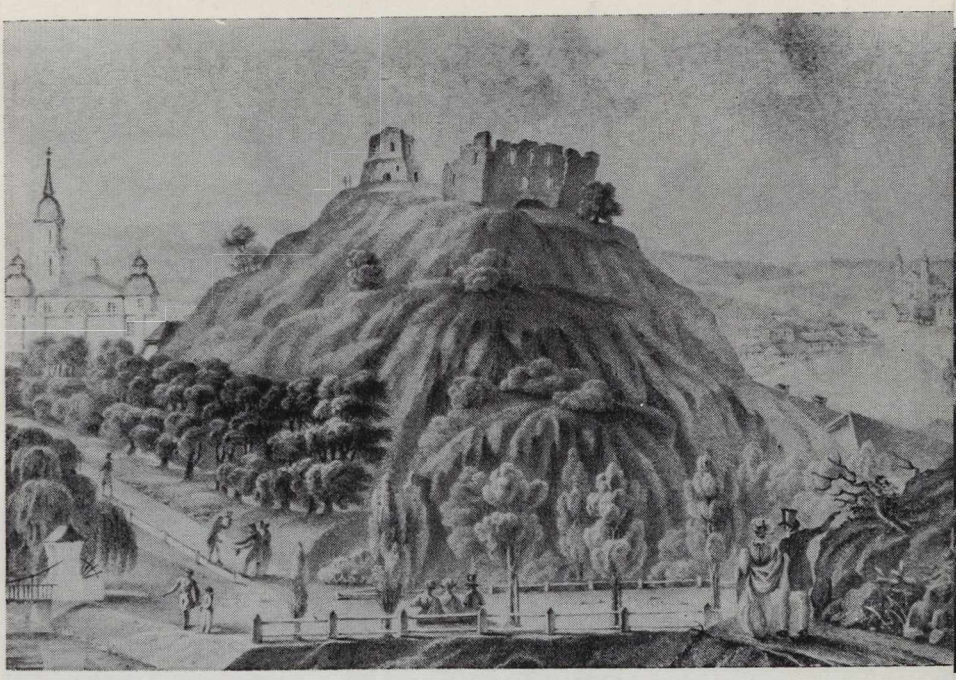

Aukštosios pilies griuvėsiai. Przybylskio piešinys

Neris ir Aukštosios pilies griuvėsiai iš Bekešo kalno.
F. Smuglevičiaus piešinys

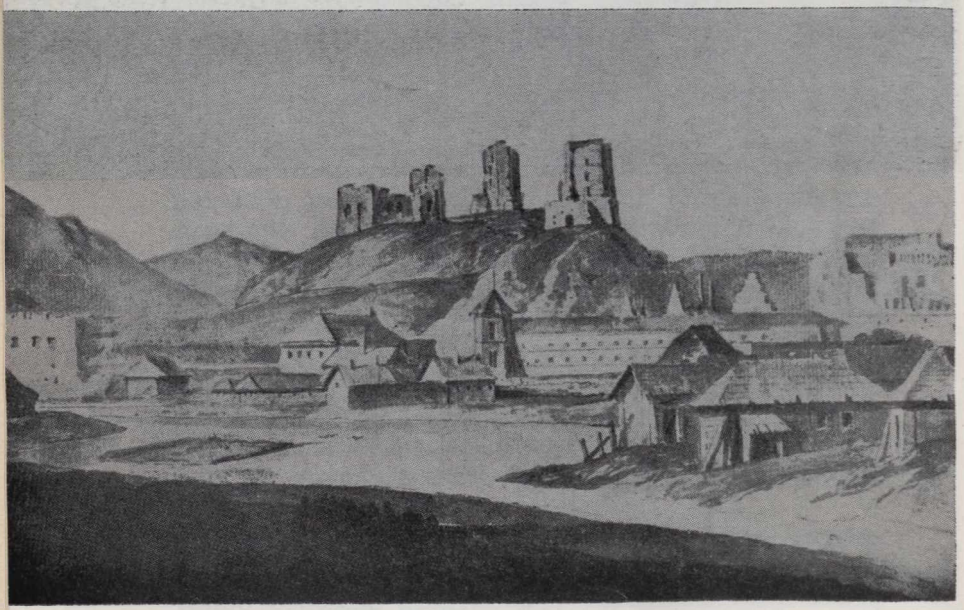

Neris ir Aukštoji pilis iš Antakalnio pusės. Przybylskio piešinys

Vilniaus vaizdas iš Paplavų pusės. Przybylskio piešinys

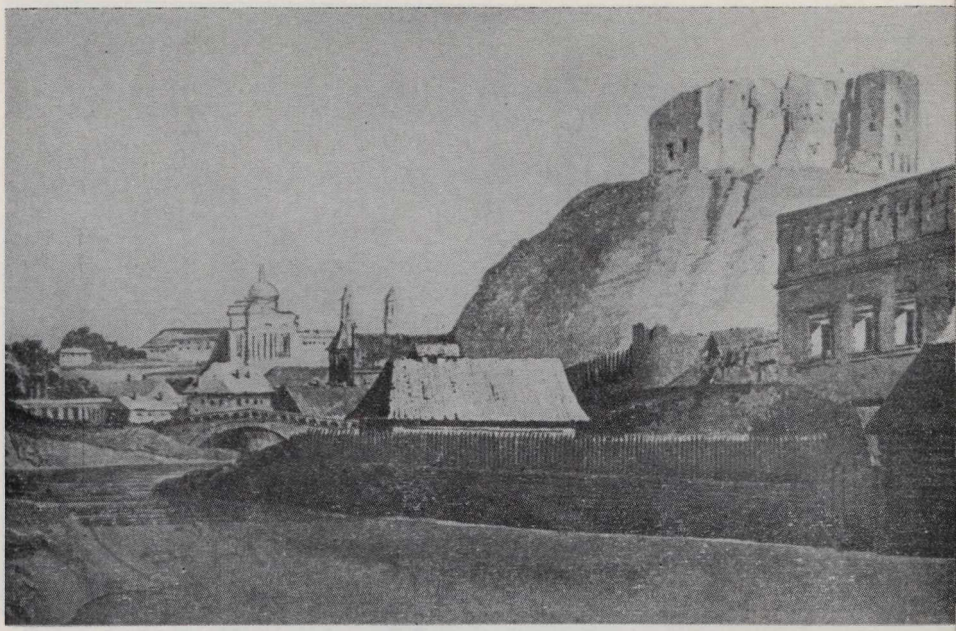

Vilnios upė ir Aukštosios pilies griuvėsiai. F. Smuglevičiaus piešinys

Žemoji ir Aukštoji pilis, griuvėsiai. Iš senos litografijos

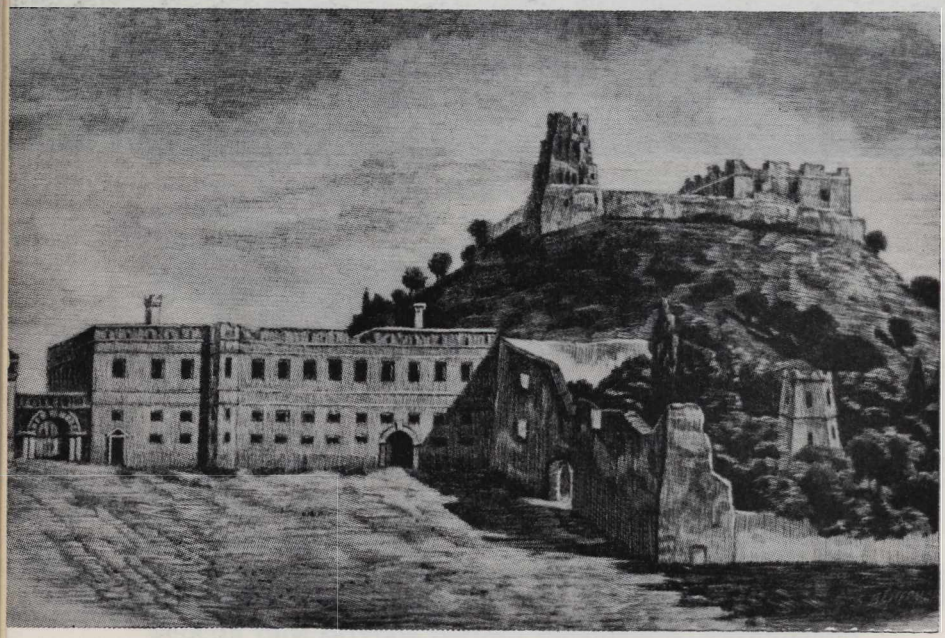

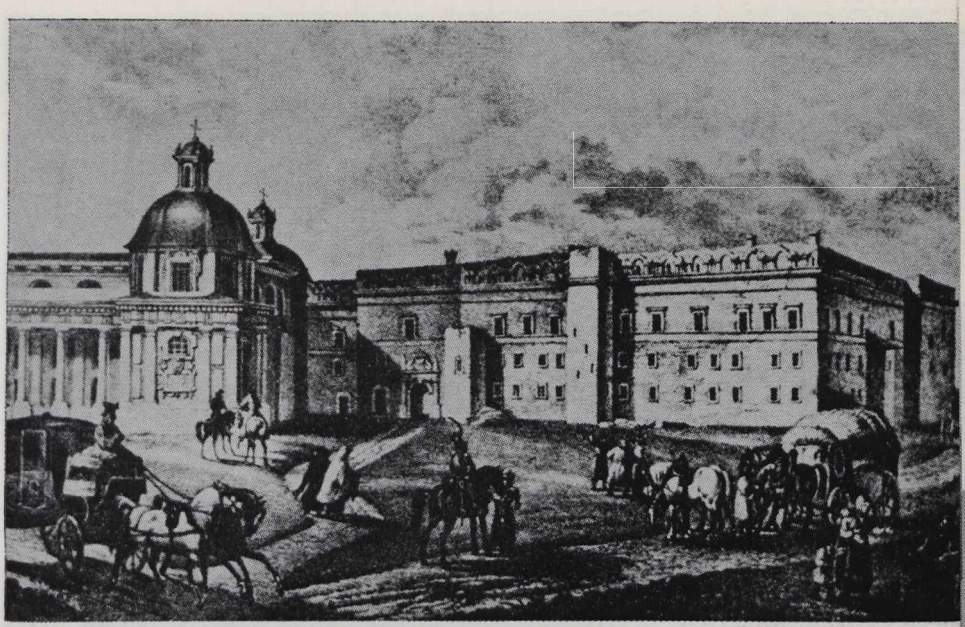

žemoji pilis su katedra. Rossio piešinys

Bekešo kalnas

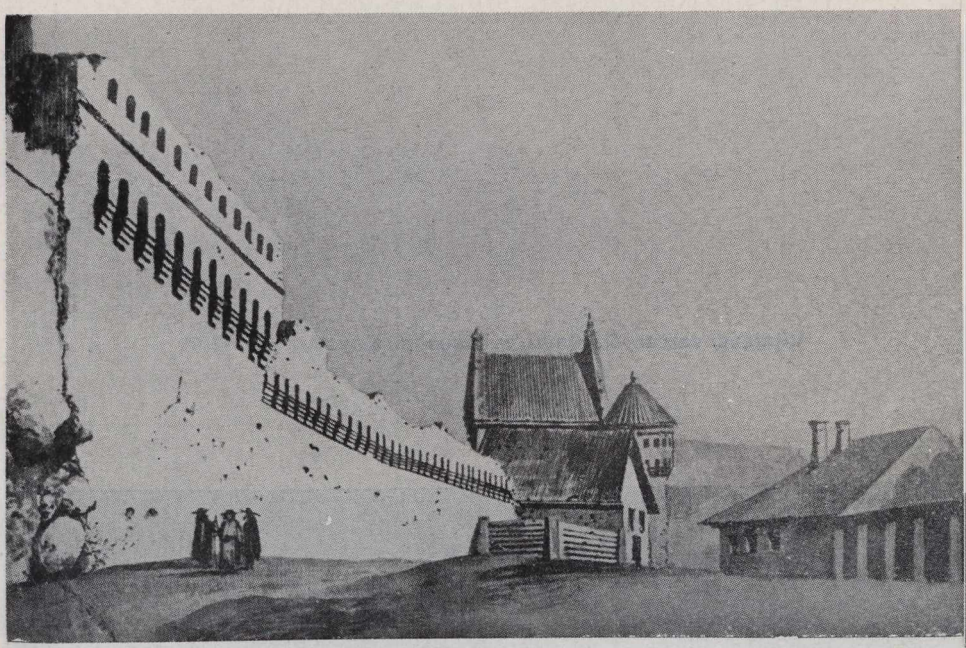

Miesto mūrai ir Subačio vartai. F. Smuglevičiaus piešinys

Vilniaus vartai. F. Smuglevičiaus piešinys

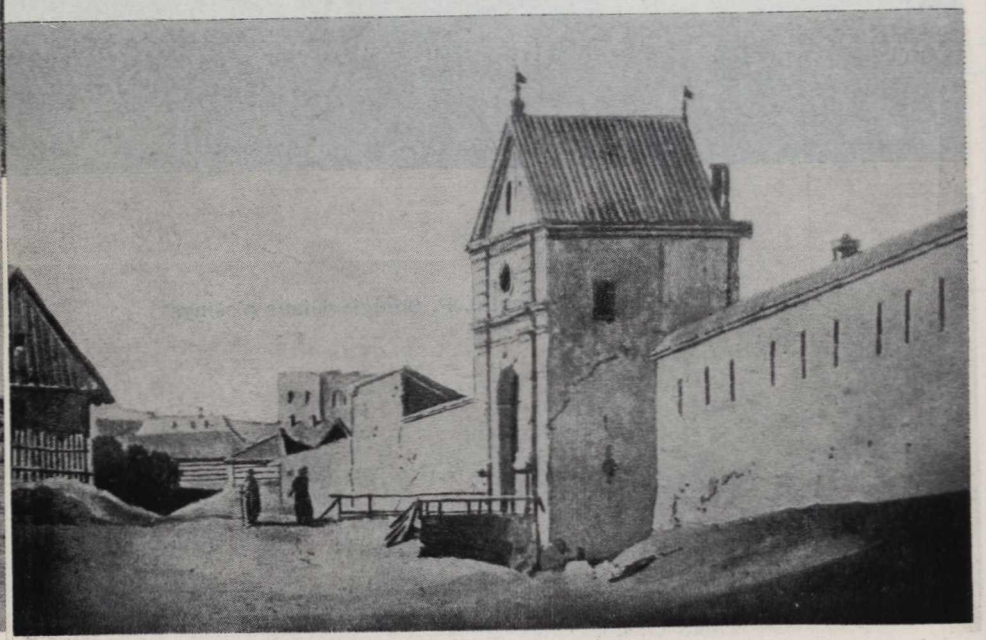

Aušros Vartai (Medininkų). F. Smuglevičiaus piešinys

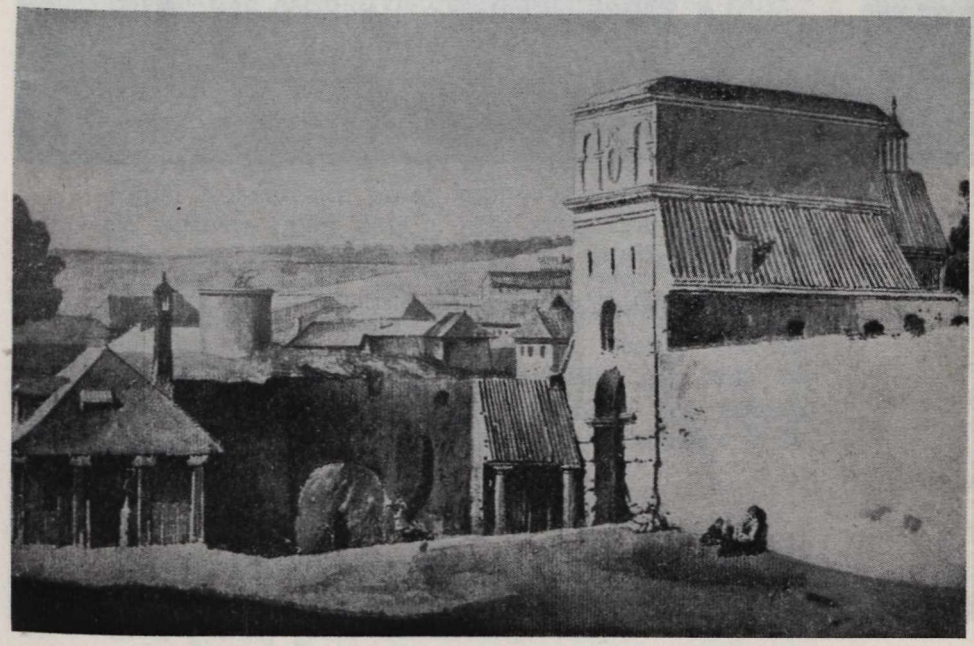

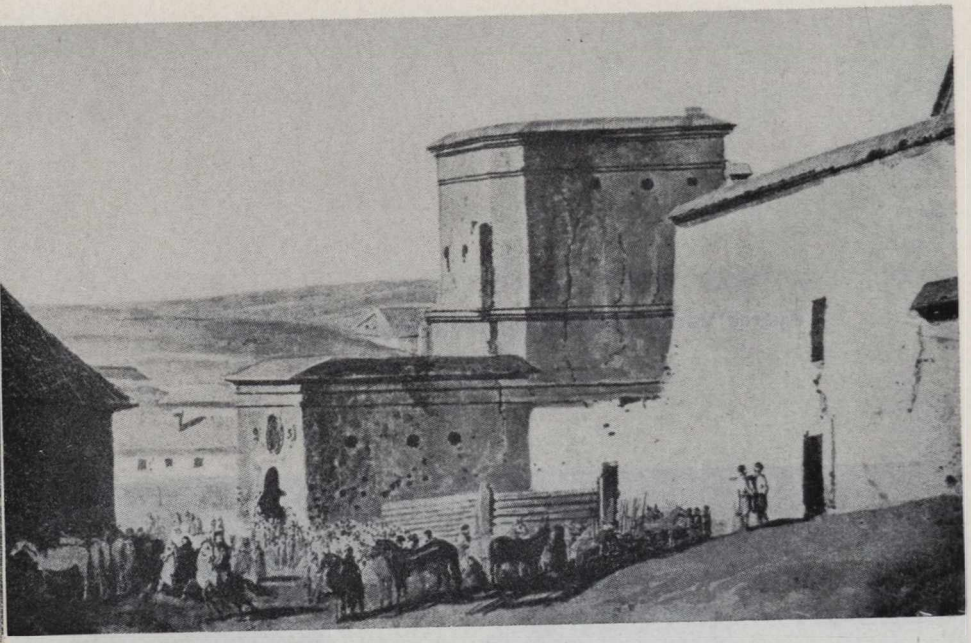

Rūdninkų vartai. F. Smuglevičiaus piešinys

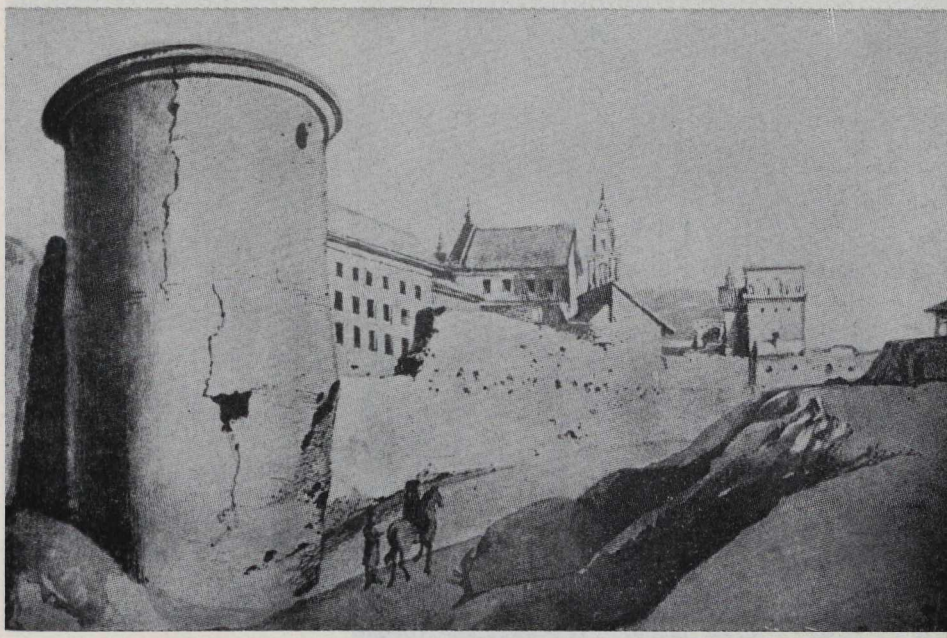

Miesto siena ir kelias į Aušros Vartus. F. Smuglevičiaus piešinys

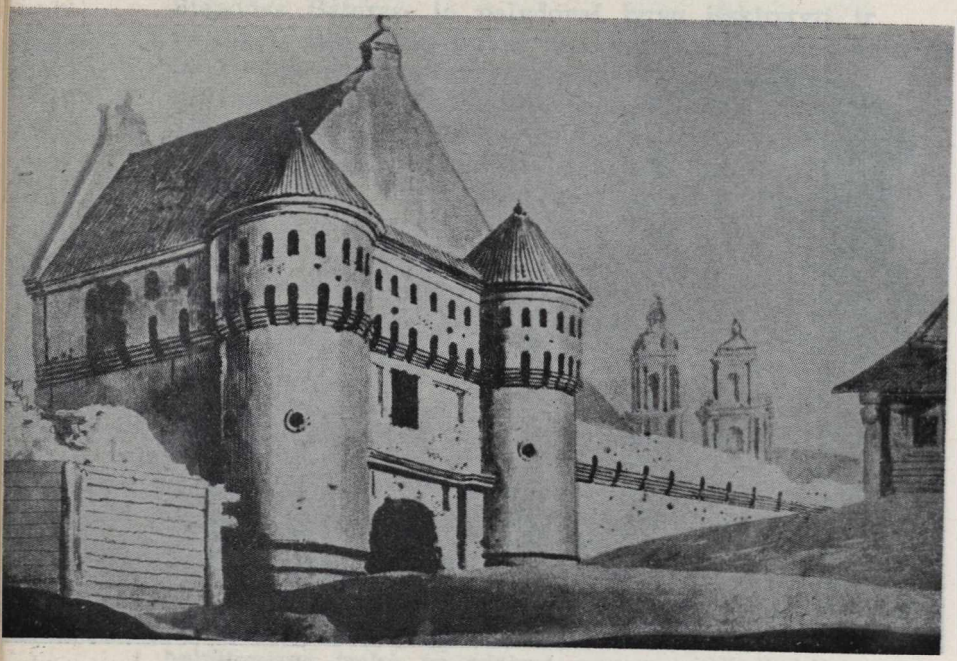

Subačio vartai. F. Smuglevičiaus piešinys

Karaliaus Aleksandro antkapis šv. Kazimiero koplyčioje Vilniaus katedroje

Zigmantas Augustas, detalė iš J. Mateikos paveikslo

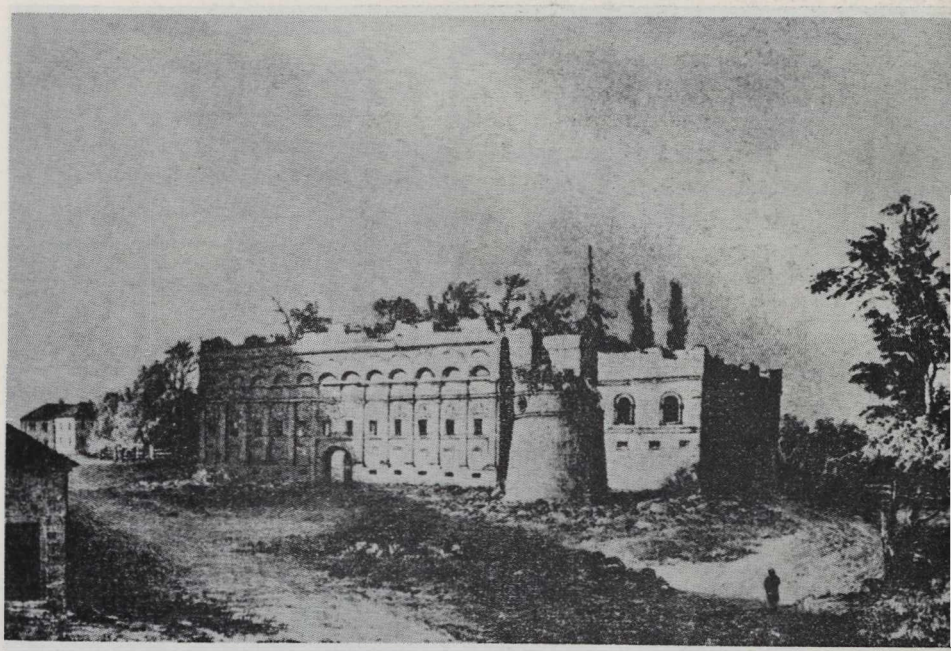

Barboros Radvilaitės rūmai Vilniuje

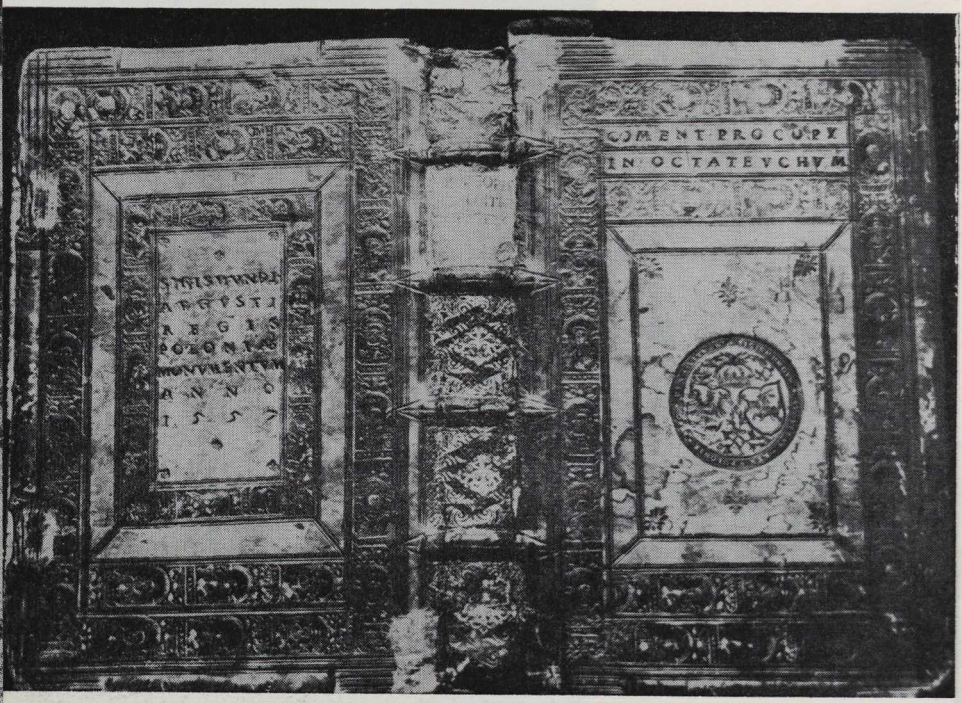

Zigmanto Augusto bibliotekos knyga iš 1557 m.

Radvilų rūmai ir kiemas

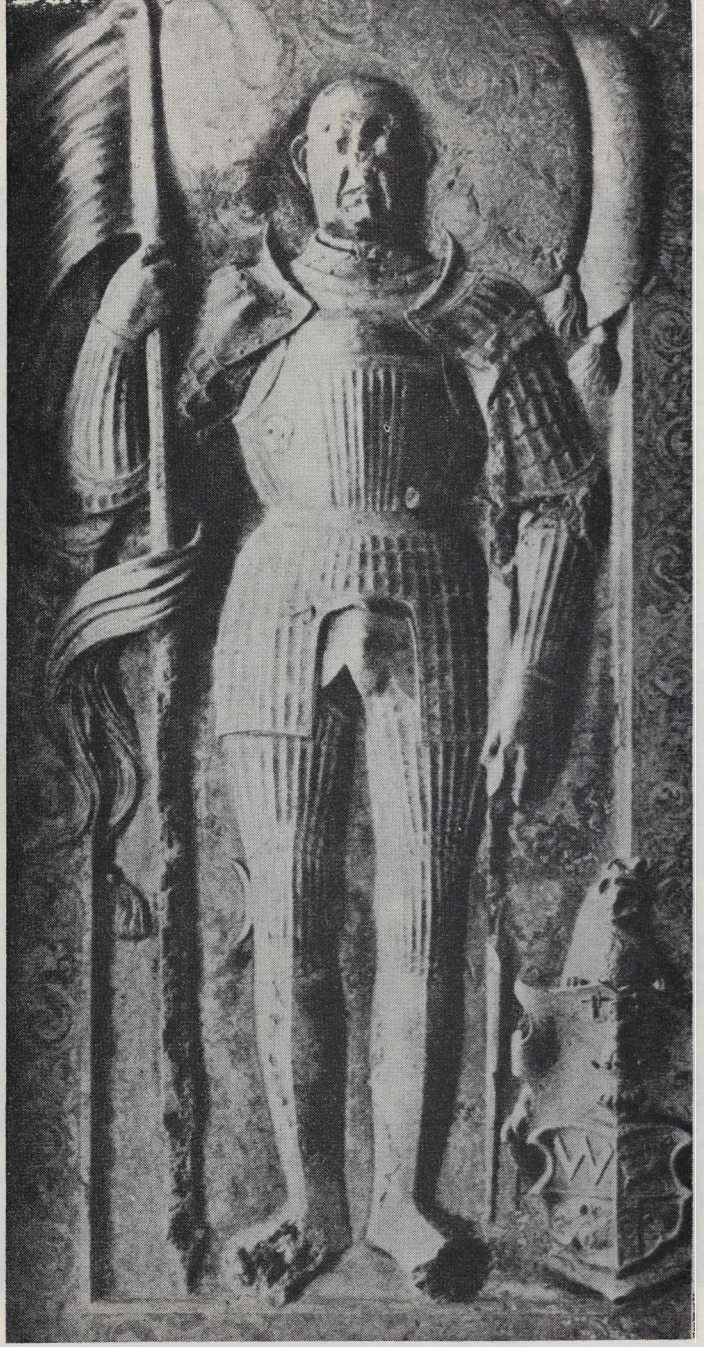

Vaitiekaus Gostauto, Lietuvos kanclerio, antkapis katedroje. Antkapio autorius — Sienos skulptorius Giovanni Cini

Vilnius XVI amžiuje

Vilniaus bendras vaizdas iš G. Brauno atlaso (išleistas 1572 ir 1576 m.)

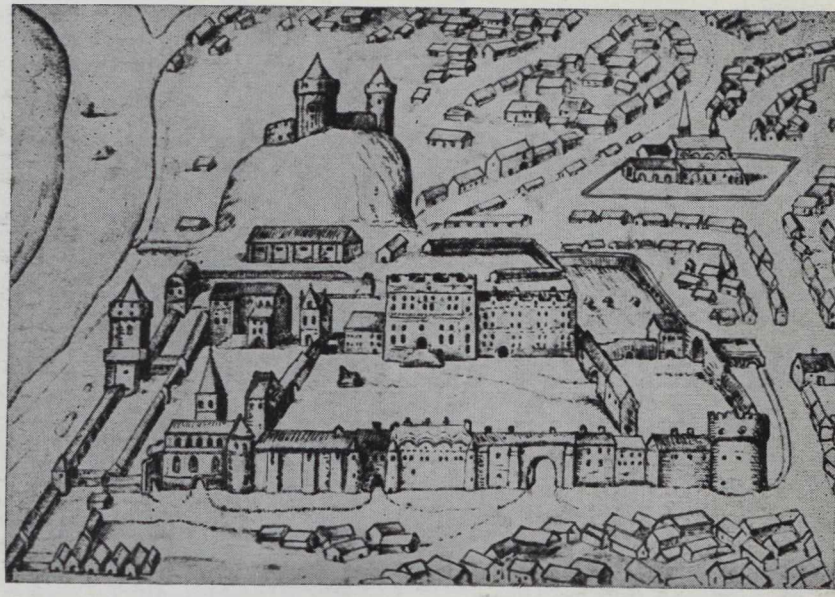

Detalė iš G. Brauno atlaso: Aukštoji ir žemoji pilis, katedra

Vilniaus katedra ir kunigaikščių rūmų kraštas Brauno atlase

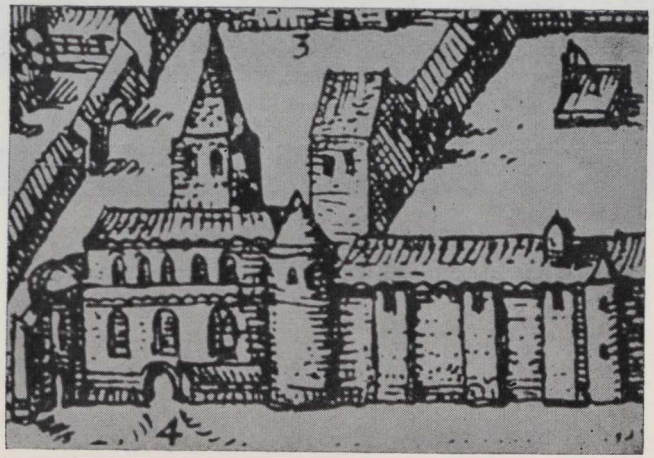

Aušros Vartų atikas

Šv. Dvasios vienuolynas

Domininkonų gatvė ir bažnyčia. Iš senos litografijos

Šv. Kazimiero bažnyčia, statyta 1604-1615 m.

Šv. Kazimiero trirankis paveikslas

Paveikslas iš šv. Kazimiero koplyčios. Koplyčia pastatyta 1620-1630 m.

Šv. Onos bažnyčia. Senas piešinys

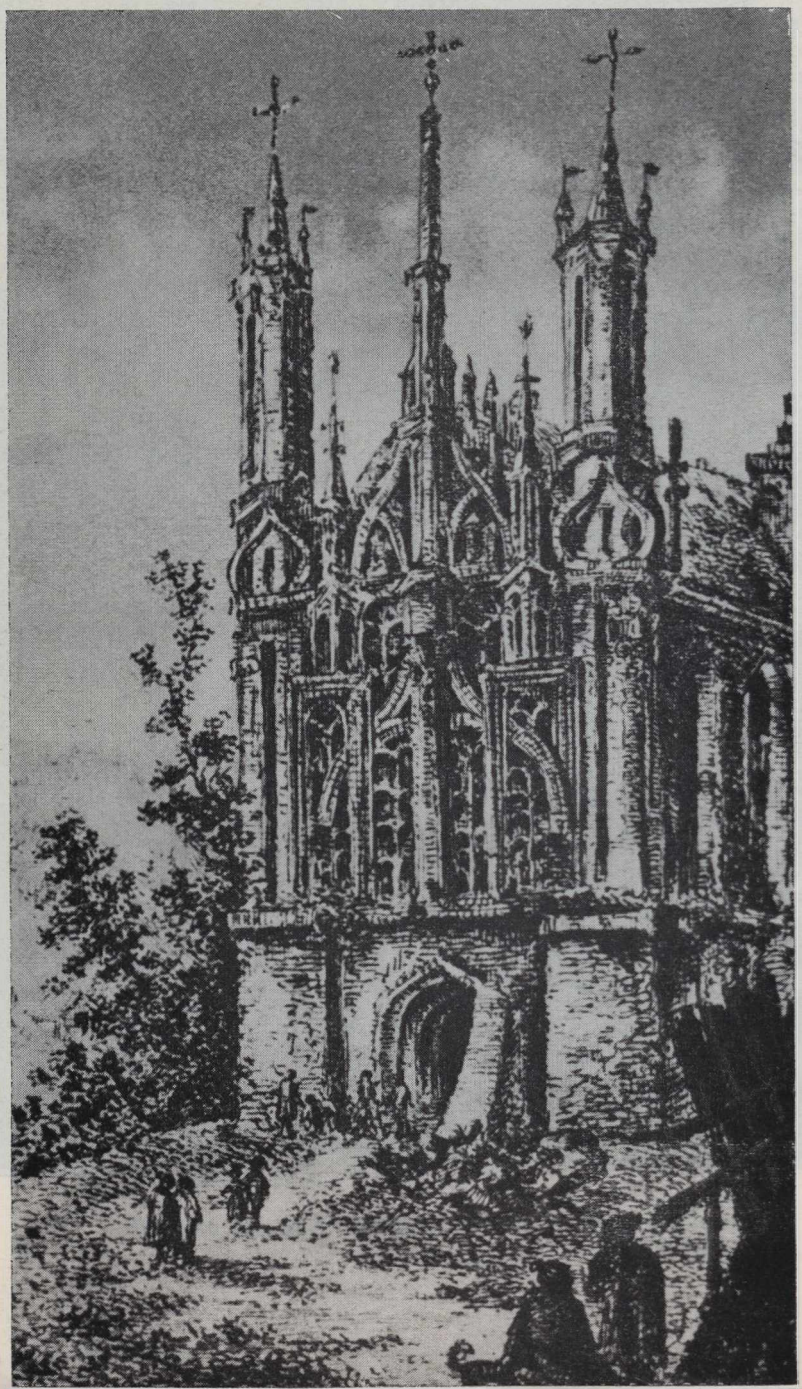

Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. Iš senos litografijos

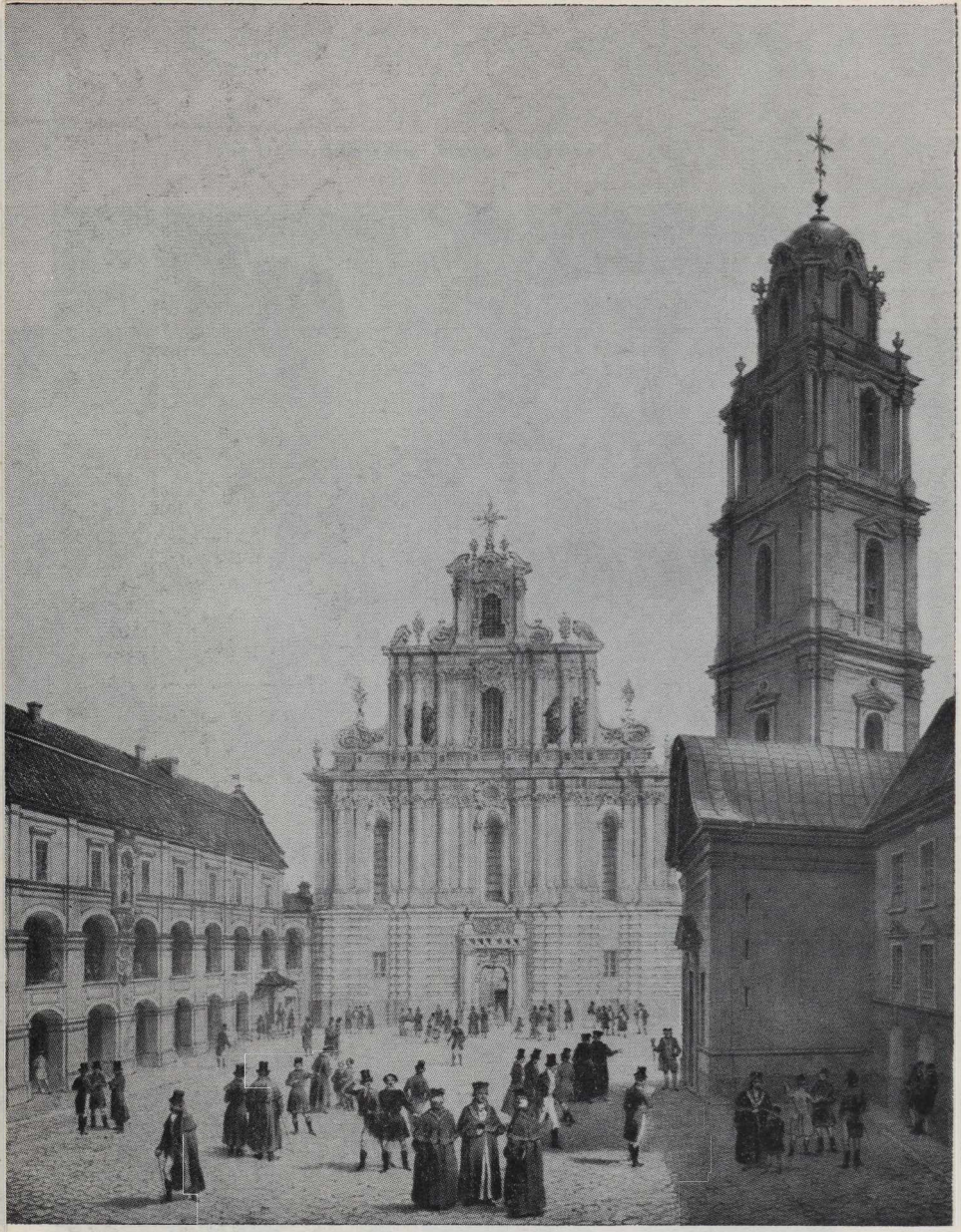

Šv. Jono bažnyčia ir Vilniaus akademijos kiemas: baigta statyti 1630 m. Iš Vilčinskio albumo

Bernardinų bažnyčios vidus. Iš Vilčinskio albumo

Šnipiškis XVIII a. gale. Dešinėje Kristaus statula, toliau šv. Rapolo bažnyčia. Iš senos litografijos

Mikalojus Kazimieras Pacas, Lietuvos hetmonas ir Vilniaus vaivada, pastatęs šv. Petro ir Povilo bažnyčią Antakalnyje

Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje (statyta 1668 -1676)

Šv. Karių koplyčia šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Antakalnyje. Kairėje vaizduojamas šv. Kazimieras

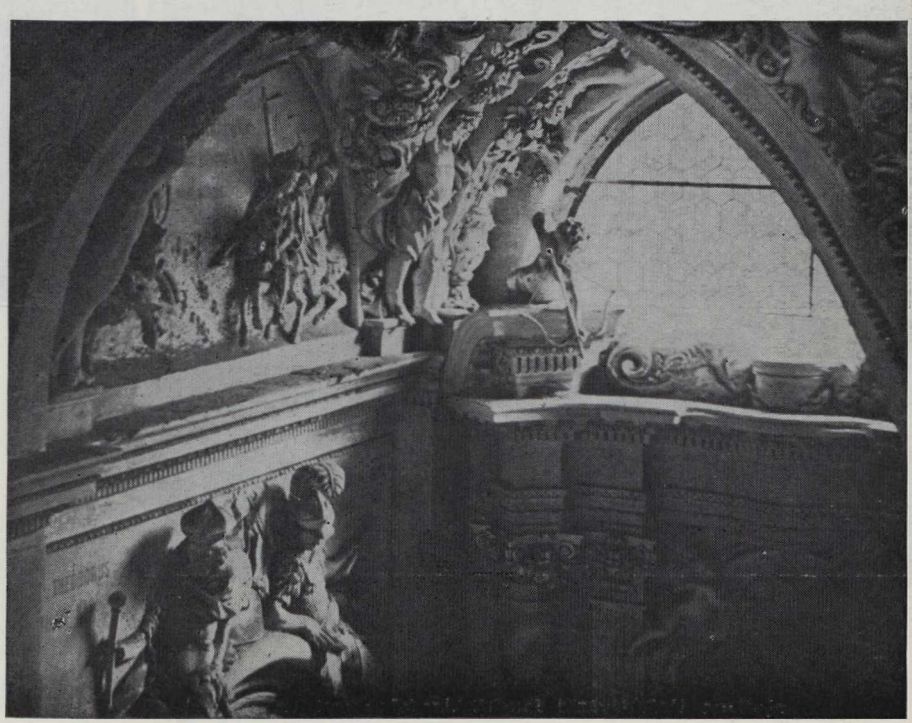

Sapiegų rūmų vartai (XVIII a.)

Sapiegų rūmų kontraforsai. Rūmai statyti XVI amžiuje

Popiežiaus alumnato kiemas. Rūmai statyti 1582-1622 m.

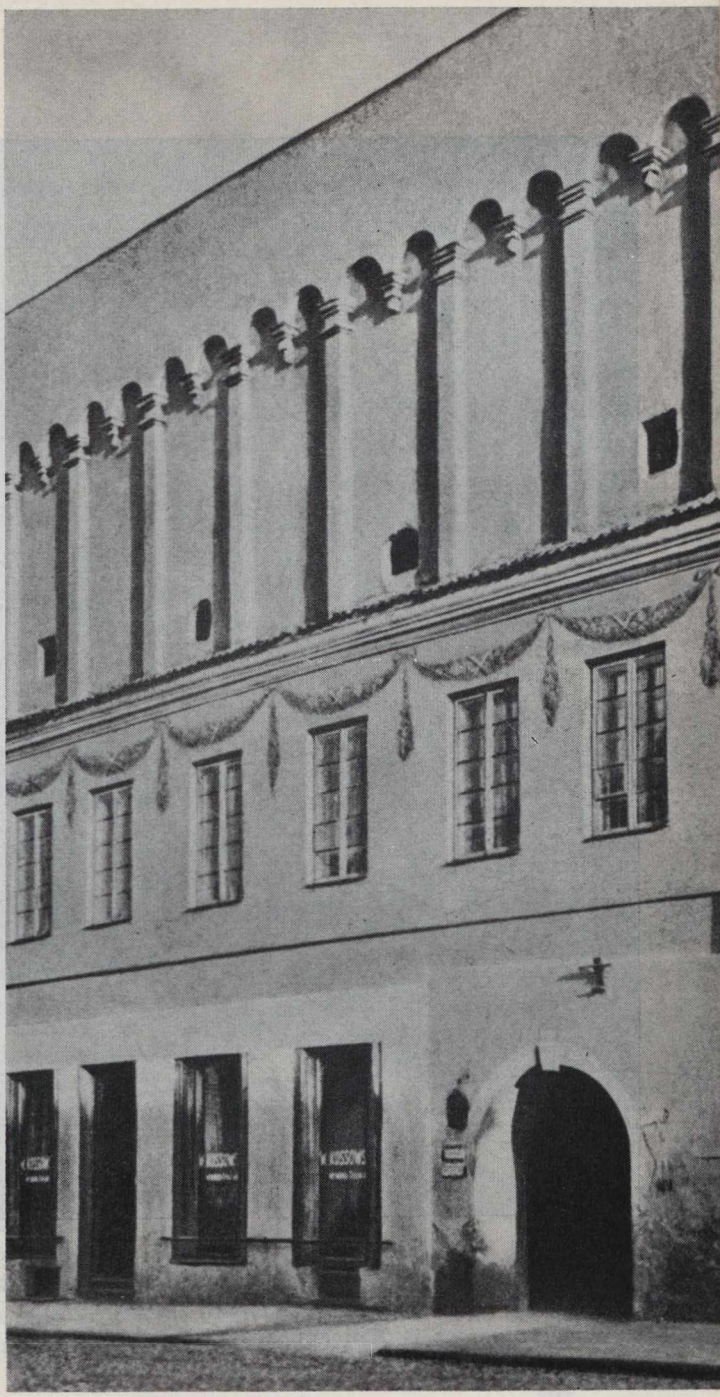

Pilies gatvės namai iš XVI amžiaus

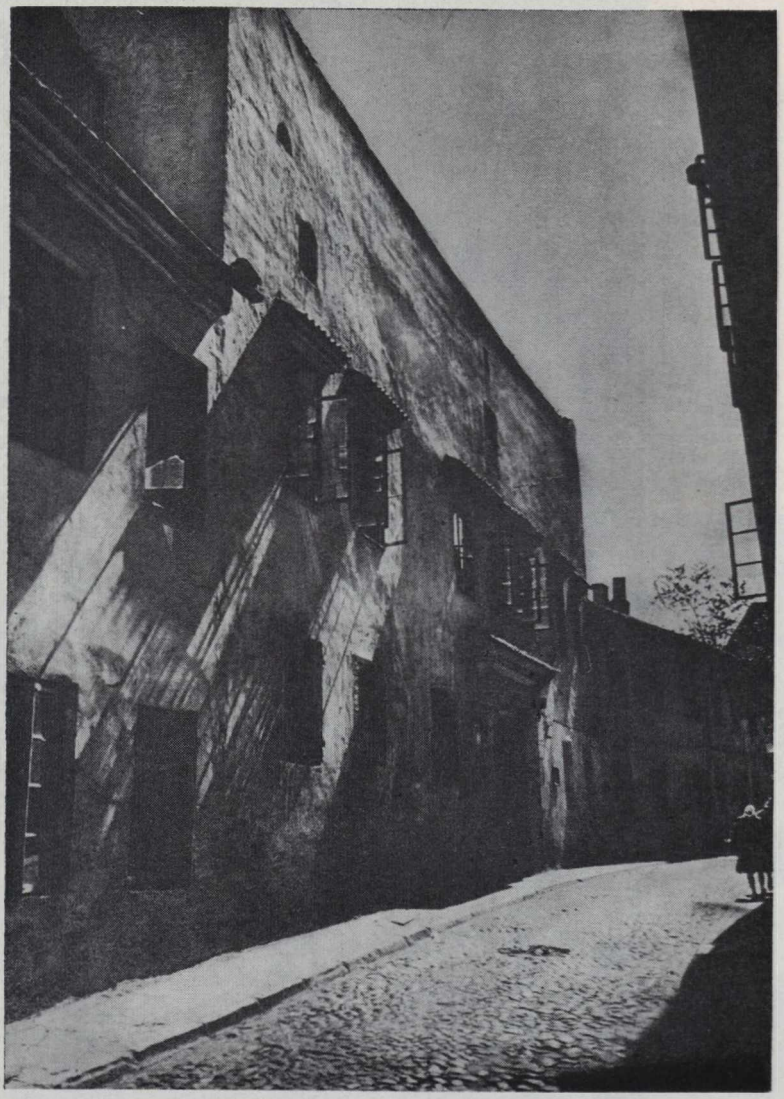

Gyvenamas namas iš XVI amžiaus Biržų gatvėje

šv. Mikalojaus bažnyčios (XV-XVI a.) absida

Žydų gatvė

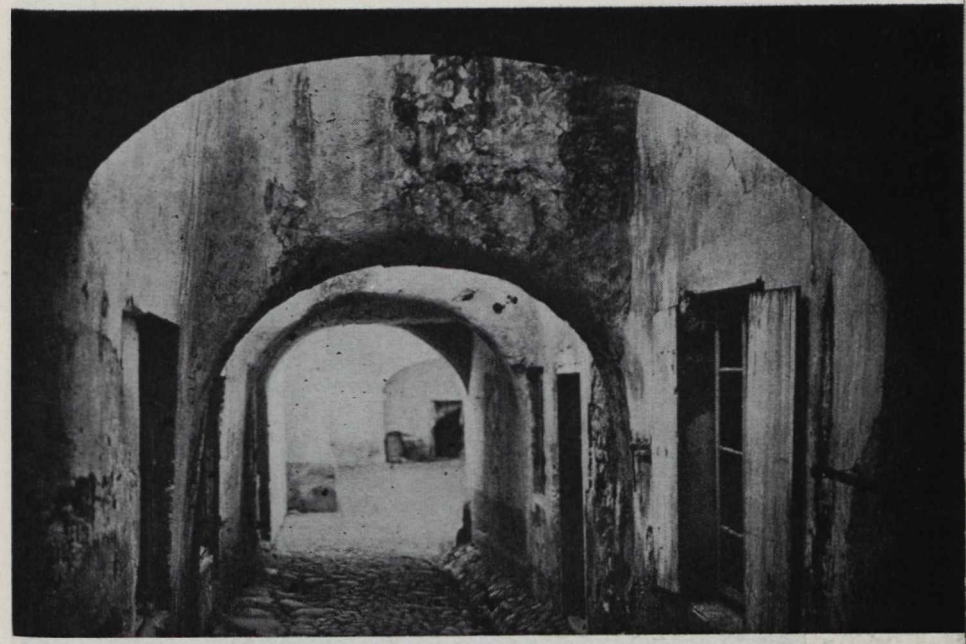

žydų geto vartai

Mergelės Marijos kongregacijos memuarinė knyga (1671) su Vilniaus auksakalių darbo sidabriniu apkaustymu

Liuteronų bažnyčia

Kalvinų kolegija Pylimo gatvėje

BIBLIOGRAFIJA

ABRAMOWICZ, K. Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525-1925). Wilno 1925

AKTY izdavajemyje Vilenskoju Kommissijeju dlia razbora i zdania drevnich aktov, kasajuščichsia goroda Vilny. Tom XX. Vilna 1893

ALMA MATER VILNENSIS, I-III, London 1949-1953

ALSEIKAITĖ - GIMBUTIENĖ, M. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tuebingen 1946

——— The prehistory of Eastern Europe, Part I., Cambridge, Massachusetts, 1957

——— A survey of prehistory of East Prussia and Western Lithuania. Str. rinkiny Mažoji Lietuva. New York 1958

ANTONIEWICZ, W. Czasy predhistoryczne i wczesno-dziejowe ziemi wileńskiej. Wilno i Ziemia Wileńska, I, 1930

ARNELL, S. Die Aufloesung des livlaendischen Ordenstaates, 1937

AVIŽONIS, K. Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385. Berlin 1932

——— Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais. Kaunas 1940

BALINSKI, M. Historya miasta Wilna, I-II, Wilno 1836-1838

——— Dawna Akademja Wileńska. Wilno 1862

——— Opisanie statystyczne miasta Wilna. Wilno 1835

——— Starožytna Polska. Tom IV: Litwa, 1849

——— Pamiętniki o królowej Barbarze, 1843

BARDACH, J. Z praktyki kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego. Warszawa 1960

BARTOSZEWICZ, K. Radzwiłłowie, Warzawa - Wilno 1922

Sąrašas apima šaltinius ir literatūrą, autoriaus nurodytą išnašose arba susijusią su knygoje nagrinėjamais klausimais.

BARVINSKI, B. Žigimont Kejstutovič, Žovkva 1905
BEDNARSKI, St. Geneza akademji wileńskiej, Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Wileńskiego I. Wilno 1929
BIELINSKI, J. Uniwersytet Wileński, I-III, Wilno 1899-1900
BINKIS, K. ir P. Tarulis Vilnius 1323-1923. Kaunas 1923
BIRŽIŠKA, M. Senasis Vilniaus universitetas. Londonas 1925
——— Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, I-II. Kaunas 1931-1938
BYTAUTAS, V. red. Vilniaus architektūra iki XX amžiaus pradžios. Vilnius 1958
BORTNOWSKI, W. Przegląd prac konservacyjnych na górze zamkowej w Wilnie w latach 1930-1936. Ateneum Wileńskie XIII, 1938
BRENSZTEJN, M. Bibljoteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832. Wilno 1922
——— Zaryś dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno 1924
BUDREIKA, E. Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcija. Architektūrinių Paminklų Apsaugos Metraštis Nr. 1. Vilnius 1958
BŪGA, K. Kalbos dalykai (Voruta, Ariogala, Veredava). Draugija, Nr. 30. Kaunas 1909
BŪTĖNAS, P. Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas. Židinys XXI. Kaunas 1935
CHODYNICKI, K. Geneza dynastii Gedymina. Kwartalnik Historyczny XL. Lwów 1926
——— Geneza równouprawienia schyzmatyków w Wielkim Księstwie Litewskim. Przegląd Historyczny XXII, 1919-1920
——— Geneza i rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza, Ateneum Wileńskie V, 1928
CHODZKA, Ig. Brzegi Wilii (Obrazy Litewskie II). Wilno 1842
CICĖNAS, J. Vilnius tarp audrų. Chicago 1953
CYWINSKI, St. Literatura w Wilnie i Wilno w literaturze. Wilno i Ziemia Wileńska II, 1937
CODEX DIPLOMATICUS ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Red. J. Fijałek ir W. Semkowicz, Tom I, 1-2 zasz. Kraków 1932-1939 (po karo naujai perspausta 1948 metais Krokuvoje, žiūr. Kodeks dyplomatyczny)
COHEN, I. Vilna. The Jews Communities Series. (Viršelyje: History of Jews in Vilna). Philadelphia 1943
CZARNECKI, J. (T. Turkowski), Rzuk oka na historię książki wileńskiej. Kraków 1932

DĄBKOWSKI, P. Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskiem. Studia nad historią prawa polskiego V. Lwów 1906
DANIŁOWICZ, Ig. Skarbiec dyplomatów. Zbiór dyplomatów dla historii Litwy I-II. Wilno 1860-1862
DOUBEK, A. Skarga żmudzinów i odpowiedź zakonu niemieckiego z roku 1416. Ateneum Wileńskie VII, 1930
DOVNAR-ZAPOLSKIJ, M. V. Akty Litovsko-Russkogo gosudarstva. Moskva 1899
DRUŽČYC, V. Polaženje Litouska-Bielaruskaj dziaržavy pasla Liublinskaj Vunji. Pracy Biełaruskaha Dziaržaunaha Universytetu u Mensk, Nr. 12. Mensk 1925
EBEL, W. Deutsches Recht im Osten, 1952
EYSMONT, J. Threnodia albo żałosne pienie o zgorzeniu Wilna, stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego
FIJAŁEK, J. Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go. Ateneum Wileńskie I-II, 1923-1924
FINKEL, L. Elekcya Zygmunta I, 1910
FORSTREUTER, K. Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden. Altpreussische Forschungen V, Koenigsberg 1928
——— Die Bekehrung des Litauerkoenigs Gedimin. Eine Streitfrage. Jahrbuch d. Albertus-Universitaet Koenigsberg, Pr. VI, 1955
——— Kauen. Eine deutsche Stadtgruendung. Jomsburg 6, 1942
——— Deutschland un Litauen im Mittelalter. Koeln - Graz, 1962. (Čia priedu pakartotos 1942 ir 1945 m. autoriaus studijos)
GERLACH, J. Stanowisko duchownych wedle statutu litewskiego III (1588 roku). Ateneum Wileńskie I, 1923
GERSDORF, H. Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Marburg 1957
GIDŽIŪNAS, V. De fratribus minoribus in Lituania 1245 - 1517, Romae 1950
GLEBOV, I. Vilenskije zamki, verchnij i nižnij. Vilenskij Kalendar 1904
GOLUBOVIČ, E. Chlebnyje zlaki iz raskopok na gore Bekeše. Ibidem. Vilnius 1945
GOLUBOVIČ, V. (Hołubowicz). Krivoj gorod - Vilno. Kratkije Soobšč. Inst. Materialnoj Kultury, Vypusk 11, Vilnius 1945
GRAŻYNSKI, M. Mennica Wileńska w latach 1545-1555. Kraków 1913
GRINIUS, J. Vilniaus miesto paminklai. Kaunas 1940
GRONSKIJ, P.Instrumentum Lithuanicae Dedicionis Anno 1655. Tauta ir Žodis II. Kaunas 1924

GRUŠEVSKIJ, A. S. Goroda Velikago Kniažestva Litovskago v XIV-XVI viekach. Kiev 1918
GULBINOWA, E. Wileńskie cechy tkackie do roku 1795. Ateneum Wileńskie II, 1924
GUMOWSKI, M. Mennica wileńska w XVI i XVII wieku. Warszawa 1921
——— Numizmatyka litewska wieków średnich, Kraków 1920
HALECKI, O. Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kraków 1916
——— Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen. Mitteilungen d. Instituts fuer Oesterreichische Geschichtsforschung. Bd. 34. H. 4. Wien 1915
HEDEMANN, O. Historja powiatu brasławskiego, 1930
——— Dzisna i Druja, magdeburskie miasta, 1934
HEINL, K. Fuerst Witold von Litauen in seinem Verhaeltnis zum Deutschen Orden in Preussen 1382 - 1401. Berlin 1925
HOLUBOVIČIAI, E. ir V. (Golubovičiai) Gedimino kalno Vilniuje kasinėjimų pranešimas. Lietuvos Praeitis I, Kaunas 1940
HOŁUBOWICZ, W. (Golubovič, V.) Granica osadnictwa słowian i litwinów na Wileńszczyznie w czasach przed i wcześno historycznych, Wilno 1938
——— Krzywy gród na górze Bekeszowej w Wilnie, Kwartalnik poświęcony sparawom miasta Wilna I, 1939
HOMOLICKI, M. Groby królewskie w katedrze wileńskiej, Kwartalnik Litewski I, Wilno 1910
HRUŠEVSKIJ, A. Povinnost' gorodovoj raboty w Velikom Kniažestvie Litovskom, Žurn. Min. Navod Prosvešč. Petrograd 1914
IVINSKIS, Z. Mindaugas und seine Krone. Zeitschrift fuer Ostforschung Bd. 3, H. 3, 1954
——— Lietuvos prekyba su Prūsais, I dalis. Kaunas 1934
——— Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert. Conventus Primus Historicorum Balticorum Rigae, Riga 1938
——— Šv. Kazimieras 1458-1484. Brooklyn 1955
——— Trakų Galvės ežero salos pilis. V. D. Kultūros Muziejaus Metraštis I. Kaunas 1937
——— Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių auklėjimas. Lietuvos Mokykla, Nr. 6-7, Kaunas 1937
JABLONOWSKI, H. Westrussland zwischen Wilna un Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevoelkerung des Grossfuerstentums

Litauen im 15. Jahrhundert. Studien zur Geschichte Osteuropas. Bd. II, Leiden 1955

JABLONSKIS, K. Istorijos archyvas I, Kaunas 1934

——— Kauno privilegijos. Praeitis II. Kaunas 1933

JAEGER, W. Die St. Annenkirche und die Klosterkirche von St. Bernhardin und St. Michael in Wilna, Wilna 1918

JAKŠTAS, J. Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė I-II, Kaunas 1935-1936

——— Gedimino laiškai, Senovė I, Kaunas 1935

——— Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai. Lietuvos Praeitis I, Kaunas 1940

JAKUBOWSKI, J. Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią Lubelską, Warszawa 1912 (liet. vert. J. Jablonskytė, Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, 1921)

——— Opis Księstwa Trockiego w roku 1387, Przegląd Historyczny 1907

——— Mapa Wielkieg Księstwa Litewskiego w polowie XIX wieku, Kraków 1918

JANKOWSKI, Cz. Powiat oszmiański, I-II, St. Peterburg 1896

JANOWSKI, L. Wszechnica wileńska 1578-1842. Wilno 1921

JANULAITIS, A. Vyriausias Lietuvos Tribunolas, Kaunas 1927

——— Eneius Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis, Praeitis I, Kaunas 1928

——— Žydai Lietuvoje, Kaunas 1923

JAROSZEWICZ, J. Obrazy Litwy pod względem jei oświaty i cywilizacji, I-III. Wilno 1844-1845

JENSZ, H. Wodociągi i kanalizacja miasta Wilna. Wilno 1923

JONYNAS, Ig. Jogaila. Židinys 1934 nr. 8-10, 1935 nr. 5-7, 10. Kaunas 1934-1935

JURGINIS, J. Vilniaus miesto įkūrimo klausimu. Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, Ser. A., I (6), Vilnius 1959

——— Vilniaus miesto vandentiekis XV-XVIII amž. Architektūrinių Paminklų Apsaugos Metraštis Nr. 1, Vilnius 1958

KAMIENIECKI, W. Geneza państwa Litewskiego, Przegląd Historyczny XIX 1915

KANTAK, K. Bernardyni Polscy, I-II. Lwów 1933

KARGE, P. Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen. Altpr. Monatschrift, Bd. 54. Koenigsberg 1917

KARYS, J. Senovės Lietuvos pinigai. Bridgeport (Connecticut) 1959

KARSKIJ, E. K. Belorussy, I-II, Varšava 1903

KERSTEN, A. Kontakty gospodarcze Wielkiego Nowogrodu z Litwą, Polską i miastami południowo-niemieckimi w XV wieku. Slavia Orientalis Nr. 1, Warszawa 1958

KĘTRZYNSKI, W. Najdawniejsza stolica litewska. Kwartalnik Historyczny XXI. Lwów 1907
——— O dokumentach Mendoga, króla litewskiego. Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności xxv. Kraków 1907
KIESZKOWSKI, W. Dolny zamek Wileński, Arkady 1937
KIRKOR, A. H. Groby wielkoksiążece i królwskie w Wilnie, Wilno 1882 (Lietuviškai versta: Kapai didžiųjų kunigaikščių ir karalių Vilniuje, Tilžė 1898)
——— Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach. Wilno 1880
KLIMAS, P. Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas 1923
——— Ghillibert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais. Praeitis II. Kaunas 1933
——— Ghillibert de Lannoy in Medieval Lithuania. New York 1945
KLYMENKO, P. Die Urkunden Mindowes fuer den livlaendischen Orden. Altpreussische Forschungen, Bd. 6. Koenigsberg 1929
KŁOS, J. Wilno, przewodnik krajoznawczy, Wilno (II leidimas) 1929
KODEKS dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej. Ed. J. Fijałek i W. Semkowicz, I. Kraków 1948
KOLANKOWSKI, L. Dzieje Wielkego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów I, Warszawa 1930
——— Zygmunt August W. Ks. Litwy do roku 1548. Lwów 1913
KONECZNY, F. Litwa a Moskwa w latach 1449-92, Wilno 1929
KONOPCZYNSKI, Wł. Liberum veto, Kraków 1918 (prancūzų kalba naujas leidimas Le Liberum Veto 1930)
——— Akty ugody Kiejdańskiej 1655 Ateneum Wileńskie X, 1933
KOREVA, A. Vilenskaja gubernija. Materialy dlia geografii i statistiki Europejskoj Rossii. St. Petersburg 1861
KORZON, T. Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta IV, I-VII Warszawa 1897-1899
KOTŁUBAJ, E. Galerja Nieswieżka portretów Radziwiłłowskich. Życie Janusza Radziwiłła, Wilno, 1859
KOWALENKO, W. Geneza udziału stołecznego miasta Wilna w sejmach Rzeczypospolitej. Ateneum Wileńskie III-IV, Wilno 1925-1926
KRASZEWSKI, J. I Wilno od początków jego do roku 1750, I-IV. Wilno 1840-1842
KRUPOVIČ, M. Sobranie gosudarstvennych i castnych aktov, kasajuščichsia istorii Litvy od 1387 do 1710. Vilna 1858
KRZYWICKI, L. W poszukiwaniu grodu Mendoga. Przegląd Historyczny VIII, 1909

KUBALA, L. Wojna moskiewska r. 1684, Poznań 1910
KUČINSKAS, A. Kęstutis, 1936
——— Gedimino dinastijos kilmė, Mūsų Žinynas, 1934
KULIKAUSKIENĖ, R. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimas, Vilnius 1958
KULISCHER, J. Russische Wirtschaftsgeschichte, Bd. I, 1925
KURCZEWSKI, J. Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, I-III. Wilno 1908-1916
——— Biskupstwo Wileńskie. Wilno 1912
LAPPO, J. Litovskij Statut 1588, I-II. Kaunas 1934-1938. Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos. Kaunas 1932
——— Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Kaunas 1932
LATKOWSKI, J. Mendog, król litewski. Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności XXVIII. Kraków 1892
LEONTOVIČ, F. I. Rada velikich kniazej litovskich. Žurn. Ministerstva Narodnago Prošvešč., Nr. 9-10. St. Petersburg 1907
LEWICKI, A. Powstanie Swidrigiełły, Kraków 1892
LIMANOWSKI, M. Najstarsze Wilno. Wilno i Ziemia Wileńska I, 1930
LIUBAVSKIJ, M. Oblastnoje delenie i mestnoje upravlenie Litovsko-Russkago gosudarstva. Moskva 1893
——— Litovsko-Russkij Sejm. Moskva 1901
LOPALEWSKI, T. Między Niemnem a Dźwiną. (Antras leidimas) Londyn 1955
LORENTZ, S. Konservacja ruin samków w Wileńssczyźie i Nowogrodszczyźnie. Ochrona zbytków sztuki I-IV, 1930-1931
——— Mury obronne Wilna. Kurjer Wileński, nr. 232-233, Wilno 1934
ŁOWMIAŃSKA, M. Wilno przed najazdem moskiewskiem w roku 1655. Biblioteka Historyczna Wileńska. Wilno 1929
——— Dokumenty do historji kamienic przeznacznonych na chowanie metryki W. K.s. Litewskiej 1588 - 1712. Ateneum Wileńskie VII, 1930
——— Sfałszowany opis obwarowania miasta Wilna. Ateneum Wilenskie III. 1925
ŁOWMIAŃSKI, H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, I-II, Wilno 1931-32
——— Uwagi o genezie państwa Litewskiego. Przegląd Historyczny, Nr. 1. Kraków 1961
——— Popisy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego wieku XVI jako źródło do dziejów zaludnienia. Madiaevalia. Warszawa 1960
——— Papiernie wileńskie XVI wieku. Ateneum Wileńskie II, 1924

LUKOSZEWICZ, J. Dzieje Kościoła wyznania Helweckiego w Litwie, I-II, Poznań 1842

MACEIKA, J. Vadovas po Vilnių. Vilnius 1960

MAKSIMEJKO, N. A. Sejmy Litovsko-Russkago gosudarstva do Liublinskoj unii 1569, Charkov 1902

MALECZYŃSKI, K W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261. Ateneum Wileńskie XI, 1936

MALINOVSKIJ, I. Rada Velikago Kniażestva Litovskago, Tomsk 1904

MARKMANN, F. Zur Geschichte des Marburger Rechts, 1938

MERKYS, V. Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai 1503 - 1805 m. Iš Lietuvių Kultūros Istorijos II, Vilnius 1959

MEYER, L. Livlaendische Reimchronik, 1876

MICHALSKIENĖ, I. Botanikinės Gedimino kalno Vilniuje iškasenos. Lietuvos Praeitis I. Kaunas 1940

MONTY, P. Wanderstunden in Wilna. Wilna 1916

MORELOWSKI, M. Geneza stylu kościoła św. Anny i formy bramy Subocz w Wilnie. Prace i Materjały Spraw. Sekcji Histor. Sztuki, II, Wilna 1935

——— Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyky do neokłasycyzmu, Wilno 1939

——— Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stolecia, Wilno 1940

——— Gobeliny Wileńskie, Wilno 1933

——— Korona i helm. Ateneum Wileńskie VII, 1930

MORZY, J. Ganeza į rozwój cechów wileńskich do konca XVII vieku. Zeszyty Naukowe Universytetu im. Ad. Mickewicza w Poznaniu. Historia 4. Poznań 1959

MOSCICKI, H. General Jasiński i powstanie Kościuskowskie. Warszawa 1917

MURAVJOV, A. N. Russkaja Vilna, St. Petersburg 1864

NAPIERSKY, K. E. Russisch - Livlaendisches Urkundenbuch. St. Petersburg 1868

NARBUTT, T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego, T. I-IX, Wilno 1831 - 41

——— Pomniejsze pisma historyczne. Wilno 1859

——— Obwarowanie miasta Wilna murem obronem. Athenaeum. Pismo zbiorowe. Wilno 1848

NARUSZEWICZ, A. S. Historya Jana Karola Chodkiewicza, I-II, Lipsk 1837

NATANSON - LESKI, J. Dzieje granicy wschodnej. Rzeczypospolitej. Część I: Granica moskiewska w epoce Jagiełłońskiej. Lwów - Warszawa 1922

OCHMANSKI, J. Najdawniejsze przywileje Jagiełły i Witolda dla biskupstwa wileńskiego z lat 1387-1395. Zeszyty Naukowe Universitytu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Historia 5. Poznań 1961
——— Uprzywilejowanie gospodarcze kościoła Katolickiego na Litwie w średniowieczu. Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych XXIII, Poznań 1961
——— Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim prezd napadami Tatarów krymskich w XV-XVI wieku. Studia i materiały do dziejów wojskowości V, Warszawa 1960
——— W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studia Historica. Warszawa 1958
OLANČYN, O. Do istorii torhovli Rusy-Ukrainy z Baltykoju, Zap Čyna sv. Vasylija, vol. VI, 1932
PAPEE, Fr. Początki Litwy. Kwartalnik Historyczny XII. Lwów 1927
——— Polska a Litwa na przełomie wiekow średnich. Kraków 1904
——— Jagiellonowie a Moskwa. Kwartalnik Historyczny VII, 1922
PASZKIEWICZ, H. Regesta Lithuaniae ad origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem, I, Warszawa 1930
——— Jagiellonowie a Moskwa. Tom I: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Warszawa 1933
——— The Origin of Russia. London 1954
PAŠUTO, V. T. Obrazovanie Litovskago gosudarstva. Moskva 1959
POCIECHA, W. Królowa Bonna. Poznań 1958
POKROVSKIJ, F. V. Vilenskij muzej drevnostej. Vilna 1892
——— K izsledovaniju basseina Vilii v archeologičeskom atnčšenii. Moskva 1899
POPŁATEK, J. Zaryś dziejów seminarjum papieskiego w Wilnie 1583-1773. Ateneum Wileńskie VI, 1930
POWIDAJ, L. Wojna domowa Sapiehów z szlachtą litewską. Przegląd Polski, 1872
PROCHASKA, A. Codex epistolaris Vitoldi. Kraków 1882
——— Król Władysław Jagiełło, I-II. Kraków 1908
——— O prawdziwości listów Gedymina, Rozpr. Polskiej Akademii Umiejętności XXXII, Kraków 1895
——— O autentyczności darowizn Mendoga. Kwartalnik Historyczny, 1906
——— Dwie koronacye. Przegląd Historyczny I, 1905
PRUTZ, H. Rechnungen ueber Heinrich von Derby's Preussenfahrten 1390-91 und 1392. Leipzig 1893

PURICKIS, J. Die Glaubenspaltung in Litaun im 16. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Freiburg 1919

PUZYNA, J. Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina. Ateneum Wilenskie X, 1935

——— Początki państwa i dynastii litewskiej w świetle najnowszych badań. Nauka i Sztuka VI. Jelenia Góra 1947

PUZINAS, J. Vilniaus proistorė. Aidai nr. 6, Brooklyn 1955

——— Vilniaus pilys, Vairas nr. 6. Kaunas 1940

——— Gedimino kalnas. Lietuvių Enciklopedija VII Boston, Massachusetts, 1956

——— Gediminas Vilniuje, Aidai nr. 9, Brooklyn 1956

——— Lietuvos miestai XIV-XV amž., Savivaldybė Nr. 8. Kaunas 1929

——— In search of the origins of the Lithuanian people. Lituanus Nr. 1, Brooklyn 1957

——— Trečiosios Vilniaus pilies beieškant. Metmenys nr. 3, 1960

RABIKAUSKAS, P. Didžiosios šv. Kazimiero šventės Vilniuje 1604-1636, Aidai 1958 (Brooklyn, New York)

RAITELAITIS, J. Liškevos monografija, Mūsų Senovė II, Kaunas 1921

REKLAITIS, P. Die gotische St. Annenkirche in Vilnius. Commentationes Balticae II, Bonn 1955

——— Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje. Aidai 3-4. Brooklyn 1958

REMEIKA, J Der Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jahrhunderts bis 1430. Kaunas 1927

REMER, J. Wilno, Poznań 1935

RHODE, G. Die Ostgrenze Polens. Bd. I. Im Mittelalter bis zum Jahre 1401. Koeln 1955

ROSTOWSKI, St. Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem. Paris 1877

RYDEL, L. Wilno. Kraków 1915

RYKACZEWSKI, E. Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce, I. Berlin - Poznań 1864

SALYS, A. Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. Tauta ir Žodis VI, Kaunas 1930

SAWICKI, J. Synody diecezji wileńkiej i ich statuty. Concilia Poloniae II. Warszawa 1948

SBORNIK MUCHANOVA. (Kijevo, Polocko ir Minsko magdeburginės privilegijos). Moskva 1856

SCHROEDER, H. Der Handel auf der Duena im Mittelalter. Hansische Geschichtsblaetter XXIII. Muenchen - Leipzig 1917

SCHRONIL, R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht. Magdeburg und Halle 1915
SCHUBERT - FIKENTSCHER, G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa. Forschungen zum Deutschen Recht IV, 3. Weimar 1942
SCRIPTORES RERUM PRUSSICARUM, T. I-V, Leipzig 1861-1874
SEMKOWICZ, W. Hanul, namiestnik wileński (1382-1387) i jego ród. Ateneum Wileńskie VII, 1930
——— Przywileja Witolda do Moniwida, starosty wileńskiego. Ateneum Wileńskie I, 1923
SIECZKA, T. Kult obrazu N. Marji Panny Ostrobramskiej. Wilno 1934
SIMSON, P. Geschichte der Danziger Willkuer. Danzig 1904
SKIRMUNT, K. Mindog król Litwy. Nad Niemnem i Bałtykiem III. Warszawa 1909 (liet. vertimas: Mindaugas Lietuvos karalius, Kaunas 1927)
SLEDZIEWSKI, P. Kościół św. Anny - św. Barbary intra muros castri Vilnensis. Ateneum Wileńskie, 1933 - 1934
SLIWINSKI, A. Jan Karol Chodkewicz, 1922
SMITH, L. I. Henry IV's Expeditions to Prussia and Holy Land, 1899
SOBOLEVSKIJ, A. I. Gde žila Litva? Izvestja Imper. Akademii Nauk V. St. Petersburg 1911
SOBRANIE drevnych gramot, dogovorov, aktov... gorodov Vilna, Kovno, Trok... Vilno 1843
SPLIET, H. Die Briefe Gedimins, Sinsheim 1953
SRUOGIENĖ, V. Kunigaikštis Jonušas Radvila, Karys Nr. 1-2, Brooklyn 1956
STAKAUSKAS, J. Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje. Kaunas 1934
STEIN, W. Vom deutschen Kontor in Kowno. Hansische Geschichtsblaetter. Bd. 22. Muenchen u. Leipzig 1916
STEPONAITIS, A. Mindaugas ir Vakarai, Kaunas 1937
STRYJKOWSKI, M. Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi, Warszawa 1846
STUDNICKI, W. Wilna w rzędzie stolic Rzeczpospolitej. Wilno ir Ziemia Wilenska I, 1930
——— Wilno przed stu lat w akwarelach Smuglewicza, 1912
——— Nowe wiadomości o starem Wilnie. Ziema 1913
SUŽIEDĖLIS, S. Livonijos prijungimas prie Lietuvos. Athenaeum IV, Kaunas 1933
——— Mykolo Radvilo pastangos prijungti Lietuvai Rygą, Athenaeum VII, Kaunas 1936
SWIDERSKA, H. Z dziejów stosunków angielsko — krzyżackich XIII - XV wieku. Teki Hystoryczne X. London 1959

ŠAPOKA, A. Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos. Kaunas 1938
——— Vilnius Lietuvos gyvenime. Toronto 1954
——— Kultūriniai santykiai su Lenkija Jogailos laikais. Knygoje "Jogaila". Kaunas 1935
——— Senasis Vilnius. Židinys nr. 10. Kaunas 1939
——— Jonušas Radvila ir Švedija. Židinys nr. 8-9, Kaunas 1939
——— Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų metu. Senovė II. Kaunas 1936
——— Die Sondertagungen der litauischen Staedte nach der Lubliner Union von 1569. Opetatud Eesti Seltsi Toismetused, XXX, 1938
ŠLEŽAS, P. Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos. Židinys Nr. 2, Kaunas 1939
——— Ar Gediminaičiai kilę iš Žemaičių, Athenaeum Vi. Kaunas 1935
TARANOVSKIJ, F. V. Obzor pamiatnikov magdeburskago prava zapadno-russkich gorodov Litovskoj epochi, 1897
TATARKIEWICZ, W. Dwa klasycyzmy, warszawski i wileński. Warszawa 1921
TAUTAVIČIUS, A. 1956-1957 metų kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje. Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai I, Ser. A. Vilnius 1958
TOTORAITIS, J. Die Litauer unter dem koenige Mindowe bis zum Jahre 1263. Freiburg 1905
——— Mindaugas Lietuvos karalius. Marijampolė 1932
TYSZKIEWICZ, K. Wilja i jej brzegi pod względem hydrograficznym, histrycznym, archeologicznym i etnograficznym. Dresden 1871
VAIČIULAITIS, A. Viduramžių poetas Machaut Lietuvoje. Židinys Nr. 2. Kaunas 1939
VASILEVSKIJ, V. G. Očerk istorii goroda Vilny. Pamietniki ruskoj stariny v zapadnych guberniach imperii V-VI. St. Petersburg 1874
VERYHA-DAREVSKIS, A. I. Lietuvos mokesčiai XV-XVI amž. Kaunas 1929
VERNADSKY, G. The Baltic Commerce of the West Russia and Lithuanian cities during the Middle Ages. Baltic Countries III, 1937
VETUSIUS (Z. Blynas). Vilnius XVI amžiaus pabaigoje (dėl Brauno - Hugenbergo žemėlapio, vertimas J. Gusto). Naujoji Romuva Nr. 195, Kaunas 1935
VILNIUS. Vaizdų albumas. Red. A. Medonis. Įžangos tekstas Vl. Mozūriūno. Vilnius 1960

VINOGRADOV, A. A. Putevoditel po gorodu Vilnie. Vilna 1908
VIZGIRDA, T. Vilnius, the capital of Lithuania, Muenchen 1948
VLADIMIRSKIJ-BUDANOV, M. F. Nemieckoje pravo v Polšče i Litve. Žurn. Min. Narod. Prosvešč. St. Petersburg 1886
VOIGT, J. Geschichte Preussens, Bd. I-IX, Koenigsberg 1827-1839
VOLTERIS, Ed. Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės. Židinys. Nr. 12, Kaunas 1935
——— Gorod Mendoga ili gdie iskat' Letoviju 13 vieka. Izvestja Otdelenija Russkago Jazyka i Slovesnosti Imper. Akad. Nauk. XIV, 3., St. Petersburg 1910
VOLUMINA LEGUM. I-IX. Kraków 1889
VOROBJOVAS, M. Vilniaus menas, Kaunas 1940
WADDINGHAM SEERS, B. A. The story of Early English Travel and Discovery, London 1928 (antras leidimas)
WAWRZYNCZYK, A. Studia z dziejów handlu Polski W. Ks. Litewskim i Rosją w XVI wieku. Warsszawa 1956
WEBER, P. Wilna, eine vergessene Kunstaette, Muenchen 1917
WIZERUNKI i Roztrąsania Naukowe. Wilno 1843
WOLFF, J. Żyd minister króla Zygmunta, Kraków 1885
——— Ród Gedymina, Kraków 1886
ZAGÓRSKI, I. Monety dawnej Polski, Warszawa 1845
ZAHORSKI, W. Kościół św. Anny w Wilnie, Wilno 1905
ZAJĄCZKOWSKI, St. Studia nad dziejami Żmudzi w XIII wieku. Lwów 1925
——— Przyczynki do hypotezy o pochodzeniu dinastii Gedymina z Żmudzi. Atenaeum Wileńskie IV
——— Przegląd badań nad dziejami Litwy do roku 1385. Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie, 1935
——— W sprawie badań nad dziejami stosunków polsko-litewskich za Jagiellonów. Studia Historica. Warszawa 1958
——— Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów polski i Litwy w XIV wieku. Kwartalnik Historyczny XLIII, Lwów 1929
ZBIÓR PRAW Y PRZYWILEJÓW miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych, jako też W. X. Lit., ułożony y wydany przez Piotra Dubinskiego, Burmistra wileńskiego w Wilnie, 1788
ŽEBRYS, K. Mindaugo sostinė. Draugija 1919 (Kaunas)
ŻYTKOWICZ, L. Zburzenie murów obronnych Wilna (1799 - 1805). Wilna 1933

ASMENVARDŽIAI

Abrahamas 237
Abramowicz, K. 306
Adalbertas, šv. 251
Albrechtas, Prūsijos kunig. 158, 159
Alderstern, švedų gen. 254
Alekna, A., kan. 266, 268, 283, 300
Aleknavičius, didikas 64
Aleksandras, DLK 7 , 80-84 88, 130, 134-139, 142, 144, 160, 163, 168-174, 195, 196, 252
Aleksiejus, caras 247, 249
Aleksina, Zig. Augusto skalbėja 161
Algirdas, DLK 13, 18, 51, 78
Alseikaitė - Gimbutienė, M. 41
Alšėnas, Pr. 295, 299
Alšioniškis, Paulius, vysk. 64, 67, 86
Alšioniškis, Jonas, vaivada 156
Ambraziejus, šaltkalvis 172
Ansgaras, šv. 21
Antoniewicz, W. 306
Arnell, S. 164
Augustas II, DLK 239, 254, 257
Augustas III, DLK 255, 256, 258
Avižonis, K. 70, 266
Baliński, M. 5, 42, 70, 71, 119-122, 130, 162-164, 199, 200, 239, 272
Baltrušaitis, J. 294
Barbora (Radvilaitė), DLK-ienė 56, 66, 67, 68, 152, 153, 161, 162, 231
Bardach, J. 306
Barius, Placidas, kun. 305
Bartolomiejus, akmenius (lapicida) 160
Bartoševskis, V. 247
Bartoszewicz, K. 306
Barvinski, B. 162, 307
Batoras, ž. Steponas Batoras
Beblavy, J. 270
Bednarski, St. 216
Benediktas, mūrininkas 160
Benningsen, L., gubernatorius 187
Berreci, B., architektas 160
Bialozoras, J., vysk. 251
Bieliński, J. 239, 307
Binkis, K. 199
Biržiška, M. 239, 264, 287
Biržiška, Vac. 272, 289
Blynas, Z (Vetusius) 317
Bytautas, V. 307
Bona, DLK-ienė 64, 155, 314
Bortnowski, W. 41
Braun (Bruim), G. 136, 138 142, 170, 171, 198, 199, 203, 207, 212, 215 (ž. Hohenberg)
Breitfus, liejikas 145, 160
Brensztejn, M. 163, 164
Brenteltas, J., liejikas 147
Brodavka, Iz. 89

Brzostovskiai 230
Brzostovskis, C. P. 251
Brzostovskis, K. K., vysk. 233, 254, 260
Buchvičas, D., liejikas 145
Budreika, E. 71, 307
Būga, K. 19, 33
Budziński 216
Butautas - Henrikas, Kęstučio sūnus 51
Būtėnas, P. 22, 307

Camblakas, G., metropolitas 128
Chalecki, vaitas 98
Chase, T. G. 284
Chmizinai - Žmitkovai 138
Chodynicki, K. 42, 163, 307
Chodkevičiai 231, 233, 244
Chodkevičius, Grigas 156
Chodkevičius, Jonas Karolis 225, 259, 313, 316
Chodzka, Ig. 307
Chreptavičius, Jonas 135
Cicėnas, J. 307
Cini, Giovanni, architektas 160
Cywiński, St. 307
Cohen, Israel 120, 240, 307
Czacki, T. 38, 39, 79, 80
Czarnecki, J. (T. Turkowski) 307
Czechawska 153

čartoriskiai 226, 257
čartoriskis, Ad. 230

Dąbkowski, P. 308
Dambrauskaitė, A. 294
Danielius, Volinijos kunigaikštis 16
Daniłowicz, Ig. 119, 308
Daugėla (Zaviša), J. K., vysk. 251
Daugirdaitė - Sruogienė, V. 266, 283, 284, 316
Daugudis, V. 42, 308
Daujotas, kunigaikštis 12
Daukavičienė - Tautvilaitė, B. 64
Dausprungas, kunigaikštis 12
Daška (Feodoravičius) 128
Davaina, bajoras 87
Dėdinas, V. 268
Dikiers, švedų gen. 254
Dlugosz, J. 56, 58, 59, 62, 215
Doubek, A. 240, 308
Dovnar-Zapolskij, M. V. 120, 308
Družčyc, V. 163, 239, 308
Dubiński, P. 5, 71, 119-121, 163, 164, 168, 239, 240, 260, 318
Dusburg, P. 21, 40

Ebel, W. 119, 308
Edanisevičius 64
Eysmont, J. 259, 308
Elena, DLK-ienė 64, 134, 137, 163
Elzbieta, DLK-ienė, 68, 152, 153, 160
Erikas XIV, švedų karalius 150

Falčevskis, Lucko vysk. 87
Fick, statybininkas 193
Fijałek, J. 71, 122, 199, 216, 308, 311
Filipavičius, Jonas, vysk. 64, 137

Finkel, L. 199, 307, 308
Frediani, pulk. 193
Fryzel, J., gubernatorius 185 186, 237
Forstreuter, K. 22, 42, 70 308

Gaida, Pr., kun. 295, 296
Gediminaičiai 317
Gediminas, DLK 13, 20, 22, 25 - 29, 34, 35, 38-42, 45 47, 56, 71, 150, 160, 237, 285, 308-310, 312, 313, 315, 316, 318
Gedkantas (Getkont), Fr. 56, 170, 175, 176, 177, 183
Gelonas, Sirakūzų tironas, 162
Genzeris, auksakalis 117
Gerlach, J. 308
Gersdorf, H. 308
Ghillebert de Lannoy, 59-63, 65, 70, 71, 126
Gidžiūnas, V., kun. 21, 70, 163, 304, 308
Gieysztor, A. 308
Gimbutas, J. 272
Gimbutienė - Alseikaitė, M. 41
Glebavičius, Jurgis, vaivada 64, 66, 144
Glebov, I. 164, 308
Golubovič, E. 42, 308 ž. Holubavičienė, E.
Golubovič, V. 42, 308 ž. Holubavičius, Vl.
Górnicki, L. 145
Górski, St. 157
Gosievskis, V., hetmonas 231 249
Gostautas, Alb., vaivada 64, 112, 155, 189, 251
Gostautienė, Elz. 64
Gražyński, M. 308
Grigoravičius, M. 138
Grinius, J. 308
Gronskij, P. 308
Gruševskij, A. S. 309
Guagnini, Aleks. 67, 191, 214
Gucevičius - Stuoka, L. 232, 258
Gulbinova, E. 309
Gumowski, M. 163, 309
Gustas, J., kun. 317

Halecki, o. 164, 309
Hanulis, vaitas 44, 48,70, 316
Harrison, E. J. 304
Heckscher, Eli 274
Hedemann, O. 309
Heinl, K. 71, 309
Henrikas IV, Anglijos karalius 58, 71, 314, 316
Henrikas, Kulmo vysk. 16
Henrikas Latvis 21
Herberstein, S. 204, 211
Hohenberg (Hoogenberg) 27 142 ž. Braun
Hohenstein, Gottfried von 61
Holubovičienė, E. 42, 309
Holubovičius, Vl. 42, 309
Homolicki, M. 309
Hornostajus, iždininkas 136
Hosijus (Hose), Jonas 136, 188, 190, 191
Hosijus, Stanislovas, kardinolas 135
Hosijus, Ulrichas 135, 143, 163, 188, 189, 198
Hruševskij, A. 309

Iberfeldas, Zig. Aug. sekretorius 89
Yčas, Jonas 265, 266, 275
Inglinga 39

Ivinskis, Z. 22, 42, 70, 119, 145, 149, 163, 215, 231, 260, 263, 266, 268, 271, 272, 275, 277, 281, 282, 283, 309
Izabelė, Zig. Senio duktė, 145, 149

Jablonowski, H. 309
Jablonskis, K. 119, 310
Jablonskytė, J. 310
Jadvyga, Lenkijos karalienė 270, 282
Jaeger, W. 310
Jakimavičius, Bazilius 255, 256, 260
Jakovin, I. I. 286, 287, 288
Jakštas, J. 22, 42, 70, 266, 281, 283, 289, 290, 310
Jakubowski, J. 310
Jankowski, Cz. 310
Janowski, L. 310
Janulaitis, A. 216, 238, 266, 310
Jaroszewicz, J. 310
Jasmanas, K. 192
Jensz, H. 310
Jeronimas Pragiškis 216, 270 310
Jezofavičius (Juozapavičius) Abr. 135
Jogaila, DLK 46-49, 52, 53, 57, 58, 59, 70, 75-78, 99 107, 117, 126, 160, 205, 214, 251, 280-283, 310, 314
Jogailaičiai 309, 310, 311, 313, 314, 318
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, vysk. 86, 87, 96, 113 204
Jonas III, caras 131, 132
Jonas Luksemburgietis, Čekijos karalius 248, 253
Jonas Kazimieras (Vaza), DLK 248, 253
Jonas Sabieskis, DLK 228, 253
Jonas Vaza, Suomijos kunig. 150
Jonynas, Ig., 71, 266, 275, 310
Jundzila, Mikalojus 250
Jungingen, Konrad von 53
Jurgėla, K. 71, 284, 304
Jurgelis, Zig. Aug tarnas 161
Jurginis, J. 310

Kalenda, Gabrys, metropolitas 140
Kamieniecki, W. 42, 310
Kantak, K. 163, 310
Kantrimas, J. 272
Karamzin, N. M. 40, 70
Karge, P. 310
Kaributas, Jogailos brolis 53
Karigaila, Jogailos brolis 52, 58
Karys, J. 163, 310
Karolis IV, čekų karalius 270
Karolis X Gustavas, švedų karalius 248, 251
Karolis XII, švedų karalius 257
Karpiai, didikai 239
Karsavinas, L. 266
Karskij, E. K. 310
Katilas, seniūnas 240
Kazčiža, pakamaris, 193
Kazimieras, DLK 48, 78-80, 83, 84, 105, 129-133, 135, 173
Kazimieras, šv. 133, 246, 251 260, 309, 315
Kersten, A. 310
Kęstutis, DLK 14, 47, 48, 51, 52, 71, 312
Kettler, Gothard, magistras 150

Kętrzynski, W. 17, 18, 22, 311
Kiauličius 185
Kieszkowski, W. 164, 311
Kiewla (Kiaulė), B. 81
Kirkor, A. 311
Kiškos, 231
Kiška, P., Žem. seniūnas 196 197
Klimaitis, Pr. 283
Klimas, P. 42, 60, 61, 71, 283, 304, 311
Klymenko, F. 21, 22, 311
Klinčatos 230
Kłos, J. 260, 311
Kojalavičius Vijukas, A. 125, 170
Kolankowski, L. 122, 153, 163, 164, 199, 311
Kolzanovskiai 230
Koneczny, F. 63, 311
Konopczyński, W. 238, 286, 289, 311
Konradas Valenrodas 57, 61
Koreva, A. 311
Korzon, T. 238, 260, 311
Kosčiuška, Tadas 184, 313
Kotłubaj, E. 259, 311
Kotryna, Švedijos karalienė 150
Kotzebue, Aug. 53
Kowalenko, W. 311
Kozminčikas, bibliotekininkas 158, 159
Krasauskaitė, M. 268
Krasinski, W. 204, 239
Kraszewski, J. I. 5, 42, 119; 120-122, 125, 139, 140, 162-164, 193, 200, 238, 240, 255, 259, 260, 311
Kromer, Martin 170
Krupovič, M. 311
Krzywicki, L. 2, 311
Kubala, L. 259, 260, 312
Kučinskas (Kučas), A. 71, 260, 312
Kulikauskienė, R. 312
Kulischer, J. 42, 312
Kurčas, Jonas, vėliavininkas 193
Kurczewski, J. 71, 122, 239, 260, 312
Kutuzov, G., gubernatorius 185

Ladrikas, B. 251
Languard, F., vaitas 121
Lappo, J. I. 238, 272, 312
Latkowski, J. 18, 19, 21, 312
Lelewel, J. 60
Leontovič, F. I. 312
Lepszy, K. 259, 286
Lesčinskis, ž. Stanislovas Leščinskis
Lewicki, A. 71, 119, 162, 312
Libonas, Publijus 40
Limanowski, M. 31-37, 41, 42, 194, 195, 312
Liubavskij, M. 163, 164, 199, 238, 312
Lizdeika 22
Lopalewski, T. 312
Lorentz, S. 312
Łowmiańska, M. 18, 21, 71, 121, 163, 199, 238, 259, 260, 312
Łowmiański, H. 18, 21, 163, 253, 312
Lukaszewicz, J. 313

Maceika, J. 313
Machaut, Guillaume 40, 42, 317, 318
Maciūnas, V. 272
Maggio, Lorenzo, S. J., provincijolas, 216

Makra, B. arbitras, 58, 66
Maksimejko, N. A. 313
Maleczyński, K. 21, 312
Maleskis - Rutundus, Aug. 162
Malinauskas, Ig. 283
Malinovskij, I. 163, 238, 313
Manvydas, seniūnas, 63, 65, 127, 316
Margiris, Pilėnų kunig. 271
Markmann, F. 313
Martinas, akmentašis 161
Masalskiai, kunigaikščiai 231
Masalskis, Ig. vysk. 258
Masiliūnas, K. 283
Matulionis, J. 298
Matusas, J., kun. 266
Mažvydas, M. 163
Medonis, A. 317
Meyer, L. 313
Merkatorius - Hondijus, G. 215
Merkys, V. 313
Michalskienė, I. 41, 313
Miechovita, M. 170, 203
Mikita, DLK iždininkas 87
Mikitičius, Matas 64
Mykolas Višniaveckis (Kaributas), DLK 254
Milleriai 230
Mindaugas, Lietuvos karalius, 11-13, 15-22, 35, 303, 307, 309, 311-314, 316 - 318
Mysieckoj, rusų karo vadas 252
Monty, P. 313
Morai 230
Morelowski, M. 69, 72, 313
Morzy, J. 313
Mościcki, H. 199, 200, 313
Motiejus, Vilniaus vysk. 143
Mozoriūnas, A. 317
Muchanov, P. A. 119, 120, 163, 315
Muravjov, A. N. 239, 313
Napiersky, K. E. 162, 313
Napoleonas (Bonaparte), Prancūzijos imperatorius 193
Narbutas, J. 81, 239
Narbutas, T. 181, 278, 313
Naruszewicz, A. S. 259, 313
Natanson-Leski, J. 313
Norbutas, Mikalojus 87
Nosas, Aleksandras 128
O'Brien de Lassey, Boris, gubern. 185
Ochmański, J. 314
Odinas 39
Olančyn, O. 42, 314
Olavas, švedų karalius 21
Olelkaitis, Vl. 132
Ona Vytautienė, DLK-ienė 66
Ortelius, Abr. 203
Orzechowski, St. 151
Otokaras II, čekų karalius 270
Oziembłowski, A. 181, 182
Pacaĩ 229, 231, 232, 253,254
Pacas, Mykolas 147, 148
Packevičiai 230
Padovano, M. 160
Pakarklis, P. 288, 289
Paleckis, M, stiklius 144
Palemonas 39, 40
Pappee, r. 12, 22, 163, 314
Pašuto, V. T. 314
Paszkiewicz, H. 13, 19, 21, 22, 314
Pauperas, J. 272
Petravičius, vaitas 253
Petras I, caras 254, 258
Pfitzner, J. 270
Piccolomini, Enėjus Silvijus 213, 215, 216, 310

Pociecha, W. 314
Podoski, Bohdan 122, 314
Pokrovskij, F. V. 314
Popłatek, J. 314
Povilaitis, J. 272
Powidaj, L. 239, 314
Pretricas, Baro komend. 158
Prochaska, A. 22, 42, 71, 162 314
Protasevičius, Valerijonas, vysk. 205
Prutz, H. 71, 314
Purickis, J. kun. 315
Pukuveras 42, 315
Puzyna, J. 42, 70, 315
Puzinas, J. 41, 59, 71, 119, 272, 315

Rabikauskas, J., kun. 315
Radvilai 212, 215, 231, 244, 252, 254, 279, 300, 301
Radvilaitė ž. Barbora Radvilaitė
Radvilaitė, Liudvika Karolina 272
Radvilas, Jonas (Barzdyla), seniūnas, 64, 67
Radvilas, Jonušas, hetmonas, 192, 231, 233, 248-251, 286, 301, 311, 316, 317
Radvilas, Mikalojus (Juodasis), vaivada, 66, 81, 87, 88, 144, 150, 155, 168, 169, 231, 316
Radvilas, Mikalojus (Rudasis), hetmonas 233
Radvilas, Mikalojus (Našlaitėlis) 232
Radvilas, Kristupas II, hetmonas 231
Raitelaitis, J. 315
Remeika, J. 42, 70, 315
Remer, J. 315
Rhode, G. 315
Rydel, L. 315
Rykaczewski, E. 12, 315
Romanas, Volinijos kngš. 12, 16
Rostowski, St. 239, 244, 315
Rotundas - Maleskis, Aug. 162
Rudawski, W. 259
Russdorf, Paul von, 131
Rzepowski 250

Salys, A. 70, 315
Sapiega, Kazimieras 233
Sapiega, Leonas 174, 226, 232, 279
Sapiegos, 231, 239, 251, 252, 254, 267, 279, 314
Sawicki, J. 315
Saxas, Albertas 158
Schenke, taurininkas 127
Schroeder, H. 70, 315
Schronil, R. 119, 316
Schubert - Fikentscher 316
Semkowicz, W. 70, 122, 307, 311, 316
Sicinskis (Čičinskas), Vl. 273
Sieczka, T. 316
Simonaitis, E. 272
Simson, P. 316
Sliviński, A. 316
Skarga, P. kun. 67, 68
Skirgaila, DLK 52
Skirmunt, K. 316
Skorina, Fr. 143
Sledzewski, P. 71, 316
Sliwiński, A. 259, 316
Slupecka 153
Sluškos 231
Smith, A. H. 42
Smith, Lucy T. 71, 316
Smuglevičius, Pr. 175, 179, 180, 316
Snorre - Sturluson (Sturlason) 38, 39, 42

Sobieskis, Jonas, DLK 228, 239, 253
Sobolevskij, A. I. 316
Sologubas, iždininkas 193
Spliet, H. 22, 42, 316
Sruogienė (Daugirdaitė), V. 266, 283, 284, 316
Stakauskas, J. kun. 21, 274, 300, 316
Stanislovas Augustas (Poniatovskis), DLK 258, 260, 311
Stanislavas Leščinskis, Lenkijos karalius 255
Stein W. 316
Steponaitis, A. 21, 316
Steponas Batoras, DLK, 85, 93, 96, 97, 135, 144, 146, 147, 227, 228
Stabecka 153
Stryjkowskis, M. 15, 16, 53, 64, 65, 134, 139, 163, 170 214, 215, 316
Studnicki, W., 70, 121, 316
Stumbergas 250
Stuoka - Gucevičius, L. 232, 258
Sudimantaitis, vaivada, 8
Surskis, Vac. 172
Swiderska, A. 316
Szydłowecka, B. 152
Szydłowecki, M. 152
Szydłowecki, Kr. 152

Šachovskis 183
Šalkauskis, St. 266, 287
Šapoka, Adolfas 70, 71, 238, 259, 260, 263-305, 317
Šapoka, Juozapas 264, 290
Šapokienė (Mikulėnaitė) K. 264
Šapokienė (Stanionytė), A. 289, 290
Šapokaitė, Aldona 289, 290, 305
Šaulys, Jurgis 294
Šležas, P. 70, 265, 266, 268, 270, 281, 283, 317
Šutinas 180
Švarnas, DLK 16
Švitrigaila, DLK 53, 71, 76, 78, 127-131, 162, 312

Unsterff, Fr., statybininkas, 160

Taboras, Vaitiekus, vysk.137
Tacitas 215
Talmantas, J. 270
Taranovskij, F. V. 119, 317
Tarnowski, kaštelionas 152
Tarulis P. (J. Petrėnas) 199
Tatarkiewicz, K. 317
Tautavičius, A. 72, 317
Tautvilaitė (Daukavičienė), B. 64
Tautvilas, Žem. kunig. 18
Tautvilas, Vytauto DLK brolis 52
Tiškevičiai 188, 231
Tiškevičius, J. vysk. 250
Tyszkiewicz, K. 317
Tyzenhauzas, A. 237
Tomas, Zig. Aug. užvaizda 161
Totoraitis, J. kun. 18, 19, 21, 22, 317
Traidenis, DLK 19, 20, 21
Trumpa, V. 272
Trzycielskis, A. 158, 159

Vaičiulaitis, A. 42, 317
Vaišvilkas, DLK 16
Valavičiai 229
Valavičius, Eust. 173, 174
Vasilevskij, V. G. 31
Vasiliauskas (Vasys), A. 266

Vaza ž. Jonas, Vladislovas, Zigmantas
Vazos 306
Veisas, Iz. 173, 187
Vernadsky, G. 42, 317
Veryha - Darevskis, A. I. 317
Vetusius (Z. Blynas) 317
Vygandas Marburgietis 70
Vykintas (Povilavičius), Stp. 293
Viliamas, Vl. 272
Viligaila, kunigaikštis, 12
Vinogradov, A. A. 317
Višnioveckis, Mykolas (Kaributas), DLK 254
Vytautas Didysis, DLK 13, 51, 52, 53, 57-61, 65, 75-77, 81, 89, 125-130, 139, 146, 162, 251, 252, 267-272, 280, 311, 314, 316
Vytenis, DLK 22, 42, 310
Vizgirda, T. 293, 303, 317
Vladimirskyj - Budanov, M. F. 119, 318
Vlakavičius, didikas 64
Vladislovas Vaza, DLK 110, 147, 228, 232, 238
Voigt, J. 40, 53, 70, 120, 318
Volskis, kaštelionas 64
Volteris, Ed. 17, 22, 266, 318
Vorobjovas, M. 318
Vosylius III, caras 134

Waddingham Seers, B. A. 71, 318
Wallenrode, Konrad von 57, 61
Wapowski, B. 170
Warszewicki, St. 67, 162
Wartberge, H. 49, 70
Wawrzynczyk, A. 318
Weber, P. 318
Wiede, A. 159
Wielhorski, Wł. 301, 302
Willichius, J. 215
Wolff, J. 318
Wróblewski, T. 188

Zabžežinskiai 160, 161
Zagórski, I. 318
Zahorski, W. 200, 318
Zajączkowski, St. 19, 22, 42, 70, 318
Zapolija, Jonas 145, 149
Zigmantas I ž. Žygimantas Kęstutaitis
Zigmantas II Senis 64, 81-92, 103-106, 112-118, 120 135, 136, 139, 140, 143, 145, 148, 149, 153, 160, 170, 184, 188, 190, 195, 196, 197, 198, 306, 308, 318
Zigmantas III Augustas DLK, 65, 67, 68, 71, 84, 85, 88, 90-95, 102, 106, 108, 110, 113, 116, 118, 119, 133 - 136, 139-146, 150-162, 170-173, 191, 193, 208, 222, 236, 243, 252, 273, 304, 311.
Zigmantas IV Vaza, DLK 82, 84, 147, 184, 220, 228, 236
Zoellner, Konrad, von 52
Zolotarenka, kazokas 251
Žeromskis 192, 249
Žygimantas Kęstutaitis, D. L. K. 76, 77, 78, 79, 91, 126, 130, 131, 162, 163, 307
Žebrys, K. 318
Živibuntas 12
Žytkowicz, L. 199, 200, 239, 260, 318
Žmitkovai - Chmizinai 138
Žukowski, J. 187

VIETOVARDŽIAI

Alytus 154, 156
Amerika 118, 289, 293
Amsterdamas 215
Andrioniškis 17
Anglija 58, 71, 269
Anykščiai 120
Antakalnis 86, 108, 147, 192, 231, 232, 249
Apuolė 21
Arčiūnai 19
Ariogala 307
Ašmena 27, 52, 240, 310
Augsburgas 291, 303
Aukštadvaris 234
Aukštaičiai 13-15, 18-21, 27, 51, 52, 271
Austrija 269
Azija 32

Baltija 32, 50
Balstogė 14, 32
Baras 157, 257, 272
Bavarija 290
Betygala 17
Bielskas 85, 120
Biržai 254, 265
Bistrica 87, 190
Bobruiskas 168
Bostonas 289, 297
Brandenburgas 51
Brasta (Lietuvos) 32, 33, 78, 90, 120, 141, 168, 227
Breslau 33
Brėslauja 120
Brianskas 120
Bugas 33
Burgundija 59

Chelmas 85
Cholmas 204
Ciechanova 85

Čekija 145, 269, 270

Dancigas 59, 87, 147, 204, 214, 253
Daugai 19
Daugpilis 32, 59, 63, 127
Dauguva 11, 50, 59, 161, 312, 315
Deltuva 13, 18
Derby 58, 71
Dysna 309
Dniepras 14, 32
Dravanta 33
Drohičinas 120
Druja 198, 309
Dubysa 17

Eišiškės 120, 144
Europa 32, 35, 59, 118, 126, 129, 144, 154, 158, 175, 178, 179, 211, 214, 266, 269, 271, 278, 282, 298, 301, 316

Frankfurtas 158, 215

Gardinas 14, 32, 86, 90, 120, 130, 132, 227, 237, 258, 276
Girkalnis 18
Gnieznas 85
Graikija 120
Graumena 40
Grybeliai 265
Gudija 227, 317
Gustynas 15

Haina 214
Haličas 11, 14
Hofas 290
Horodiščė 19

Ispanija 120
Italija 206, 216, 271

Jonava (Palenkėje) 214
Juodoji jūra 32

Kaltinėnai 87
Kanada 263, 271, 293, 294, 298, 299, 303
Kamenecas 120
Karaliaučius 59, 234, 250, 308
Karkažiškės 87
Kaunas 13, 32, 52, 60, 61, 78, 79, 81, 85, 86, 90, 119, 120, 130, 132, 133, 148, 150, 162, 212, 227, 234, 264-268, 272, 277, 286-290, 302, 310, 316
Kėdainiai 249, 251, 286, 311
Kernavė 19,22, 25, 51, 190
Kijevas 14, 32, 135, 204, 214, 215, 315
Klaipėda 59, 271
Kleckas 168
Knišinas 151, 154
Kodiškės 87
Konstanca 57
Kopenhaga 38
Kriavas 173, 214
Krymas 167
Krokuva 32, 54, 76, 77, 79, 115, 127, 134, 136, 140, 149, 151, 152, 156, 158, 159, 161, 173, 197, 203, 204, 222, 280, 282
Kulmas 16
Kuoknesė 59, 161
Kuprėniškės 234
Kuršas 21, 150
Kvedarna 40

Labanoras 192
Lapija 216
Latuva 17, 18
Leipūnai 145
Lekava 17
Lenkija 12, 58, 75, 78, 79, 81, 84, 85, 125, 126, 130, 132, 134, 145, 151, 152, 153, 203-206, 216, 219, 228, 229, 253, 257, 272-282, 297, 301, 312
Levoniškės 234
Lyda 27, 120, 170, 193, 227, 278
Lipniškės 147
Liškiava 18, 19, 22, 315
Liublinas 85, 151, 267, 272, 275, 276, 293, 310, 312, 317
Livonija 11, 12, 18, 21, 50, 52, 53, 59, 63, 150, 227
Lubavas 161
Luckas 78, 87, 120, 204, 214, 215

Lukiškės 34, 79, 231
Lvovas 32, 214, 215

Magdeburgas 93, 99, 107, 141, 316
Maišiogala 51, 91, 214
Marienburgas 147
Markava 87
Maskva 32, 53, 54, 88, 131, 134, 137, 138, 147, 163, 167, 168, 179, 183, 204, 208, 215, 232, 237, 243, 247, 249, 252, 260, 275, 309, 311, 314
Medininkai 130, 132, 173, 214
Merkinė 120
Merkys 173
Minskas 32, 34, 78, 120, 237, 308, 315
Montrealis 293, 294
Mozyrius 227
Mozūrija 48, 85
Muchavecas 33

Nalšėnai 13, 18, 19, 20
Narva 32, 50
Naugardas (Didysis) 14, 32, 59, 138, 310
Naugardukas 14, 15, 16, 19, 32, 39, 78, 120, 168, 192, 227
Nemenčinė 87, 190, 200, 214
Nemėžė 249
Nemunas 13, 18, 32, 50, 86, 147, 204, 207, 212, 312, 316
Neris 13, 27, 29-34, 50, 55, 58, 60, 79, 81, 86, 87, 96, 132, 143, 144, 147, 156, 161, 162, 169, 173, 188, 190, 191, 194, 204, 213, 214, 231, 234, 249
Nesvyžius 168, 246, 254, 311
Neumarktas (Oberpfalz) 290
290
Nevėžis 13, 51
New Yorkas 297
Nogatas 147
Norvegija 39

Oderis 33
Olandija 204
Olava 33
Ololcai 214
Ostrogas 128
Ovručas 168

Pagraudė 40
Palenkė 85, 214
Paneriai 190, 191, 249
Panevėžys 265
Paryžius 161
Pavartė 19
Petrakava 159
Pinskas 204, 215, 227
Podolė 78, 127, 132
Polockas 32, 161, 174, 176, 204, 215, 315
Poznanė 156, 313
Praha 270, 271, 272, 282
Prancūzija 120, 269
Prūsija 11, 50, 52, 53, 57, 59, 60, 62, 132, 145, 158, 159, 207, 214, 216, 270, 271, 306, 316
Przemislis 204, 215
Pskovas 32, 59, 138
Pultuskas 246
Punia 61, 120

Raciškės 17
Radomas 226, 257

Ragainė 61
Regensburgas 290
Reinas 120
Ryga 32, 47, 50, 309, 316
Roma 205, 213, 215
Rudamina 91
Rūdninkai 156, 173, 176, 177, 180, 181, 185, 256
Rusia 14, 214, 309
Rusija 213, 227, 311
Ružana 251

Saksonija 39
Sereikiškis 107
Sibiras 264, 290
Sicilija 120
Siena 160
Sierpcas 85
Sirakūzai 162
Slanimas 120
Sluckas 168, 231, 233, 234
Skandinavija 21
Skirsnemunė 129
Smolenskas 32, 78
Strėva 54
Stockholmas 274
Suvažas 120
Suzdalis 14

Širvinta 13
Šnipiškis 144, 147, 186
Švedija 150, 247, 259, 269, 274, 285, 286, 316
Šveicarija 269
Švenčionys 27, 60
Šventoji 17, 18, 33, 50 (prie Palangos)

Tannenbergas 267
Tauragnai 264
Rykocinas 154, 249
Torgovica 276
Tornas 33, 61
Toronto 294, 298, 304, 305
Trakai 14, 20, 25, 27, 38, 51, 52, 53, 55, 60, 61, 86, 130 132, 134, 156, 169, 173, 177, 187, 196, 227, 244, 256, 310, 313
Turovas 32
Tverė 138

Ukmergė 51, 120, 214
Ukraina 264
Upytė 13
Utena 120, 264, 265, 268, 278, 302
Uturiai 17, 18
Užnemunė 249
Užupis 106, 143, 174, 177, 187, 255

Valkininkas 145, 156
Varėna 18, 19, 156
Varenė 18
Varnėnai 18, 19
Varšuva 32, 96, 248, 275
Vasilkava 145
Veliuona 32, 120
Vengrija 120, 146
Veredava 307
Vereduvaitė 18
Verkiai 86, 87, 190
Vygriai 156
Viena 155
Vievis 302
Vilija 307, 314, 317, ž. Neris
Vilkija 120
Vilnia 26, 52, 56, 60, 108, 143, 160, 171, 172, 174, 176, 185, 186, 188, 190. 194, 204, 212, 213, 214, 252, 255, 256

Vingris 34, 52, 55, 172, 177, 194 - 198
Viršupis 147, 156, 161, 208
Vysla 33, 50, 132
Vitebskas 53
Vokė 51, 205
Vokietija 39, 145, 206, 207, 266, 271, 285, 290
Volinija 11, 12, 14, 16, 18, 214, 232
Volkoviskas 120, 227
Vosyliškės 120
Voruta 15, 17, 18, 19, 22, 307
Vroclavas (Breslau) 33, 129
Vruta 19

Žeimena 33, 86, 87
Žemaičiai 13, 17, 18, 22, 40, 50, 59, 83, 169, 196, 204, 214, 249, 256, 271, 309, 313, 317
Žodiškės 87
Župrėnai 194, 196, 198